

ANGELA FURTUNĂ

Înapoi la Monica Lovinescu

Colecția **MEMORIA**

Coperta: Stelian BIGAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FURTUNĂ, ANGELA

Înapoi la Monica Lovinescu / Angela Furtună. -

București : Integral, 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-606-992-637-6

821.135.1.09

© INTEGRAL, 2021

Editor: Costel POSTOLACHE

Tehnoredactor: Stelian BIGAN

Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-992-637-6

ANGELA FURTUNĂ

Înapoi la
Monica Lovinescu

INTEGRAL

Nu pot să nu mă întreb: e oare mai bine să-ți petreci viața având dreptate împotriva tuturor decât greșind alături de toți.

MONICA LOVINESCU

7 decembrie 1982

The noise doesn't matter. Truth was said. We won!

MONICA LOVINESCU

18 decembrie 2006

Life is not the means for the achievement of an esthetic ideal of perfection; on the contrary, the work is an ethical symbol of life.

(THOMAS MANN)

Les livres d'aujourd'hui sont les actes de demain...

(THOMAS MANN)

Au murit intelectualii și scriitorii români pentru scena publică?

Amnistia nu justifică amnezia.

MONICA LOVINESCU

Istoria a demonstrat că intelectualii și scriitorii români nu au excelat decât rar prin atitudine, dar prin cultură au rezistat sub diktaturile regionale și locale. Marea problemă a României de astăzi este că avem acum o societate care, printr-o libertate greșit dirijată, a devenit descompusă și destructurată, ca orice organism profund traumatizat și deusolat. În această veritabilă enclavă ce nu se poate maturiza, cultura majoră și cultura civică și-au pierdut aura problematicilor de interes.

De ce s-a ajuns aici? Unele cauze rezidă în prăbușirea păturii de mijloc – purtătoare prin tradiție a blazonului; alte cauze țin de estomparea accelerată a vocilor moderației și de reintrarea în scenă a clasicilor extremismului (care în România beneficiază de validarea timpului, de aderența de mase și de o bogată istorie de succes politic, în secolul trecut). Există, însă, și cauze ce țin în mod evident de alungarea din scena publică a intelectualilor veritabili. Aceștia nu au murit, dar cu siguranță traversează o criză enormă, atât de legitimitate, cât și de vizibilitate.

Societatea românească recentă a ieșit dintr-o experiență fără precedent istoric (totalitarismul) și a intrat într-o nouă experiență unică: *democrația originală* coroborată cu *societatea lichidă*, iar în plan economic cu ingineria *mafiotismului-oligarhic*. Pe acest traseu s-a produs o aparentă sublimare a castei intelectualilor – care a absorbit în

masă și casta scriitorilor –, în realitate generând noi forme de histri-onism *original*. De la statutul aproape exclusiv de instrumente ale propagandei sub dictatură, intelectualii (în mare parte, și scriitorii) au trecut la acela, deloc confortabil, chiar paradoxal, de actori și de ținte într-o cultură a anihilării. Ei au fost surclasați, în acest nou topos, de agenții de influență, pe care noua politizare cvasi-totală și diluare a societății civile i-au plasat în toate mediile publice: presă, rețele sociale, internet, educație. Spre deosebire de alte țări din Europa de Est, totalitarismul comunist românesc a avut atât un input cât și un output violent extrem, dublate de dezvoltări ale terorii și in justiției care au cutremurat societatea, așa încât, și la ora actuală, România este *o țară bazată mai mult pe rețele decât pe structuri* (cf. Dennis Deletant¹). Românii nu sunt decât rar capabili de solidaritate, dar cel mai adesea numai de complicități detestabile sau chiar odioase.

Dincolo de condiția de scriitor și de critic, Monica Lovinescu a rămas, la fel ca și tatăl ei, E. Lovinescu, unul dintre modele de excelență ale intelectualilor români și un model de cetățean pro-european și pro-democrație, anticipând oarecum șirul de filosofi ai ideilor și ai intelectualilor europeni de astăzi, care i-au urmat și care, în egală măsură, i-au confirmat². Rolul intelectualilor în societatea de azi își extrage rădăcini din aceste modele ale istoriei noastre culturale recente.

Intelectualul model își pune competențele în slujba Cetății și a politicilor publice, cel mai bine fiind descris, sub acest aspect, de la Deleuze și Foucault, prin conceptul de *intelectual specific*, cum a fost Paul Ricoeur, adică acel intelectual care luptă pentru conjugarea memoriei cu istoria în cadrul unui spirit just și util cetățeanului. Un al doilea rol important pe care intelectualul zilelor noastre îl joacă într-o societate democratică așezată – în calitatea sa de înțelept al Cetății –, constă în permanenta sa vigilență și avangardă, de tampon

¹ Deletant, Dennis, *România, o țară de rețele, nu de structuri*, în *Viața Românească*, p. 13, nr.2/2020

² Dosse, François, *La marche des idées – histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*, 2013

al rupturii ce se produce – din ce în ce mai profund și din ce în ce mai tragic – între domeniul expertizei și așteptările cetățenilor; or, aceștia din urmă sunt actualmente foarte dezamăgiți, peste tot în Uniunea Europeană și nu numai în România, de faptul că nu se mai simt luați în seamă, ba chiar se consideră agresați și înșelați de către politicieni și experți (citește „intelectuali”). Al treilea rol al intelectualului pur-sânge trebuie să fie acela, aproape prometeic, de a redeștepta în societate speranțe și orizonturi de așteptare, prin asumarea unui rol activ de *făuritor de viitor*, de *vizionar realist* și *proiectant-constructor de arhitecturi non-utopice*, putând impulsiona societatea înspre evoluții ce redau cetățenilor încrederea în proiectele de viață de comunitate, de emancipare și de aspirație.

Peste tot în Europa actuală, nu numai în România, este analizată evoluția intelectualilor și a scriitorilor din ultima sută de ani, căci perioada a inclus diferite stadii de instalare a Răului politic totalitar sau dictatorial, crize ce puteau fi oprite din evoluție, dacă forțele intelectuale acționau la timp, și dacă nu intrau, dimpotrivă, în jocuri de legitimare și de colaboraționism³. Este bineștiut protestul adresat de mulți intelectuali, atât din Est, cât și din Vest, către intelectualitatea europeană care, în procesul de instalare a bolșevizării în Europa, a pactizat cu ocupantul sovietic, în numele unei cecități revoluționare înnoitoare. Realitatea zilelor noastre semnalizează noi derapaje.

Deși la noi intelectualii și scriitorii nu mai ocupă locuri de mare vizibilitate în era comunicării, totuși media încă scrutează reacțiile lor față cu mișcările politice, dar mai mult ca pe o formă de *vox populi*, decât de opinie avizată. Dacă în alte țări ale Uniunii Europene renașterea intelectualilor este o realitate – pentru că stadiul de educație atins atrage interesul pentru istoria conceptelor, semantica istorică și socio-istoria ideilor –, România este departe de acest deziderat. Standardele ei încă mențin asupra populației autoritatea mesianică și omnicientă a *tătucilor* locali sau naționali, precum și a fricii de

³ Amis, Martin, *Experience: A Memoir Paperback*, Vintage; Illustrated edition (June 12, 2001).

sărăcie și de marginalizare, dar și față de noile poliții politice. Prost condusă (și) după Revoluție de o castă de politicieni care în ultimele trei decenii au generat cel mai mare exod românesc din lume pe timp de pace și cea mai profundă prăbușire sistemică, țara a ajuns din nou pe marginea unei prăpastii; împinși la limită, la extremitatea distală a hăului periculos, politicienii și-au construit pentru conservare holograma unui buncăr al puterii, al imunității și al protecției, în interiorul căruia își petrec timpul negociind interminabil și tranzațional, în interes personal sau de castă; de pe această scenă virtuală, vocile publice (furnizate de Restaurația stilistică și cadristă a activiștilor, politrucilor și acoperiților) strigă viclean că salvarea țării nu poate veni decât tot de la un (nou?) spirit totalitar, camuflat sub odăjdiile unei democrații originale și religioase.

România reală este mai receptivă față de mesajele comunicatorilor agasanți și charismatici furnizați de media, servicii și propaganda, decât față de oamenii principali, onești și educați la izvoarele istoriei clasice a ideilor, ale istoriei culturale, istoriei mentalităților sau ale istoriei filosofiei, deci preocupați de consolidarea Binelui public și de dirijarea lui către popor. Pe această realitate, intelectualitatea și scriitorii, atunci când sunt de o bună calitate umană veritabilă, de un profesionalism temeinic și de o noblețe etică nedezmănițită, se inserează ca un cortegiu de voci cărora li se pune, inevitabil, surdină. Corupt de o majoritate acaparată în mecanismul maladiv al politicului degenerat, poporul nu mai are spirit critic și nu mai poate identifica simptomele de avertizare, așa încât intervenția lui democrată este viciată. Spațiul românesc ratează, astfel, din nou șansele unui viitor mai bun: acest spațiu pare că va rămâne o lume cancerizată și bucolică deși aflată în curs de digitalizare, ce va continua să sufere, după canoanele vechilor ei suferințe istorice, din care pare că nu a învățat nimic⁴.

⁴ Monica Lovinescu a cerut în repetate rânduri elaborarea unei *oncologii sociale*, într-o societate total cancerizată. Ea se solidariza, astfel, cu grupurile desprinse din intelectualitatea românească ce se structurau în jurul rigorilor maioreștiene, printre care a fost, de pildă, Gabriel Liiceanu cu a sa conferință intitulată „Elogiul

Monica Lovinescu a fost una dintre aceste voci de intelectual și de scriitor care a criticat transparent, a vorbit și a creat bun gust prin critică literară și prin cultură majoră. A apărat libertatea pentru Cetate, având deschidere atât către români, cât și către mediile internaționale. Dar dacă în trecut a fost vânată pentru că nu convenea Dictatorului, astăzi i se pune, din nou, surdina, pentru că modelul ei critic de libertate a devenit indezirabil și pentru dictatorii de modă nouă, în a căror suită cară trena, din nou, mulți intelectuali și mulți scriitori de curte. Șirul lor de tranzacții și de complicități non-etice le apără pozițiile personale privilegiate în taxinomiile oficiale, deși au un efect dezastruos pentru problemele normative ale societății. Civilizația axiologică românească poate să mai aștepte, căci *merge și așa*. Controversele actuale dintre intelectualii *critici* și intelectualii *organici* nu produc altceva decât zgomot, în timp ce imaginea publică a intelectualului se rostogolește către rigole, sub pașii zglobii ai noilor generații, în marșul lor mai departe, fără intelectuali.

lui Maiorescu. Elemente de patologia spiritului și a culturii” v. *Viața Românească*, Anul LXXXIV, nr. 10-11-12, 1989 (număr apărut în 1990 (*din numărul topit de cenzură*)), pp.101-107, fragment din Conferința susținută la *Casa Pogor* în cadrul Prelecțiilor „Junimii”, Iași, la 14 noiembrie 1986. V. *Comemorare Titu Maiorescu*, Vol. 2: *Studii despre filosofia lui Titu Maiorescu*, by Alexandru Surdu, Mihai Eminescu, C. Rădulescu-Motru, Ion Slavici, Ion Petrovici, P. P. Negulescu, Mircea Florian, Mircea Djuvara, Alexandru Boboc, Viorel Vizureanu, Gheorghică Geană, Viorel Cernica.

Asasinatul politic versus libertatea cuvântului: Dictatorul, dictatorii, Monica Lovinescu și Omul liber

România este o țară de rețele, nu de structuri.

DENNIS DELETANT

18 noiembrie 1977: Monica Lovinescu, victima primului atentat comandat de Ceaușescu în afara României – 19 noiembrie 1977, ziua de naștere a scriitoarei: în comă, la spitalul *Saint Louis*.

Volumul *Seismograme/ Unde scurte II* semnat de Monica Lovinescu (Editura Humanitas, București, 1993) conservă o amintire violentă și o consemnare făcută de autoare în 23 noiembrie 1977. Istoricul faptelor confirmă că în 1977, chiar cu o zi înainte de ziua ei de naștere (care este pe 19 noiembrie), Monica Lovinescu a fost victima unui atentat ordonat de Nicolae Ceaușescu, primul act terorist de acest fel organizat și comis înafara granițelor României, și care deschidea un șir mai lung de operațiuni ordonate de Dictator pentru intimidarea și suprimarea disidenților din diaspora românească. Ceaușescu nu mai suporta ideea de libertate nici măcar atunci când românii care o răspândeau trăiau deja în Lumea Liberă. Era semn că ura, resentimentul, fanatismul și nebulia totalitară îl dezumanizaseră complet, așa încât nu mai excludea nici măcar ideea crimei la comandă pentru a-și atinge scopurile de subordonare absolută a societății și indivizilor.

Ieșită azi din spital unde am fost adusă în comă, dau un scurt interviu «Europei Libere» asupra agresiunii împotriva mea:

23 noiembrie 1977

Vineri, 18 noiembrie, mă întorceam acasă spre orele 5 și jumătate după-amiaza. În curtea din fața casei se aflau doi necunoscuți (al doilea, pitit după un arbust, n-a apărut decât în ultima clipă). Primul care mi-a ieșit în față m-a întrebat în franceză, cu accent, dacă sunt „Madame Monica”. Mi-am dat imediat seama că vine din partea unor români (în Franța nu se întrebuințează „domn” sau „doamnă” alături de un prenume). Avea un plic mare în mână și mi-a spus că e un mesaj, să intrăm în casă să mi-l citească. Am simțit că e ceva suspect și am refuzat. A insistat să intre. Am refuzat din nou. Atunci a apărut și al doilea și au început să-mi dea în cap. Mi-am pierdut repede cunoștința, dar am apucat să țip. Un trecător (funcționar la poștă) s-a repezit și i-a pus pe fugă. Erau – mi-a spus un vecin care i-a zărit fugind și l-a ajutat apoi pe funcționarul de la poștă să mă transporte în casă și să cheme poliția – doi tineri cam negricioși. (...) Am ieșit din comă la spitalul Saint Louis, când mi se făceau radiografiile. Azi m-am întors înainte de termen acasă (...)

Am plecat din spital mult mai devreme, deoarece voiam să fiu prezentă la conferința de presă a lui Paul Goma, sosit la Paris pe 19 noiembrie (de la aeroport venise direct la spital să constate punerea în aplicare a amenințării generalului Pleșiță, din ajun (18 noiembrie 1977), din București⁵). Conferința de presă s-a ținut la 24 noiembrie la Fnac-Montparnasse, unde am descris gazetarilor prezenți agresiunea suferită, prima de acest gen inițiată de București la Paris.

⁵ Pe 24 noiembrie, la Conferința de presă de la Paris, Paul Goma a povestit cum, înainte de a pleca din România, generalul Pleșiță îl convocase pentru a-i cere să nu insulte „orânduirea”, avertizându-l că „brațul revoluției este foarte lung și-l poate ajunge oriunde s-ar ascunde”. I-a mai spus că de altminteri va primi un semn imediat ce va sosi în Franța. Paul Goma a adăugat: „Acest semn este agresiunea împotriva Monicăi Lovinescu, agresiune pe care o cred venită din partea poliției secrete românești » (Cf. *Limite* 26-27 august 1978, Paris).

De altfel, Monica Lovinescu avertizase⁶ că „la Praga se pregătea o *Chartă*, la Varșovia o *Solidaritate*, la București, o *voce*. 1977 va fi plin de ea: Paul Goma lansează o Mișcare pentru Drepturile Omului, solidarizându-se cu Charta pragheză, dar neajungând să grupeze în jur pe cei din breasla sa. Cu rare, rarissime excepții: Ion Vianu, psihiatru, Ion Negoitescu, obligat sub amenințarea unui proces de moravuri să se dezică”. Goma fusese arestat și bătut, ancheta fiind condusă de generalul de securitate Nicolae Pleșiță.

La Paris, emigrația română strânsă în jurul Radio Europa Liberă organizează această contraofensivă, reprezentată de protestul față de arestarea lui Goma; sunt adunate semnăturile a numeroase personalități culturale, printre care și comuniști ori foști comuniști: Louis Aragon, Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Julia Kristeva, Claude Simon, Italo Calvino. De teama scandalului internațional reprezentat de acestor voci, Ceaușescu a cedat și a ordonat expulzarea lui Goma în Franța, după ce în prealabil, în timpul anchetării acestuia, au fost debitate de către serviciile de intoxicare neadevăruri compromițătoare, printre care faptul că se drogase, fiindu-i astfel smulsă, ulterior, prin presiuni mizerabile, o retractare. Ulterior, în memoriile sale, chiar și la distanță de ani buni după ce ea se certase cu Goma, aceasta a notat: „România s-a înscris pe harta disidenței grație lui Goma.”⁷

În timp ce Monica Lovinescu este bătută la Paris de cei doi palestinieni angajați de DIE prin intermediul teroristului internațional complice al autorităților române, Carlos Șacalul, continuă procesul de organizare a rezistenței anticomuniste din exil în jurul lui Goma. Acestuia îi apar cărți în traducere, mai ales în colecții dedicate literaturii din Est, la edituri prestigioase, ca Albin Michel și Hachette.

Monica Lovinescu (p. 259) a făcut câteva conexiuni între agresiunea comisă împotriva ei pe 18 noiembrie 1977 și cele comise mai târziu împotriva lui Emil Georgescu, Radio Free Europe, în 1983

⁶ Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Editura Humanitas, București, 2014. eBook.

⁷ *Ibidem*.

împotriva lui Virgil Ierunca de către agentul Bistran, sau împotriva lui Paul Goma și respectiv împotriva lui Virgil Tănase. Atentatele erau însoțite de campanii de calomnii și dezinformare comandate de Dictator și de DIE în Franța.⁸ Detalii publice surprinzătoare au fost adăugate de transfugul (ex-general din garda personală a dictatorului Nicolae Ceaușescu) Ion Mihai Pacepa într-un interviu acordat ziarului *Le Matin de Paris* (1 februarie 1985):

„Lăsați-mă să vă povestesc pentru prima oară cum se desfășoară o astfel de operație. Ea a fost dirijată împotriva Monicăi Lovinescu. În 1977, această doamnă, o personalitate de mare valoare a intelighentsiei românești la Paris, care lucra la „Free Europe”, a început – era Anul Internațional al Drepturilor Omului – să denunțe violările acestor drepturi în România. Cu forță și persuasiune, ea a găsit cuvintele pentru a exprima ceea ce așteptau românii: libertatea, egalitatea, libera circulație a persoanelor, a ideilor și informației, demnitatea, democrația autentică. Ea a criticat în mod caustic cultul personalității.⁹ Era prea mult. DIE a primit atunci un ordin cu totul cinic de la Ceaușescu: «Să i se închidă gura. Nu trebuie ucisă. N-avem nevoie de anchete americane și franceze ce ne-ar pune în situații dificile. S-o facem zob (...). Să nu mai poată niciodată vorbi sau scrie. Să devină un exemplu de neuitat pentru ceilalți. Să fie bătută la ea acasă pentru ca să învețe și ea și alții că nu există niciun adăpost sigur pentru calomnii dictatorii proletarietului. Nici chiar în propria lor casă.» Cum D.S.T.-ul francez fusese prea eficace împotriva agenților români, s-a cerut palestinienilor să se însarcineze cu operația. Comandoul a părăsit imediat după aceea Franța. Operația

⁸ Thierry Wolton, *Le KGB en France*, Gasset, 1986 și Jean-Paul Picaber, *Le Pont invisible*, Plon, 1987 (text specializat pe probleme de Radio Europa Liberă și Radio Liberty)

⁹ Monica Lovinescu, *Unde scurte*, vol. II, (București, Humanitas, 1993): „nu se putea să nu vină înapoi vremea aceea de aur când era de ajuns să înșiri slogane ca să devii scriitor, să desenezi tractoriști ca să te transformi în pictor, să compui marșuri și tangouri cu partidul ca să fii trecut printre compozitori, să înveți pe de rost câteva sloganuri pentru a fi încadrat între culturali”.

fusese organizată, spune I.M.P., de consilierul lui Arafat, Hani Hassan – expert în dirijarea rețelelor de informații și teroriste –, care lucra și pentru dictatorul Ceaușescu, sub numele de cod Annette. Ceaușescu însuși fusese creierul operațiunii puse la cale „în cursul unei plimbări prin grădina sa de trandafiri» împreună cu ministrul afacerilor interne, cu șeful DIE și cu Pacepa.”

După 1990, lupta cu sistemul dusă de Monica Lovinescu a continuat, pentru că sistemul însuși rămăsese în funcție. Dar sistemul își asumase politic, deși formal și ipocrit, o nouă direcție. Deși aceasta era vizibil neocomunistă, de continuitate a comunismului, a structurilor și a cadrelor, oficial era cultivată pe plan internațional negarea ei. Așa încât sistemul și-a schimbat în mod perfid și strategia de abordare a criticilor Monicăi Lovinescu. Ea rămâne un critic al încălcărilor Drepturilor Omului din România de dinainte de 1989, dar ce legitimitate mai putea avea după 1990, decât pe terenul moralei? Puțin câte puțin, esența luptei sale a fost redusă la minimum, iar personalitatea sa expusă mumifierii publice.

La câteva decenii de la tragicul eveniment al atacului terorist comis asupra Monicăi Lovinescu, *grădina de trandafiri* a Dictatorului, preluată de noi dictatori simbolici, este astăzi îngrijită de personalități care îl întrec pe Ceaușescu nu numai în virtuți totalitare, cât și mai ales în strategii de camuflare. Însă lipsesc din spațiul public românesc vocile civice de talia și anvergura Monicăi Lovinescu.

Cine se va opune în mod eficient ascensiunii furibunde a acestor noi vremuri huliganice?

*

În anul 2021, ne aflăm în emergența unei perioade eminentemente dominate din nou de *chipul demonului sadismului și al prostiei încăpățânate*, de care vorbea Eugen Ionescu, în eseul ce contura, în jurul anilor '30, *chipul României legionare, burgeze, naționaliste*. De altfel, cele două regimuri totalitare, de extrema dreaptă și de extrema stângă, nici nu diferă fundamental în esență, doar în recuzita

propagandistică, iar în vremuri *grele* (de eșec al democrațiilor), fie ieri, fie (din nou) azi, și-au putut da mâna.

Istoria traumatică post-comunistă cunoaște succesiuni noi de incredibile avataruri, a căror cauză rezidă, poate, în maladiile oncologice lăsate în societate de dictatură: „Moștenirea cea mai tragică a regimului comunist constă în faptul că acea jumătate de secol ne-a stricat sufletul. (...) un asemenea regim nu putea să nu lase urme profunde în mentalități și comportamente. Ele sunt astăzi piedica majoră în integrarea noastră într-o lume nouă. Răul mi se pare atât de adânc și de generalizat încât nu știu dacă generația celor care acum sunt tineri îl va mai putea stârpi. Moralitatea batjocorită se repară mai greu decât uzinele învechite”¹⁰, spunea carismaticul istoric Neagu Djuvara. Generația celor tineri nu numai că nu a stârpit acel rău politic de care vorbește Neagu Djuvara, dar l-a preluat, l-a rafinat și și l-a adjudecat drept cale de acces rapid la râvnitele instrumente ale parvenitismului. Acest rău politic de ieri a trecut azi în categoria strategii de succes și face parte, din nou, din arsenalul de promovare al regimurilor post-ceaușiste dinastice, asezonate cu sosuri ideologice picante, de tipul *gauche caviar* și *droite hypocrite*: așa a fost adusă la butoane casta cumetriilor, a progeniturilor vechilor cadre, a famigliilor, a mafilor oligarhice.

Chiar când se împlineau 90 de ani de la nașterea Monicăi Lovinescu (noiembrie 2013), o mare revistă literară din România, am numit aici *Contemporanul*, dezlănțuia împotriva autoarei o campanie imundă, prelungită timp de mai multe luni. Eterni *contemporani*... Amintiri *contemporane*... anii 2013, 1969, 2003, 2010, 2021... sunt ani ce par extrași la ruleta rusească...

Campania găzduită de *Contemporanul* mi-a amintit de vremuri trecute din tulburătoarea noastră viață literară și de atacuri ce aveau o miză similară, de repudiere colțuroasă a spiritului occidental, a mizelor axiologice autentice și a integrității estetice și est-etice: astfel,

¹⁰ Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ediția a IV-a, Editura Humanitas, București, 2002, p.229.

în numărul din 10 ianuarie 1969, tot *Contemporanul* dăduse un alt atac, la vremea aceea țintind către grupul oniriștilor, în fruntea căruia se găseau talentații (remarcați în epocă și de Monica Lovinescu) Leonid Dimov și Dumitru Țepeneag. Revista *Amfiteatru* tocmai publicase masa rotundă asupra visului ca modalitate de cunoaștere lucidă, dar imediat redactorul șef Ion Băieșu este dat afară, iar *Contemporanul* începe sesiunea de atacuri. Monica Lovinescu a numit aceste suite de evenimente drept un *semn de restaurație*, arătând că, de mai multă vreme, fapte îngrijorătoare anunțau la București o redeșteptare a strigoilor, un asalt al umbrelor. Și ieri, ca și azi, semnele îngrijorătoare și strigoiul stalinismului pândesc din toate nopțile fără vigilență și din toate ungherele. *Se mai aflau, cei mai mulți, în pösturi, în unele cazuri dictau voința lor unor instituții încă terorizate, statutul lor de umbre stând doar în faptul că nu se manifestau ofensiv și la vedere*, spunea Monica Lovinescu în 1969, observând cum umbrele sunt toți *foștii*, foști artiști, foști scriitori, foste somități, neliniștiți de evoluția culturală din ultima vreme, care-i scoate nu din privilegiile lor materiale – pe acelea le păstrează îndeajuns –, ci artistice.

Eterna chestiune a fricii de revizuire stă în concurența reală a valorilor, singura care poate face ca o catastrofă echivalare a talentului cu fidelitatea politică să fie evitată.

Să remarcăm repetitivitatea acestor momente istorice românești în care, repudiind căile democratice, deținătorii vremelnici ai monopolurilor artistice aplică procedee totalitare pentru a se menține la putere: între toate, mazilirea politică a oponentilor urmează rețeta cu cea mai sigură finalitate.

*

Restaurația de care vorbește Monica Lovinescu s-a produs cu adevărat și mult mai intens mai ales în provinciile românești, unde spiritul critic este anihilat aproape total de complicități politice, de clan, și de noi forme de poliție politică, de trădări și de dezgustătoare abdicări ale scriitorilor și intelectualilor. Eu însămi am fost

mazilită de câteva ori: în 2003, la ordinul conducerii (politicianul Gavril Mîrza, instigat de scriitorii Ion Beldeanu, Constantin Arcu și Nicolae Cîrlan), am fost dată afară din redacția *Bucovinei literare*, pentru banalul motiv că cerusem, în februarie 2003, la o ședință de redacție, publicarea unui număr dedicat aniversării a 80 de ani de viață de către Monica Lovinescu, trăitoare la Paris. *Acoperitul* Arcu mă admonestase, *știutor* într-ale literelor române, încă de atunci: *Da' cine e, băi, Lovineasca asta? Ce-a scris, băi, Lovineasca asta?* Obsedat și obsedant, de-a lungul timpului, *arcașul din Flămânzi* – om cu conexiuni extrem de periculoase – *m-a tot dat afară* din instituțiile culturale unde activam, m-a urmărit cu o fanatică și patologică încrâncenare, fie la Suceava, fie la Iași sau la București, punându-și și Rețeaua și fiul, pe care tata reușise să-l promoveze ofițer SRI, să participe la maziliri, prin varii forme de acțiuni de supraveghere și compromitere specifice, bineștiute de unii ca ei, și pe care le folosiseră mereu împotriva oamenilor incomozi. Vecini în categoria psihiatrică a nobelizațiilor de cârciumă de provincie, gloriosul scriitor Arcu și acoperitul Ion Beldeanu au fost adepții metodelor literare dure: comploturi, limojări ale colegilor, programarea premiilor literare prin arvunirea unor critici din juriu, procedee *amicale* de curtare a oamenilor din Rețea influenți în Uniune (vezi vaste bibliografii de profil la critica de serviciu Mircea A. Diaconu sau la Vasile Spiridon, care își apără prin prestidigitație cetatea asediată). Poet ce se crede un *clasic în viață* și om de Rețea al generalilor de spionaj, Ion Beldeanu își propulsase fiul veterinar în structurile SIE (în perioada când acoperiții și turnătorii – la adăpostul unei conspirativități ticăloase ce o continua pe aceea ceașistă –, construiau sistemul dinastic nou și nepotist al serviciilor secrete românești, iar cârcotașii critici cinstiți care nu conveneau acoperiților de tipul Arcu-Beldeanu din Uniunea Scriitorilor erau astfel repede luați în colimator și executați *en famille*). După isprava lor, pentru ca macularea să fie definitivă, aceiași făptuitori din lumea literară au declanșat o campanie care a făcut ca eu să fiu cenzurată peste tot în presa literară bucovineană și nu numai, căci se dăduse ordin să fiu compromisă și radiată de

peste tot, din toate publicațiile, almanahurile, presa culturală cotidiană și antologiile sau colecțiile enciclopedice. Brusc, mulți confracți din Uniune m-au izolat și evitat. La fel, cu ani în urmă, după *momentul 2003*, aceiași autori făcuseră presiuni care m-au dat afară și din Societatea Scriitorilor Bucovineni. Decanul de la Litere din vremea aceea, universitarul Ion Horia Bîrleanu, a fost singurul om (exemplar intelectual! de viță nobilă și rară!) care mi-a luat apărarea, insistând pe lângă președintele Consiliului Județean Suceava de atunci, Gavril Mârza, prin atitudine fermă: *Nu mai suntem în vremea când să dăm scriitori afară pentru opiniile lor!*, i-a spus profesorul Bîrleanu, politicianului. Care a găsit o soluție pentru mine: să particip la un concurs de angajare la Biblioteca Bucovinei. Am participat, am candidat, am intrat. Dar de ura tandemului Arcu-Beldeanu nu am mai scăpat niciodată. *Nicăieri ca în provincie nu este ticăloșia mai mare*, îmi scrisese și Monica Lovinescu. Deja, în post-modernitatea politică originală românească (spre a o invoca aici și pe Agnes Heller, cu a sa „The Postmodern Political Condition” (colab. Ferenc Feher) 1989), avea loc trecerea către noi forme de moralitate: controlul și puterea în societatea post-realității era preluat de către acoperiți, informatori și famigliile acestora, adică singurii actori ce jucau cartea inocenței și a căror identitate Rețeaua o păstrase secretă după Revoluție, drept instrument dublu de șantaj și de dezvoltare cadristică pluripartidă „democrată”. Dezastrul național de azi dă măsura tragediei colective regizate diabolic prin acoperiți.

Peste alți ani, aceiași persecutori (deopotrivă ai Monicăi Lovinescu, ca și ai lui Norman Manea, alt sucevean pus la index, dar, între timp, și ai mei) s-au întărit în acțiunile lor prin politrucii, acoperiții și scriitorii din jurul unor corifei din Rețea: în primul rând, politicianul Gheorghe Flutur, ajuns președinte de Consiliu Județean și politicianul Vasile Ilie, vicepreședinte al aceleiași instituții, gestionaseră, cu logistică de stat, cea mai imundă prigoană. Aceștia erau (ca grade) în subordine și (ca funcții) în cârdășie cu generalul de spionaj Ion Datcu și structurile lui (foste și active), unele în Universitatea suceveană, altele direct în Centrală sau Serviciile de la

județ. Generalul Ion Datcu a fost ambasador al României la ONU până la defectarea lui Pacepa (1978)¹¹, având, între altele, și misiuni externe și interne de destructurare a mișcărilor democratice și de suprimare a opozițiilor dictaturii, a oamenilor liberi. În plus, era perioada marilor combinații externe prin care Ceaușescu manipulasă Occidentul, iar generalul Datcu făcuse parte din angrenajul activ cu misiuni de mituire prin joc dublu, de tipul declarațiilor politice oficiale versus acțiuni: „Ceaușescu a mituit Statele Unite și mare parte a Occidentului cu politica lui de independență față de URSS, acest lucru lăsându-i mână liberă să elimine orice formă de opoziție sau de dizidență internă”¹², mărturisirea, în memoriile sale, și Alfred H. Moses, fost ambasador al SUA la București 1994-1997, decorat de Președinția României cu Medalia *Marea Cruce a României* – fiind și singurul american care a primit această distincție.

După anul fatidic 1978, când rețelele românești ale serviciilor primiseră prin trădare cea mai cumplită lovitură, generalul Datcu a fost retras din USA și introdus în mediul universitar național, la început cel bucureștean (ASE, între altele) și apoi, cel ieșean, în ultima vreme cel sucevean, unde a deținut funcția de decan la Administrație Publică în cadrul USV, sub numele de Gheorghii Prisăcaru, devenit apoi și parlamentar cu noi misiuni ale Bucureștiului în străinătate. A sponsorizat și coordonat clanuri din Universitatea suceveană (profesori și scriitori), din Biblioteca Bucovinei și din Societatea Scriitorilor Bucovineni, atât de puternică era Rețeaua condusă de el, atât de influent era personajul. La *Administrație Publică*, aghiotantul său prodecan era scriitorul Constantin Arcu. Împreună, aceste clanuri au construit cu ură o nouă operațiune de poliție politică și de mazilire a mea, în anul 2010, de data aceasta din jobul deținut prin concurs în Biblioteca Bucovinei; profitând

¹¹ <https://ohanesian.wordpress.com/2011/08/21/spionajul-extern-romanesc-in-imagini/>

¹² Alfred H. Moses, *Jurnal de București, Drumul României de la întuneric la lumină, Memoriile unui ambasador american la București*, traducere din Engleză de Andrei Dósa, Editura Art, București, 2019.

de Ordonanța Boc, au purces la eliminarea oamenilor ce îi deranjau în ascensiunea lor de clan, de servicii și gândire totalitară. Consider că este extrem de grav ca, în anul 2010, în România integrată în UE și NATO, un serviciu de spionaj, la ordinele unui general, să coordoneze nu numai sectoare întregi și acțiuni din Universitate, dar și operațiuni de epurare a oamenilor de cultură.¹³ Cât despre inadecvarea ca un general de securitate să fie, în același nou context istoric, parlamentar, asta vorbește de la sine despre lumea periculoasă în care trăim, o lume profund antidemocrată, bazată pe vechile cadre, nelustrate, de activiști, directori, agenți de influență. Dar procedeele, tipic totalitar, departe de a fi contracarat, a devenit regulă. Iar din păcate există și mulți scriitori care se dedică bucuroși acestui stil de avansare și promovare, pretinzând că intră în *diplomație*, când de fapt nu își satisfac decât pulsiuni ariviste meschine și dorințe de a sări direct la vârful taxinomiilor literare, primind ordine, distincții și burse, inclusiv funcții în ambasade și centre culturale, dar evitând juriile profesioniste imparțiale de afirmare și ocolind competițiile reale. Pe vremea lui Ceaușescu, era aproape la fel. Acesta este tristul adevăr. Astfel se fac multe destine de intelectuali și scriitori în România de azi, departe de exigențele profesionale, valorice sau ale *intelighentsiei*. În 2010, nimeni nu a făcut o anchetă a activității, a performanțelor muncii mele, dar decizia de limojare a mea era pur politică și era și o măsură de poliție politică. Ea coincidea și cu marea trădare a intelectualității autentice de dreapta de către politicienii bucovineni

¹³ Generalul Ion Datcu nu putuse uita ostilitatea acumulată de el împotriva Monicăi Lovinescu, în anii când, slujitor cu zel al regimului Ceaușescu și promovată foarte de tânăr în vârful piramidei spionilor, fiind la post *afană*, avea ordin să o *lichideze*, măcar moral. De aceea, ostilitatea și acțiunile criminale puse la cale în anii din urmă, împotriva Monicăi Lovinescu, dar și a mea, în calitatea mea de autor al proiectului Zilele Monica Lovinescu. Generalul și acoperiții lui încearcă din răspuțeri să elimine orice urmă care ar duce la ei. Știu acum, din proprie experiență, că acești oameni și complicii lor sunt capabili de crime (cum au comis împotriva mea și a familiei mele), în numele *interesului național*, în fapt fiind vorba despre firi excesive, care cu bună știință falsifică istoria și prioritățile de stat, introducând abuzuri și asasinat în ecuația propriei lor parveniri.

ai Puterii (cercul Barbă-Ilie-Flutur), care decisese să-și sporească electoratul prin tactica de catch-all prin care aspirau la butoane din bazinele ceaușist-legionaroide exponenții fanatici ai vechilor regimuri totalitare din zonă, dar eliminau, la cerere, grupurile – extrem de rarefiate – ale gânditorilor noi, necompromiși, autentic pro democrație, fără trecut dubios, neșantajabili. Întâmplător, în acel an 2010, datorită muncii mele specifice inedite (devenisem, totuși, și master în PR și Comunicare, Marketing cultural, și master în semiotica limbajului în mass-media și publicitate), de promovare în spațiul web a bibliotecii prin organizare de evenimente și de campanii de presă, instituția atinsese numărul cel mai mare de accesări din România, raportat la toate instituțiile naționale, culturale și de educație. Fusesem unul dintre primii specialiști din țară care făceam activ, cu succes, în anii 2008-2009, prin metodologii științifice de marketing cultural și strategii de promovare, imagine de instituții culturale în spațiul web. Iată că, drept recompensă din partea statului român, eram și aruncată afară din job, aveam și un dosar de urmărire, conform regulii românești de aur: *nicio faptă bună și nobilă nu rămâne nepedepsită*.

Fără a fi fost avertizată, am aflat din presă că am fost dată afară din job. De data aceasta, atacul lor a fost încă mai dur, luând în calcul nu numai limojarea mea, ci asasinatul deplin, extins asupra familiei mele. După limojarea mea din job din luna iulie 2010, a avut loc o tentativă de asasinat asupra mea în octombrie același an, apoi o tentativă de asasinat asupra tatălui meu în Spitalul de la Suceava, în noiembrie același an. Autorii: Rețeaua de Patrioți a Generalului de spionaj, și clanurile lui din sistemul politic-academic-cultural-propaganda-represiune, ce are o puternică dezvoltare în Bucovina de azi. Eram vizată nu numai eu. Motivul nu mai era doar eliminarea mea și a proiectelor mele dedicate Monicăi Lovinescu, scriitorilor și literaturii române și universale (Zilele *Monica Lovinescu*, derulat între 2005-2019, Premiul Național *Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, seriile de Conferințe ale Bibliotecii, prezentări de carte și sute de articole, plus publicații în volume, Festivalul francofilofon *Primăvara Poetilor – Le Printemps des Poètes*, între 2005-2019), ci la toate

astea se adăugase și un puternic fenomen antisemit, ultranaționalist, populist și extrem de șovin, specific Bucovinei tradiționale, dar reactivat dușmănos împotriva mea explicit după anii 2000, deoarece activitatea mea publică a început să includă numeroase proiecte de memorie a literelor evreiești, a scriitorilor evrei (dintre care mulți au fost adevărați titani, în Bucovina, dacă am numi măcar câțiva, ce astăzi strălucesc în universalitate: Paul Celan, Norman Manea, Arnold Daghani, Aharon Appelfeld), de pedagogie a memoriei victimelor Holocaustului (deși la fel am tratat și pedagogia memoriei victimelor Gulagului). *Acest grup compact de agenți ai urii era format prioritar din scriitori, artiști, universitari și oameni din servicii, din media sau politică*, arătam în 2009-2011.^{14,15} Situația a rămas neschimbată până azi, în România. Așa se face că începusem să fiu public persecutată printr-un bullying sistematic și criminal, fiind decretată de către acoliții lor, agenții lor de influență și de poliția lor politică drept o *jidancă periculoasă* (adăugându-se recomandarea că trebuia să fiu decăzută din drepturi; întâmplarea face că eu sunt româncă și creștină, cercetătoare avizată a culturilor și a comunicării româno-evreiești și creștin-iudaice, dar simplele supoziții și acțiuni de ură comise de autori împotriva mea erau penale) și *vândută jidănimii* (utilizez termenii prin care eram atacată direct și indirect), pentru a se crea în mediul antisemit și legionaroid local justificarea eliminării mele: de-a lungul timpului, după 2003, am inițiat și derulat sistematic în presă și la Biblioteca Bucovinei evenimente publice dedicate scriitorilor evrei bucovineni (Norman Manea, Paul Celan, Aharon Appelfeld, Selma Meerbaum Eisinger, Itzik Manger, Arnold Daghani etc.) și acțiuni de pedagogia memoriei și etica neuitării,

¹⁴ Angela Furtună, *La anul la Ierusalim*, [https://www.okazii.ro/la-anul-la-ierusalim-o-carte-angela-furtuna-cu-dedicatie-pentru-sorin-vieru-a212423831?icid=CS44.PVZ.SimilareAltiVanzatori&ibid=pp_expired\[212423831\]](https://www.okazii.ro/la-anul-la-ierusalim-o-carte-angela-furtuna-cu-dedicatie-pentru-sorin-vieru-a212423831?icid=CS44.PVZ.SimilareAltiVanzatori&ibid=pp_expired[212423831])

¹⁵ Angela Furtuna, *La anul la Ierusalim, o carte*. Memorii și marea culturale, Coperta Devis Grebu, Ed. Biblioteca Bucovinei, Suceava, 2009 <https://ro.scribd.com/document/36403972/LA-ANUL-LA-IERUSALIM-O-CARTE-Vol-I-de-ANGELA-FURTUNA>

prin inițiative publice de comemorare a victimelor Gulagului, între care mulți scriitori români, dar și prin inițiative publice de comemorare a victimelor Holocaustului din Transnistria de sub regimul Ion Antonescu, între care mulți scriitori evrei români și, mai ales, și bucovineni (dar nu numai), supraviețuitori sau doar autori ai unor opere rămase postum drept mărturii ale unor tragedii și orori de lagăr. Adevăruri istorice, în fond! Desfășurarea propriu-zisă a acestor proiecte nu mi-a fost oficial interzisă, deoarece eram o figură cu deschidere internațională și cenzura directă ar fi însemnat să fie încălcate legile României, dar neoficial eram supusă unei colosale presiuni de excludere, de decredibilizare și de marginalizare veșnic bazată pe excomunicare și amenințare, nepromovare și nefinanțare a proiectelor, izolare în societate și chiar acte de agresiune din partea membrilor comunității.

În spatele grupurilor care au recurs la aceste procedee de suprimare au stat niște veritabile cartele culturale, unele literare și academice, politice și de poliție politică, manipulate de niște *foști* dar și de noile grupări extremiste ultranaționalist-populiste, a căror unică preocupare a fost menținerea monopolului lor cultural-artistic și controlul temelor publice. S-a dorit eliminarea mea totală, ca om și ca scriitoare, dar și eliminarea atitudinii mele de fidelitate nedezmințită față de dreptul Monicăi Lovinescu de a rămâne un model pentru români, cu atât mai mult în spațiul sucevean, unde, la Fălticeni, Monica Lovinescu își dormea deja somnul de veci, în cripta Lovinescu. În scopul compromiterii, eram botezată, de către prigonitori, cu apelativul *cățea turbată*, același prin care, în epocă, grupările Eugen Barbu, Adrian Păunescu sau eternii lor acoliți suceveni, o calomniau și pe Monica Lovinescu. Prigonitorii ei din țară erau mai ales oamenii cu studii și cu statut de creator, pedagog, scriitor, artist. După ce gruparea Arcu-Flutur-Cărăbuș-Barbă-Vasile Ilie mă dăduse afară din job folosindu-se de Ordonanța Boc, în iulie 2010, a trecut și la amenințarea mea cu arestarea – chiar în primul număr al *Bucovinei Literare* ieșit de sub tipar imediat după puciul criminal. Noua conducere a revistei calomniatoare era formată din scriitorul

Constantin Arcu, clanul fidelilor cu simbrerie Steiciuc-Vintilă, asociat cu acoperiții și politicienii Gheorghe Flutur și Vasile Ilie (cunoscuți acoperiți extremiști politici și finanțatori din bani publici ai curentelor și personalităților radicale, între care a scriitorilor, de extrema dreaptă, dar și de extrema stângă, prin dezvoltări antisemite și/sau neolegionare din Bucovina). Lucrul cel mai trist este similitudinea teribilă dintre ceaușism și epocă recentă, post-ceaușistă, în ceea ce privește lipsa de etică a scriitorilor și intelectualilor. A existat o continuă alimentare a samavolniciilor politic-oculte prin solidaritatea de grup, benevolă, chiar entuziastă, cu clanurile de scriitori (de literatură sau de note informative, toate fiind bine remunerate). Vor rămâne veșnic în memorie clanurile Steiciuc-Cozmei (vezi candidatura la simbolul arivismului colaboraționist fără frontiere și al soldei literare a poliției politice), Arcu-Diaconu (vezi elocvente contribuții la dreptul deturnat privat și ingineria mercurialului juriilor critic-literare pentru scriitori), Fînaru, Beldeanu, Cîrlan, Hrehor(ciu), Vicol, Cernica, Cocuz, Drăgușanul, Iacobescu, Satco-Niculică, Barbă și Cărăbuș-Vintilă. Mulți dintre aceștia au fost sau mai sunt bine trăitori în siajul și/ sau în solda *Internelor*, *Informatorilor*, *Acoperiților* și *Rezerviștilor*, dătători de joburi, funcții, solde și promovări asigurate, dar și a *Externelor* lucrative (furnizoare de bani, conexiuni și burse în străinătate). O întregă lume de privilegii s-a structurat în câmpul magnetic al Rețelei generalului de spionaj Ion Datcu, al nepotului acestuia, Gabriel Cărăbuș, managerul Bibliotecii Bucovinei, al politicienilor Gheorghe Flutur, Vasile Ilie, Neculai Barbă, al Cupolei universitare aferente, al presei și propagandei circumscrise (vezi nume ca Cernica sau Nedelea, bucueroși coordonatori ai operațiunii de *jidovizare* a activității mele și de excludiune socială), precum și al foștilor directori din Cultura ceaușistă, oameni de bază în Rețea, între care Emil Satco, Ion Cozmei, Ion Pînzar și Ioan Cocuz. Urmașii lor (copii, nurori, nepoți, veri) au urmat la putere, după legi dinastice, în partide, în servicii, în obținerea de titluri universitare suspecte, când nu chiar dubioase, și la investire în funcțiile bine plătite din domeniul public. Acest cerc

corupt al mecanismului de transmitere a puterii și a privilegiilor nu a fost spart de nicio dezvoltare deontologică, etică sau legală. În alte părți ale României sau ale Europei de Est, saltul către respectul pentru valoare și meritocrație a reușit. În Suceava, care este o enclavă a tradițiilor medievale de confiscare a privilegiilor și a regimurilor dinastice, nu.

Mulți oportuniști au avut în preajmă aceste clanuri și astfel, prin puci, s-au ridicat în funcții, în acea mizerabilă campanie din 2010 dirijată împotriva mea, motivată ultranaționalist și populist ca o veritabilă Operațiune Anti-Iudaică și Anti Monica Lovinescu, acțiune din care eu am ieșit printr-un preinfarct, prin greva foamei cu difuzare internațională (lucru care m-a și salvat din ghearele mafiei oculte) și, probabil, prin cel mai trist pașaport simbolic Nansen cerut de cineva după Revoluție. Nu mulți confrăți au sărit în apărarea mea, în 2010. Vladimir Tismăneanu, de la New York, Cassian Maria Spiridon, de la Iași, Devis Grebu, de la București, Viorel Padina, tot din București... Cazul a fost repede trecut în surdină de presă, căci Vasile Ilie, Gheorghe Flutur sau Neculai Barbă și Rețeaua erau adevărații ei comandanți.

Am declarat, spre surpriza tuturor, greva foamei chiar în biroul meu de la Biblioteca Bucovinei. Regulile de grevă, cum scrie la carte. Trei zile și două nopți de post negru.¹⁶ Noaptea, am dormit pe jos, în biroul meu plin de cărți ticsite în rafturi, pe mese, pe podea. Finalmente, după intervenția unor voci din spațiul internațional și a Președintelui României, am ieșit din greva foamei și mi-am putut continua activitatea, în regim umilitor, de provizorat și de urmărire, cu toate că nu am fost niciodată promovată, în ciuda performanțelor. Adevăr incontestabil: un fost dublu olimpic român, cu patru specializări post-universitare, cu trei masterate, cu doctoratul în elaborare, cu studii multiple, cu numeroase premii și recunoașteri naționale și internaționale autentice (căci dezinteresată politic),

¹⁶ <https://angela2008furtuna.wordpress.com/2010/07/26/angela-furtuna-greva-foamei-26-iulie-ora-10-comunicat-de-presa/>

cu realizări incontestabile pentru opera personală și pentru cultura țării, eram călcată în picioare de o încrengătură de analfabeți politici, racordați la o camarilă universitară a serviciilor, cu scriitori acoperiți, colonei și generali aflați la comanda unei grupări politice mafiot-oligarhice active. Am trăit toată viața prin cărți, cultură, arte și comunicare. Numai respectul pentru muncă, etică și valoare m-a ajutat să rezist în fața acestor atacuri. Mulți m-au întrebat de ce am preferat greva foamei și revenirea, după limojare și grevă, în același job prost plătit și lipsit de perspective, mult sub nivelul meu real, și de ce nu i-am dat în judecată, ca *outsider*, pe autorii complotului (politicienii, colegii turnători puciști, conducătorii și Rețeaua Datcu). Eu am gândit altfel, după logica unui *adevărat intelectual public, care își asumase vocațional o misiune publică, prin propria activitate și operă de idei*: și atunci, și azi, eu am ținut mai mult nu la interesele mele personale imediate, ci la ideea supraviețuirii publice a proiectelor mele de modernizare și de dezvoltare a vieții Sucevei urbane și culte, ca spațiu citadin european, și de apărare în libertate a temelor interzise în Bucovina recentă. Era momentul să mă întreb și eu în acel nefast an 2010, la fel ca Monica Lovinescu în 7 decembrie 1982: „e oare mai bine să-ți petreci viața având dreptate împotriva tuturor decât greșind alături de toți?”. Iar răspunsul la întrebare să fie alegerea acțiunii de modernizare a țării, în ciuda sacrificării propriei persoane (căci, ulterior, repercusiunile nu au fost benefice carierei mele literare, ci dimpotrivă). Fără îndoială că a fost unul din acele momente rare și tipice cu care s-au putut întâlni acei intelectuali care chiar au dorit, ca și mine, democrație pentru România, nu privilegiu oportuniste și vremelnice pentru sine. Consideram că era misiunea mea, de intelectual liber, de conștiință puternică, aceea de a deschide fereastra către adevăruri și standarde ce vor scoate orașul meu natal din înapoierea și încremenirea știută. În fond, eu fusesem „executată” în 2010 de către Rețeaua acoperiților Arcu-Beldanu-Datcu-Flutur-Ilie-Barbă-Cărăbuș tocmai pentru a fi stopate proiectele mele publice, mai ales *Zilele Monica Lovinescu, etica neuitării* și pedagogia memoriei victimelor Holocaustului și Gulagului.

Dacă atunci, în 2010, aş fi renunţat la lupta pentru valori şi la derularea acestor proiecte – în ciuda faptului că ele aduseseră multă vizibilitate Bucovinei către lumea transatlantică bună –, ele ar fi fost îngropate definitiv. Le-am ținut în viaţă, cu sacrificiul propriei persoane şi în ciuda ostilităţilor, pentru cel puţin încă o generaţie de tineri, timp de un deceniu. Câtă vreme am lucrat şi le-am dezvoltat, proiectele au existat în spaţiul public, au avut participanţi, colaboratori şi conferenţieri, publicitate şi presă, locală, naţională şi internaţională, au fost marchetate vizual şi prin conţinut intelectual (prelegeri, conferinţe, dialoguri, analize), au avut girul academic al unor mari figuri ale României, între care domnul academician Basarab Nicolescu a fost timp de mulţi ani preşedintele juriului internaţional al proiectului meu *Zilele Monica Lovinescu* şi al *Premiul Naţional Monica Lovinescu* şi *Virgil Ierunca* iar membrii juriului au fost renumiţi universitari din România, Statele Unite, Franţa. Figurile personalităţilor alungate din Bucovina de către călăii noi ai memoriei au stăruit, datorită mie, în memoria vie a oraşului, a tinerilor, a oamenilor în formare. Defineau un peisaj cultural şi intelectual european. Scopul meu a fost să duc la capăt misiunea civilizatoare a acestor proiecte culturale, cu atât mai mult cu cât anormală şi toxică era supravieţuirea fără lustraţie şi restauraţia sistematică a regimurilor totalitare, petrecută în jurul mafilor politice de tipul *catch-all* de la butoanele puterii şi a aparatelor lor de propagandă. Ca multe alte zone din România, Suceava e dominată de fantomele şi cârţitele PCR (plus partidele emanate, azi la putere), ale Propagandei şi ale Securităţii vechi şi noi (SRI, SIE etc.), prin prosperi universitari, influenceri, politrucii, militari, medici, magistraţi, culturnici, cultici, oameni de afaceri, consilieri, lideri administrativi sau politici, toţi în chip de decidenţi şi de poliţii politice feroce. Reţeaua.

Dar suspiciunea mea s-a adevărat. Lucrul este certificat de ceea ce s-a întâmplat după 2019, anul când am ieşit din activitate, legal, prin pensionare la limita de vârstă. Proiectele mele, deşi deveniseră branduri culturale, de instituţie publică şi de bibliotecă, branduri importante pentru intelectuali, au fost sistate. Nu le-a mai continuat

nimeni. Evoluând mai ales înspre protocronism, populism și tradiționalism ultra-ortodox și ultranaționalist, conducătorii de azi și culturnicii lor ținesc din nou către anihilarea culturii civice, laice, intelectuale, a culturii specifice dezbaterii, libertății de expresie, dialogului și democrației; un fundamentalism extremist, bine finanțat și susținut politic și media, scoate la lumină din nou instrumentele dictaturii din anii '30, '50, '70, anii isterici ai propagandei și amenințărilor de tip extremist. Figurile dominante culturalicește au devenit preponderent cântăreții propagandiști de muzică populară, călugării vizionari, căpeteniile cu recuzită demonstrativă formată din bundițe și opinci sau kitsch și circ. Pe de altă parte, s-a impus cu ostilitate o dictatură a mărcilor și modelelor publice exclusiv din zona totalitară, supraviețuind prin finanțare copioasă numai autorii de acest rang (vezi exemplele oferite de Casa de Cultură *Platon Pardău* sau, cu ostentație, *Cultul Eusebiu Camilar*, *Cultul Radu Gyr*, Festivalul *Nicolae Labiș* și altele, care se susțin mai ales prin solidaritatea sistemului propagandistic totalitar și prin mecanismele de confiscare a monopolului asupra promovării, dar în opoziție fermă față de orice alt contracandidat, care e refuzat din start dacă nu face parte din bazinul ultranaționalist de monopol). Statul și politicienii de la comandă sunt direct responsabili pentru dirijarea privilegiată a fondurilor și a logisticii în așa fel încât este sugrumată din față promovarea culturii libere și a diversității, fiind eliminate fără drept de apel proiectele critice și personalitățile neînregimentate.

Întrebarea care se pune este de ce statul român, prin clanurile de putere, susține, și la ora actuală, aproape numai personalități ce vin din zona propagandei totalitare, dar pe de altă parte interzice sau subminează puternic personalitățile din zona democrației (cum sunt *Monica Lovinescu* sau *Norman Manea* și continuatorii sau susținătorii lor, aparținând generațiilor mai noi de cercetători, creatori și gânditori, între care mă număr). Ce educație primesc tinerii, dacă le reducem orizontul numai la autori ai literaturii scrise sub totalitarism și la agenți de influență ai propagandelor totalitare? Despre care Europă vorbim, și despre care România, dacă sunt livrate public,

mai mult spre a fi salvate și legitimate, aproape numai valorile impuse de regimurile totalitare?

În acest sens, este elocvent exemplul Universității din Suceava, care, prin persoana decanului Mircea A. Diaconu, a refuzat invitația scriitorului Norman Manea și onorarea lui, chiar la el acasă, adică la Suceava. Nu e prima oară când amintesc, dar este greu de uitat și este vexant ceea ce se întâmplă, mai ales când e vorba de mediul scriitoricesc și academic. Faptul acesta va rămâne în istorie. Este grav, este elocvent ca mărturie despre Bucovina de azi. Cu atât mai mult cu cât Norman Manea, ajuns la 85 de ani și având în față încă cel puțin doi ani de pandemie, sigur nu va mai veni din America la Suceava, unde s-a născut, și unde își doarme somnul de veci mama sa. Universitățile din Cluj și din București i-au acordat lui Norman Manea titlul de Doctor Honoris Causa în 2008. Am fost prezentă la evenimente. În același an, i-am scris lui Mircea A. Diaconu, coleg din Uniunea Scriitorilor din România și, pe vremea aceea, decan al Literelor sucevene, că ar fi normal ca și universitatea suceveană să-l invite pe Norman Manea. Mi-a răspuns lapidar și ferm: nu. Acel NU al intoleranței. Un NU inflexibil, ireversibil, indigest, inaderent la comunicare. Un NU al injustiției axiologice cocoțate în jilțul judelui-gâde. M-am întrebat, vag, în sinea mea, știind că vorbesc cu un *gândirist*: tradiționalism autohton, marca *Gândirea*, versus modernism lovinescianist repudiat?

Apoi, ieșenii au făcut și ei un gest firesc pentru o Universitate europeană. În anul 2012, am fost invitată la Iași, unde Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, avându-l ca oaspete înalt, i-a decernat lui Norman Manea titlul de Doctor Honoris Causa¹⁷. Numai universitatea

¹⁷ După ce în anul 2008 devenise Doctor Honoris Causa al Universităților din București și din Cluj, domnului Norman Manea i-a fost decernat joi, 17 mai, 2012, și titlul de Doctor Honoris Causa al Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași. Festivitatea a avut loc în Aula Magna „Mihai Eminescu” a universității ieșene, fiind prezidată de Rectorul Vasile Ișan, care l-a numit pe Norman Manea drept „unul din cei mai importanți scriitori români și unul din cei mai străluciți ambadori ai culturii românești”.

suceveană, prin decizia provincială și discriminativ-răuvoitoare a Decanului Diaconu, va rămâne pururi pe o listă a rușinii.

Singura oară când Norman Manea a venit oficial la Suceava a fost anul 2016, când ne-a onorat cu binecunoscuta-i bucurie de conviv și a acceptat să fie invitatul meu la Biblioteca Bucovinei. În acel an, culminând cu vara aniversară, eu am organizat Anul *Norman Manea 80*, la împlinirea de către ilustrul scriitor a vârstei de 80 de ani. Se împlineau, atunci, și 50 de ani de la debutul său, și 30 de ani de când plecase în exil (urmare a unor operațiuni de poliție politică declanșate de către Comitetul Educației Socialiste și Uniunea Scriitorilor din România din acea vreme împotriva sa, după niște denunțuri, sub marcă antisemită, semnate de sucevenii scriitori Ion Cozmei și Ion Beldeanu). În același an 2016, Președinția României îi oferă, în semn de recunoaștere, Ordinul Național „Steaua României” în grad de Mare Ofițer¹⁸. Uniunea Scriitorilor din România i-a oferit lui Norman Manea *Premiul Național* pentru anul 2011, iar în anul 2014, l-a propus, alături de alți trei autori români, pentru candidatura la Premiul Nobel pentru literatură.

Cât despre memoria Monicăi Lovinescu, jocurile de putere din statul român au operat *eficient* atât împotriva proiectului *Zilele Monica Lovinescu*, inițiat de mine și derulat între anii 2005-2019, cât și a Premiului Național *Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, sub girul juriului academic invitat de mine din țară și străinătate și aflat sub

Comisia de decernare a prestigiosului titlu a fost formată din: Andrei Corbea Hoișie (președinte), Codrin Liviu Cuțitaru, Lăcrămioara Petrescu, Ion Bogdan Lefter, Corin Braga, Antonio Patraș, Bogdan Crețu. Alături de membrii comisiei, la eveniment a participat și Silviu Lupescu, directorul general al editurii Polirom. Discursul de mulțumire rostit în fața onoratei asistențe de către Norman Manea a adus un omagiu scriitorului român, francez, evreu, Barbu Fundoianu – Benjamin Fondane, originar din Iași. Domnul Norman Manea este născut în Bucovina, Suceava, Burdujeni. Evenimentul a avut loc în cadrul turneului românesc 2012 al compatriotului nostru, Norman Manea, organizat de Ed. Polirom. V. și blogul autoarei <https://angela2008furtuna.wordpress.com/2012/05/18/norman-manea-doctor-honoris-causa-al-universitatii-alexandru-ioan-cuza-din-iasi-17-mai-2012/>

¹⁸ <https://berlin.mae.ro/local-news/1179>

Președinția Academician Basarab Nicolescu. S-a preferat, ca de atâtea ori înainte, scandalul, anatema sau surdina peste numele Monicăi Lovinescu. Dar a fost inventată o Contraofensivă. În anul 2017, este organizată la Fălticeni, ca bornă zero a unui nou curent, Conferința Națională *Dinastia Lovineștilor*, 28-29 aprilie 2017, sub patronajul academicianului Eugen Simion, cel care a devenit în ultimii lui ani, în mod declarat, unul din cei mai înverșunați denigratori ai Monicăi Lovinescu. Nimeni, însă, din zona de studii despre Monica Lovinescu, nu a fost invitat să participe la Conferință sau la editarea lucrării colective coordonate de Lucian Chișu și Sorin Gruia¹⁹. Așadar, ciclul alungării Monicăi Lovinescu se reia. Și tot de la vârful Academiei.

*

Procedee identice.

Fostii în acțiune. La fel se dorise eliminarea Monicăi Lovinescu din spațiul public...

Ieri și azi.

Nu demult, însuși Eugen Simion, fost Președinte al Academiei Române, în ziua când a împlinit o frumoasă vârstă, de senectute, a declarat public în media că una din marile lui realizări a fost stoparea ascensiunii *celei ce încuraja revizionismul ideologic în literatura română*, aruncând prin această minciună o anatemă asupra demersului Monicăi Lovinescu: departe de a fi formulat vreodată ipoteza unui revizionism, Monica Lovinescu (cea care era considerată a fi „degetul luminos” al lui E. Lovinescu, totuși!) nu ceruse niciodată altceva decât revizuire (și nu revizionism), adică simple relecturi ale operelor, la fel cum au pretins de atâtea ori, de pildă, și Nicolae Manolescu, și alți critici în viață. Eugen Simion pare să fi uitat cât sprijin colegial și critic a primit din partea Monicăi Lovinescu, în mod real, prin generoasa analiză a *Întoarcerii autorului*, prima oară la 27 august

¹⁹ https://www.editura.uaic.ro/produse/colectii/biblioteca_de_istorie_literara/dinastia-lovineștilor-lucrarile-conferintei-nationale-dinastia-lovineștilor-falticeni-28-29-aprilie-2017-1650/1

1982, la Radio Europa Liberă, în plină noapte ceaușistă. În stilul românesc malefic, când i-a venit bine, omul s-a sucit, aruncând o anatemă teribilă asupra unui, cândva, coleg de apărare a valorilor și a culturii românești. După ce Monica Lovinescu s-a stins, i-a pângărit mormântul simbolic. Mulți confrăți vânători de cariere și specialiști în omerta i-au urmat Academicianului calea, dorind ca Monica Lovinescu să dispară definitiv.

Relecturile și revizuirile critice sunt un lucru pe care orice literatură și orice cultură care se respectă îl face, din timp în timp, tocmai pentru a apăra valoarea reală a unei țări care, la rândul ei, se respectă.

Anna Stefanova Politkovskaia, Monica Lovinescu și eu

Were the sacrifices made by Russia's human rights activists, such as Solzhenitsyn, Sakharov and hundreds of others, in vain? Only cynics and absolute materialists will answer in the affirmative. But those who have not completely silenced the voice of their conscience know that it is heroines and moral role models like Anna Politkovskaia, who make life more humane, more just and thus more worth living.

MIODRAG SORIC,
Deutsche Welle

Atunci când, în 1977, Ceaușescu și DIE au pus la cale actul terorist comis la Paris, de către palestinienii tocmiți, împotriva Monicăi Lovinescu, operațiunea era una tipică de asasinat la comandă politică și de stat: reducerea la tăcere a unui jurnalist și intelectual incomod. Asasinatul comis în Rusia, în anul 2006, de către fideliile regimului Putin împotriva jurnalistei Anna Stefanova Politkovskaia a fost o operațiune similară. Doar că Putin a dorit efectiv moartea inamiceii sale și eliminarea pentru totdeauna a unui intelectual critic, incomod, tranșant și lucid. La Monica Lovinescu și la Anna Stefanova Politkovskaia m-am gândit, atunci când, în vara lui 2010, eram la rândul meu eliminată prin complot din viața profesională și socială, la ordinul generalului de spionaj Ion Datcu, al aghiotanților lui acoperiți Constantin Arcu, Neculai Barbă, Gheorghe Flutur, Gabriel Cărăbuș și Vasile Ilie et Co. Prin proiectele mele publice dedicate democrației în Bucovina, culturii libertății, memoriei Monicăi

Lovinescu și a altor autori din exilul anticomunist, cât și cele de pedagogia memoriei și *etica neuitării* consacrate memoriei victimelor Gulagului și Holocaustului, devenisem un intelectual public incomod și pe care au plănuit să-l lichideze, dându-l afară și sistându-i astfel proiectele publice. Însuși faptul că un general de spionaj ceaușist conducea operațiuni de poliție politică și asasinat în anul 2010 era o gravă încălcare a legilor și a asumărilor – interne și externe – ale României. Cazul meu, în fond, nu era singurul în România de azi, aviz amatorilor care, negând formele perverse de supraviețuire ale totalitarismului, consideră că nu mai există comunism sau extrema dreaptă, deci nici anticomunismul sau antilegionarismul nu mai sunt justificabile. Ion Datcu făcea parte oficial – într-o țară NATO, în anul 2010! –, din structurile parlamentare ale României, din conducerea academică a universității sucevene, deținând chiar funcție de decan, fiind încă ofițer activ conspirat cu misiuni de lichidare a intelectualilor liberi prin procedeele și în numele unor doctrine militare ce țineau nu de NATO ci de Tratatul de la Varșovia. Iar Universitatea din Suceava, din care porneau aceste acte teroriste coordonate de generalul Ion Datcu și elitele academice subordonate, a căror țintă devenisem de-a lungul timpului, era aceeași instituție care refuzase nu numai memoria Monicăi Lovinescu (prin distrugerea unui doctorat excepțional!), dar și pe aceea a lui Norman Manea (prin refuzarea propunerii de invitare și de recunoaștere a valorii), ambii fiind doi iluștri scriitori și intelectuali critici, autentici apărători ai democrației. Generalul și fantomele își albeau trecutul, își ștergeau urmele. Cadrele acoperite rămâneau nestingherite la post, intoxicând noi generații de studenți; culturnicii, politrucii și scriitorii mânjiți (cârțițe bine stipendiate), își continuau monopolul asupra discursului oficial și a instituțiilor statului de drept.

Anna Stefanova Politkovskaia a fost fără doar și poate una din cele mai mari jurnaliste ale lumii, născută în 1958 la New York ca fiică a unui diplomat sovietic-ucrainean acreditat la ONU. A murit la numai 48 de ani. În octombrie 2006 a fost asasinată de un ucigaș plătit, fiind găsită decedată în fața liftului locuinței sale, alături de

un pistol Makarov și patru gloanțe. Cu numai o lună mai devreme, îi apăruse cartea „Dureroasa Rusie”, concepută ca un veritabil rechizitoriu al politicii lui Vladimir Putin.

Incomoda și lucida analistă susținea că „dacă va izbucni o revoluție în Rusia, nu va fi nici portocalie, nici de catifea, ci roșie ca sângele”. Regimul din țara natală fusese scandalizat de rechizitoriul considerat nemilos, căci deja o avea în colimator pe Anna Politkovskaia, care critica cu fervoare, de ani buni, politica Kremlinului din Cecenia. Presa internațională a vuit, la aflarea noului caz de asasinat din Rusia, unul din multele ce precedaseră fatidica zi de octombrie. Astfel, *World Politics Review*, deloc singulară, scria, pe 31 octombrie 2006: „Over the last month, Russia has experienced a surge of contract killings, with five high-profile murders – a potent reminder that the country is far from the stable democracy its leaders say it is. The Oct. 7, the murder of the anti-Kremlin journalist and human rights advocate Anna Politkovskaia is the most prominent of these, and the latest of 11 murders of Russian journalists in the last six years”.

Jurnalista prolifică, scriitoarea, militanta pentru democrație și pentru respectarea drepturilor omului, oponenta împătimită al lui Vladimir Putin supraviețuise multor amenințări și încă altor presupuse tentative de asasinat, niciodată investigate profund în țara natală. Punctul nevralgic acut al conflictului izbucnit între regimul de la Kremlin și contestatara acestuia rezida în poziția total diferită față de relația dintre lupta antiteroristă și încălcarea drepturilor omului. De foarte multe ori, scriitoarea a făcut publice situațiile inumane ale victimelor atacurilor comise împotriva populației civile în cursul războiului declarat antiterorist din Cecenia. Îi cita adesea pe puținii aliați situați de partea societății civile (Grupul Helsinki de la Moscova, Liga Comitetului Mamelor Soldaților, Centrul de Reformă al Sistemului de Justiție Infrațională, Agențiile de aplicare a Legii privind Drepturile Omului, Asociații ale Presei Libere sau Agenții ale Consumatorilor s.s.), între ei fiind și Svetlana Gannuşkina, de la Centrul Memorial al Drepturilor Omului, care remarcă, după o întâlnire cu Președintele Rusiei, pe 10 decembrie 2003: „el este convins că are

tot dreptul să calce în picioare drepturile omului în cadrul campaniei împotriva terorismului. Există motive care ar justifica nerespectarea legii, circumstanțe în care litera legii ar putea fi trecută cu vederea”²⁰. Apropierea dintre reprezentanții regimului și apărătorii drepturilor omului a avut consecințe tragice pentru foștii disidenți. „Ce speranță îi rămâne poporului rus atunci când o parte a opoziției a fost desființată, pur și simplu, iar o alta, formată cam din tot ce a mai rămas, este pusă deoparte pentru a fi folosită ulterior”, remarca Anna Politkovskaia²¹. Autoarea e generoasă, în articole și jurnale, cu exemplele privind lichidarea opoziției Taifunului Putin, în chestiune fiind mulți jurnaliști, intelectuali, artiști, din țară sau diaspora, analiști. Bunăoară, relatează cazul lui Andrei Makarevici, fost interpret de muzică rock: „În dimineața aceasta (11 decembrie 2003, n. n.) nu s-a întâmplat nimic special, încă o reputație a ieșit pătată din îmbrățișarea Kremlinului. Andrei Makarevici a fost interpret de muzică rock underground din perioada sovietică, un disident, un luptător împotriva KGB-ului, care obișnuise în epocă să cânte cu pasiune „Nu sta cu capul plecat înaintea lumii schimbătoare. Va veni o zi în care lumea va sta cu capul plecat înaintea noastră!” Acesta a fost imnul primilor ani de democrație din timpul lui Elțin. Azi, în direct la televizor pe Canalul Unu, controlat de stat, i se decernează medalia *Pentru servicii aduse patriei*. (...) De fapt, Makarevici a fost recompensat pentru că a plecat capul înaintea lui Putin și a partidului lui”²².

De partea cealaltă a complicilor, au fost, însă, cei lucizi și determinați să apere condiția umană. „Demersurile intense făcute, alături de alți jurnaliști, de Anna Politkovskaia, au generat circumstanțe ce au făcut posibile, în final, încheierea păcii și retragerea trupelor rusești din Cecenia”, amintește Jon Snow în 2007, *In Memoriam*. Încetarea războiului cecen a reprezentat cea mai notabilă realizare a mass-media în timpul anilor relativ liberi ai regimului Elțin, a afirmat nu o

²⁰ Anna Politkovskaia, *Jurnal rusesc, A Russian Diary*, Meteor Press, București, 2010, p. 35.

²¹ Op.cit., p. 37.

²² Op.cit., p.37.

dată jurnalista asasinată, care a plătit cu viața pentru profunda sa determinare și onesta asumare a rolului bun în societate pe care trebuie să-l aibă presa liberă.

Moartea prematură și regizată a Annei Politkovskaia a arătat din nou lumii că în Rusia, și nu numai, există o problemă, și că oamenii care doresc să apere libertatea contra tiraniei nu au multe zile, în regimurile cu democrație slabă. Salman Rushdie a remarcat, la moartea curajoasei apărătoare a democrației: „Asemenea marilor reporteri de investigație, Anna Politkovskaia a scos la lumină acele adevăruri umane care au rescris istoria oficială. Vom continua să-i citim opera și să învățăm de la ea, ani buni de acum încolo”.

De la tragicele evenimente din trecut, dezbaterele pe tema drepturilor omului nu au încetat, ele fiind intens invocate nu numai în Rusia, ci peste tot în lume, pe măsură ce înseși conceptele de tip supapă politică au evoluat și s-au schimbat, în contextul noului război (asimetric, hibrid, complex) și al reîmpărțirii puterii din satul global. După abordările declanșate de diverși filosofi, de tipul Francis Fukuyama²³ la începutul anilor 2000, până și ideea de *drepturile omului* a intrat în siajul unor abordări de tipul *industrii drepturilor*, care pun sub semnul dubitației natura umană, precum și chestiunea libertății sau a demnității. Nu mă mai miră, în această lume imponderabilă și călăuzită de relativism, că uitarea acoperă toate mormintele martirilor cu praf și zădărnice. Asta nu înseamnă că eu o voi putea uita vreodată pe una din cele mai mari jurnaliste ale lumii, Anna Politkovskaia!

La final. În timpul cât m-am aflat în greva foamei la Biblioteca Bucovinei, după ce fusesem *executată* și dată afară printr-un puci al serviciilor, ca măsură de poliție politică extremă, de către de echipa condusă de generalul de spionaj Ion Datcu și *aghiotanții* Gheorghe Flutur, Constantin Arcu, Neculai Barbă, Vasile Ilie, Gabriel Cărăbuș et Co., am dormit două nopți (27 și 28 iulie 2010) pe jos, direct pe

²³ Fukuyama, Francis, *Our Posthuman Future*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2002.

podea, având la căpătâi, printre clasicii literaturii, clasicii curajului civic și cărțile Annei Politkovskaia și ale Monicăi Lovinescu. Urmând exemplul de demnitate al acestora, eram la rândul meu dispusă să plătesc prețul suprem pentru a-mi apăra proiectele mele culturale pe care teroriștii libertății de expresie (mulți fiind, la rândul lor, scriitorii!) plănuiseră să le stopeze, în ciuda valorii lor intelectuale și educaționale, precum și a oportunității formatoare și democratice în *Cetate*. Prin proiectele și cărțile mele, bucovinenii aveau dreptul să audă și despre alți autori și despre *alte Români* decât cele *oficiale cu voie de la căpeteniile politruce sau de la universitarii corupți*. Existau autori valoroși și *Români de valoare, dar veșnic alungate*, și care aveau deplină legitimitate de a exista în spațiul public al României anului 2010, deși nu crescuseră din pepiniera propagandistică a comuniștilor sau legionarilor ce s-au eternizat în istorie și care încă ează – în tandem de monopol neîntrerupt –, bolizii anti-democratici ai căpeteniilor de la putere!

A trăi între suicid și genocid – a alege viața, prin martiraj și prin apărarea etică a esteticului

Esența vieții este căutarea sensului vieții.

VIKTOR FRANKL

Parisul a intrat în viața Monicăi Lovinescu prin fascinație culturală dar și prin tragedie istorică. Anii de dinainte de 1950 desenează un Paris în alb și negru. Gândul sinuciderii și gustul absurd al istoriei europene: iată cele două presiuni ce își intensifică forța de clivaj al personalității și cărora tânăra Monica Lovinescu a fost obligată să le facă față (și să le supraviețuiască) la începuturile exilului parizian, pe când citea mult teatru (îl descoperise, în sfârșit!, oare nu pentru psihodramă și autoterapie?), dar mai ales imediat după aflarea veștii că, în România, Regele Mihai a fost obligat să abdice.

„De la Cioran învățasem că cel mai sigur mijloc de a nu te sinucide este s-o dorești patetic în scris. Însă nu aveam vitalitatea lui Cioran la care negația era jubilatorie. De la o întâlnire cu el, plecai revigorat și aproape încrezător în virtuțile... optimismului.” (Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, Ed. Humanitas, 1999, p. 55). La 7 mai 1949, autoarea nota că „sinuciderea revine prea insistent în Jurnalul acelor ani pentru a nu o repune în contextul ei: obsesiile mele recurente: moartea (încă din copilărie), fâșâitul timpului (îl ocolisem cu grijă pe plângărețul Lamartine, ceea ce nu mă împiedica să-i caut ecoul în toate bibliotecile), ideea fixă a ireversibilei treceri”. Jurnalul primilor ani parizieni este – după cum recunoaște Monica Lovinescu –, *plin de ieremiade pe aceste teme și de citate din Pascal răscolit și consultat ca o Biblie*. Nevroza vera refuză însă să se instaleze, pentru că, în aceeași măsură cu o posibilă acțiune a factorilor tipici

endogeni și exogeni, psihicul tinerei se fortifică printr-o autoregenerare miraculoasă (probabil legată de cerebralitatea persoanei); cert este că acest psihic a fost puternic și s-a apărat de atacul destructurant al durerii morale (resimțită intens și devastator de autoare după bolșevizarea României și după luarea deciziei de a rămâne în exil) – finalmente, a câștigat, refuzând eșecul generalizat al propriei ființei. La alte persoane (care, spre deosebire de Monica Lovinescu, au fost mai puțin structurate de educație în jurul virtuților axiologice), un eșec urmat de ruinarea întregii personalități ar fi fost mai mult decât posibil: în astfel de situații, de obicei are loc o anestezie mentală urmată de demodulările personalității și de parazitarea psihică, toate generate de tulburarea afectivă aflată în expansiune (care e urmată ulterior nu numai de o puternică anosognozie, ci și de o ratare intelectuală pe măsură). În cazul Monicăi Lovinescu, au existat din ferice conștientizarea timpurie a cauzelor suferinței – șocurile istoriei Estului –, efortul profilactic orientat împotriva catastrofei și revelația *ab initio* a factorilor conflictogeni interni și externi (iată o veritabilă șansă pentru exorcizarea răului și pentru autovindecare!); accentul specific pus de Monica Lovinescu pe funcțiile eticului – care se va centra în următorii ani pe vocația est-eticului și o va alimenta din belșug – devine capital și rezolvă „cazul” prin adecvarea plasării sale în domeniul corect: nu era vorba, așadar, de primatul unei tulburări afective organice oarecare, cât de diverse fațete personale ce țineau, de fapt, de funcțiile cognitive: „mi-am dat seama în fața acestui vid că de fapt nu agnostică sunt, ci jansenistă, dintre cei cărora grația le fusese refuzată”. Răul cel mare, însă, venise din direcția loviturii primite din partea destinului și din aceea a acceptării istoriei: Estul căzuse în mâna lui Stalin, România era comunizată cu forța, mama autoarei rămâne în calvarul Gulagului românesc. Mai departe, tânăra Monica Lovinescu nu face decât să reconfirme un alt atu personal, anume un IQ foarte înalt, căruia ar fi util să-i atribuim autoratul autoterapiei, deci și al salvării, prin „hotărârea de a suprima în Jurnal orice accent de jelanie. *Plus d'étas d'âme, ça suffit!*... Estomparea”. Blocajul, fie și instinctiv, al autocompătimirii

self-distructive a transfigurat metabolismul durerii în metabolism al creației. Autoarea conștientizează, ceva mai departe, că *nu de obse-sii se dezbăra, ci doar de exprimarea lor*. Pusese cap compulsiilor distructive cu etiologie pur culturală, și putea să se încumete, acum fortificată, pe drumul sfâșietor și tragic al supraviețuitorilor exilului (exil care pe mulți alții îi ucisese, *macerându-le mințile în burta mereu flămândă* a trecerii barierelor limbii, culturii și azilului politic). Poate că, aici, Monica Lovinescu se întâlnea cu Emil Cioran cel din 1930, din *Cele douăsprezece scrisori de pe culmile disperării*²⁴, care în Scrisoarea nr. 2, datată 2 noiembrie 1930, București, se confesează: „personal nu admit idealuri, nici reverii, nici exaltări. [...] Am renunțat categoric la orice filozofie sentimentală, la preocupări fragmentare și sterile, cari nu duc decât la lamentații asupra vieții și la exclamații patetice. Lucrurile „aride” capătă un viu conținut de viață prin preocuparea intensă cu ele. După mine, cel mai bun mijloc de a învinge melancolia este recurgerea la probleme abstracte și impersonale.” În *Jurnalele* Monicăi Lovinescu, pe plajele introspecțiilor (din ce în ce mai rare, de altfel), abundă hermeneutici diverse, recursul la parafrazări, imersii în cultură și raportările personale la cazuistica universală ce ține de idei filosofice, de personajele literare și de operele literare; toți acești itemi i-au ghidat, fie și subconștient, auto-psihoterapia, protejând persoana de atacul pe care l-ar fi putut primi din partea sentimentului – periculos pentru un tânăr – că viața trece pe lângă el. Nietzsche numea această agresiune *Lebens-nied*, atunci când generează dezvoltări paroxistice, cum sunt socio-fobia și mizantropia. Însă psihicul Monicăi Lovinescu a reușit să evite o dezvoltare de acest tip, după ce impulsul suicidal – ca scurt-circuit intern adaptativ – fusese învins, iar supraviețuitoarea depășise starea de fagocitoză mentală dată de șoc. Întreaga evoluție ulterioară acestui episod din viața scriitoarei a clădit sistematic o personalitate puternic egofobă și extrovertită, dăruiată militant acțiunii de subminare

²⁴ Cioran, Emil, *12 scrisori de pe culmile disperării*, Biblioteca Apostrof, nr. 12, 1995, p. 24.

a despotismului și totalitarismului din țara natală, de sprijinire a exilului românesc, a rezistențelor prin cultură sau a disidenților. Jertfa de sine părea că nu are margini (cum nici fuga de ego, generată în scop de protecție de nefericirea indusă de Cortina de Fier), iar Monica Lovinescu aproape că nu mai trăia decât pentru a fi un sprijin pentru toți cei ce îi vor fi călcat pragul sau îi vor fi scris pentru a cere ajutor, manifestând ea însăși o generozitate și o inocență rară. (Scriitorii care s-au bucurat de sprijinul ei înainte de 1989 au simțit din plin binefacerile unui spirit tonic și ale unui spirit de camarad autentic, iar cei care au dorit să o vadă după 1989, o priveau deja ca pe un mit, fie cu venerație, fie cu ură, întotdeauna cu pasiune. Mai mult, ea ajunge chiar să fie negată ori condamnată la uitare prin procedee noi de spălare a creierului pe care le încearcă astăzi în România diverse cercuri politice și intelectuale. Cauza explică Vladimir Tismăneanu, care constată că *ethosul disidenței e disprețuit și ponegrit astăzi de mulți beneficiari direcți ai revoluțiilor din 1989*).

Se petrecea, astfel, în mare viteză și fără menajamente, maturizarea scriitoarei: „îndepărtarea de mine însămi”, prin Jurnalul pe care îl ținea *când în românește, când în franțuzește*. La Paris, Monica Lovinescu nu s-a dezvoltat narcisic, precum Cioran, ci își luase în posesie în mod frontal și angajat propriul destin tragic, ca pe un străin intrat cu ostilitate în proiectul personal de viață (cu care autoarea ieșise dintr-o copilărie românească fericită și ferită de griji); traseul acestui proces de acceptare e accidentat, supraviețuirea în exil o saga eroică, iar sinuciderea devine un fel de vitezometru ieșit din scală al vehiculului psihic aflat în derivă după căderea Cortinei de Fier. Personalitatea intelectuală atent șlefuită încă din copilărie își valorifică atuurile în fața clivajului și a tentației suicidare și nu deraiază, ci se raportează la modele culturale și la repere etice sigure, reușind să tracteze cu bine la mal sufletul încărcat de remușcări; celei condamnate să asiste, neputincioasă, dincolo de Cortina de Fier, la agonia și moartea nemeritată a mamei, viața îi impusese un

program de compensare prin fapte și atitudini concrete, de salvare a altor vieți închise în Gulagul românesc.

Între modelele vehiculate des de Monica Lovinescu – fără îndoială cu un substrat subconștient terapeutic (relația cu impulsul suicidal din tinerețe nu o va părăsi pe scriitoare niciodată) –, poate că cele mai încărcate de conotații etice și de raportări la etic sunt Cioran și Kafka.

Cioran, genialul sinucigaș ludic (inventatorul cabotinismului tragic în literatura universală) nu-i este suficient, în schimb Kafka o fascinează și îi oferă suport (cu el se identifică, inconștient); pe Kafka, adeptul negației, deopotrivă, a vieții și a morții („Dearest Max, My last request: Everything I leave behind me to be burned unread.” fuseseră ultimele gânduri ale lui Kafka, adresate prietenului său Max Brod), Monica Lovinescu s-a putut sprijini în fiecare moment al vârstelor sale, pentru că la Franz Kafka există în mod constant un conținut uman raportabil și la morală, și la etică, până și în registrul estetic al absurdului (spre deosebire de Cioran, pentru care aceste abordări nu există).

Kafka este important, alături de Proust, Joyce sau Musil, ca *un reper al exilului existențial, și nu numai al celui geografic sau istoric* (Monica Lovinescu, *Unde scurte*, Ed. Humanitas, 1990, p. 31), iar autoarea se identifică întrutotul cu aceste multiple denotări, apreciind analiza făcută „masacrului ideologiilor” (*cauză a înlocuirii valorilor din timpurile noastre de ideologie, care duce la o „bismarkizare a culturii”*) de Jean Duvignaud în cartea sa intitulată *Pour entrer dans le XX-ème siècle. Inadaptarea gândirii moderne la realitățile secolului său* este una din temele vizitate sistematic de Monica Lovinescu, pe urmele unui Victor Serge (*unul dintre cei dintâi ce au dat alarma în Occident în privința Gulagului*) sau Boris Pasternak; aceștia o conving, cum și pe Duvignaud, deoarece vorbesc despre „o ruptură nu numai cu realismul socialist, dar și cu o întregă literatură eroizantă care a proliferat în Europa, după zguduirea din 1917”. Kafka reapare mereu ca un revelator. La 17 aprilie 1965, Monica

Lovinescu analizează cartea *Domnul G. A. la X*, a lui Tibor Déry (apărută în 1964 la Budapesta iar în aprilie 1965 la Paris la *Seuil*), scrisă în închisorile maghiare în care autorul fusese întemnițat după eșecul revoluției din 1956. Remarcă felul cum această carte „parcă vine să dea dreptate celor care afirmă că Franz Kafka e merit mereu să reînvie într-o societate de tip comunist, Kafka e la locul lui acolo doar unde absurditatea este întreținută zilnic de inadecvarea gestului la gând, unde cuvântul nu este făcut pentru a numi ci pentru a fi paravan și camuflaj. Despărțirea de sine și de real, rătăcirea prin labirintul non sensului – iată numai câteva din trăsăturile comune lumii kafkiene și celei comuniste. În acest sens, nu există probabil situație dintr-o societate comunistă care să nu poată fi descifrată printr-o referință la Kafka. Și s-ar mai putea spune că adevăratul profet al comunismului – ca experiență trăită, iar nu ca teorie – n-a fost Marx, ci Kafka. (Monica Lovinescu, *Unde Scurte*, Ed. Humanitas 1990, p. 150)

Recursul la Kafka este motivat nu numai de trebuințele psihice proprii, ci și de sistemul de referință și de simboluri al judecăților antitotalitare construite de autoare. Tot în *Unde Scurte*, la p. 279, dar referitor la câteva amintiri din 4 mai 1968, aceasta va remarca faptul că, *fără a face neapărat din Kafka un profet al zilelor de azi(...), cum să nu vezi în „Castelul” – la care nu ajungi niciodată și de la care sosesc pe căi nevăzute hotărârile – o oglindă a puterii comuniste? ...* Mai departe, în 19 decembrie 1968, Kafka devine, în notațiile autoarei făcute tot în *Unde Scurte*, o bornă a spiritului european, *căci după război literatura a început să prospecteze, pe urmele lui Kafka, mai ales granițele absurdului, în momentele ei cheie, când prin aceasta mai ales s-a caracterizat: prin bănuiala aruncată asupra posibilității de comunicare prin cuvinte, a căror inautenticitate, în clipa chiar a rostirii lor, este un leit-motiv devenit poate azi în Occident el însuși un clișeu.* Miza despărțirii cuvântului de adevăr la Kafka este similară cu miza despărțirii ideologiilor de binele public, observă mai departe Monica Lovinescu, ce face recurs și la cuvintele rostite de Marin Preda la o Adunare a Scriitorilor din România, în 1968, când acesta

declarase că în secolul XX, cuvântul slujise la crearea atâtor mituri negative, și a împrumutat atât de deseori forma însăși a minciunii încât încrederea în el nu putea să nu fie clătinită. Mai ales după Kafka, literatura modernă aceasta este în primul rând: o punere în discuție a cuvântului, demers premergător reabilitării lui. Autoarea subliniază noutatea acestui punct de vedere pentru România acelor ani, unde „scleroza adusă de realismul socialist este datorată în primul rând domniei certitudinilor pe care această doctrină incertă dar tiranică a târât-o după sine”. (*Certitudinea este o hrană otrăvită pentru orice creație*, știe Monica Lovinescu, tot de la Kafka). În altă parte, Monica Lovinescu găsește că toți exilații politici contemporani cu ea au recurs la Kafka în chip de pernă psihică. (Unul dintre ei, Țepeneag. Scriitoarea își notează, de exemplu, cum, în 1976, Eugen Ionescu spusese într-un interviu la Televiziunea Franceză că piesa sa intitulată *L'Homme aux valises* îi aduce aminte de Kafka și chiar seamănă foarte bine cu Kafka. *Recitind această piesă*, spusese E.I., *alcătuită din substanța visurilor mele, l-am recunoscut pe Kafka. O dovadă mai mult că Franz Kafka era un profet al vremii noastre, o dovadă că visurile sunt culturale...*). Kafka este un reper obsesiv. Scriitoarea mărturisește, în anul 2000, că „între *Jurnalul indirect* și *Colonia penitenciară* a lui Kafka, autenticitatea lui Lucian Pintilie în aceasta constă: *își exprimă obsesiile profunde și, probabil, o atracție mai mult sau mai puțin mărturisită spre toate figurile Răului*”. Mai devreme, Kafka fusese și un factor de cuantificare a absurdului situațiilor și a pericolului venit din haos și negativitate: „telefon de la Nicodim, întors în grabă la Paris după expoziția lui de la București... Expoziția, Kafka în plin sau, cum spune el mai înspăimântat ca de obicei, demență și rea-voință” (*Jurnal* 1985-1988, Humanitas 2003, p. 196).

La ceasul când făcea astfel de notări și de constatări, autoarea nu mai era de mult copilul care, după propriile mărturisiri de mai târziu din *La apa Vavilonului* (Humanitas, 1999, p. 21), „citeam mult. Și nu prost. Cam de-a valma: Leibniz cu Proust, Bergson cu Valéry, Kant cu Gide... Schopenhauer cu Kafka, Dostoievski, Goethe, Tolstoi, Balzac, Flaubert, Céline, Malraux...”, urmând ca după

război să citească organizat, *cu înclinații „existențialiste” în Biblioteca Institutului Francez, pe Sartre și Simone de Beauvoir.*

Este un drum dificil, traseul parcurs de Monica Lovinescu de la acest Kafka lecturat cu proșpețime în prima parte a vieții, apoi savurat ca obiect de delicii estetice absurde, și până la Kafka – profet al Apocalipsei europene și românești, dar și Kafka – terapeutul și maestrul invizibil al exorcizărilor psihice. *Lumea românească însăși este bazată pe amestecul de Kafka și Caragiale*, notează autoarea în Jurnalul din 2 octombrie 1982. În 1996, găsește că această lume include un *spirit kafkian de suburbie*, dar tot tragic (Jurnal, 1996, p. 132). Erau deja anii când între cele două capete ale vieții sale – tinerețea și apusul – se înălțase podul. Monica Lovinescu a străbătut cu stoicism un itinerar de martir care duce de la fragilitatea sinucigașei tinere măturată de tsunami-ul politic comunizant și până la statutul de filosof și de gânditor necruțător în analiza puterii absolute, a politicii totalitare, a primejdiilor ce amenință democrațiile. Memoria, iar nu amnezia, a salvat-o. Și a salvat-o în egală măsură decizia de a lupta cu absurdul și de a-i opune acțiunea sa constantă împotriva sistematizării Răului. Mai târziu, toate aceste adevăruri avea să i le recon firme și întâlnirea cu Hannah Arendt (*Memoria, iar nu așteptarea, este cea care dă unitate și plenitudine ființei umane*). Familiile de apostoli se nasc întotdeauna din experiențe umane extreme – veritabile locuri geometrice ale intersecțiilor genocidului cu suicidul.

Drumul de la angoasa civilizației la surâs: o reconstrucție²⁵

Prezentul este înconjurat de trecut și de viitor

HANNAH ARENDT

Nu numai o dată, Monica Lovinescu a fost preocupată și angajată în chestiunile care țin de evaluarea discernământului în chestiunea gândirii politice precum și a atitudinii față de mitomania totalitară. Demersurile sale au operat atât în interiorul mecanismelor creației, cât și al miezului filosofiei politice și al gândirii politice; pe acestea din urmă, nu le-a identificat ca entități independente, ci întotdeauna, în buna tradiție a măștrilor, ca „aparținând cuiva. Producătorilor de acte politice, dar și – sau poate mai ales? – consumatorilor”²⁶. Cu deosebire registrul creației literare, ca și registrul filosofic și politic acoperit de opera Monicăi Lovinescu se pretează la o veritabilă sumă de problematizări, intens neliniștitoare, dar, în egală măsură, reconfortante și optimiste. Pentru că libertatea de creație, ca și problema libertății în filozofie și în politică, devin, în societățile post-moderne contemporane, din ce în ce mai libere de constrângeri; ele asumă o accelerare a distanței dintre a ști că și a ști să. Plecând de la aceste considerațiuni, să aruncăm o privire asupra unei cărți care încearcă să pună în atenție un eșafodaj de problematizări, în stilul monicalovinescian.

²⁵ Stoica, Valeriu, Aligică, Dragoș Paul, *Reconstrucția dreptei*, Ed. Humanitas, București, 2009.

²⁶ Vieru, Sorin; Robert, Terente, *Noile riscuri ale gândirii politice*, Ed. ALL, 2011.

Desprinsă din teoriile alegerii sociale, Teorema lui Gibbard-Satterthwaite spune că *orice regulă nedictatorială este manipulabilă*. Excesul de manipulare, însă, transformă orice teorie politică în haos și eșec. La un astfel de pericol asistăm, la ora actuală, în viața politică și publică a României, și putem enumera câteva argumente: politicul a eșuat din cauza nesancționării hipermanipulării doctrinare și a traseismului de partid; statul de drept a fost transformat într-o rețea de crimă organizată gestionată de justiția coruptă și mafia gulelelor albe cu comandă politică; societatea civilă a murit și parcurge coșmarul neostalinizării statale; individul este ținta celor mai brutale încălcări ale drepturilor omului, însă este îngenuncheat de amenințarea sistemică și repede evacuat din drepturile sale; presa liberă e plătită direct de rețelele politic-oligarhice; consemnarea colapsului democrației nu mai e decât o chestiune de bun simț comun și reprezintă percepția generală a individului; toată lumea percepe în timp real dihotomia dintre declarațiile publice ale liderilor politici și realitate, iar acest discurs dublu e adresat mai degrabă observatorilor externi, cu scopul de a masca eșecul democratic din interior. Pentru a treia oară în istoria sa, României profunde îi moare visul de democratizare și de reală modernizare (contează enorm, în acest sens, vecinătatea și logica subversivă a vecinului de la răsărit), iar acest deplorabil deces a fost produs prin conjugarea acțiunilor antidemocratice ale extremei drepte și celei stângi – clasicele regimuri totalitariste românești – abil reactivate și ambalate de manipulatori.

În această sinistrală lume guvernată de o decadentă abulică, ici colo, apar câteva insule de onestitate, prin efortul unor intelectuali de a nu părăsi tentativa de a crea pentru țara lor, în aceste vremuri tulburi, un *think tank* de știință și speranță. Apariția oricărei culegeri de studii politice și de opinii coerente este, din acest punct de vedere, un câștig pentru visul democrației românești, pusă la grea încercare de teroarea războiului mediatic de tip *divide et impera*, în timp ce forța publică a dialogului și a responsabilității a primit lovitura fatală.

Pentru intelectualitatea sa lucidă, România de astăzi se dovedește a fi un loc al disputelor de tot felul. În fond, un teren aproape virgin

al proceselor creative pentru istoria ideilor politice. Unele sunt fertile, firești, atașate unei lumi ce parcurge realitatea *in statu nascendi*: noile ideologii sau paradigme intelectual-politice sunt enunțate, asumate sau contestate, rând pe rând, dar și reactualizate ori reformulate în termeni și parametri ce nu conțin să se schimbe, în acord cu lumea globală. Dacă proiectul stângii românești a beneficiat de o copioasă aplicare în practică, de ipostaziere, de perfecționare și de continuitate, dublate de eternul succes adus stângii de propria propaganda, proiectul dreptei este – din capul locului – mai puțin popular, dar și lipsit de o istorie românească generoasă. Fără dreapta, însă, orice stângă este o simplă dictatură. Din nou? Mai dorește poporul român o dictatură? Mai așteaptă el o salvare de grup, un lider arhanghelizat, mai dorește poporul român o comunizare misticoidă, sub un suspin mesianic și o nouă îngenunchere? Pe de altă parte, definirea dreptei secolului XXI este, prin ea însăși, o aventură plină de riscuri și de paradoxuri, pândită de accente extreme sau nefirești ce vin fie din radicalismul antiliberal și anticapitalist al perioadei interbelice, fie din nostalgia aristocrației secolului al XIX-lea. Spiritul *noii drepte* este strâns legat de actualizarea proiectului național în acord cu familia europeană lărgită și cu nevoia de dialog ce ar putea reface societatea românească. În acest curent sunt incluse o tranșantă atitudine antitotalitară, o cale modernă a deschiderii și a detabuizărilor, precum și nevoia de a spulbera clișeele dogmatice. Apariția în 2009 a volumului *Reconstrucția dreptei*, semnat de Valeriu Stoica și de Dragoș Paul Aligică, a fost urmată, tot la Humanitas, de *Repere intelectuale ale dreptei românești* și de *Noua școală de gândire a dreptei*, volume în care Cristian Pătrășconiu selectează memorabilele colocvii ale celei mai reprezentative intelectualități ce dialoghează asiduă în România contemporană pe marginea proiectului *noii drepte*, încercând o coagulare la nivel național a unui curent viabil. Împreună cu o stângă sănătoasă, cei doi poli, *noua dreapta* și *noua stânga* (bineînțeles, cu coloratura taxinomică de rigoare) ar fi trebuit să intre în jocul unei democrații normale, dar colapsul democrației – imputat clasei politice de majoritatea

populației românești – pare că face inutilă însăși existența polilor, în care nimeni nu mai crede. Astfel de exerciții de libertate, care persistă totuși la nivelul teoreticienilor, sunt strâns legate și de conștientizarea faptului că recuperarea memoriilor antitotalitare esențiale (legate de Holocaust și de Gulag) ale Europei secolului al XX-lea reprezintă o prioritate de analiză, de acțiune politică și civică, dar și de etică, și chiar un sistem de referință ce ar putea garanta o probabilitate maximă de evitare a unor derapaje de același rang în evoluțiile politice ulterioare ce se prefigurează în satul global.

În post-realitatea în care trăim, spiritul clasic al multor doctrine s-a diluat sau chiar compromis. Că *noua dreaptă* este preocupată de sănătatea jocului politic democratic, căruia îi atașează procesul de recuperare a memoriilor reunite, făcând din aceasta o formă de despărțire de Europa post-criminală, ținea de domeniul evidențelor, cândva. Dar în numai zece ani, evoluțiile au fost pline de surprize. Un pas politic însemnat în acest sens s-a produs la 14 octombrie 2011, la palatul Lichtenstein din Praga, unde douăzeci și unu de instituții din treisprezece țări – printre care și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc – au semnat actul de înființare al *Platformei Memoriei și Conștiinței Europene*, în prezența premierilor Republicii Cehe, dl. Petr Nečas, al Ungariei, dl. Viktor Orban, și al Poloniei, dl. Donald Tusk. *Platforma Memoriei și Conștiinței Europene* era rezultatul colaborării din ultimii trei ani între instituții guvernamentale și non-guvernamentale, care aveau drept scop analiza trecutului totalitar și onorarea victimelor regimurilor de extremă dreaptă sau stânga în Europa. Obiectivul platformei este să promoveze cooperarea dintre institute de cercetare, arhive, muzee și alte organizații publice și private, specializate în istoria și memoria regimurilor și ideologiilor fasciste și comuniste. Platforma reprezintă o instituție care va avea un rol fundamental în demersurile de consolidare a democrației prin intermediul confruntării experienței istorice a răului radical în statele afectate de fenomenul totalitar în secolul XX. Departate de a mai fi vecini cu niște neoromantici antiglobaliști, intelectualii preocupați de *Vergangenheitsbewältigung*

luptă pentru instituționalizarea („sacralizarea”) memoriei și pentru „materializarea sa în acte politice și doctrinare”, ca semn că lecția istoriei a fost însușită, atrage atenția Vladimir Tismăneanu, în Prefața la *Reconstrucția drepte*. Actele critice față de demersurile noii drepte nu vor întârzia să apară, dar tocmai acesta și este scopul dezbatelor pe care se întemeiază tratatul: invitația la asumare și la trezirea sentimentelor de responsabilitate, ieșirea din contemplativitatea anti-productivă și din calitatea de martor pasiv în fața irosirii șanselor istorice ale propriei țări.

Curentul de centru-dreapta pentru care au pledat Valeriu Stoica și Dragoș Paul Aligică exhibă un individualism respectabil și un mecanism de repudiere a fascinațiilor totalitare care cuprind lumea de azi, ce este atrasă din nou – pe fondul crizei și al valului de propagandă anticapitalistă – de ideologii colectiviste ce promit salvarea. Dimpotrivă, nu efectele de agregare colectivistă, ci autonomia, creativitatea politică, diversitatea și spiritul etic-tolerant vor reprezenta *principiile non-negociabile ale viitorului imediat*, dacă acesta va reuși să rămână atașat de proiecte politice democratice. „Reprezentând în premieră românească elementele centrale ale teoriei dreptului clasic-liberal în varianta sa de secol XXI”, cartea denunță cu acrimă mai ales resursele inepuizabile ale autogenerării stărilor conflictuale și conflictogene care fac atât de nepopular proiectul *noii drepte*, deși el include, cu șanse reale, mai ales terapia și reconstrucția societății.

În Postfața sa la această carte, Adrian Miroiu explică *Ce este dreapta liberală astăzi*, observând că autorii au plecat de la recunoașterea faptului că, *în cazul democrațiilor liberale, există o tensiune între, pe de o parte, liberalismul politic și, pe de alta, principiul democratic al majorității*, căzând ei înșiși ulterior în capcana de a fi ușor inconsecvenți în abordare, recurgând la sintagma *tiraniei majorității*, așa-dar un atac la un principiu de bază al democrației, care vine într-un moment istoric nepotrivit, pentru că în România democrația încă este tânără și vulnerabilă, deci are nevoie de garantul majoritar.

Fiind concentrată pe efortul de *reconstrucție a drepte*, deci asumându-și din start statutul de atelier public de învățatură, de dialoguri

și de creație politică, această carte reamintește obsesiv ideea că actorii trebuie să nu uite că România nu mai este doar *țara de la porțile Orientului*, ci este, acum, *de drept*, parte a Occidentului și a civilizației sale; actorii sunt, astfel, obligați să se poziționeze, să se raporteze, să se integreze ori să se delimiteze, să distingă între *formal* și *deplin*, să definească, să reinterpreteze, să lupte, să polemizeze, să convingă, să folosească în mod elegant instrumentul intelectual-politic ca pe un mijloc de *a fi în Agora*.

Definirea liberalismului, care a devenit în România o marcă a dreptei (*rămasă cantonată într-o autodefinitură idiosincronică*), ridică probleme ce derivă din însăși această fixație: autorii sugerează că *nu vom putea înainta în clarificarea doctrinară a dreptei contemporane românești până când nu vom reuși să depășim această fixație asupra liberalismului* (p.33). Capitolele inițiale clarifică, mai departe, principiile liberale de dreapta, separă ceea ce este de stânga (liberalismul modern) de ceea ce este de dreapta (liberalismul clasic) și propun câțiva vectori de înțelegere a tradiției intelectuale și politice a lumii occidentale moderne. De-a lungul acestor pagini, este interesantă descoperirea punctului de unde e recomandabil să înceapă discuția despre dreapta românească, mai ales în viața noastră publică atât de sensibilă și isterizată, dar și atât de lipsită de repere credibile. Un simplu exercițiu propedeutic satisface nevoia de ludic în definirea identității liberalismului clasic și a versiunilor sale, plecând de la miturile și confuziile vehiculate în discursul politic românesc, crescând analitic până la ceea ce considerăm a fi esența liberalismului: anumită atitudine față de viață și un anumit tip de caracter uman. Pentru că *nu putem înțelege liberalismul până când nu înțelegem semnificația dihotomiilor care îl marchează*. Pe de altă parte, *simpla afirmare a unui anticomunism vehement și îmbrățișarea generalelor valori liberale ale democrației și statului de drept* au devenit insuficiente pentru un actual relief doctrinar tipic aspirațiilor europene moderne, care sunt diferite de aspirațiile din anii 90 ale societății abia eliberate de trauma totalitară. Liberalismul românesc nu este monolitic, static, coerent, dotat cu rădăcini istorice fixe sau cu incapacitate de a

evolua sau de a se redefini, mereu, în acord cu evoluția istoric-intelectual-politică a societății. Acest mit aduce numai deservicii buneii înțelegeri a fenomenului, coroborat și cu alte mituri privind așa-numitul *liberalism autohton*, ori cu produsele reziduale ale gândirii marxiste care promovează în mod tendențios liberalismul exclusiv ca pe o ideologie a capitalismului, a banului, a marilor acumulări de avere. Dincolo de aceste false teme, liberalismul clasic este mai întâi de toate individualist (creativitatea individului este furnizoarea propulsării sale) și propovăduiește atât egalitatea în fața legii, cât și egalitatea șanselor, fiind teoria care descrie cel mai corect interesele clasei de mijloc – ca principiu esențial al unei societăți sănătoase. Liberalismul clasic și proiectul liberal nu rămân atașate marelui capital sau marilor averi, ci, pe urmele lui Sumner, cu teoriile sale clasice pentru perioada capitalismului sălbatic american din secolul al XIX-lea, iau o distanță critică față de plutocrație, care este o putere supradimensionată, periculoasă pentru libertatea individului și incompatibilă cu drepturile omului și cetățeanului.

Paginile dedicate definirii și rebranduirii identității liberale stochează un portret-robot util: încă de la început, doctrina liberalismului clasic nu a pus accent pe afirmarea simpatizanților în chip de elite capitaliste, ci ca oameni obișnuiți, nedorind să fie decât *aparatură de idei ce călăuzesc efortul productiv și inițiativa individului, dorind înavușirea tuturor membrilor societății fără folosirea statului sau a puterii politice ca pârghie economică*.

Relația dintre liberalism și atitudine sau, respectiv, liberalism și libertate, descrie efectul paradoxal prin care sistemul economic și dinamica instituțională specifice liberalismului creează condițiile culturale și psihologice care ajung să se întoarcă împotriva sa și să submineze fundația sistemului. *Capitalismul liberal generează un proces de autodistrugere pe cale culturală*, iar complicațiile derivate de aici nu întârzie să apară: societatea status-ului (descrisă de Mises) versus sistemul capitalist bazat pe principiile liberale clasice; capacitatea sistemului capitalist de a furniza deopotrivă valoare, dar și resentiment;

generarea unei stări generale de insatisfacție și frustrare care se răsfrânge negativ asupra înseși ideii de sistem liberal-capitalist.

Discuția despre povara umană a libertății și a liberalismului readeuce în atenție importanța spiritului de responsabilitate și a trăirilor etice. *Cu cât un individ devine mai liber, cu atât resimte libertatea ca pe o povară și începe să-și dorească lucruri contrare libertății*; or, aici rezidă succesul nazismului, al comunismului, ca și al totalitarismelor de orice fel, după Fromm, pentru că la un anumit punct de fierbere al alienării sociale nenormate indusă de libertate, aceste *găselnițe* apar ca soluții de salvare a societății. Aprofundând analiza operată asupra libertății, nu surprinde, ci dimpotrivă redevine prielaj de meditație faptul că libertatea – dacă nu este cuantificată și *administrată* corect – poate deveni o povară, care afectează zonele iraționale ale psihologiei umane, adică tocmai acele unghere care sunt cel mai puternic atacate de civilizația capitalistă și cărora li se adresează, în situații de criză, discursul totalitar. Liberalismul și libertatea se împletesc cel mai bine, fie și în mod conflictogen, pe plaja de valori a așa-numitei *angoase a civilizației*, inventată și descrisă de Freud, Fromm și Hayek, care văd în răceala relațiilor capitaliste debutul problematizării stadiilor de alienare. *Oamenii descoperă individualizarea și libertatea începând cu Renașterea*, iar punctul maxim al tensiunii de individualizare este atins în perioada dintre *Reformă* și lumea de azi, când se prelungește o stare de criză fără precedent: *brusc eliberați de forța pusă în mișcare de capitalism și liberalism, oamenii s-au trezit însingurați și responsabili pentru propriul destin*. De aici și până la tragedia trăirii de către omul actual a poverii responsabilității morale, iar în același timp, a singurătății morale, nu a mai fost decât un pas. Din cauza fricii de singurătate morală, omul actual preferă adesea să renunțe chiar la libertate, iar ducând această presiune mai departe, la nivel sistemic, cu mecanisme endemice, omul astfel presurizat poate începe să repudieze chiar sistemul politic și economic ce i-a generat tensiunea autoruminoasă. *Capitalismul liberal creează condițiile propriei subminări și distrugerii* (p.97), ceea ce înseamnă o definiție a unui univers politic care devine coerent

prin însumarea propriilor contradicții, antagonisme, forțe culturale și psihologice structuralmente și simultan amiabile dar și ostile propriului enunț.

Capitolele referitoare la civilizația capitalismului, cultura, etosul și legitimitatea ordinii sociale aduc noi clarificări asupra responsabilității istorice a dreptei contemporane. Nu lipsit de interes este și capitolul final, dedicat experimentului occidental aflat la răscruce, remarcabile fiind privirile sale pertinente asupra problemelor globalizării, provocărilor interne, arhipelagului Noii Europe, tensiunilor dintre stadiile teritoriale și virtuale, chestiunii naționale, deci problema refondării României. *Dreapta românească* se mișcă între doi parametri esențiali ai proiectului său identitar și de reconstrucție: pe de o parte, își găsește resurse în excepționalismul occidental, pe de altă parte, se alimentează din ideea excepționalismului românesc, prin prisma capacității de a transgresa straturile succesive ale identității culturale naționale, pentru a le moderniza liberal și consolida în ritm util.

Conștienți de nenumăratele polemici pe care abordarea lor din prezentul volum le vor naște, autorii se despart de cititor cu o firească întrebare: sunt posibile, de către *noua dreaptă*, relansarea proiectului național român și reconstrucția statului român în absența celor două elemente definite de conjugarea celor două excepționalisme, european (rădăcinile ce urcă din tradiția iudeo-creștină și greco-latină) și respectiv românesc? Dacă da, se va cerne, cu bună-credință, ce este de făcut. Dacă nu, se va decide, cu bună-credință și patriotism autentic, ce nu pare posibil, căci utopic. Dar dialogul trebuie să continue, pentru că proiectul național e vital...

Platforma web Contributors, accesată 20 octombrie 2021

<http://www.contributors.ro/politica-doctrine/drumul-de-la-angoasa-civilizatiei-la-suras-o-reconstructie/>

Frumoasa exasperare

Trecutul nu mai luminează viitorul iar spiritul își croiește drum prin beznă.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

Căutarea reperelor dreptei românești pare o necesitate mai acută astăzi decât oricând, dar mereu ineficientă, scriam acum mai bine de zece ani. Concluzia de atunci și-a menținut actualitatea. Dreapta visată de câțiva intelectuali din secolul trecut s-a prăbușit. Cauzele sunt constante, de treizeci de ani încoace. Societatea românească post-comunistă (marcată definitiv, trebuie să o spunem, de ambele regimuri totalitare, de extremă dreaptă și de extremă stângă, care au secătuit-o în ultimii șaptezeci de ani) se comportă mai ales față de ideologiile de centru-dreapta și față de democrație precum un organism extrem de tarat după o boală gravă, din care, deși a scăpat, nu poate totuși țâșni către vindecarea totală, ci se zbate într-o agonie prelungită. Cu prognostic rezervat. Metabolismul tranziției românești fiind mult prea lent, dar și imprecis ca direcție, el nu poate tracta trendul de funcționare a organelor vitale ale democrației. Mai mult, dreapta de azi, funcțională doar cu numele, nu mai avansează pe o doctrină validă, ci s-a transformat de fapt într-un regim mafiot-oligarhic.

Un autor interesat de problema convalescenței interminabile a dreptei – inspirat și de curentul de gândire puternic în epocă (și unicul!) ce o avea în centru pe Monica Lovinescu precum și pe intelectualii cercurilor anticomuniste europene –, a căutat câteva răspunsuri și diagnostice. Așa s-a născut cartea lui Cristian Pătrășconiu,

intitulată *Repere ale dreptei românești*²⁷. Zece interviuri realizate de autor în perioada februarie-octombrie 2010 îi așezau laolaltă, în acel volum – editat în condiții grafice excelente –, pe Valeriu Stoica (prefața și punerea problemei), Andrei Pleșu, Al. George, Virgil Nemoianu, Neagu Djuvara, Vladimir Tismăneanu, Nicolae Manolescu, Gabriel Liiceanu, Andrei Cornea, Horia-Roman Patapievici, Lucian Boia, dar și pe Devis Grebu, într-o generoasă expunere de grafică sugestivă.

Selecția autorilor, așa cum a fost făcută de editor, nu este nici exhaustivă, nici exclusivistă, dar propunându-și să demonstreze că dreapta românească – atât de vitregită de istoria noastră recentă – este o sferă aflată în curs de precipitare, al cărei centru trebuie identificat cu prudență și al cărei sistem de referință trebuie definit cu nuanțări și subtilități. Esența acestui proces de stabilire a unui domeniu doctrinar respectabil și a unei integrități convingătoare, stă „într-un proces de limpezire, de separare a apelor de uscat, de identificare și de recuperare a reperelor intelectuale, de delimitare a valorilor de nonvalori” (Valeriu Stoica), dar și în „reconstruirea unei culturi românești a convingerilor politice amplasată într-o ambianță politică în stare să încurajeze o angajare care nu distruge, ci sporește valoarea oamenilor ce intră în politică” (Andrei Pleșu). Dacă „liberalismul, aplicat ca atare, duce la o viață de riscuri (bunăoară, e știut faptul că lumea artei, foarte liberală prin definiție, e dominată de o concurență feroce, care poate duce până la crimă)” (Al. George), paradigmele care întrunesc cele mai multe sufragii sunt preferate sub formă de „viziuni ale dreptei moderate, definind un proiect devenit operațional după depășirea perioadei postdecembriste de vulnerabilitate datorată „sclavilor revoltați” și suferinței post-totalitare” (Virgil Nemoianu). În această fază, în care „nu există nimic care să nu merite să fie spus” și în care „mai trebuie să treacă două

²⁷ Pătrășconiu, Cristian, *Repere ale dreptei românești*, Editura Humanitas, 2010.

generații pentru a ne recâștiga țara democrată visată” (Neagu Djuvara), deocamdată „dreapta este cea care și-a făcut onest examenul de conștiință (însă continuă să fie foarte dezbinată), în timp de stânga are o mare problemă în a se reinventa!, fiind, în acest moment, principala purtătoare a falselor valori: antiamericanism, antieuropeanism, antisemitism, anticapitalism (...), iar stânga mai trebuie să-și rezolve și problema scheletelor din dulap, care se numesc Lenin, Troțki, Stalin sau, mai devreme, Robespierre, Marx etc.” (Vladimir Tismăneanu). Dificultățile unei drepte sănătoase au etiologii decelabile: „lumea românească n-a fost pregătită pentru liberalism, înclinând către doctrinele mixte, social-liberale, de exemplu, dacă nu pur și simplu social-democrate. De aici toată confuzia: măsurile liberale au fost și mai sunt interpretate ca punând în dificultate securitatea socială a oamenilor, iar cele social-democrate nu reușesc să schimbe cu nimic situația economică, oferind, așadar, o falsă protecție” (Nicolae Manolescu). Pe acest background al postmodernității comunistoide din Est, când „comunismul continuă să fie marfa ideologică ce poate fi cel mai bine vândută ca iluzie” iar „propaganda politică aferentă nu conține să nege ilegitimitatea totalitarismului de extrema stângă” (Gabriel Liiceanu), se întâmplă fenomenul următor: „discursul intelectualilor de dreapta din spațiul public românesc este foarte bine calibrat – practica de dreapta e, ca să zic așa, mult mai palidă. În partea cealaltă e invers – discurs al intelectualilor de stânga, în cel mai bun caz anemic, și practică strivitoare, copleșitoare!” (Cristian Pătrășconiu); cauza acestei realități incomode și lipsite de beneficii rezidă în faptul că „în realitate, politicianul român obișnuit nu e un ideolog, ci un oportunist (...) și până la urmă, dacă ne uităm atent, reformele din România – câte s-au făcut! – au fost îndeplinite sub presiunea externă (și nu sub cea a principiilor rigurose asumate politic), în pofda declarațiilor sforăitoare. Reactivi, nu proactivi! – iată-ne!” (Andrei Cornea). Ce ar mai fi de făcut, în aceste timpuri de complicate procese de definire a identității politice? Viziunea cu adevărat structurantă, spune Horia-Roman Patapievici, este aceea care, după modelul riguros oferit de modernitate, operează

cu toate predeterminările: identitatea individului, identitatea politică individuală, opțiunea politică (...) Dar din păcate binomul stânga – dreapta a fost serios deformat de istorie. Un timp, aproape tot secolul al XIX-lea, stânga și dreapta au fost simetrice. Se detestau reciproc, dar de pe poziții de egalitate. Însă la un moment dat a intervenit un impuls de dezechilibrare, care, după crahul bursei din Viena, în 1873, a permis ascensiunea deformată a stângii. La nivel european, susține H.-R. P., stânga are însă un deficit mai mare de moralitate decât dreapta, deoarece dreapta și-a făcut rechizitoriul pentru crimele dictaturilor care au invocat, întemeiat ori nu, valorile drepte, în timp ce stânga e mândră de crimele ei, refuzând să ia act de răul cuibărit în înclinațiile ei revoluționare”. Scopul lumii noastre contemporane – când democrația e încă formală și mai fragilă decât în Occident – rămâne cvasinedeterminat (există în continuare o tentație autoritară, totuși), deși există și un orizont de așteptare bine definit, „acela ca societatea românească să ajungă în același punct ca societățile occidentale, căci de asta există Europa” (Lucian Boia). Cum, însă, asumarea ideilor de centru dreapta ale interlocutorilor este onestă, niciunul dintre ei nu-și propune să cadă în demagogie, deci să spună în această carte în ce direcție merge lumea în general, nici lumea românească în particular. Noi nu avem o tradiție suficientă de viață democratică, iar discuțiile libere despre tradiția și șansele libertății eșuează mereu într-o cazuistică ne semnificativă, ce blochează inițiativele ideologice, intelectuale individuale, dar și pe cele doctrinare.

Actualitatea acestor dezbateri și necesitatea găsirii de repere care să normeze filosofic și politic direcția drepte și în lumea românească reconfirmă faptul că bătălia pentru vindecarea unei societăți după regimurile totalitare este grea. Cu atât mai mult cu cât, și în România, ca și în alte foste țări din lagărul URSS, perioada de vindecare a fost concurată de noi provocări, iar loviturile mortale au venit de la întârzierea reformelor economice și de la restaurația structurilor totalitare. Ne găsim exact în miezul unei situații definite cândva de Tocqueville astfel: „Trecutul nu mai luminează viitorul iar spiritul

își croiește drum prin beznă”. Dar această bătălie e însoțită de trecerea unei veritabile falii adâncite de totalitarismele din Est nu numai între stânga și dreapta, ci și între trecut și viitor. Cândva, Hannah Arendt, în cartea sa intitulată *Opt exerciții de gândire politică*²⁸, atribuisese în mod magistral esența acestui proces dificil, tragic și dureros parabolei lui Kafka: „El are doi dușmani: primul îl împinge din spate, de la origini. Al doilea blochează drumul înainte. El se luptă cu amândoi. Sigur, primul îl sprijină în lupta cu cel de al doilea pentru că vrea să-l împingă înainte, și, în același fel, cel de-al doilea îl sprijină în lupta cu primul, întrucât îl împinge înapoi. Dar numai teoretic se întâmplă așa. Pentru că acolo există nu doar cei doi dușmani ci și el însuși și cine cunoaște cu adevărat intențiile lui? Așadar, visul său este ca, odată, într-un moment de nebăgare de seamă – iar asta ar cere o noapte mai neagră decât orice noapte ce a existat vreodată – va părăsi dintr-un salt linia de bătaie și, pe baza experienței sale în luptă, va fi avansat la poziția de arbitru al dușmanilor săi în lupta lor unul cu celălalt”...

Societatea românească se comportă exact ca acest personaj expus unei boli autoimune care își distruge propriul organism identificându-i orice ipostază drept dușman. Iar în cazuri rare, acolo unde răsar totuși ceva speranțe firave de homeostazie, această boală autoimună recurge la vechea strategie a inventării dușmanului. Frumoasă exasperare!

²⁸ Arendt, Hannah, *Opt exerciții de gândire politică*, Editura Antet, București, 1997.

Monica Lovinescu și Sergiu Celibidache: *brouillon* în cerneală de dor de România

J'aurais l'air d'être mort, mais ce ne sera pas vrai.

Le Petit Prince, A. DE SAINT-EXUPÉRY

Monica Lovinescu a avut o relație foarte directă, sobră și cerebrală cu artele plastice și cu muzica clasică. Cercurile de prieteni includeau artiștii, scriitorii și criticii. În ciuda amicitțiilor, însă, spiritul critic nu o părăsea niciodată, cum nici autentica receptare a valorii. Evocarea relației intelectuale și afective pe care Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au avut-o cu soții Ioana și Sergiu Celibidache (prima, cunoscută pictoriță, era o colegă veche a Monicăi Lovinescu, din adolescența bucureșteană), este, tocmai de aceea, un studiu de caz: apreciau entuziast muzica Maestrului Sergiu Celibidache, care cucerise deja, după 1946, Occidentul și scenele lirice din toate continentele; acceptau *fenomenologia* lui specială, năvalnic izvorând dintr-un temperament de nestăvilic; se așteptau întotdeauna de la acesta la noi resurse de expresivitate, recunoscându-i natura genialoidă, dar făcând distincție între virtuozul muzician și dirijor, pe de o parte, și fenomenologul magician, pe de altă parte. Este interesantă abordarea acestui subiect în anul când UNESCO celebrează, între altele, și Centenarul nașterii românului Sergiu Celibidache (încă prea puțin cunoscut la el acasă, după ce fusese neacceptat multă vreme de dictatură, până în anul 1970). Bucureștiul găzduia, între 3 mai și 7 iulie 2012, Festivalul Internațional *Sergiu Celibidache 100*, în cadrul căruia au loc, pe prima scenă a țării, concerte susținute de orchestre de renume și de interpreți excepționali, dar au avut deja loc importante masterclass-uri, susținute de

autori cu faimă: Ida Haendel, Dorin Marc, Helmut Nicolai, Martin Kofler, Rony Rogoff, Wolfgang Gaag, Enrique Garcia Asensio.

În 1961, când se stingea, la Madrid, criticul de artă, criticul literar, poetul, traducătorul, diplomatul, pedagogul, istoricul și eseistul Alexandru Busuioceanu (1896-1961)(cărui, deși rămas mereu în exil, România îi datorează și azi înființarea Catedrei și limbă și literatură română de la Universitatea din Madrid, înființarea Institutului Cultural Român din Madrid, precum și introducerea obligatorie a studierii limbii și literaturii române în șapte universități spaniole, ca și publicarea traducerilor din mari scriitori români), Virgil Ierunca se afla într-o relație strânsă cu acesta²⁹. Monica Lovinescu relatează, în chestiune³⁰, despre admirația pe care cei doi, Busuioceanu și Ierunca, începuseră să o nutrească, în 1960-1961, față de Celibidache, ale cărui repetiții, concerte și vizite îi preocupă. Cum vizitele făcute de Virgil Ierunca la Madrid, la prietenul Busuioceanu, grav bolnav din 1960, au făcut ca prietenia primului cu Celibidache să înflorească și mai mult, există un portret și evocări surprinzătoare făcute lui *Celi* de Monica Lovinescu. Astfel³¹ ea remarcă felul în care intra Celibidache al anilor '60, prin declarațiile sale voit stridente (pe lângă practica muzicală și munca sa propriu-zisă cu orchestra), în conștiința europeană: „Dirijorul român cultiva pe atunci scandalul. Dădea interviuri declarând că Herbert von Karajan e nul, iar Furtwängler... un amator. La Madrid, se încrunta la instrumentiști. Cu toate orchestrele din lume (în afară de ultima, cea din München) relația lui va fi pasională, începând cu un *coup de foudre* și terminând cu o tumultuoasă scenă de menaj. Virgil va fi sedus de temperamentul

²⁹ Ion Pop, în studiul *Poezia lui Alexandru Busuioceanu* (România literară nr. 13-14, 1999), amintește că Virgil Ierunca îi publică, îngrijește și prefațează lui Alexandru Busuioceanu (1896-1961), la Paris, în anul 1985, o antologie din creația sa lirică în limba română, alcătuită – spune prefațatorul – de poetul însuși „cu puțin înainte de moarte (d. 13 martie 1961 n.n.)”, sub titlul *Fruclul de a trăi* (Fundatia regală Universitară Carol I).

³⁰ Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, Ed. Humanitas, 1999, p. 218.

³¹ Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, Ed. Humanitas, 1999, p. 218 – 219.

său muzical, amuzat de umorul și supremele sale insolențe, dar infinit mai puțin de „fenomenologia” sa aparte, pe care o pune pe același plan – și spera s-o impună – cu harul său muzical”. Discuțiile publice de specialitate despre *fenomenologia* lui Celibidache au fost reluate recent³², și poate că, psihanalizând cu rigoare, rădăcinile hermeneuticilor sale privind sunetul și muzica, atât de originale, trebuie musai căutate și găsite în momentele dramatice în care Sergiu Celibidache, adolescentul rebel – care refuzase violent oferta paternă de a urma o carieră militară sau politică, nedorind să ia în calcul decât destinul său artistic –, avea să fugă pur și simplu de acasă, tăind cu brutalitate cordonul ombilical familial: „fără bani, părăsise țara doar cu o cravată verde cu picățele, împotriva voinței tatălui său, trântise ușa casei, doar cu dicționarul german în buzunar”.³³ Dar revolta conținea germenele geniului, în care încolțise nevoia (libertatea), încă de pe atunci, de a rupe orice barieră care l-ar fi putut împiedica să se exprime, să-și trăiască *fenomenologiile* ce îi deșteptaseră atât de timpuriu sensibilitatea interioară față de filosofia sunetului și a creației. Există un singur document istoric ce mărturisește că, în 1985, la München, Sergiu Celibidache susține unicul discurs din viață, recurgând – în mod neobișnuit – la o expunere foarte tranșantă despre învățătura sa. Textul e publicat pentru prima oară în 2001 (o transcriere aproximativă), de Gundolf Lehmann, e reeditat apoi în formă corectată în 2008 de Fundația de la München, iar reeditarea lui precum și lansarea recentă de la Biblioteca Academiei Române aduce publicului o nouă ediție-surpriză, care conține textul inițial al expunerii müncheneze, prelucrată cu mare grijă și căreia i s-au adăugat, între timp, numeroase exemple de partituri, alături de alte expuneri elocvente pentru practica și filosofia muzicală a autorului. Dar trebuie de reținut că textul original al lui Sergiu Celibidache nu există, de fapt.

³² Recent, la începutul lui 2012, la București, în Sala Theodor Pallady a Bibliotecii Academiei Române, în cadrul Festivalului internațional Sergiu Celibidache 100, au fost lansate cărțile „Despre fenomenologia muzicală”, de Sergiu Celibidache, și „Celibidache: Întâlniri cu un om de excepție”, de Patrick Lang și Stéphane Müller.

³³ Ioana Celibidache, *Sergiu, altfel...*, Ed. Domino, 2000, p. 55.

Jurnalul Monicăi Lovinescu din 1996³⁴ conține și amintirile de la moartea lui Sergiu Celibidache. Astfel, scriitoarea află joi, 15 august, printr-un telefon de la BBC, că dirijorul s-a stins. E uluită, pentru că își amintește că Sergiu ținuse în urmă cu o lună cursuri de compoziție muzicală, undeva, acasă la țară³⁵ sau la Paris). După mai multe telefoane, întâi la Ioana Celibidache, care era în stare de șoc, apoi la Costin Cazaban și la Marie-France Ionesco la Cerisy, află că prietenul lor murise de inimă, cel mai probabil, și că va fi înmormântat *la ei la țară*, a doua zi dimineața, în strictă intimitate. Mai departe, prinsă în iureșul de vești, Monica Lovinescu este sunată vineri, 16 august, de la Radio Europa Liberă, de la Praga, de jurnalistul, istoricul și criticul Victor Eskenasy, despre care află, cu acea ocazie că e un adevărat „fan” al lui Celibidache; acesta, povestește Monica Lovinescu mai departe³⁶, dorea să le ceară *Monicilor* declarații de câteva minute (ei refuză, însă, căci ar fi dorit să facă evocări mai lungi, și *să nu rămână captivi în domeniul anecdoticului*) despre Celibidache, pentru a le difuza într-o emisiune la Radio Europa Liberă: „e urgent, deoarece la înmormântarea de azi-dimineață se pare c-ar fi fost prezent ambasadorul cu flori din partea lui Iliescu. *Recuperarea tipic comunistă a cadavrelor celebre continuă din plin.* Tocmai Celibidache, care a declarat că nu mai dă nici un concert în România, atâta timp cât Regele nu e pe tron. Îl refuzăm pe E. Ce-am fi putut spune în câteva minute?”

Întristată de plecarea lui Sergiu Celibidache, Monica Lovinescu îi face, în *Jurnal* 1996, un portret memorabil, despărțindu-se astfel,

³⁴ Monica Lovinescu, Jurnal 1996-1997, Ed. Humanitas, 2005, p. 172.

³⁵ E vorba de binecunoscutul domeniu cu moară de la „Puisseaux”, unde Sergiu Celibidache renovase și construisese, în timp, cu trudă, un așezământ de locuit, stilistic românesc, făcut în dorul Luncii Siretului, ieșene, unde copilărise. Moara și proiectul arhitectonic al habitatului lui Celibidache erau legate de texte literare românești, dorul de țară și de casa natală fiind o constantă: *Și așa, după o săptămână de gălăgie!, Șura învăță să cântel, Moara isonul să-l țiel, Iar după câteva sârbel, Scările, fir-ar să fiel, Începură fandositel, Să se facă că nu știel, Unde-i susul, unde-i josul!*. Vezi Ioana Celibidache: *Sergiu, altfel*. Ed. Domino, 2000, p. 36-37.

³⁶ Monica Lovinescu, Jurnal 1996-1997, Ed. Humanitas, 2005, p. 173.

în mod livresc, chiar în ziua când celebra ziua de naștere a soțului (Virgil Ierunca e născut pe 16 august), de Celibidache, omul pe care l-a apreciat enorm³⁷: „mi se pare nedrept, chiar dacă nu e decât în Jurnal, să mă despart astfel de un om care, înafara talentului său evident, avea darul de a se păgubi singur: refuza înregistrările pe disc (Celibidache a vândut numai concerte, refuzând înregistrările de studio, pe motivul că ar ucide forța sunetului muzical și expresivitatea, n.n.) – deci, după el au rămas mai mult discurile-pirat, mediocru înregistrate; se încapățâna să nu-și ia vreo naționalitate, nerămânând nici măcar cu pașaport de refugiat politic, ci cu unul Nanssen³⁸ pe care se dădeau cu greu vize. În toate deplasările sale avea numai neplăceri, le înfrunta însă de dragul unui principiu: *a îmbătrâni frumos*. Coama leonină albă, ținuta de statuie, pornirile vehemente de adolescent. Nu acasă la ei, unde, ultima oară când am fost, sta singur, retras într-un fotoliu, ci într-un documentar consacrat, pe Arte, lui și cursurilor muzicale pe care le dădea la țară, i-am putut admira vitalitatea intactă și contactul lui mereu războinic, dacă nu cu muzica, cel puțin cu interpretii ei. Și eu, care-l crezusem total «înțelept!»” Desenul ființei de pe simezele amintirii e superb.

Însă acestui portret de despărțire nu i se poate opune, poate, decât un alt portret, viu și plin de viață, pe care tot Monica Lovinescu i-l făcuse lui Sergiu Celibidache, în 1962, deci la a doua sa tinerețe, portret pe care îl găsim în paginile memorialistice ale aceleiași autoare³⁹; aceasta relatează despre vacanțele petrecute alături de Marie-France Ionesco și de soții Celibidache, la Cadaquès și împrejurimi: „Celibidache ne-a primit cum cerea tradiția: cu puțină

³⁷ Monica Lovinescu, *Jurnal 1996-1997*, Ed. Humanitas, 2005, p. 173.

³⁸ Pașaportul Nansen era eliberat, la cerere, celor care doreau să fie considerați apatrizi, celor care nu mai recunoșteau apartenența lor la o țară, la o națiune. Dezaprobarea și dezgustul pentru regimul politic și viața din țara de origine a făcut ca nume mari ca Igor Stravinsky, Marc Chagall, sau Anna Pavlova să fie posesori ai câte unui pașaport Nansen. Și nu numai ei, ci aproape jumătate milion de persoane, în general refugiați politici, autoexilați de conștiință, mulți dadaști, medici, arhitecți, ingineri, artiști, filozofi (Radu Costin Ștefănescu)

³⁹ Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, Ed. Humanitas, 1999, p. 219.

„fenomenologie” și cu descoperirea lui esențială din acel moment – Tristan Tzara este cel mai de preț poet modern! Să discuți un asemenea non-sens estetic? Nu discuți! Lași să treacă valul entuziasmului, aproape juvenil, și preferi să privești la bunătatea și generozitatea lui, sau să-l vezi înotând în larg cu o pălărie mexicană cât o roată pe cap. Are față de lucruri și ființe un fel de bunăvoință ce va deveni, pe măsură ce va trece timpul, precumpănitoare. Din pricina ei poate va și îmbătrâni atât de frumos, cu părul alb ca o coamă leonină și cu un surâs de pe care vremea a șters orice rid al ironiei. Când nu teoretizează, când uită de fenomenologie, contemplându-și tăcerea, sau când dirijează, împlinirea împăcată cu sine pare a-și afla sălaș pe fața luminată de apus. Nimic nu lăsa însă să se întrevadă o astfel de evoluție spre marea liniște în anii când tinerețea sa năvalnică avea încă nevoie să-și facă gamele. Ca atunci când îl cunoscuse pe Virgil, la Madrid: o vitalitate atât de dezlănțuită probabil că-i pria lui Virgil, venind după discuțiile testamentare cu Busuioceanu (din 1961, n.n.). Virgil fusese sedus de temperamentul muzical al lui Celibidache, amuzat de umorul și supremele sale insolente, dar infinit mai puțin sensibil la „fenomenologia” sa aparte, pe care o punea în același plan – și spera s-o impună – cu harul său muzical”.

Undeva, în întâlnirile și dialogurile acestor titani exilați, surghiuniți de regimurile totalitare, se țesea fără încetare o muzică specială a nostalgiei, un sunet unic al dorului de țară, o fenomenologie a tuturor înstrăinaților față de țara lor. Nu o dată, ci mereu, fie și inconștient, România era sudoarea minții și a sufletului lor: „Dorul de România era ancorat în inimile noastre. În țară nu se găseau de nici unele, dezastru, mizerie economică, mizerie morală, mizerie în suflet. Trimiteam neconținut pachete, la rude și la prieteni. *Le grenier de l'Europe*, cum fusese botezată de către străini, țara noastră devenise cea mai nenorocită și săracă din Occident”⁴⁰.

⁴⁰ Ioana Celibidache, *Sergiu, altfel...*, Ed. Domino, 2000, p. 45.

Cu cât trece timpul, cu atât pierdem teren... Portretul din cioburi al Ecaterinei Bălăcioiu

...de ce pentru mine mama și tata trebuiau neapărat să fie eterni și, subînțeleș, neapărat, împreună și nu separați.

MONICA LOVINESCU

O, scumpa mea, toți cei care își închipuie că trecutul se va întoarce exact cum a fost sunt orbi, obtuși, inconștienți. N-au habar de uriașa muncă de propagandă ce se desfășoară aici.

ECATERINA BĂLĂCIOIU

Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu (1887-1960) a fost mama Monicăi Lovinescu, profesoară de limba franceză și traducătoare. Azi, e descoperită și ca o scriitoare notabilă. O nouă Atlantida literară feminină se ridică, dar abia în anii 2000. Autoarea murea în chinuri și nedreptate în închisorile comuniste, pe când noi eram copii. Nimeni în România nu pomenise un cuvânt, căci adevărul era ferecat în doctrinele epocii și în strictetea dictatului bolșevic-stalinist ce pusese stăpânire pe țară.

În ultimii ani, în România, au apărut mai multe cărți care aduc în prim plan această scriitoare excepțională, soție devotat-romantică, mamă cu totul specială și martiră a închisorilor comuniste. Arestată la 71 de ani, trece prin câteva penitenciare politice românești, unde e eutanasiată lent prin privare constantă de tratament medicamentos. Scopul a fost dublu: întâi, scopul politic urmărea

ca presiunile asupra mamei arestate să domolească elanul critic anticomunist, al ficei, Monica Lovinescu, jurnalist critic al regimului la Radio Europa Liberă (la Paris, – unde o surprinsese bolșevizarea țării). Dar a mai existat și scopul de jaf, care urmărea, însă, interesele procurorului de caz, cel ce pusese ochii pe apartamentul din București al familiei Lovinescu și cu obstinție a acționat împotriva Ecaterinei Bălăcioiu; lipsită de apărare, mama Monicăi Lovinescu nu a făcut față presiunilor sistemului și procurorului, iar acesta din urmă a reușit să-și însușească apartamentul ei, în mod ilegal, prin proceduri de naționalizare mafioate, specifice regimului comunist. El a intervenit direct pentru a accelera asasinarea proprietăresei, Ecaterinei Bălăcioiu, aruncată pe nedrept și ucisă în închisoare, apoi fiind grabnic abandonată într-o groapă comună. Printr-un proces de durată, după Revoluția din 1989, Monica Lovinescu a recuperat casa părinților, donând-o ulterior benevol statului român, împreună cu toate celelalte proprietăți. În chip de mulțumire, statul român, prin numeroșii săi reprezentanți de la diverse foruri tutelare, a refuzat să declare zi de doliu național la repatrierea urnelor funerare ale *Monicilor* (guvernul Tăriceanu), administrând și orchestrând în schimb numeroase campanii și operațiuni de distrugere a memoriei Monicăi Lovinescu.

În 1943, la puțin timp distanță de data morții tatălui, Monica Lovinescu, încă aflată la București, notează cum *acasă*, pentru ea semnifica, pe atunci, strada Wilson, „părinții mei erau divorțați, stăteam cu mama, dar mergeam și la tata zi de zi, experiență ce nu m-a traumatizat de fel. Despărțirea lor petrecându-se fără scene, ca între oameni nefiresc de civilizați”. Autoarea crede că, redându-i libertatea – după ce îi fusese o statornică admiratoare, prietenă devotată și susținătoare în activitate –, „de fapt, mama îl redase complet pe E. Lovinescu literaturii, dezbărându-l de obligațiile cotidiene ale unei banale vieți de familie”. Este nota care asumă, o dată în plus, excepționalitatea acestei soții și mame, fică de boier și persoană cu totul elegantă în stil antic și clasic, dar și altruistă până la sacrificiul suprem de iubire.

Conacul boieresc de la Crușeț – de care sunt legate copilăria mamei și vacanțele Monicăi Lovinescu – e plasat între Craiova și comuna aparținătoare, Mierea Birnicii. E un Eden al scriitoarei. O singură fotografie cunoscută a Ecaterinei Bălăcioiu, alintată Titi în familie, promite încă de la vârsta de 18 ani o frumusețe de epocă: „un chip rotund, gingaș, frumusețea puternic marcată a anilor treizeci, un surâs vag, distant și o privire care evită obiectivul aparatului, lăsându-ne să citim în ea o ușoară adiere de orgoliu și, sub aparențele gingășiei și fragilității, o neclintită voință și siguranță de sine”.

Tânăra Ecaterina, fică de boier oltean, pleacă la Paris pentru specializare în limba și literatura franceză. „Aici l-a întâlnit pe Eugen Lovinescu, venit pentru diverse studii, și s-au plăcut. Căsătoria s-a oficializat în 1919. Au locuit pe strada Ion Câmpineanu, în București”, unde, la 19 noiembrie 1923, s-a născut Monica. Se știe că Ecaterina Bălăcioiu moștenise douăzeci de pogoane de pământ la Crușeț(i) și a cultivat o parte din lotul ei (care era egal cu loturile moștenite de frați tot de la părinți) cu floarea-soarelui, „ca să aibă mereu sub ochi galbenul lor crud, dacă tot nu-și poate oferi un Van Gogh”. Cum preluase de la părinți multe însușiri pedagogice și progresiste, profesoara Ecaterina Bălăcioiu se va îngriji ca *toți copiii satului să meargă la liceu, iar mai târziu, când va avea putere și influență la București, copiii Crușețului vor primi, mai toți, burse*. Aceste gesturi aristocrate umaniste, la care se adaugă elanurile princiere pline de compasiune și de eleganță, veneau să încununeze virtuțile Ecaterinei Bălăcioiu nu numai pe linia paternă, de moștenitoare a boierului progresist Gheorghe Bălăcioiu. În amintirile de familie, mama Ecaterinei Bălăcioiu domină nu numai poveștile eroice de pe vremea năvălirii turcilor ci, mai târziu, și cele iscate de haiduci (care încă mai apăreau la drumul mare, în interbelic, cu o vagă promisiune de îndreptare a spiritului de dreptate, spre a iluziona cu promisiunea justiției sociale o clasă din ce în ce mai pauperă), iar acest filon memorialistic charismatic se va transmite către nepoți, inclusiv către fiica ei Monica Lovinescu, alimentând un imaginar narativ de familie alocat cultului eroilor și actelor lor de bravură în numele unor idealuri

de familie, de neam și de țară. E de presupus că acest spirit de istorizare și de tezurizare a memoriei, venit pe filiera bunicilor materni, se va asocia în mod benefic, la fiica Monica, scriitoarea și jurnalista de mai târziu, cu știința detaliului memorialistic și a literaturii de memorie, a jurnalului și a consemnării cotidiene oneste, preluate de la E. Lovinescu.

Amintirile de mai sus despre Ecaterina, mamă, sunt ale Monicăi Lovinescu. Din păcate, jurnalul de adolescență al profesoarei Ecaterina (Titu) Bălăcioiu, care a trăit la Crușeț – *înconjurată de o familie pitorească, excentrică, înlesnită și generoasă* –, nu s-a păstrat. Dar martorii spun că „jurnalul ei de adolescență și de tânără fată era o piesă interesantă sub toate aspectele, dar și ca „obiect de artă”: era un jurnal ilustrat cu desene, autografe, vignete ale ilustrațiilor artiști” prieteni, între care Cella Delavrancea, Margareta Sterian, Pica Dona...

Discretă, misterioasă și foarte ermetică, Ecaterina Bălăcioiu nu a reușit să-și salveze propria memorie scrisă, dar a dat dovadă de eroism pentru a salva, aproape riscându-i viața, opera soțului, E. Lovinescu, din mâinile și de sub ochii celor veniți, în bolșevism, să o confiște. L-a divinizat pe E. Lovinescu și a crezut cu nedezmănițită admirație în opera lui, care s-ar fi putut pierde în absența curajului și devotamentului ei. „A depus-o apoi la o ambasadă străină, de unde a luat drumul unei pribegii care a durat mai bine de patruzeci de ani”, povestește fiica. Iubirea profesoarei Ecaterina Bălăcioiu față de E. Lovinescu a constat mai ales din puterea de a înțelege vocația pentru *viața de cuvinte* care însoțise destinul *omului de hârtie*; acesta *nu rămăsese vieții dator nici măcar cu un rând*: „murise cu teribila datorie de a nu fi trăit-o, pur și simplu, decât pentru a o transforma în cuvinte”. Monica Lovinescu a fost martorul acestei devoțiuni, fapt care, la rândul său, va marca propria personalitate cu un instinct de sacrificiu aparte, izvorât din capacitatea de a substitui o idee nobilă oricărui alt țel mundan.

... într-o marți dimineața de 17 ianuarie 1950, Ecaterina Bălăcioiu îi scrie de la București, Monicăi la Paris, încărcată de resemnare

și de luciditatea bunului român ce asistă fără putere la „invadarea și la mutilarea țării sale”⁴¹:

„O, scumpa mea, toți cei care își închipuie că trecutul se va întoarce exact cum a fost sunt orbi, obtuzi, inconștienți. N-au habar de uriașa muncă de propagandă ce se desfășoară aici. Ca și cum ai vrea să redai un ten ca crinul celor care au suferit de vărsat de vânt. Aș vrea, draga mea, să te pun în gardă împotriva speranțelor deșarte. Cu cât trece timpul, cu atât pierdem teren...”

La voi, *mordibezza*, hiperestetism – față de forța asta, de avalanșa care s-a pornit și n-o să mai poată fi oprită de nimeni și de nimic: asta nu din cauza justetei „geniale” a marxismului, ci fiindcă poporul s-a ridicat, e în plin marș și are să distrugă totul. „Proști, dar mulți” (Alexandru Lăpușeanu). Că vor fi păcăliți și că-și vor da seama prea târziu, asta-i altă poveste; dar forța s-a dezlănțuit și, ca o erupție de lavă nepuizabilă, are să culce la pământ și are să pârjolească tot ce întâlnește în cale” (citat din volumul⁴² Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina: „Scrisori către Monica”, 1947-1951, Ed. Humanitas, 2012).

Îndemnul mamei, rămasă prizonieră în țara invadată de sovietici, către fiica sa, rămasă de cealaltă parte a Cortinei de Fier, e pătruns de un autentic patriotism nobil și liberal:

„chiar și dacă se întâmplă ce e mai rău, tu trebuie să fii o ființă rațională; va trebui să trăiești, nu pentru răzbunare, ci pentru cei care te-au iubit și care poate au murit, căci, dulcea mea copilă, dragostea mea e atât de mare, încât am să-ți urmăresc de dincolo, din ceruri, pașii, faptele, ascensiunea...” (28 decembrie 1949, Ecaterina Bălăcioiu Ex-Lovinescu, mama, către fiica sa Monica Lovinescu⁴³).

⁴¹ *Monica Lovinescu. Est-etica. Geneze* de Angela Furtuna, cu două desene de Maestrul Devis Grebu și 13 fotografii de Maestrul Dinu Lazar, sub egida Bibliotecii Bucovinei, Ed. Vinea, 2013, București. Carte distinsă cu Premiul *Convorbiri Literare* pentru 2013.

⁴² Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina, *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012

⁴³ *Ibid.*

1958: încă o dată sub semnul Sublimului

Pacea va deschide Porțile închise ale Cerului

*

*N'être pas né, rien que d'y songer, quel bonheur,
quelle liberté, quel espace!*

(EMIL CIORAN)

Sărbătoarea pascală din 1958 a căzut în data de 13 aprilie. Cercetând documentele, aflăm că Monica Lovinescu și mama sa, Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu, își scriu reciproc în 1958, de la Paris și, respectiv, de la București, scrisori pascale sfâșietoare, care aveau să anunțe: pe de o parte intuiția arestării iminente a mamei, pe de altă parte, dorul fără sfârșit, după despărțirea de mai bine de un deceniu.

Cu o săptămână înainte de Paște, mama îi scrie, din București, fiicei, aflată după cum se știe la Paris:

„Duminică dimineața, 6 aprilie, 1958,

Scrisoarea asta așa de tristă, fără motiv, nu admite nici un comentariu, nici un răspuns. Este ca și când n-aș fi trăit simțământul ăsta dureros. Să nu mai stăruim. Sfială în ceasul din urmă. Să ne întoarcem la viață, la momentul actual, la primăvara care pare a avea drept soli plopii de pe malul stâng, aliniați ca santinelele, uscați, zvelți, cafenii, tăcuți, părând îndărătnici și inaccesibili. (...) Vă trimit gândurile mele cele mai nobile și generoase, dragostea mea maternă: esența cea mai fină, cea mai subtilă, a dragostei materne. Prinos de Paște, prinos afectiv omenesc, umil, fierbinte și curat.

A trecut de amiază. Stau aplecată asupra hârtiei albastre de aproape trei ore; când și când, mă întorc la geam. Sub cerul de opal, fără irizări, strada și trotuarele par frământate din lumină și din cenușă

măruntă: o dără lungă de lumină mată, fără soare (...) Cum zicea cântecul, „în seara asta sunt singură cu durerea mea”? Chiar așa, există dureri fără vindecare: moartea celor dragi, dispariția lor neașteptată, îndoiala care te cuprinde; dar există și viața, vitejia ome-nească; dacă te părăsește speranța, există cei pe care îi iubești⁴⁴. Zâmbetul lor, chiar de la distanță, luminează sufletele neliniștite; surâsul vostru demn, nițel mâhnit, va deschide cerurile în noaptea aceea, când mă voi gândi la mânuța pe care am ținut-o într-a mea, cu feroare și extaz, timp de atâția ani, dar mai ales la vremea când, micuță de tot, se cuibărea acolo încrezătoare și sigură că este la adăpost de primejdie, de rău, de pericol. Vom fi, iată, încă o dată adunați sub semnul Sublimului⁴⁵, omenesc și dumnezeiesc. Există în lumea asta și alte inimi de mamă care vor sângera în noaptea fermecată a Învierii. Să îngenunchem, toți trei, alături de ele. Să vă țineți de mână și să vă rugați pentru toți, cu umilință, creștinește. Iar eu, dragii mei, sunt lângă voi, rugându-mă pentru fericirea voastră, pentru fericirea tuturor, pentru Pacea care are să deschidă Porțile închise ale Cerurilor. Cum sunt bătrână, pentru mine, ca și pentru voi, un singur cuvânt îmi poate cuprinde și durerea, și binecuvântarea: *Christos a Înviat!*

Mama”

Monica Lovinescu nu primise încă acest mesaj la Paris, când, vorbind și în numele soțului Virgil Ierunca, îi scrie, la rândul ei, o scrisoare mamei sale, chiar în noaptea de Înviere:

„Sâmbătă, 12 aprilie, 1958

Îți scriu scumpă mamă, în profunzimea acestei nopți de Paște, pentru a te simți aproape de mine și pentru a fi alături de tine. Cele două voci ale noastre unite au îndreptat spre tine un «Hristos a înviat ! » și în același timp noi știm că tu ne-ai răspuns. (...) În această noapte îmi amintesc de anii copilăriei, de pământul Olteniei pe care îl îndrăgesc tot mai mult, de poporul și oamenii care l-au

⁴⁴ Evident, Ecaterina Bălăcioiu Ex-Lovinescu avea presimțirea că se apropia momentul când va fi arestată, și își pregătea fiica pentru șocul ce avea să urmeze.

⁴⁵ Majusculă, în original.

locuit în toate timpurile. (...) Amintirile acestea sunt un izvor de viață nesecat pentru mine. Mai este oare nevoie să-ți spunem că am trăit această seară cu gândul la tine și la tot ce ne e drag? (...) Te iubim mult, mult de tot, te iubim...”

*

Tragedia relației curmate între mamă (Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu) și copii (fica, Monica Lovinescu și, prin alianță, ginerele, Virgil Ierunca) a devenit emblematică pentru poporul român. Memorialistica și arhiva epistolară dintre cele două ilustre femei reprezintă un model de anatomie a suferinței și de etică a neuitării. Ele trebuie studiate și aprofundate cu asupra de măsură, pentru a înțelege cum se poate pierde identitatea, în cursul războaielor de de-naționalizare și a genocidului mascat.

La șaptezeci de ani după începuturile bolșevizării țării, se poate afirma cu îndreptățire că această tragedie geopolitică a adus cu sine o schimbare colosală a României, care a produs civilizației românești mutații rupturale imense și ireversibile. Atât Cortina de Fier, cât și despotismul politic impus de regimul ocupant în România, au generat un nesfârșit exil, fie extern, fie interior, o diasporă la rândul ei traumatizată, fisuri profunde pe orizontală și pe verticală, dezumanizare și atacuri fără precedent la sufletul și mintea populației. După bolșevizare și comunism, care au lăsat în urmă cinism, corupție și multiple mecanisme totalitare și autoritare, în România au urmat diverse etape de post-comunism, care însă nu au inventat energii de coagulare pozitivă a unui destin de țară ce renaște. Resentimentele, vendetele și mafiotismul oligarhic subminează din nou, astăzi, capacitatea poporului român de a se folosi de pârghiile democrației pentru a-și construi un viitor și a-și salva țara. Tema fundamentală a României profunde de azi a rămas tot reunirea familiei – risipite pe toate meridianele -, din ce în ce mai rar ca prezența fizică, dar mai ales cu gândul, în jurul icoanei de Paște sau de Crăciun. Un război care nu se mai termină își cerșește Pacea. De la mari distanțe, românii

își scriu, într-o limbă românească din ce în ce mai precară: *te iubim mult, mult de tot, te iubim...* Iar imaginea lor depinde de toanele webcam-ului. Patria și casa, părinții și copiii, toți s-au mutat mai ales în virtual, în mesaje și scrisori pline de lacrimi și de nenoroc. Uneori, internetul nu funcționează.

Despre dreptul la Cetate în lumea literelor românești: documente despre o scriitoare-martir

Pentru noi două, cuvintele „nu mă uita” n-au niciun rost. Noi două nu ne vom da uitării niciodată; pe lumea cealaltă – deși, sper, la mare distanță în timp – am să te aștept, credincioasă și cu inima plină de tine. Iar tu, dulce mea dragă, fii îndrăzneată, fii vitează: trăiește, fii fericită și astfel să împlinești, mai presus decât am visat, fericirea de a fi avut, al meu, un copil ca tine.

ECATERINA BĂLĂCIOIU către MONICA LOVINESCU

Editura Humanitas a editat recent (noiembrie 2016)⁴⁶ cel de-al doilea volum de corespondență Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica (1951-1958)* – Traducerea scrisorilor din limba franceză de Gabriela Creția, Selecția și îngrijirea textelor, postfață, tabel cronologic și note de Astrid Cambose. Este, acesta, al doilea mare eveniment, după cel din 2012, când aceeași importantă editură publicase primul volum al corespondenței dintre Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu și fiica sa⁴⁷, *Scrisori către Monica, 1947-1951*. Ambele ediții se datorează doamnei Astrid Cambose, care a selecționat cu acribie textele, le-a adnotat și prefațat cu competență. A fost o muncă remarcabilă, la finele căreia literatura română s-a îmbogățit

⁴⁶ Ecaterina Bălăcioiu-ex Lovinescu, *Scrisori către Monica (1951-1958)*, Editura Humanitas, București, 2016.

⁴⁷ Ecaterina Bălăcioiu-ex Lovinescu, *Scrisori către Monica (1947-1951)*, Editura Humanitas, București, 2012.

cu o contribuție imensă la cunoașterea acestui episod de istorie literară, culturală și social-politică. Traducerea din franceză a unor scrisori, mai numeroase decât cele în română, aparține tot doamnei Gabriela Creția. O parte din bogata informație necesară înțelegerii, atât a textului, cât și a contextului, provine din sursa cea mai credibilă, anume din cartea consacrată de doamna Doina Jela mamei Monicăi Lovinescu⁴⁸ și din culegerea de documente alcătuită de Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu și Armand Goșu în prelungirea Raportului Tismăneanu, volumul întâi, tot de la Humanitas. Nicolae Manolescu observa: „Apariția celui de-al doilea volum al *Scrisorilor către Monica* înseamnă încheierea unei munci de arheologie culturală prin mijlocirea căreia, sperăm, vocea Ecaterinei Bălăcioiu-Lovinescu, renăscută din suferință și învingând mai mult de o jumătate de secol de tăcere care s-a așternut asupra-i, va recâștiga drept de cetate în lumea literelor românești”.

Pe 19 iulie 1960, o misivă de la Viena, semnată Nae Marin (care îi scria din partea Rodicăi Mureșan), îi aducea Monicăi Lovinescu vestea neagră: „Mama D-voastră a decedat în jurul zilei de 28 iunie a.c., ziua precisă nu se știe. Corpul scumpei defuncte a fost cerut, însă n-a fost dat afară” (arhiva familiei Lovinescu-Ierunca). Pe 23 iulie 1960, Virgil Ierunca, aflat la Freiburg, unde frecventa biblioteca vechii universități, a primit o telegramă de la Christiane Fournié: „Mama Monicăi moartă. Luat Monica la mine” (trad. A.C.). Pe 7 august, ajutată de buna sa prietenă, fiica îndoliată organiza o slujbă religioasă în memoria mamei, iar pe 9 august pleca, luată mai mult pe sus de către Christiane, într-un așa-zis concediu. Perioada respectivă este astfel evocată în memoriile Monicăi Lovinescu: „Mă țărăm. Alertat în aceeași zi, Virgil revine cu primul tren, de la Freiburg, unde studia la Biblioteca română. În absența lui, Christiane mă transportă acasă la ea. Sunt moale și absentă. Nu pot înghiți nimic. Doar apă. Cum Virgil trebuie să fie prezent la Radio, Christiane este aceea

⁴⁸ Jela, Doina. *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Editura Humanitas, Colecția *Procesul Comunismului*. București, 1998.

care, în chip de infirmieră, mă ia la Menton într-o pensiune ținută de un prieten al lui Panait Istrati, ale cărui istorisiri mă lasă rece... Aici înmărmuresc și-mi pierd efectiv somnul” (*La Apa Vavilonului*, ed.cit., pp.274-275). Pe 8 octombrie 1960, după ce vestea morții mamei se dusese peste tot, Dora Litany completa portretul pe care i-l creionase anterior (într-o scrisoare pe care *Monicii* o numiseră „scrisoare zguduitoare”): „Deși orice cuvânt de consolare e inutil, într-o asemenea încercare, vreau totuși să-i amintesc Monicăi că – în memoria martirajului Mamei sale – ea trebuie să învingă durerea și să-și păstreze seninul sufletesc, așa cum însăși Doamna Lovinescu i-a cerut în mesajul ce i-a transmis, mesaj ce astăzi îmi apare ca un testament: «O rog pe Monica și pe ginerele meu să-și vadă mereu de drumul lor înainte și de datoria lor, fără să se lase intimidată de ceea ce mi s-ar putea întâmpla»”.

Pentru ca și cititorul să ajungă la acest deznodământ, lectura scrisorilor e obligatorie. Cele două volume scoase la Humanitas sunt o cale regală. Sunt circa 2500 de scrisori păstrate, majoritatea în limba franceză. Ca profesoară de limba franceză, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu citise, în epocă, scrisorile scrise în secolul al XVII-lea de marchiza de Sévigné către fiica sa, iar recursul la aceste epistole perfecte reprezenta evident o dorință a mamei de a pune în scenă și pentru relația sa cu fiica aflată în exil același plan de comunicare epistolar. Scrisorile sunt excepționale, atât ca document sufletesc și moral, intelectual și filosofic, cât și ca valoare literară. Ecaterina Bălăcioiu primise o educație îngrijită, vorbea câteva limbi; știa, în afară de franceza studiată la Paris, greacă, latină și germană, cânta la pian, ca mai toate fetele provenite din familii bune. Cu aceste *Scrisori pentru Monica*, se confirmă o nouă valoare notabilă a literaturii române: Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu.

Trei modele pentru o țară aflată în derivă: Monica Lovinescu, Ecaterina Bălăcioiu, Anița Nandriș-Cudla

Memoria a comis abateri excentrice de la istorie.

TIMOTHY SNYDER

În anul 2015, când Monica Lovinescu ar fi împlinit 92 de ani, în România deja de trei ani era stare de asediu împotriva Monicăi Lovinescu. În loc de flori și evocări oneste, imaginea autoarei e făcută praf prin solidaritatea în tăceri viclene, prin campaniile multor reviste, între care revista *Contemporanul* excela, dar și prin concertate atacuri dirijate de la vârful unor universități și al Academiei. Imaginile și iconul de respect câștigate prin demnitate de către scriitoare încep să fie alungate din manuale și din memoria colectivă, la fel ca și gesturile de recunoștință sau asumțiile critice ori istorice binemeritate. Se instituie omerta. Școlile de umanioare românești o înlătură pe Monica Lovinescu din paginile de curs. Unul dintre puținii critici români cu adevărat liberi din perioada dictaturii e făcut, astfel, să «dispară», în urma presiunii *supraviețuitorilor*, indiferent de etica supraviețuirii acestora. Se agregase o solidaritate între *restaurați* și era prea puternică dorința acestora de a-și șterge urmele incomode ale unor colaboraționisme din trecut, dar și de a nu pierde monopolul asupra discursului public. Nu doreau să admită discuții libere și critice, care ar legitima oficial relecturile și revizuirile făcute cu bunăcredință și profesionist în literatura română. Iar principala susținătoare a acestui curent, Monica Lovinescu, murise de șapte ani. *Destul*, au sărit *restaurații!*

Monica Lovinescu, din exil, a ținut în viață elitele neamului românesc sub dictatură, exercitând timp de decenii o benefică acțiune, prin informare și analiză, în spațiul public, iar astăzi uitarea amenință amintirea ei, în timp ce toată propaganda fostului regim totalitar a reocupat brutal media și vectorii ce *fabrică* temele publice...

Lumea românească duce lipsă de modele reale (inclusiv feminine) – la joncțiunea dintre valoare autentică și etic –, deși nu s-ar putea spune că nu le are. Însă la noi valorile continuă să fie marginalizate, chiar repudiate, din nou în aceste timpuri. Presiunile politice și mafioate țin prima pagină. Media și pepinierele universitare sau culturale din care emană camarilele de modă nouă sunt atașate la industriile de lideri, nicidecum la idealuri deontologice, morale sau civice. Atunci când sunt feminine, modelele sunt repudiate, o dată în plus, din cauza misoginismului ce definește România activă. Bunăoară, scriitoarele Monica Lovinescu și mama sa, Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu, alături de o altă scriitoare, țărancă exilată de sovietici în Siberia, Anița Nandriș-Cudla, rămân, de aceea, uitate și alocate unei lumi devenite aproape periferice, prin evitare sistematică. Asta, în ciuda exemplarei lor existențe și lupte pentru supraviețuirea societății românești și a culturii naționale. Ne putem gândi, peste timp, de ce nu?, la reproșul făcut de Mărgărita Miller-Verghy⁴⁹ (cea care era pe vremuri o prezență stabilă la cenaclul *Sburătorul* condus de E. Lovinescu); aceasta îi spunea muștrător, cândva, ilustrului critic că „a făcut din literatură un soi de Muntele Athos, picior de femeie nu pare a fi călcat pe acolo”, referitor la absența femeilor din tabloul literaturii române pe care îl face E. Lovinescu în primul volum al *Memoriilor*, pentru perioada 1900-1916. Dar lucrurile au continuat și mai târziu, cu un interbelic ce își face o onoare din a menține literatura feminină în regim de marginalizare. Recent, tânăra cercetătoare Bianca Burța-Cernat⁵⁰ remarcă, în studii dedicate

⁴⁹ Mărgărita Miller-Verghy, *Revista scriitoarelor și scriitorilor români*, an. IV, nr.12, decembrie 1930.

⁵⁰ Bianca Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate*, Polirom, Cartea Românească, 2011.

interbelicului, „diabolicele” mecanisme de excludere a femeilor scriitoare, evident pe criteriile de gen⁵¹, cât și *eșecurile feminine exemplare* ce au la bază inclusiv ignorarea cu bună știință a unor mari autoare, cum sunt, în epocă: Ticu Archip, Sanda Movilă, Henriette Yvonne Stahl, Lucia Demetrius, Anișoara Odeanu, Cella Serghi, Ioana Postelnicu, Sorana Gurian⁵². Cercetătoarea vede drept cauze ale acestor politici misogine operaționale, în primul rând revolta scriitoarelor sus-pomenite împotriva lipsei de libertate (revoltă insuficient gestionată), urmată de, a doua cauză, instalarea regimului comunist în România, ca și conjunctură istorică nefavorabilă⁵³ ce a condamnat și aceste femei, „mic-burgeze”, precum și alte elite interbelice, la destinul de marginalizare urmat de eforturi de adaptare și de supraviețuire printr-un „decadentism dizolvant”.

Venind din aceeași lume așa-zis decadentă a „mic-burgezilor”, lume repudiată până azi de comuniștii instalați la putere după al doilea război mondial și după invazia distrugătoare a U.R.S.S. asupra României, fiind în plus femei, dar și militante anticomuniste, Monica Lovinescu, Ecaterina Bălăcioiu și Anița Nandriș Cudla au intrat, o dată în plus, în mașinăria de subminare a propagandei comuniste, ce a adăugat grade suplimentare de marginalizare a acestor eroine-model. Deși literatura femeilor în epoca acestor autoare încetase de a mai fi un fenomen izolat, și deși a trecut, între timp, încă un sfert de veac după căderea comunismului, prejudecățile și acțiunile răuvoitoare asupra destinului lor nu slăbesc. Multe vin din zona confrăților colaboraționiști, care nu vor să piardă monopolul asupra culturii și vocilor oficiale, nici locurile deținute în taxonomiile literare, dar nu întotdeauna prin metode morale. Însă există și suficiente categorii de cititori și analiști care se solidarizează cu modelul lor etic, existențial, literar și cultural, prin care aceste femei și scriitoare s-au opus cu demnitate societăților totalitare. Mărcile genului nu sunt prezente în discursul lor literar și memorialistic, dar opțiunea

⁵¹ *Ibid.*, p.9.

⁵² *Ibid.*, p.9.

⁵³ *Ibid.*, p.10.

discursului identitar minimalizator aparține mediului critic și analitic românesc, puternic impregnat de stereotipuri misogine.

Vindecătoare în fața morbului clișeistic pot fi numai relecturile operelor. Monica Lovinescu: *Unde scurte*, *La apa Vavilonului*, *Jurnale*, *Cuvântul din cuvinte*. Ecaterina Bălăcioiu: *Această dragoste care ne leagă* (Doina Jela), *Scrisori către Monica* (1947-1951). Anița Nandriș Cudla: *20 de ani în Siberia (Amintiri din viață)*. Despre cartea Aniței Nandriș Cudla, care a primit în 1992 Premiul *Lucian Blaga* al Academiei Române, Monica Lovinescu scria: „după o asemenea carte, orice complex de inferioritate a noastră ca neam ar trebui să dispară”. Discreția, stilul elegant și forța unei sensibilități unice dau amprenta acestor scrieri. Pare că Virginia Woolf avea dreptate, atunci când, în eseuul său *A Room of One's Own* din 24 octombrie 1929, scria despre literatura scrisă de femeile secolelor trecute: „anonimatul le-a intrat în sânge. Dorința de a se deghiza încă le domină”.

În *Unde scurte*, Monica Lovinescu a făcut o radiografie neiertătoare a răului public care nu ne dă pace nici azi: „la noi, se lucra cu migală la cuvânt, se încerca saltul în contemporaneitate nu prin tematică, ci prin forme. Din zbuciumul intelighenției răsăritene se naștea o contestare radicală (după bolșevizare). Și doar câteva opere de valoare universală prin simbol mai mult decât prin șlefuire de imagini. Soljenițin, Pasternak, kafkaismul integrat în universul comunist de către Tibor Dery, umorul negru al lui Mrozek, interminabila procesiune de îndoieli la un Andreievski. În acest timp, la noi, nicio operă cu astfel de dimensiuni deoarece marile accente nu se obțin prin ignorarea unei obsesii. Și cine poate tăgădui că noaptea adâncă a stalinismului reprezintă obsesia majoră atunci când te întrebi asupra condiției omenești și te înfiori de treptele pe care a coborât în acest miez întârziat de secol. Nici o operă majoră deci. În schimb generalizarea talentului. Pluralul acesta înlocuind singularul reprezintă originalitatea cazului românesc. În uitarea astfel pogorâtă peste trecut, morții mor a doua oară”. Într-o țară dominată de stalinism, totul *venea de sus*: dreptul la un nume, dreptul la vizibilitate (omerta stalinistă funcționează și azi în lumea literară românească), dreptul

la memorie. *De sus* se decidea, prin mecanismele cenzurii, ce era realitate și ce nu. Deci și ce avea dreptul că între în atenția *fabricantului de estetică* și ce nu⁵⁴ (nu este, de aceea, întâmplătoare, graba multor confracți de azi, din literatura și din critica românească, de a anihila eforturile mnezice de bună credință prin care operăm asupra trecutului nostru cultural recent, ce scoate la iveală abdicări deopotrivă estetice și etice neașteptate, n.m.): „În uitarea astfel pogorâtă peste trecut, morții mor a doua oară. Nu li se dă un nume sau un statut de victime decât atunci când se hotărăște de sus. Și, fiind aleși de sus, nu poate fi vorba decât de morți cu carnet de partid. Ceilalți, care n-au avut legat de ființa lor firul roșu, al supunerii comuniste, putrezesc mai departe în uitare. Poate că niciodată nu s-a mai întâmplat așa ceva în istoria României fertilă totuși în încercări și nefericiri de tot felul: România nu mai are morți. Cimitirele reale sunt acoperite de giulgiul tăcerii. Fiecare a murit de două ori, odată în celula de închisoare sau pe pământul umed de la canal, a doua oară în amintirea care i se refuză”. Prezentul îi dă dreptate autoarei care deplânge efortul multora de a institui amnezia și asupra generațiilor de după 1989⁵⁵: „Cât despre supraviețuitori, ei se pot întoarce dacă acceptă aceeași lege a uitării: pocăiții de inocența lor, muți asupra trecutului, punându-se pe ei înșiși între aceleași paranteze ale camuflării. E ca o convalescență care n-ar fi fost precedată de boală. Ca un sanatoriu transformat în vilegiatură. Ca ceva nefiresc și amețitor în care rațiunea își pierde drepturile ei elementare de a porni de la cauză pentru a ajunge la efect. Trecutul e absorbit de neant, iar condeii fugă în acest timp pe hârtie spre a umple neantul de vorbe”...

Monica Lovinescu a crezut în capacitatea literaturii de a funcționa pe un registru larg, nu numai în arhipelagul estetic, ci într-o universalitate desemnată de vastele paradigme deopotrivă descrise – parafrazând arta terapeutică –, de logicile anamnezei și catamnezei; a mizat pe autorii capabili să identifice bolile realității și să nu se

⁵⁴ Lovinescu, Monica, *Unde scurte*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 10.

⁵⁵ *Ibid.*, p.10.

atașeze numai de realitățile canonice privilegiate, dar vetuste, înțelegând, primii, că literatura urmează, ca epifenomen, traseul irepresibil de schimbare urmat de lumea însăși, iar literaritatea și ordinea morală nu se exclud, ci dimpotrivă. În fond, curentul filosofic de problematizare a literaturii și de gândire critică asumat de Monica Lovinescu a pledat în mod constant pentru abordările transdisciplinare care reconciliază domeniile nonficționale cu cele ficționale, evacuând orice limitare a conștiinței literare ca și orice rigoare ce subminează expresia liberă și suma tuturor discursurilor alternative.

Al cui este Universul? A cui ești tu?

*Poate fi istoria scrisă numai de învingători?
Atunci când memoria este păstrată, în orice caz istoria nu va fi scrisă numai de învingători, care adeseori falsifică esența.*

Monica Lovinescu

Între feminitate și cerneala de tipar există legături enigmatice și enigmistice. Moda de lux interferează cu snobismul vieții de scandal, boema cu revoluțiile, manifestul cu jurnalul intim, reveria filozofică cu poezia de ocazie, tentațiile de emancipare politică și de gen cu exprimarea sufletului ferecat în colivie, revoluția socială cu revanșa de castă, globalizarea eliberărilor economice cu auto-hipnoza de supraviețuire.

Dintre toate meseriile artistice practicate și de femei, cea de scriitoare este mai periculoasă, prin înarmarea ei cu discurs anti-sistem. În ultimul secol a sporit și numărul de femei actrițe, regizoare, compozitoare sau interprete de operă.

Dar ar fi o greșală să credem în succesul lor evident: numărul de scriitori bărbați copleșește pe acela al femeilor, recunoașterea oficială a valorii este cât se poate de sexistă, și e una masculină, iar pe de altă parte politica de marginalizare a scriitoarelor nu mai este un secret. Honoré de Balzac îi scrisese cândva celei ce semna *Străina*, adică iubitei sale Evelina Hańska, despre faptul că „adoră ca femeile să scrie, însă le recomandă să-și ardă numaidecât scrierile”. Urmând acest model, multă vreme, scriitoarele au fost considerate de către bărbați ca fiind un fel de vrăjitoare sau poate chiar niște monștri, atunci când se cramponează de operele lor literare, căci prin pretinse

tentații de cerebralitate le-ar fi afectate însușirile funcționale, decorative și ornamentale: nurii, grația, parfumul pielii și limpezimea ochilor.

Să devenim actuali. Într-o societate dată, o femeie scrie la fel cum scrie și un bărbat, folosind vopseua simpatică a sufletului moștenit, adică zestrea de la părinți, o mamă și un tată, datorită cărora copilul reproduce și incrementează niște principii și clișee. De la mamă a învățat să împartă lumea în norocoși și nefericiți, de la tată a învățat că pe lume nu există decât privilegiați și dezmoșteniți. Indiferent de dozajul de asumții psihologice și socio-istorice conștiente, de determinări subconștiente și de fixații inconștiente, esențială nu este lupta reală dintre bărbați și femei pentru monopolul simbolic, cât lupta dusă în interiorul fiecărei personalități umane, indiferent de gen, între creierul său feminin și cel masculin. Niciuna dintre aceste încleștări nu modifică, însă, relația actantului cu scrișul său, adică literatura.

Și cercetarea recentă asumă categoric faptul că nu există o scriere specific feminină. Totuși, oglinda criticii și cea a percepției publice a literaturii sunt în general masculine. Ce-i de făcut? Cauzele acestui fenomen se găsesc într-o istorie structurantă și inconturnabilă, în care scrisul femeilor a fost exclus timp de secole, dacă nu de milenii, de la orice acceptare în taxinomiile criticii oficiale, mai târziu fiind plasat discriminativ, în nișe rar vizitate. Pentru a învinge acest obstacol politic, scriitoarele încă mai publicau, în Europa secolului al XIX-lea, sub pseudonim masculin, fiind obligate să ducă o existență camuflată, pentru a nu-și divulga adevărata identitate. E de notorietate, bunăoară, cazul poetei și prozatoarei Marie de Heredia (1875-1963), care a dus o viață extrem de liberă și a publicat sub pseudonimul Gérard d'Houville, obținând în 1918, ca „bărbat”, *Premiul pentru Literatură* al Academiei Franceze pentru întreaga sa operă. Asta în condițiile în care doar 1 % din membrii Academiei franceze înregistrați de-a lungul timpului au fost femei (7 din 721), iar din 648 de premii literare decernate până în 2011, numai 16%, adică 104 premii, au fost atribuite femeilor. Mai puțin tradiționalistă, Academia Goncourt a cooptat 5 femei de-a lungul timpului, adică

9% din membrii săi, din care 55 au fost bărbați. Nici Academia Română nu se poate lăuda că a prețuit cum se cuvine toate resursele geniului românesc.

Spre deosebire de secolul al XIX-lea, când femeile erau excluse cu brutalitate de către bărbați din câmpul literelor și al intelectualității (dacă nu se autoexcluseau chiar else însele, intimidată de presiuni și șantaj), situația s-a îmbunătățit oarecum. Din ce în ce mai puține femei se tem să mai asume astăzi că scrisul este profesiunea lor de credință, desi acum un veac, Georges Sand își declara groaza de a o face, de teama mecanismelor excluziunilor sociale, care ar fi plasat-o degrabă în zonele ghettoizante sau în clasamentele simbolice punitive. Noi știm că și la ora actuală, în țări mai periferice, cum e România, ori în culturi puternic patriarhale, autodeterminarea femeilor ca scriitoare este văzută drept un eșec, dacă nu de-a dreptul ca o maladie spirituală bizară.

Cu toate că există atât de multă informație despre *cazuri* de artiste și scriitoare care au schimbat lumea, nu putem vorbi, totuși, despre oficializarea deplină a statutului femeilor în artă și literatură: nu există studii științifice care să valorifice cercetarea sistematică a traiectoriei sociale și a destinului operelor create de scriitoare, impunând *normalitatea* iară nu *exceptionalitatea*. Numai asupra originilor autoarelor, fie ea nobiliară sau burgheză, se poate conveni că există acum un *punct de pornire, istoric mai consistent*, și acela plasaibil în vecinătatea *Luminilor* europene ori a proiecțiilor lor în oglinzile unor istorii literare aferente. Judecățile de valoare se obiectivează greu și însoțesc evoluția literaturii făcută de femei prin criterii ce privesc calitățile fizice ale autoarelor, aptitudinile lor „feminine”, protectoratul masculin și, uneori, corectitudinea politică. Problema reală rămâne, însă, nu feminizarea unui câmp cultural stăpânit prin tradiție de bărbați, cât înțelegerea zbuciumului unui corp ce are *rău de limbaj*, în sensul suferinței celei ce este oprită de la schimbările simbolice ale societății din cauză că este supusă restricțiilor impuse tuturor minoritarilor, deci și femeilor, ca niște cetățeni de mâna a doua. Scriitoarele au fost specia care cutează a intra în spațiul interzis

lor, anume spațiul public, escaladând domeniul exclusiv privat în care fuseseră ferecate timp de secole pentru ca societatea să-și poată conserva *feminitatea* – prin izolare și negare –, ca pe un aliment și uter, nu și ca pe o conștiință.

Poarta de intrare a femeilor în lumea literaturii rămâne și azi tabu, având adesea o cheie de alcov, de afaceri, de hoinăreală prin cotloane exotice, de diplomație culturală ori de algoritm politic, dar din păcate prea rar una de respect critic și de empatie onestă. Istoria și teoria literară au rămas multă vreme blocate în fața genului care bate cu delicatețe în blindaj, obișnuit să mai ceară și permisiunea de a exista. Cu atât mai mult astăzi lucrurile sunt mai rapid decelabile, căci istoriile literare contemporane nu mai constituie doar un mijloc de a investiga literatura și de a încerca să găsească matca cea mai convenabilă diverselor fenomene literare. Supra-reprezentate, istoriile literare de azi selecționează drastic și, nu o dată, foarte misogin, rigidizează pedagogiile și deserveșc scopuri de inițiere sau de globalizare a unor idei. Orice efort de sinteză efectuat în magma istoriilor literare recente a afectat în primul rând literatura *minorilor*, a *minoritarilor cu ștaif*, printre care deja scriitoarele figuraseră de la bun început drept capitol de nișă, abordat cu rețetă sexistă și cu metodologii exclusiviste. În aceste condiții, șansele scriitoarelor de a fi luate în serios și de a figura în noile istorii literare, care seamănă uimitor de mult cu ghidurile turistice, scad și mai vizibil. De ce este important să ne gândim la istoriile literare? Evident, pentru că ele fixează și conservă pentru posteritate un traseu, un anumit filament de memorie a prezentului, precum unul de ADN care va structura o posibilă nouă mentalitate, o legitimitate lărgită, în cadrul unei specii care va supraviețui prin mituri, robotică și celule stem. În acest sens, Nicolae Manolescu în *Istoria literaturii române pe înțelesul celor care citesc* face o vivisecție la fel de utilă ca și Jean-Joseph Julaud în *La littérature française pour les nuls*, operând cu atâtea bisturie sistematice și taxinomice, încât finalmente nereprezentarea scriitoarelor își găsește mereu un rost profilactic și terapeutic major: salvarea, totuși, a ideii de literatură, de către forța scrisului. Care e... preponderent

masculină. Nu degeaba, aprecierea făcută unei scriitoare: „doamnă, scrieți ca un bărbat” este echivalența excelenței, adică: „doamnă, scrieți bine”.

Cu toate acestea, creația este elaborarea unui univers singular și personal, prin care artistul își exprimă viziunea asupra lumii, iar această operațiune nu este condiționată de gen. În fond, cât este natură, și cât este cultură, în acest stadiu al civilizației, în care plasticitatea creierului uman devine arbitrul decisiv al ostilității dintre modelul social și individ? Totuși, creația recurge la valențele limbajului, chiar și acelea foarte volatile. Or, după cum știm, influența istoriei asupra limbii – care este un instrument de putere – nu poate fi negată, căci e aidoma unui proces de retrocogniție subtil.

1997 e anul când am fost invitată la Tg. Jiu, în Amarul Târg al lui Gheorghe Grigurcu (pe vremea aceea, criticul fiind interzis la el „acasă”, așa cum aveam să devin și eu, la mine acasă, după 2003). Avea loc decernarea Marelui Premiu *Tudor Arghezi*, ce-mi fusese oferit de juriu pentru debut cu volumul *Metonimii de word-trotter*. La șapte ani după Revoluție, când aveam deja 40 de ani, și când colegii mei de generație își scriseseră deja opera, sau o mare parte din ea, sub ceaușism, eu îndrăzneam doar să debutez, dar în *lumea liberă*. Cu două luni înainte, avusese loc și debutul meu oficial, în revista *România literară*, nr. 42/1997 (Poșta redacției) și, respectiv, nr. 46/1997 (pagina *Poemul cu scrisoare*), sub îngrijirea doamnei Constanța Buzea și a domnului Nicolae Manolescu. Coborând în sud tocmai din izolarea mea bucovineană, nu cunoșteam personal pe nimeni dintre cei prezenți, dar le recunoșteam figura după fotografiile din enciclopediile, ziarele și revistele culturale de vârf sau de la televizor, de la emisiunile culturale, căci ei reprezentau elita oficială, și 99% dintre ei erau bărbați. După ce mai mulți invitați din țară ne-am primit emoționați trofeele pe podium, un impunător (da, era cel mai înalt) conducător de revistă literară din Capitală s-a apropiat de mine. Mă așteptam să mă invite să-mi formulez crezul estetic și etic, afilierea la un curent, asocierea sau disocierea de vreo grupare. Dar nu. Ascuns sub o corolă de sprâncene proeminente, impozantul critic m-a

întrebat doar atât: *A cui ești tu?*, așteptând un răspuns care, în viziunea sa, e clar că ar fi motivat succesul meu. Oricât de mult m-am străduit să-i zăresc ochii sub streășina de stuf, nu am reușit. Dar omul aruncase deja asupra mea un fel de năvod fin și lipicios. Cu primul tren, am fugit. Înapoi, în biblioteca și sala mea de muzică, acasă și nicăieri, printre cărțile citite și scrise de mine.

Majoritatea criticilor români gândesc ca Marius Tupan. Dar, la polul opus, nu toate scriitoarele rezistă la invitațiile tentante ale celor ce fac legile, premiile și ierarhiile literare.

După atâtea pățanii și istorii, e limpede de ce în clipa când pătrund într-un text scris de o autoare, bărbații nu pot domoli instinctul proprietății și impulsul teritorializării. Lectura lor va fi întotdeauna însoțită suav de dominantă subconștientă: *Al cui este Universul? versus A cui ești tu?*

Scriitorul român: între proscris și pro-scris?

Lipsa de critică, pe de o parte, dar și atitudinea hipercritică față de valorile românești, pe de altă parte, au adus mereu mari prejudicii culturii și limbii române, iar în prezent pot fi considerate cei mai mari inamici pe termen lung și cu consecințe incalculabile pentru cultura românească.

Eugeniu Coșeriu

Recitindu-l pe Mircea Eliade, nu se poate să nu ne pară rău că diagnosticul pus de el acum mai bine de 70 de ani redevine atât de actual, fiind vorba, de acum, de o anumită ciclicitate specific românească: *tinerii s-au săturat până în gât de destinul acesta de a fi și a rămâne român*. Și caută prin orice fel de argumentare (istorică, filosofică, literară) să demonstreze că românii sunt o rasă incapabilă de gândire, incapabilă de eroism, de probleme filosofice, de creație artistică, și așa mai departe. Unul dintre ei se îndoiește atât de mult de realitatea unui neam românesc războinic, încât își propune să citească *Istoria Imperiului Otoman* a lui Hammer, ca să verifice dacă într-adevăr s-au luptat vreodată românii cu turcii, și i-au învins!

Altul crede că orice creier care contează în istoria și cultura „românească” nu e de origine română: Cantemir, Kogălniceanu, Eminescu, Hașdeu, Conta, Maiorescu, Iorga, Pârvan etc. etc. – toți, dar absolut toți, sunt străini. De fapt, prin această analiză, Eliade atrăgea atenția asupra unui fenomen ce devenise emblematic în perioada interbelică: o parte a tinerimii, alimentată de dezgustul față de politica românească a epocii, migra spre Occident, căci astfel se putea îndepărta de toxicitatea excesului de valori tradiționale dogmatice,

care erau abuziv folosite în cadrul discursului public populist. Iar ulterior, ca într-o balanță ce-și căuta fragilul echilibru, se adăugau pe talerele opuse, grupuri-grupuri de tineri în care spiritul patriotard zornăia ca un armament greu pe frontul naționalist de paradă. Evident, contextul istoric joacă, în toate, un rol notabil.

Eliade se întâlnea, aici, cu analiza făcută, mult mai târziu și prob, de lingvistul și filosoful culturii Eugeniu Coșeriu, care, într-unul din ultimele sale interviuri acordate în România (căci, decedat în 2002, savantul afirmase în 2001, într-un dialog realizat de mine la Suceava⁵⁶, la Colocviul de Științe ale Limbajului): „Lipsa de critică, pe de o parte, dar și atitudinea hipercritică față de valorile românești, pe de altă parte, au adus mereu mari prejudicii culturii și limbii române, iar în prezent pot fi considerate cei mai mari inamici pe termen lung și cu consecințe incalculabile pentru cultura românească”.

Câtă dreptate avusese, deci, Eliade, când analiza, cu cincizeci de ani înaintea lui Coșeriu, fenomenul ce măcina România: tinerii au descoperit o întreagă literatură europeană de metafizică și etică a disperării. Și pentru că disperarea este un sentiment necunoscut românului (care a rămas, în pofida atâtor erezii și culturalizări, drept credincios Bisericii Răsăritene), tinerii intelectuali au dedus stupiditatea iremediabilă a acestui neam. Tot ce nu se găsește în Pascal, în Nietzsche, în Dostoievski și Heidegger – și toate aceste genii au elaborat o gândire impenetrabilă structurii gândirii românești – tot ce nu se găsește în nebunia unui biet om din Germania, în viziunile unui rus și în meditațiile unui catolic în veșnică îndoială nu înseamnă nimic, nu are valoare filosofică, nu are valoare umană.

Dar oare nu la fel constatase, mult prea îngroșat, însă, dar nu greșit totalmente, și Constantin Rădulescu Motru (în *Revizuire și adăugiri*, 1944)? Că *nu apare ceva pe lume de natură ușoară, idei metafizice, speculații mistice, școli literare sau artistice de originalitate dubioasă, care să nu aibă numai decît admiratori și imitatori în România.*

⁵⁶ http://angelafurtuna2008.over-blog.com/pages/_Eugeniu_Coeriu_in_dialog_cu_Angela_Furtun-1009451.html

Nu valoarea reală, ci condiția apartenenței la o marcă neapărat străină, constituia, în fapt, un izvor perpetuu de snobism și de superficialitate, ce atrăgea ca un magnet pe români, mai ales pe cei tineri.

În toate aceste mecanisme de relaționare, dar și în resorturile profunde pe care le va releva mai târziu paradigma comparatistă, e un adevăr ineluctabil. Care duce la eșecul perpetuu al culturii și al literaturii române, sau, cum ar spune azi (în ciuda criticilor săi) Eugen Negrici, în *Iluziile literaturii române: La primul semnal al unei primejdii majore, ne va fi dat să auzim vuietul magmatic al miturilor ce urcă din nou din adâncuri și vom dori să ni se pară că zărim lumina încurajatoare a rugului reaprins.*

Atitudinile paseiste sunt normale și ciclice într-o literatură ca a noastră, care oferă soluții de evadare psihismului colectiv. Tot firești, în condițiile date, sunt și accelerările de ritm, modernizările rapide, bine intenționate, dar precare, recuperările viforoase, imitațiile superficiale, dar cool, fițele de tot soiul se repetă, tot simetric, în anumite faze ale tranzițiilor în care se activează impulsul compensator. Ele dau, la noi, un prestigiu nemeritat încropelii și noului, amânând efortul de aprofundare. În vremea recuperării, grabnice, a întârzierilor, spiritul critic se află sub anestezie, contribuind la atenuarea sentimentului vacuității și al frustrării.

Mișcările ideo-literare de tip sămănătorist și protocronist (cum a fost cel din anii '70-'80, confiscat de partid) par durabile în literatura română, fiind motivate strict de împrejurările evoluției societății românești. Ele întruchipează atât impulsul ocrotitor, cât și pe cel compensator. Ele se întâlnesc și astăzi, vor fi și în viitor, ori de câte ori literatura română va suporta traume și va avea complexe.

Însă și miturile literaturii au modelat mentalul românesc, într-o proporție uriașă. Exemplu: ele au întărit discursul politicianilor, care, la noi, ca și în alte țări latine, apelează la literatură, la figurile, gesturile și simbolurile literaturii, pentru a da lustru demagogiei și populismului.

În România, demersul istoriografic și ideo-politic e structurat în jurul mitului *cetății asediate*. Ca replică, omologul acestuia în literatură este *paradisul pierdut*.

Amândouă aparțin constelației de mituri antropologice ale *primejdiei* care a reușit să producă mentalitate.

Oh, și e atât de adevărată observația făcută de Mircea Cărtărescu: *E uimitor să vezi câți critici trăiesc în lumi paralele, fără nicio legătură cu literatura română actuală sau cu literatura în general (...) Condițiile în care s-a făcut literatură în ultimul deceniu în România au fost – și sunt mai departe – atât de vitrege, încât e de mirare că s-au mai scris cărți.*

În contextul unei realități istorice în care brusc teoriile lui Eliade, Coșeriu sau Negrici anunță din nou efecte devastatoare asupra culturii românești și a imaginii României, exact mecanismele criticii și ale normării s-au defectat iremediabil. Nu se știe, încă, și cu ce consecințe. Căci, iată, sunt deja cincizeci de ani de coșmar al neadecvării și al taxinomiilor șubrede.

Iona al lui Sorescu visa în fiecare noapte doar pești. Scriitorii români, doar o literatură vie. Pendulând între proscris și pro-scris.

Despre iluzii și Efectul Matei

Si l'on dit que les hommes oppriment les femmes, le mari s'indigne, mais le fait est que c'est le code masculin, c'est la société élaborée par les mâles et dans leur intérêt qui a défini la condition féminine sous une forme qui est à présent pour les deux sexes une source de tourments.

SIMONE DE BEAUVOIR

De la bun început: o privire, oricât de simplă, aruncată fie asupra condiției femeilor în general, dar mai ales asupra condiției femeilor scriitoare din România acestui mileniu, nu trebuie să fie un exercițiu gratuit. Pentru că în astfel de minimalizări sau abordări gratuite, minimalizatoare, futile ori lipsite de taxinomii valabile și de soluții viabile rezidă adesea demersuri energofage și cronofage care nu folosesc nimănui. Mai ales într-o lume în care discriminarea este încă la ea acasă, cu toate că și-a rafinat mijloacele, retorica și logica.

În România, ca peste tot în Uniunea Europeană, discriminarea de gen este ilegală, dar tolerată, acceptată și chiar abil marchetată prin aplauze cu surdină, succese de editură. Misoginismul este încurajat, ca produs cosmetic bărbătesc *de elită*, la fel ca și virtuțile bahice naționale. Vezi cazul universitarului și scriitorului Sorin Lavric⁵⁷, care își expune nu numai ideile rasiste și antisemite (vândute ca naționalism util), ci și doctrina misogină, sub privirile binevoitoare ale criticii⁵⁸.

⁵⁷ Lavric, Sorin. *Decoet de femeie*. Editura Ideea Europeană, București, 2019.

⁵⁸ Ibid. „Sub unghi liric, rostul femeii e să fie muză, după ce a încetat să mai fie amantă”; „Cum n-am de gând să menajez vanitățile, e firesc să afirm că chinul gândirii abstracte e prerogativa cuvenită intelectului masculin”; „Nu sunt un admirator al sexului frumos. Admirația cere recunoașterea *ab initio* a unei relații de

Ajuns în mod dubios parlamentar în 2020, Lavric are o insidi-oasă carieră de ideolog șef și lider de senat al partidului extremist AUR, fiind multă vreme susținut în afirmare de către zonele oculte ale serviciilor acoperite. Conduce Senatul partidului considerat legionar AUR - alături de alți cunoscuți scriitori, ca Magda Ursache, Adrian Dinu Rachieru sau Ion Papuc și alții, sau alături de senatorul antisemit sculptor Mircea Dăneasa, captat de AUR din zona lui Gheorghe Flutur -, remarcându-se cu toții prin continua radicalizare a gândirii și a scrisului, dar și prin asidua promovare în spațiul public a gândirii violente, cu accente neonaziste. Și mai ales pentru faptul că, prin prezența lor la vârf, girează politic și intelectual ascensiunea unor noi forme de extremism politic în România, cu vădite expresii misogine, xenofobe, antisemite, șovine, ortodox fundamentaliste. Pe de altă parte, mult timp, ascensiunea lui s-a produs prin promovarea sa asiduă ca scriitor, profesor și critic, formator de conștiințe și de opinii, membru de vază în structuri de conducere și în jurii ale Uniunii Scriitorilor din România.. Girul i-a fost dat sistematic de gruparea critică de la *România literară*, revista fanion a Uniunii Scriitorilor din România, unde Lavric a avut o rubrică de autor, timp de aproape două decenii. Este de presupus că Lavric a profitat de încrederea și prietenia redacției, deși cecitatea ei sistematică față de extremismul autorului ar fi trebuit să le dea de gândit intelectualilor din grup.

Oficial, de dragul recente integrări în UE, nimeni nu mai este misogin, cel puțin în zona publică. Însă distanța de la declarativitatea de drept, formală, și aplicabilitatea în fapt, deosebit de perturbată, este imensă. Lumea scriitorilor români e dominată de grupuri de influență, de autoritate și de presiune masculine și masculocrate,

superioritate: admiră pe cineva pe care îl bănuiești a fi deasupra ta, pe când femeia poate fi cel mult dorită, dar în nici un caz admirată”; „Nici un bărbat nu caută în femeie deșteptăciunea, profunzimea sau luciditatea. Cine vrea filosofie, nu o va găsi în capul femeii, dar în schimb va găsi cufundarea în *athanorul labios*”; „Sunt trei împrejurări când priveliștea unei femei culminează în dezgust: când își face toaleta intimă, când își probează hainele în oglindă și când stă pe masa ginecologică”.

care exercită controlul și coerciția, influența economică și morală, administrativă și juridică, adesea în mod discreționar și nu în puține cazuri de-a dreptul neostalinist, producând victime, chiar în anii recenți. Aceste grupuri preponderent masculine sau/ și misogine domină, cu rare excepții – și nu în urma unor selecții rigurose meritocrate, ci prin strategii de control politic și oligarhic și prin apropiere sălbatică a puterii politice, administrative și oculte –, viața (când violentă, când vegetativă a) breslelor literare, a majorității mediilor universitare, a celor mai multe dintre edituri sau reviste ori cluburi, cenacluri și cercuri de literați, chiar și a societății civile și a timidelor ONG-uri. Nivelul actual real este dominat în România de expresii și modele instituționale, politice, profesionale și morale care nu respectă principiul de egalitate a șanselor de afirmare a femeilor scriitoare.

Ceea ce intervine adesea și în Uniunea Europeană în chestiunea inegalității dintre genuri, nu numai în România, este efectul cunoscut sub numele de *Efectul Matei* și care acționează și asupra femeilor scriitoare din lumea românească, plecând de la cuvintele Evanghelistului: „Celui ce are i se va mai da, celui ce nu are i se va lua și ceea ce are”. Extrapolând, cei ce au dreptatea și puterea de partea lor își vor consolida puterea și mai mult, iar cei ce nu le au, vor fi supuși eternei damnări. De aici, deducem mecanismele de definire a vulnerabilității și a statutului de etern persecutat produs de aceste vulnerabilități: acești „cei mai slabi și etern expuși exceselor tiranice și totalitare” sunt antropologic desemnați culturalicește, printr-o ignobilă tradiție de clișee și de etichete. Există, astfel, în lumea de azi, o binecunoscută scală aflată la baza excluziunilor sociale: mai întâi femeile, în al doilea rând evreii, urmași de persoanele cu dizabilități sau cei cu discernământ redus, bătrâni ori copii. Rezultatele unor cercetări sociologice de autoritate precum cele semnate de Judith Lorber (Professor Emerita of Sociology and Women's Studies at The Graduate Center and Brooklyn College of the City University of New York) semnaleză și reconfirmă – general valabil, y compris pentru spațiul românesc și cu privire specială și la condiția femeilor

scriitoare –, faptul că atunci *când femeile pierd firul conducător al evoluției în carieră (cel mai adesea din cauza maternității), ele încep să acumuleze (în cascadă, n.m.) dezavantaje majore și nu mai pot ieși decât foarte rar și în mod dificil din acest cerc vicios. Excluse din cercul de prestigiu și de putere, ele se regăsesc adesea în poziția de a-și asuma un nou început de viață profesională și publică, însă de data aceasta în chip de funcționari subalterni prea puțin respectați și oricum prost remunerați.*

Există și în lumea scriitoarelor din România (la fel cu lumile altor categorii profesionale unde se dau lupte între genuri, fie în țară, fie în străinătate) cazuri evidente în care femeile au încercat să supraviețuiască discriminărilor și politicilor de anulare a șanselor personale. Dorința femeilor a fost atât pentru a se afirma profesional, dar și de a învinge oferta de condiții precare, de marginalizare, de condamnare la eșec în carieră și de sărăcie. Ele au îmbrățișat, uneori, ca strategie profesională, adoptarea necritică a modelului masculin și masculocrat, model care își asumă prea des și primordial lipsa de scrupule, competitivitatea imorală și agresivitatea. Majoritatea femeilor scriitoare din România, însă, formează o lume tăcută și decentă, încă intimidată de lipsa de garanții morale și valorice a competițiilor oficiale: ele formează un relief social și profesional cvasi-invizibil, o matrice literară a civilizației în expansiune, un zăcământ bogat și de o concentrație intelectuală ridicată, prin care literatura română și viața literară – variantele feminine, fără rating prea mare, însă având cristalizări și valori autentice – merg, totuși, fie și tăcut, mai departe.

Peisajul adaptativ e bogat și original. De la statutul de femei etichetate ca *furioase* și *non-conformiste*, trecând prin variațiunile oferite în mod bizar de stadiile de sociologie *dada* (ale libertății difuze), de psihologie domestică barocă și de modernitate atitudinală sau de clasicitate morală, ajungând până la femei resemnate, femei deconstruite de post-modernitate și reîncarnate apoi prin sofisticate metempsihoze sau devenind femei pur și simplu *înțelepte*, *oraculare*, mergând cu pași mici și îmbrățișând lumea cu privirea plină de grațitudine a celui desemnat să fie, invariabil, învinsul iar nu învingătorul, multe din femeile scriitoare din România mileniului

actual duc războaie importante pentru democrația românească, aduc victorii esențiale pentru literatura română, instituie stări de pace acolo unde nimeni nu mai vede soluții, și, ca element de progres, își asumă libertatea împotriva tuturor spiritelor totalitare. Monica Lovinescu a fost, ca și Regina Maria, o astfel de femeie excepțională, foarte vizibilă și foarte eficientă pentru domeniul ei, despre care am scris⁵⁹: „Dacă Regina Maria a inspirat și ctitorit România Mare, Monica Lovinescu a însuflit și apărut România Liberă. Aceste două simboluri feminine sunt arhetipurile curajului, inteligenței, forței și sacrificiului ce au salvat Patria”.

Poarta de intrare a femeilor în lumea literaturii rămâne și azi tabu, având adesea o cheie subterană, de alcoy, de rudenie, de afaceri, de hoinăreală prin cotloane exotice, de diplomație culturală ori de algoritm politic, totuși, din păcate, prea rar una de respect critic și de empatie onestă sau de valoare reală. Relativismul aplicat lumii masculocrate este mult exagerat în nișa lui feminină. Istoria și teoria literară au rămas multă vreme blocate în fața genului care bate cu delicatețe în blindaj, obișnuit să mai ceară și permisiunea de a exista. Cu atât mai mult astăzi lucrurile sunt mai rapid decelabile, căci istoriile literare contemporane nu mai constituie doar un mijloc de a investiga literatura și de a încerca să găsească matca cea mai convenabilă diverselor fenomene literare. Suprareprezentate, istoriile literare de azi selecționează drastic și, nu o dată, foarte misogin, rigidizează pedagogiile și deserveșc scopuri de inițiere sau de globalizare a unor idei. Orice efort de sinteză efectuat în magma istoriilor literare recente a afectat în primul rând literatura *minorilor*, a minoritarilor cu ștaif, printre care deja scriitoarele figuraseră de la bun început drept capitol de nișă, abordat cu rețetă sexistă și cu metodologii exclusiviste. În aceste condiții, șansele scriitoarelor de a fi luate în serios și de a figura în noile istorii literare, care seamănă uimitor de mult cu ghidurile turistice, scad și mai vizibil.

⁵⁹ Furtună, Angela, *Monica Lovinescu – Tezaurul secret*, Editura Integral, București, 2020.

Există un prim beneficiu cucerit deja de aceste luptătoare cu morile de vânt: feminitatea purtătoare de armură, resimțită acum ca un feminism romantic, drapat în voal, e *en vogue*, e seducătoare până și pentru unii misogini plictisiți care dau tonul în geotectonica masculină.

Toată lumea simte nevoia unei schimbări. Sau măcar a unei iluzii noi. Toată lumea știe că fauna literară e una în care manipularea asupra monopolului de gen funcționează, fie și cu sacrificarea temei supraviețuirii în chip de cultură eroică și universală.

Coroborat cu alte cauze, misoginismul puternic prezent în viața publică românească nu poate fi neglijat, atunci când analizăm obiectiv campaniile lipsite de onestitate derulate împotriva Monicăi Lovinescu.

Despre Omul Uitat

*Destinul conduce jumătate din viața unui om.
Pe cealaltă o conduce caracterul.*

ALFRED DE VIGNY

Pe termen lung, caracterul este decisiv pentru destinul unui om.

THEODORE ROOSEVELT

De mai multe ori în viață m-am aflat la punctul de întâlnire al unor evenimente și evoluții fatale sau potențial letale. Spre deosebire de alții, eu am supraviețuit, deși post-traumatic. Ca și cum a fi în viață, întreg la trup și la minte, nu ar fi destul, am început să mă cam întreb de ce. De ce, după atâtea șocuri, fie ele personale, familiale, profesionale, naționale etc., mai sunt în viață. Viața spiritului fiind, desigur, mai importantă decât ceea a trupului, sau măcar egală în însemnătate. Aflarea răspunsului la o astfel de întrebare nu este ușoară. Dar este o vocație a intelectualului, aceea de a crede, adesea poate prea orgolios!, că în toate există și o cauză bine determinată.

În chestiunea crizelor majore prin care am trecut, se aflau, conjugate, atât elemente de istorie personală ori ale unei familii de idealuri, precum și detalii de istorie națională, est-europeană, chiar euroatlantică ori globalistă. Și tot așa, lucrurile se complicau în mod accelerat și atât de sofisticat – în ultimul timp –, încât a devenit oarecum previzibil faptul că, în curând, fie nu voi mai ști cine sunt, fie nu voi mai fi cine știu că ar fi trebuit să fiu. O rezultată, sau un accident? Un caz emblematic, sau o anomalie? O structură coerentă, sau o stare de entropie incontrollabilă?

Motivația de a fi în viață se restrânge, odată cu vârsta, la un set minim de valori și de consecvențe, care devin principiile esențiale și definitorii pentru fiecare individ. Ele vor descrie cu acribie, printr-un portret robot, pe omul care a fost forjat de câțiva factori determinanți să ajungă ceea ce este, nu ceea ce își imaginează el că ar putea deveni. Unii doresc mereu să acumuleze valori materiale. Pentru a le avea, ei adună și strâng sau investesc toată viața. Alții doresc să știe și să înțeleagă. Pentru a atinge acest scop, învață mereu, se documentează și nu încetează să fie studiosi. Nu puțini, însă, luptă pentru idealuri colective, pe care le pun mai presus de trebuințele personale. Sunt marii egofobi, militanții și apărătorii drepturilor omului. Câte ceva din toate aceste trebuințe umane intră și în descrierea piramidei mele personale de valori și necesități. Deasupra tuturor, însă, eu așez, ca fiind statornică în timpul vieții mele, nevoia de a rămâne ceea ce se numește un *om de caracter*, precum și nevoia de a descoperi și în ceilalți *omul de caracter*. Un om care, în mod sistematic, se plasează deasupra tendințelor românești ce au devenit însușiri colective de grup: lașitate, toleranță la corupție, oportunism greșit și aptitudinea de a trăda cu nonșalanță. Caracterul, cred eu, este anestezia prin care o personalitate bine alcătuită se poate apăra față de orice eșec, dar și stimulentele pentru orice nou început. El te ajută să extragi din înfrângere, povața, iar din succes, avertismentul.

Încrederea că aceste valori, ce țin de caracter, au meritat sacrificiul a 65 de ani de viață a început, relativ recent, să-și piardă nimbul eroic. În lumea cea nouă, primii care pierd iremediabil orice competiție imediată sunt exact ceea ce numim *oamenii de caracter*, pe când gloria o culeg ariviștii, carieriștii, imoralii, histrionicii. Iar strategiile acestor forme de parvenire – altădată definite ca antisociale, căci necinstite –, care stau la baza afirmării cu succes, sunt văzute ca mijloace etice permise, iară nu ca modalități de a periclita natura umană. După capitalismul post-modern, în civilizația post-umană, lumea pare că s-a răsturnat. Ceea ce a fost sus azi e jos, iar ceea ce a fost *inside azi e outside*.

De ceva timp, chestiunea caracterului nici nu se mai pune. Omul de ieri, omul clasic care a evoluat continuu timp de câteva secole și din a cărui istorie face parte și istoria mea personală, a devenit *omul uitat*. Chiar *omul negat*. Și nu e vorba de avatarurile memoriei, cât de vidarea civilizației de conținuturile axiologice care au produs-o⁶⁰. În mod strategic, astăzi, definirea omului real nici nu se mai bazează pe predictibilitate evolutivă sau pe prezență, ci pe abilitatea de a fi avatar, sugestie derivată dintr-o absență motivantă, justificatoare. Ceva mai mult interes este arătat, însă, *omului virtual*. Pentru că omul virtual poate fi inventat, re-inventat și răs-inventat – după legitățile propagandei și ale reclamei – ori de câte ori o entitate politică are nevoie de un pretext nou pentru a deghiza o famiglie de hiene într-o turmă de oi sau într-un șir de fantome de circ. Despre caracter nu se mai face vorbire în societatea standard; la caracter se mai recurge doar în circumstanțe extrem de speciale, anume cele militare, de război, pentru că multiplele teatre de operațiuni ce se activează mai aproape sau mai departe de noi încep să facă victime, deci este nevoie de eroi care le glorifică rolul. Or, a mai văzut cineva eroi fără caracter?

Nu o singură dată în viață, m-am aflat la punctul de întâlnire al unor evenimente și evoluții fatale sau potențial letale. Spre deosebire de alții, eu am supraviețuit, deși post-traumatic. Caracterul a fost, de fiecare dată, cauza care m-a salvat în final, motivul pentru care orice bătălie bună și dreaptă merită dată. În această epocă a *omului uitat*, când umanitatea pare să-și submineze propria istorie și să fi ales calea sinuciderii colective, lipsa globală de caracter oferă individului forța de a câștiga ilegal orice joc și de a nu fi excomunicat din societate, dar numai caracterul îl ridică pe om deasupra condiției de inamic al propriei specii.

⁶⁰ Pe măsură ce timpul trece iar criteriile de validare a valorilor suferă mutații accelerate, înțeleg că despre Monica Lovinescu este vorba atunci când meditam la omul de caracter și la omul uitat. (n.a.)

Martiriul laic și martiriul religios: despre eroismul în fața Sfintei Frici

Rugați-vă toți cât de puțin pentru mine, (...) ca să nu fiu mai prejos de nivelul cerut, ca om, ca român, ca și creștin, ca preot și ca „martor al lui Dumnezeu”

MONSENIORUL VLADIMIR GHIKA

După *Jurnalul* Aniței Nandriș din Mahala, orice complex de inferioritate a noastră ca neam ar trebui să dispară.

MONICA LOVINESCU

Regimul impus României de URSS a produs două tipuri de martiri. Cei cărora ateismul comunist le interzisesse credința și practicile religioase au pătimit din rațiuni pur religioase. Dar a existat și martirajul laic, la care au fost supuși anticomuniștii și pro-democrații mai puțin religioși, asumați explicit sau tacit. Mulți opozanți ai regimului au suferit din ambele *vini*: ca anticomuniști, dar și ca doritori și practicanți de libertăți religioase. Pentru toți acești *vinovați pentru dorința de libertate*, regimul totalitar avea alternativa persecuției, a asasinatului, a închisorii, a excomunicării, a marginalizării. Mai ales în perioada bolșevizării României persecuțiile declanșate de regimul bolșevic-stalinist condus de ocupantul străin au fost apocaliptice.

Era bolșevizării și a dictaturii a produs numeroși eroi, dintre care două figuri de martir devin emblematice: Monica Lovinescu și Monseniorul Vladimir Ghika. Amândoi s-au sacrificat și au *slujit*, dar cu instrumente diferite, într-o Catedrală Culturală a Neamului Românesc,

deopotrivă laică și religioasă. Ei nu au fost unici, ci vârful de lance și modele ce au luptat cu devotament pentru apărarea Adevărului și a Drepturilor Omului în România ocupată, dar și pentru susținerea culturii românești, a moralului cetățenilor supuși torturii – în închisori dar și în societatea confiscată – de către regimul condus, la București, direct de la Moscova, prin PCUS, NKVD, KGB și Armata Roșie.

Cu puțin timp înainte de izbucnirea pandemiei, numele Sfântului Vladimir Ghika a ocupat mai mult atenția mediilor publice. Prințul, Preotul creștin (și Ortodox, și Catholic), Martirul și Precursorul iluminat al unui ecumenism salvator pentru omul religios sub dictatură, Vladimir Ghika devenea un nume sonor, pe plan intern și internațional, și atingea, în sfârșit, o cotă satisfăcătoare de promovare prin media, edituri și periodice, așa încât acest model veritabil să poată urca în conștiința publică, la fel ca acelea ce beneficiaseră de o popularizare mult mai mare (deși, adesea, nu la fel de meritată). Cum multă vreme m-am alăturat cercurilor – religioase și culturale – ce promovaseră pe plan internațional numele Msg. Vladimir Ghika în vederea beatificării sale, am susținut o nouă conferință chiar în anul când se împlineau 145 de ani de la naștere – 5 ani de la Beatificare – 10 ani de la apariția excepționalului document epistolar și memorialistic⁶¹ „Fratelui meu din exil – Epoca stalinistă în România în scrisorile Monseniorului Vladimir Ghika. Un film. O expoziție. O corespondență inedită, semnată de Vladimir Ghika și adresată fratelui său Dimitrie, în Elveția, în perioada 1948-1952”. Regăseam în memoria afectivă și spirituală, bine conservate, emoțiile de la apariția albumului, editat la Editura „Galaxia Gutenberg”, 2008. Bilingv – în franceză și română –, albumul a fost editat de Silviu Hodiș, realizat de Anca Berlogea; transcrierea scrisorilor: Luc Verly, traducerea în limba română: Ana Boariu în colaborare cu

⁶¹ *Fratelui meu din exil – Epoca stalinistă în România în scrisorile Monseniorului Vladimir Ghika, prinț, preot și martir. O corespondență inedită, semnată de Vladimir Ghika și adresată fratelui său Dimitrie, în Elveția, în perioada 1948-1952*, Editura Galaxia Gutenberg, 2008.

Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Emanuel și Mihaela Cosmovici, traducere în limba franceză: Luc Verly, introducere, redactarea notelor și documente de arhivă: Emanuel Cosmovici, postfață: Tereza-Brîndușa Palade – fusese una din cele mai bune apariții lansate în acel an (apariție rămasă notabilă și peste ani), pe 21 noiembrie 2008 la Târgul Internațional de Carte „Gaudeamus” din București, bucurându-se de binecuvântarea Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, personal IPS. dr. Ioan Robu (pe atunci, se împlineau 135 de ani de la nașterea Prințului, Preot, Martir).

Cartea a fost prezentată, ulterior, și bucovinenilor, prin inițiativa mea, pe 23 decembrie 2008, evenimentul fiind inițiat și organizat de mine (sub egida Consiliul Județean Suceava, Biblioteca Bucovinei „I.G.Sbiera” și Parohia Romano-Catolică). În aceeași zi, la biserica romano-catolică Sf. Ioan Nepomuk din localitate, după un recviem în memoria monseniorului Vladimir Ghika, am susținut o conferință în care am prezentat volumul și implicațiile lui, în timp ce memoria preotului creștin deopotrivă ortodox și catolic martir – a cărui cauză de beatificare se afla, la data aceea în curs de desfășurare la Vatican – a fost evocată de regretatul părinte Ștefan Babiaș, decan de Bucovina și de preotul și universitarul, dr. Vasile Demciuc.

Monseniorul Vladimir Ghika a fost beatificat în cadrul unei slujbe religioase internaționale solemne desfășurată la pavilionul Rom-Expo. Astfel, în 31 august 2013, la București, în prezența a 10.000 de oameni, cu participarea extraordinară a trimisului Papei Francisc, Cardinalul Angelo Amato, prefectul Congregației pentru Cauzele Sfinților, Monseniorul Vladimir Ghika a fost beatificat. Detalii despre acest moment, dar și despre multe altele care îl au în prim plan pe acest extraordinar om al creștinătății, aici: www.vladimir-ghika.ro/.

Monseniorul Ghika a fost cel de-al patrulea român beatificat de Vatican. Primul fericit a fost călugărul franciscan capucin din Moldova Ieremia Valahul, al doilea – episcopul romano-catolic auxiliar Szilard Ignațiu Bogdanffy; al treilea – episcopul romano-catolic Janos Scheffler. Ulterior beatificării Monseniorului Vladimir Ghika,

Vaticanul a anunțat că beatifică și un al cincilea român, episcopul catolic de la Iași, Anton Durcovici.

Monseniorul Ghika a fost unul din rarii preoți hirotoniți și ortodocși și catolici, având dezlegare să slujească în orice catedrală catolică din lume. Au rămas celebre cuvintele sale: „am devenit și catolic, spre a fi un și mai bun ortodox”...

Peste numai un an, NARPA, presa nord-americană, îmi oferea, pentru al doilea an consecutiv, titlul de *Journalist of The Year in Culture* – Jurnalist al Anului, Secțiunea Cultură, pentru promovarea valorilor românești, prin studiile dedicate Sfântului Vladimir Ghika („In Memoriam Monseniorul Vladimir Ghika – 140”).

Pilda vieții sale predică despre felul cum *omenia, acest suport al valorilor sufletești, depășește culturile, istoriile, fiind izvorâtă din relația cu Creatorul, că libertatea interioară precede libertatea socială sau politică, că libertatea și omenia pot fi mărturisite în cele mai dure închisori, că sunt garanția respectului între persoane și se află la baza unei societăți democratice.*

*Două sunt documentele culturale excepționale ce merită să stăruie în atenția marelui public și a celor ce vor să descopere povestea Monseniorului Ghika, ambele apărute încă de acum câțiva ani: filmul documentar al regizoarei Ana Boariu, intitulat *Fratelui meu din exil* (Producție SIGNIS România – KTO, 2007) – dovedind că povestea vieții Monseniorului ar trebui să devină repede una din operele de seamă din epopeea națională privind cumplitul secol al douăzecilea românesc bătut de dictaturi care au rupt ființa națională în două și au produs multă vărsare de sânge românesc nevinovat –, precum și albumul *Fratelui meu din exil – Perioada stalinistă în România în scrisorile Monseniorului Vladimir Ghika, prinț, preot și martir*, Ed. Galaxia Gutenberg, editor pr. Silviu Hodiș, text stabilit de Luc Verly, volum realizat de Anca Berlogea, traducerea în limba română de Ana Boariu, Emanuel și Mihaela Cosmovici, tehnoredactare Dan Holban și Emanuela Arteni (Vizual Graph Roumanie), postfață de Theodora-Brândușa Palade, 2008. Proiectul a fost finanțat de Institutul Cultural Român prin Programul Cantemir. Tot în 2008 începea să*

se intensifice efortul militanților și lobiștilor români ce au contribuit decisiv la Beatificare, după ce, mai devreme, propunerea fusese făcută la Vatican de Arhidieceza București, urmată de întocmirea unui Dosar amplu, ce avea să fie examinat de Congregația pentru Cauza Sfinților de la Vatican. Urmând logica timpului, miercuri, 27 martie 2013, Papa Francisc a semnat decretul prin care Biserica recunoaște „martiriul slujitorului lui Dumnezeu Vladimir Ghika, preot diecezan [...] ucis din ură față de credință [...], la 16 mai 1954”. Miercuri, 8 mai 2013, s-a anunțat de la Vatican că Monseniorul Vladimir Ghika va fi beatificat sâmbătă, 31 august 2013, în cadrul unei Sfinte Liturghii solemne, ce va fi săvârșită la Romexpo, de la ora 11. Sfânta Liturghie va fi prezidată de Eminența Sa Cardinalul Angelo Amato, Prefectul Congregației pentru Cauzele Sfinților. Conform anunțurilor, în fața a 10 000 de oameni, la București s-a săvârșit minunea ce păruse a fi profețită încă de la Crăciunul de acum 145 de ani, când pruncul Vladimir venea pe lume ca nepot al ultimului principe al Moldovei, Grigore Alexandru Ghika al X-lea (1807-1857), și al cărui tată, Ioan Grigore Ghika, fusese multă vreme diplomat, ministru de externe și al apărării României.

*Albumul *Fratelui meu din exil-Perioada stalinistă în România în scrisorile Monseniorului Vladimir Ghika, prinț, preot și martir* s-a bucurat de binecuvântarea Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, personal IPS. dr. Ioan Robu. Cele 176 de pagini ale cărții conțin 30 de scrisori și cărți poștale precum și documente diplomatice franceze legate de Monseniorul Ghika. Prezentarea cărții la Târgul Gaudeamus a fost făcută de nepoții lui Dimitrie Ghika, Geneviève și Daniel de Briey, alături de Anca Berlogea, Emanuel Cosmovici și Tereza Brândușa-Palade.*

Volumul conține o colecție inedită de scrisori, scrise în limba franceză și trimise de Monseniorul Ghika în perioada 1948-1952 fratelui său, Dimitrie, fost ambasador și ministru de externe al României, plecat în exil în Elveția. Scrisorile au fost trimise în principal prin ambasada Franței la București și descriu instalarea progresivă a regimului totalitar, a stalinismului și persecuția declanșată la comanda

Moscovei împotriva Bisericii Catolice din România. Această corespondență a constituit unul din motivele condamnării lui Vladimir Ghika la trei ani de temniță grea, așa cum reiese, mai jos, din sentința tribunalului militar.

Epistolele au fost redescoperite în 2007 în arhiva familiei lui Dimitrie, mai exact a nepoților acestuia, și au fost publicate în facsimil, transcriere în limba franceză și traducere în limba română. Scrisorile Monseniorului Vladimir Ghika, cel puțin 30, rămăseseră multă vreme ascunse. Geneviève d’Hoop, născută Briey a descoperit împreună cu frații ei și cu Anca Berlogea, în mai 2007, aceste scrisori, bine păstrate în arhiva familiei – în cutiile cu documente și fotografii ale Elisabetei Ghika, soția lui Dimitrie Ghika, și apoi ale Manolei, fiica lor.

Scrisorile dezvăluie un univers întunecat și tainic, rămas multă vreme necunoscut, al supraviețuirii Bisericii Unite și a unor ordine și congregații catolice interzise în România după 1948, univers din care s-a desprins ulterior un adevărat calvar ce a continuat până la căderea comunismului. Ele mărturisesc, uneori cu accente tragice, și despre atașamentul Monseniorului față de Fiicele Carității Sfântului Vincent de Paul, aduse chiar de el în România în 1906 și împreună cu care fondase un serviciu de ambulanță și sanatoriul „Sf. Vincențiu de Paul”, devenit ulterior Spitalul C.I. Parhon. De la colaborarea cu aceste surori s-a trasat drumul spiritual și uman al lui Vladimir Ghika, el luptând ulterior pentru tot restul zilelor sale împreună cu surorile pentru ca sanatoriul creștin Sf. Vincențiu de Paul să nu fie rechiziționat de stat, lucru care, în final, s-a petrecut totuși. În final, statul comunist impunând laicizarea societății, surorile sunt alungate pe nedrept la Oradea, apoi sunt obligate să intre în viața civilă și să accepte ofertele făcute de societatea totalitară comunistă. Alături de alte mărturii, și acestea vorbesc despre persecuția îndreptată împotriva Bisericii catolice, dar abil camuflete sub diferite pretexte și tactici de manipulare.

Monseniorul Vladimir Ghika, „prinț în această lume, dar, printr-o chemare mai înaltă, preot al lui Isus Hristos”, s-a născut pe data de 25 decembrie 1873, la Constantinopol. După absolvirea școlii de drept din Toulouse și după urmarea cursurilor de științe politice la Paris, el își urmează chemarea înalt spirituală și renunță la cariera diplomatică, urmând studii de teologie la Roma, alegând calea activității umanitare, dublată de cea a vieții religioase, printr-o devoțiune apostolică excepțională. Devine, la vârsta de 50 de ani, preot și este hirotonisit la Paris (unde a stat între 1923-1938), după care se întoarce și rămâne în România. Născut ortodox, convertit la catolicism „pentru a deveni un și mai bun ortodox”, Monseniorul îi cere Papei privilegiul de a putea celebra în cele două rituri, latin și bizantin, privilegiu care i se acordă la scurt timp după hirotonire, devenind astfel primul preot român bi-ritual, care obținuse împunternicirea papală de a oficia în rit latin în orice biserică catolică a lumii. După abdicarea regelui Mihai, fratele Dimitrie Ghika și soția lui, Elisabeta Ghika, doamnă de onoare a reginei Elena, aleg să plece în exil, în Elveția, în timp ce Msg. Vladimir Ghika refuză să părăsească țara. În 1952, din pricina corespondenței cu Vestul, devenită prohibitivă, este arestat și condamnat de regimul comunist, pentru spionaj, chipurile, în favoarea Vaticanului, pentru complicitate la crimă de înaltă trădare, la 3 ani de închisoare. Moare pe data de 16 mai 1954 la Jilava, la vârsta de 80 de ani. Unii supraviețuitori povestesc cum, înainte de a fi murit, prințul Vladimir Ghika a fost torturat, batjocorit, spânzurat de optzeci de ori în semn de umilință supremă, însă nici un semn de supunere nu a venit din partea demnei sale făpturi și conștiințe.

Ultimul Domnitor al Moldovei a fost Grigore Ghika al X-lea (1807-1857). Nu s-a despărțit de lume fără a lăsa urmași de nădejde, deși aceia au suferit enorm – sub comunism – de pe urma moștenirii nobiliare, ce va fi repudiată de regimul de la Moscova care va pune stăpânire pe România după 1945. Un diplomat, Dimitrie Ghika, și un preot, Vladimir Ghika, frați, fiind și nepoții Domnitorului Ghika, au traversat două războaie mondiale și multe tragedii naționale

și naționaliste, pătîmind într-un mod special, mai ales după începerea Războiului Rece. Tragedia lor este însăși tragedia poporului român expus fratricidului și consecințelor bolșevizării și regimului totalitarist. Povestea vieții lor este una din acele povești cu miez creștin autentic, cu tâlc martirial și cu miză sacrificială cristică. Despărțiți de Cortina de Fier, frații își scriu din când în când și resimt durerea de a nu se mai putea revedea, de a fi pe nedrept condamnați la ruptură de un regim străin și ostil preceptelor creștine în special, și potrivnic tuturor libertăților profesionale, în general. Vladimir Ghika rămâne prins în gheara stalinismului românesc dintre anii 1948-1952, iar Dimitrie Ghika petrece patruzeci de ani în diplomația românească, apoi se exilează în Elveția unde, între 1948 și 1952, își scrie memoriile de carieră. În aceste pagini, Dimitrie notează undeva: „Ultimii ani ai acestui război care a dus la prăbușirea nazismului și a fascismului i-am petrecut la București, ca simplu pensionar, asistând pe ruinele unei Europe tăiate în două, la renașterea unui totalitarism cu atât mai periculos ce încerca, prin cele mai oribile mijloace, să domine lumea.

În fața formulelor acestor neguțători de falsă fericire, care speculează pe distrugerile, pe mizeria și pe disperarea maselor, ce speranță mai poate nutri omenirea împinsă la ananghie? Cineva a spus odată în termeni lapidari că «războaiele se nasc în mintea oamenilor, iar pacea este, înainte de toate, ca și războiul, o stare de conștiință». Există valori morale care rămân deasupra forței brute și brutale.”

Daniel de Briey, nepotul direct al lui Dimitrie Ghika, își amintește de perioada copilăriei, petrecută alături de bunici, când Dimitrie aștepta nerăbdător veștile din țară și încerca să găsească o soluție de a-și salva fratele arestat și torturat. Acesta, rămas în România pentru „a avea grijă de Iisus”, salvează credința și îi sprijină în încercări pe credincioșii din jurul său, persecutați pentru libertatea credinței lor. Scrisorile pe care Vladimir i le trimite din închisoare fratelui său Dimitrie conțin mărturii despre experiența represiunii staliniste a anilor 1948-1952, ca și o adevărată cronică indirectă a acelor ani teribili. Tonul reținut și încurajator al Monseniorului

Ghika acoperă scrisorile sale trimise către fratele din exil cu o melodie *sotto voce* dominată de temeile predilecte ale Martirului, așa cum observa în Postfața albumului și Tereza Brîndușa Palade: „Curajul nobil și pasionat al credinței trebuie să triumfe, atunci când creștinii și toți oamenii în general sunt supuși persecuțiilor.”

La pagina 38, în cartea poștală datată 22.04. 1948, există o descriere dramatică a situației din România aflată în curs de comunizare: „ceea ce cărțile poștale nu-ți pot transmite este starea de nedescris din țară, mai ales din ultima lună și jumătate, de când au început arestări nesfârșite. Nu există familie cunoscută fără cineva închis. Plecărilor clandestine formează o parte din efectiv (...), dar când sunt stupid realizate se soldează cu cel mai mare prejudiciu al fugarilor și al familiilor lor. Cealaltă parte se leagă de tot felul de denunțuri sau de relații cu «conspiratorii» urmăriți”.

Acțiunile personale de caritate și sprijin moral, ca și vorbele de încurajare pentru muribunzi sau cei bolnavi și suferinzi, au avut întotdeauna un miez adânc și sincer în simțirea Monseniorului, care se dăruia pasiunii religioase cu un total devotament: „Niciodată nu suntem inutili și nici nu suntem o povară, atâta timp cât Dumnezeu ne lasă să avem aici un teren al meritelor, de care îi putem face să beneficieze pe ceilalți, achitându-ne de minunata noastră profesiune de fiu iubitor și iubit, în lucrarea Tatălui nostru. Comunitatea sfinților nu este lucrul cel mai consolator, cel mai multiform și cel mai eficace care există.(...) Spuneți-i lui Dumnezeu: «Ceea ce vrei Tu, cum vrei TU, când vrei Tu și atâta timp cât vrei Tu».” (Cartea poștală nr. 8 din 02.06.1948, Către Doamna Charles Lardy).

Atât de mult se rafinase spiritul apostolic al Monseniorului, încât acesta ajunge să rostească, după cum mărturisește în scrisoarea din 7.11.1951, „rugăciuni fără cuvinte“ căci liber prin iubirea față de persoanele treimice: „Mi s-a spus și mi s-a repetat că-i fac pe oameni să plîngă și asta-i face să vină tot mai numeroși atunci când mă produc. [...] «Făcându-i pe oameni să plîngă» am avut și satisfacția să văd cu ochii mei aceasta, ceea ce mi-a dat curaj și vine la timp, deoarece avem prea mult de plâns în alt fel. Suferințele de

toate tipurile au ajuns la limita suportabilului, cu un fel de caracter ipocrit, subteran și progresiv. O poveste de Edgar Poe, cu pereți de fier acționați printr-o mișcare de ceasornic, care se apropie unul de altul cu o viteză aproape imperceptibilă și constantă de o jumătate de milimetru pe minut și care nici măcar în momentul strivirii finale și fatale nu se vor mișca nici mai repede, nici mai încet pentru așfixierea și zdrobirea definitivă”.

Monseniorul s-a pus în slujba intereselor bune și drepte ale comunității chiar și atunci când sănătatea îl ținutise la pat. Astfel relatează în Scrisoarea din 18 iunie 1948 „Am fost transportat mai deunăzi la foarte amabilul ministru al Franței pentru a apăra capela Sfântul Vincențiu împotriva unei a doua ofensive a regimului – și, alaltăieri, tot transportat de alții, am ținut să iau parte, pe estradă, la distribuirea premiilor de la Liceul Francez, cu obișnuita încoronare a Titularului premiului instituit de Mouton și purtând numele meu.”

Nu renunță niciodată. Astfel, într-o altă scrisoare, dataată 15.11.1948, povestește că, deși încă bolnav, vindecarea decurge bine și credința îl întărește, așa încât Monseniorul participă la slujbă și slujește „seară de seară, cu biserica plină” și participă „chiar la o reculegere foarte emoționantă (veghea Girondinilor), cu o energie care m-a surprins și cu o voce care a surprins pe toată lumea, atât se auzea de bine: de marți până sâmbătă, dimineața și după-amiaza.”

Viața plină de zbucium și de evenimente surprinzătoare este dublată de frământări interioare. În Cartea poștală din 26. 08.1948, scrie: „Ceea ce mă lasă fără vlagă, de trei luni încoace, este pendularea neîntreruptă între Ahasverus și Latude (Ahasverus – nume atribuit evreului rătăcitor, iar Latude a fost închis pe nedrept la Bastilia și în alte închisori timp de 35 de ani), fără să pot lucra în mod constant la aceeași treabă în asemenea condiții”. Iar mai departe, la data de 6 octombrie 1948, în ajunul sărbătoririi jubileului a 25 de ani de preoție, îi scrie fratelui Dimitrie: „Evenimentele te năucesc prin brutalitate, rapiditate și amploare. Suntem, pe toate planurile, în plină revoluție. N-ai mai recunoaște nimic, și lucrurile se schimbă de la o zi la alta. Nu am timp să-ți povestesc mai nimic.

Ultima lovitură este infama comedie a Bisericii Unite, suprimată, dar, slavă Domnului, mai vie decât oricând, în persecuție. Totul se naționalizează în acest moment, de la micii comercianți, până la culte, trecând prin industrie, comerț, proprietăți. Trebuie să spun că, dacă totul tinde a fi un ciclon, rămâne în același timp o impresie de debandadă: ceea ce, în afara optimismului meu congenital și supranatural, mă face să aștept cu speranță sfârșitul apropiat al încercării.” Deja, în aceste momente ale istoriei, Monseniorul fusese alungat din casa lui, scăpase pentru a treia oară cu bine de evacuare și se mutase la Dra. Sutz, în vechea casă a Dnei. Arion Păcleanu. Între timp, își face rost de câteva cutii de la Ajutorul American, „în care am vârat cărțile rămase, ca să mă pot muta în cel mult o oră la următoarea evacuare”. Așadar, ceea ce era important în viața lui erau numai cărțile, amintind de vorbele lui Montaigne: „Nu călătoresc fără de cărți nici pe timp de pace, nici pe vreme de război [...] Ele sunt cea mai buna muniție pe care am găsit-o pentru această călătorie omenească” (Michel de Montaigne, *Essais*, livre III, 2). Hărțuit în permanență, Monseniorul notează la 15.11.1948 că „partea medicală se poartă mai bine decât administrația, unde domină «partidul», cu toate arbitrariile.”

Mărturiile privind starea personală și unele reflecții domestice sau spirituale alternează cu descrieri ale situației din țară. La pagina 123, în Scrisoarea din 10 august 1951, regăsim un tablou social politic ce avea să constituie pentru multe decenii canavaua societății triumfaliste a stalinismului impus României: „În acest moment, suntem în toiul pregătirilor unui bluff monstru pentru 23 august, defilare militară de proporții mari, mai mari decât anul trecut, și cu noutăți aeriene care fac un zgomot asurzitor, zburând la sol cu o viteză nebună. Vor să trezească teama în toate felurile, fiind și ei îngroziiți și nemaiîndrăznind să se încreadă în nimeni și nimic. Până una-alta, expoziția asta de dispozitive de război și de trupe, chiar și numai prin cantitatea și natura lor, nu mai are nimic de a face cu acordurile internaționale. – Dacă e de la români, e interzis, dacă e de la ruși, nu e nici admis, nici admisibil. Iar pe de altă parte, cum pot oare crede aliații

că toate acestea pot servi cuiva (...) Jalnica orbire a presei străine, care tot enumeră efectivele pe hârtie ale sateliților Moscovei și le descrie ca fiind chipurile periculoase pentru Occident, ar fi comică, dacă nu în mod tragic dăunătoare. (...) Orașul este pe cale să fie acoperit de pancarte și de portrete de dimensiuni colosale. Nu se poate vedea ceva mai urât. Orașul însuși nu mai are magazine, nu există decât depozite de stat și câteva cooperative, rare.”

Tragedia stalinizării sugrumase cu totul România. Un document emis de Legația Franței în România (la p. 143 din carte), cu Nr. 660 / EU, București, 6 iulie 1949, menționa o intervenție scrisă de Dl. Philippe de Luze, Însărcinat cu afaceri al Franței în România către Excelența Sa Domnul Robert Schuman, Ministrul Afacerilor Externe, Direcția Europa, cu privire explicită la Întoarcerea în Franța a Monseniorului Ghika, atât de dorită de francezi: „Printr-o depeșă Nr.137 / EU din 27 aprilie 1949, ați binevoit să-mi transmiteți o scrisoare prin care Eminența Sa Cardinalul SUHARD, Arhiepiscop al Parisului, a cerut Dlui. M. CHARPENTIER să faciliteze întoarcerea în Franța a Monseniorului Ghika. M-ați însărcinat să intervin, în acest sens, pe lângă autoritățile române (...)” Însă Dl. Philippe de Luze aflase de la Regentul Nunțiaturii că și acela făcuse un demers asemănător cu un an înainte, la cererea expresă a Vaticanului. Ambele demersuri rămăseseră, din păcate, fără rezultat.

Ultima scrisoare conținută în colecția de documente a cărții este trimisă de Monseniorul Vladimir Ghika la data de 10 martie 1952. Ea mărturisește bucuria sinceră a Monseniorului de a avea o sănătate acceptabilă pentru a sluji oamenii aflați în necaz: „Sunt, din plin, profesor de speranță, în ciuda a toate, și sunt foarte frecventat, datorită, mai ales, unui optimism supranatural. Stabilizarea nebunească ce tocmai s-a făcut este o formă stranie de sinucidere pentru Regim, ruinând Statul, devenit singurul proprietar și capitalist. În ceea ce mă privește, falimentul general nu m-a atins prea tare în viața de zi cu zi. Cum ar putea falimentul să-L atingă pe Dumnezeu?”

Scrisorile ne arată că autorul se știa Ambasadorul lui Dumnezeu în România bolșevizată și încerca să îmbărbăteze pe cei mai slabi:

„Oamenii înfruntă mai bine pericolele înseși, decât eventualitățile sau iminențele amenințătoare”. Închisoarea i-a apropiat pe martiri ca Monseniorul Ghika și tovarășii săi de suferință de Iisus, pentru că, așa cum spunea discipolul lui Vladimir Ghika, Părintele Tertulian Langa, „diavolul îndeplinește tot planul lui Dumnezeu”, care este victoria credinței și a speranței.

La 18 noiembrie 1952, Monseniorul Ghika este arestat și, un an mai târziu, este condamnat la trei ani închisoare.

În sentința nr.1234 din 24 octombrie 1953, în dosarul nr. 2278 / 1953 al lotului Menges, Tribunalul Militar Teritorial București a pus în sarcina inculpatului fapte grave, condamându-l la „trei ani de temniță grea pentru complicitate la crimă de înaltă trădare”.

Din ordinul și directa comandă sovietică, sub presiunea comisarilor sovietici staliști, guvernul comunist avea să lichideze întreaga conducere a Bisericii Catolice, pentru a elabora o Biserică schismatică „a păcii, patriotică, democratică, progresistă” ruptă de Roma și supusă Statului Român. Lotul Menges, din care a făcut parte Monseniorul Ghika, a fost eliminat fie pentru faptul că unii reprezentau ierarhia clandestină a Bisericii Catolice „rezistente”, fie pentru apartenența altora la categoria de laici, preoți și călugări ce sprijiniseră „activ și intens” această ierarhie.

O analiză atentă a martiriului Monseniorului Ghika mărturisită prin scrisorile către Dimitrie, fratele din exil, relevă secretul rezistenței sale: pasiunea credinței, așa cum o întâlnim în opera *Frică și cutremur* de Kierkegaard, sau așa cum o întâlnim la isihăștii români, ca pe pasiunea paradoxală care i-a permis lui Abraham să devină părintele credinței: „a te confrunta cu frica insidioasă a stalinismului, care distrugea treptat toate mecanismele psihice de rezistență ale omului, presupunea o nobilă și curajoasă frică de Dumnezeu, hrănită de o pasiune supranaturală. Frica aceea nu putea fi dominată decât de puterea lui Dumnezeu.”

Născut în aceeași zi cu Iisus, Monseniorului Ghika i-a revenit și destinul de a-l perpetua prin purificarea omenescului și prin căutarea

și slăvirea îndumnezeirii: „În fiecare chip care suferă se ascunde Iisus”, ne spune Msg. Ghika. În suferință, oamenii sunt doar oameni și sunt egali între ei în fața Domnului; nu există durere mai mică sau durere mai mare, nu există durere superficială și durere profundă, fiindcă toate o conțin pe singura adevărată durere de a fi viu și Fiu aflat în iluminarea treimică: „În același timp, «adevărații ortodocși», îngroziiți de ceea ce se întâmplă, se convertesc tot mai mult, cu toate riscurile și primejdiile (trecând mai ales la ritul latin, în acest moment). Cel puțin, în toată această persecuție, nu mai există măcar vreun pretext politic și ai conștiința că suferi doar pentru Dumnezeu”.

Există o latură profund umană, simplă ca o icoană și un sentiment religios pur și autentic prin excelența sa, care ni se dezvăluie în scrisori; ele sunt trăsături de personalitate pline de haruri, strălucind în lumina crucii, în numele căreia trăiește și se jertfește Monseniorul Ghika. Povața cea mai consecventă cu care apostolul își conduce spiritual discipolii duce către rugăciune infinită și meditație, căci numai astfel s-a putut rezista în România acelor ani teribili: „Noi aici avem mare nevoie de rugăciuni... Rugăciuni pentru noi și rugăciuni pentru voi (...)”. Obsesia cea mai puternică a Monseniorului a fost aceea de a rezista misiunii încredințate de Dumnezeu și de a fi până la capăt folositor poporului său, bisericii sale, dreptcredincioșilor și sufletelor încercate ale românilor supuși stalinizării: „Rugați-vă toți cât de puțin pentru mine,(...) ca să nu fiu mai prejos de nivelul cerut, ca om, ca român, ca și creștin, ca preot și ca «martor al lui Dumnezeu».”

Martiriul Monseniorului Vladimir Ghika din mai 1954 de la Jilava reprezintă unificarea finală a Omului cu dragostea lui Dumnezeu. Aceași unificare finală se petrecuse în cazul celor șase episcopi catolici morți în închisorile comuniste: Episcopul Alexandru Rusu (1884 -1963), Episcopul V. Traian Frentiu (1875-952), Episcopul Tit Liviu Chinezu (1904-1955), Episcopul Vasile Aftenie (1899-1950), Episcopul Ioan Suci (1907-1953), Episcopul Anton Durcovi.

Numeroasele ilustrații conținute în album fac parte din arhivele următoarelor instituții: Arhiepiscopia Romano-Catolică din București,

Academica Civică București, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Ministerul Afacerilor Externe din Franța, fondurile private ale familiilor de Briey, d’Hoop, Seceleanu, Cosmovici, Sbiera, Niculae Burada, Andrei Murgescu, Elena și Augustin Petre, Eugenia Mihailovici (Hélène Danubia).

Catalogul scrisorilor s-a făcut prin strălucitul proiect sprijinit de Institutul Cultural Român prin Programul Cantemir și s-a dorit a fi un eveniment de seamă franco-român, atât pe linie culturală, cât și pe linie diplomatică. El reprezintă primul pas pe linia unui parteneriat de durată și va stimula cercetările istorice, sociale, literare, culturale, sociologice, psihologice ș.a. ce privesc acea tristă perioadă din istoria României. În acest scop, au fost folosite și o serie de documente diplomatice, acte și înregistrări, importante mărturii deosebit de explicite, toate fiind emise în acei ani de Legația Franței în România și de Ambasada Franței pe lângă Sfântul Scaun. Un alt scop, revelat deja, al acestei cărți este acela de a permite re-descoperirea unei mari personalități spirituale românești, europene și mondiale: Monseniorul Vladimir Ghika, comunicând astfel lumii încă un fascinant și titanic prin credință model uman creștin, al cărui destin este acela de a întări credința omului în puterea lui Dumnezeu, pe calea acestui veac frământat ce se așterne în fața umanității cu noi primejdii și încercări.

Msg. Ghika nu a fost numai un martir al credinței, al creștinismului, al spiritului ortodox și mai cu seamă al spiritului catolic, dar a fost și un precursor iluminat al ecumenismului.

La finalul cărții, la p.174-175, se face referire la filmul *Les fils spirituels témoignent...* dedicat memoriei Monseniorului Vladimir Ghika și a fratelui său Dimitrie. În acest film depun mărturie cu amintirile lor din perioada arestării și a martirizării: doamna Elisabeta Postolache-Kastel (încă trăitoare, la vremea aceea, la Suceava, văduva doctorului Postolache, între timp decedată), supraviețuitoare a Lotului Menges, domnul Niculae Burada, domnul Idmar Hatzak, părintele greco-catolic Tertulian Langa cu soția Doina și doamna Emilia Sbiera. Turnarea filmului a fost susținută de Monseniorul

Ioan Robu, Arhiepiscop de București și de P. Ioan Ciobanu, preot la Parohia Sacré-Coeur din București. Filmul a avut drept consultant pe Emanuel Cosmovici și a avut în distribuție actorii: Dan Condurache, Andreea Bibiri, Gabriel Spahiu, Constantin Drăgănescu, Sorin Cociș, Florin Kevorkian, Constantin Cojocaru și Alexandru Repan. Realizat de Ana Boariu, Director Anca Berlogea. Filmul a fost realizat cu susținere din partea Fundației RENOVABIS, dar și cu susținere venită de la Arhiepiscopia Catolică București, Parohia Sacré-Coeur București, Fundația Chiese del Est, Fundația de Arte Vizuale, prin Programul Phare – Media Support. Versiunea franceză a fost realizată cu susținere din partea Institutului Cultural Român-Programul Cantemir. O producție SIGNIS ROMANIA 2008.

Într-o Românie bolșevizată prin sălbăticie și cruzime, tortura cea mai eficace a stalinismului a fost reprezentată, așa cum demonstrează Monseniorul Ghika în Scrisori, de proclamarea universală a Sfintei Frici față de idolii regimului. În scrisoarea din noiembrie 1951, Monseniorul Ghika relatează cum Sfânta Frică devenise patroana oficială a României. Acestei frici, Monseniorul i-a răspuns cu virtutea fricii de Dumnezeu, care poate oferi un privilegiu supranatural: curajul de a nu te teme de nimic, încredințându-I-te în totalitate Domnului. Această alegere este posibilă, ni se spune ca un îndemn, numai prin saltul interior al credinței absolute, prin încredințarea întru totul către Dumnezeu, prin speranța vie în Împărăția Cerurilor: „Dacă stii să-L pui pe Dumnezeu în tot ceea ce faci, o să-L regăsești în tot ceea ce ți se întâmplă.”

Aceasta este povața cărții de față, pe care o recomand lectorului ca pe o mărturie vie despre felul cum a pățimit omul născut în aceeași zi cu Mântuitorul și despre taina unui Sfânt creștin al secolului al XX-lea: Monseniorul Vladimir Ghika, Prinț, Preot și Martir Român. *Spre aducere aminte și drept mulțumire, adresate acestui popor care a dat pe unul din sfinții recentți cei mai curați și demni. El este un adevărat model al umanității care, în absența omeniei, ar putea să se transforme într-un tărâm pândit de întunecate primejdii: Sfântul Vladimir Ghika.*

Scrisorile Ecaterinei Bălăcioiu către Monica Lovinescu, Scrisorile trimise fratelui său din exil de către Monseniorul Vladimir Ghika și cartea *20 de ani în exil* de Anița Nandriș Cudla constituie cele mai importante mărturii directe din literatura noastră, în stil epistolar, privind epoca stalinistă și nenorocirile aduse României de instalarea sub ocupație armată a regimului politic sovietic de teroare și a dictaturii URSS.

Despre viețile trăite în adevăr. Interogatorii în depărtare: Monica Lovinescu și Vacláv Havel (I)

Slujești cu adevărat viitorul numai dând totul prezentului.

ALBERT CAMUS

Dispariția prematură a lui Vacláv Havel, la doar 75 de ani, i-a reunit în jurul său, în decembrie 2011, pe președinții tuturor țărilor care au trăit tragediile Europei criminale a secolului XX: Holocaustul și Gulagul. Havel a (re)generat, post-mortem, un fel de *Curte filozofică și politică a Neamurilor*, un *Sfat Global* al liderilor unor țări în care suferința indusă de regimurile totalitare sutelor de milioane de oameni a fost crâncenă. Pentru generațiile noastre, această suferință nu a dispărut încă. Personalitățile contemporane cu Războiul Rece au avut, astfel, din nou ocazia să reviziteze temele lui Havel, devenite contribuții esențiale la gândirea politică și filozofică, la etica și la atitudinea civică de referință a timpurilor noastre. Vom folosi acest prilej pentru a observa că între Monica Lovinescu și Havel au existat mari afinități, datorate educației și formației apropiate (în spiritul liberalismului european de secol XIX-XX și în spiritul culturii Europei Centrale: refuzul cântecului de sirenă al ideologiilor, repudierea tentațiilor tribaliste, *respingerea mitului politic și a proiectelor utopice, asumarea unui spirit de prevedere în fața entităților supra-individuale, ca partid, stat, clasă, rasă sau națiune*).⁶²

⁶² Vladimir Tismăneanu, *Mizeria utopiei, Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Ed. Polirom, Iași, 1997, p. 147.

Una din problematicile esențiale care îi învecinează pe Havel și Monica Lovinescu constă din răspunsurile oferite la tema tiranofiliei moderne, adică la ceea ce Mark Lilla căutase a explica în *Spiritul nesăbuit. Intelectuali în politică*⁶³. Amândoi veneau din filiera intelectualilor liberali neo-tocquevillieni (și aronieni), iar acest lucru îi făcea să aibă logica morală necesară pentru a respinge, prin scrierile și atitudinile lor, tentațiile iliberale în Occident, știind că *gândirea liberală avea o relativă lipsă de impact asupra mediilor occidentale: partidele liberale sunt mici, cele mai puternice obținând în jur de 10% din votul popular, de regulă grație unor concesi doctrinare*⁶⁴. Și Monica Lovinescu, și Havel, observaseră, în epocă – deși nu s-au predat în fața acestor realități – că gândirea liberală se bucura de impopularitate în rândul intelectualilor (la cei occidentali din vremea tineretii lui Havel și a Monicăi Lovinescu, să adăugăm și pe cei de astăzi, din țările teoretic eliberate de comunism în 1989, n.m.); întrebarea corectă: *de ce sunt intelectualii atrași mai curând de tiranie decât de libertate*⁶⁵. Răspunsul lui Havel sau al Monicăi Lovinescu la această întrebare-cheie a filosofiei politice avea să vină după multe secole de încercări asumate, pe rând, de Platon, Xenofon, Simonides, *Hieron – sau Tyrannicus*, Etienne de la Boétie (1530-1563) (*Discours de la servitude volontaire, ou le Contr'Un*)⁶⁶, sau Montaigne în *Essais*, și atâția alții. Înșiși clasicii liberalismului din secolul al XX-lea au fost atrași, ca și Havel sau Monica Lovinescu, de înțelegerea cauzelor lipsei de fascinație a libertății pentru intelectuali: este vorba, desigur, de Hayek⁶⁷ sau Mises, de Schumpeter⁶⁸. Și lista nu este foarte lungă.

⁶³ Mark Lilla, *Spiritul nesăbuit. Intelectuali în politică*, Ed. Polirom; Iași, 2005.

⁶⁴ Id., Sorin Antohi, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofiliei moderne*, p. 19.

⁶⁵ Id., Sorin Antohi, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofiliei moderne*, p. 19.

⁶⁶ Etienne de la Boétie era convins de faptul că omul este predispus la *servitude voluntară*.

⁶⁷ Vezi Friedrich A. Hayek, *Intellectuals ad Socialism*.

⁶⁸ Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, Democracy*, Harper and Row, New York, 1975 (vezi cap. *Growing Hostility*).

Dacă, la toate acestea, adăugăm observația că în România dejistă și ceaușistă a funcționat cu succes o intoxicare a propagandei comuniste ce acredita ideea conspiraționistă conform căreia liberalismul postbelic nu a fost decât o mașinațiune a serviciilor secrete americane⁶⁹, e de înțeles de ce realitatea liberalismului occidental în secolul al XX-lea, așa cum a trăit-o Havel sau Monica Lovinescu, este atât de puțin cunoscută și înțeleasă la noi, după cinci decenii de izolare de Occident, urmate de alte trei decenii de confuză revenire la o Europă aflată, azi, ea însăși, într-un accelerat și suspect metabolism ce nu este străin nici după 1989, nici înainte, de catalizele stângiste și de eternele inginerii marca Kremlin.

Gânditorii politici de azi și o mare parte din intelectualitatea contemporană românească sunt tentați să se îndepărteze din nou de ceea ce era atât de important pentru Monica Lovinescu și Havel; aceștia clamau, în epocă, rolul *vieții în adevăr* („Adevărul și dragostea trebuie să prevaleze asupra minciunilor și urii”), pe urmele Hannei Arendt⁷⁰, când aceasta spunea „nu ne mai putem permite să luăm doar ceea ce a fost bun în trecut și să considerăm pur și simplu ceea ce luăm astfel ca reprezentând moștenirea noastră, după cum nu ne mai putem permite să dăm la o parte răul și să-l privim efectiv doar ca pe o greutate moartă pe care timpul o va îngropa de la sine în uitare. Curentul subteran al istoriei occidentale a răzbit, în sfârșit, la suprafață și a uzurpat demnitatea tradiției noastre. Aceasta e realitatea în care trăim. Și din această cauză toate eforturile de a evada din oroarea prezentului în nostalgia unui trecut încă intact sau în uitarea pe care o anticipăm într-un viitor mai bun sunt zadarnice”. Arendt definise, de fapt, atât de corect, pilonii de rezistență ai organizării totalitare prin mistica utopică, sacralizarea ideologiei, mecanismele distrugerii ego-ului reflexiv. Pe urmele ei, Havel și Monica Lovinescu s-au manifestat plenar, sub jugul regimurilor totalitare,

⁶⁹ Mark Lilla, *Spiritul nesăbuit. Intelectuali în politică*, Ed. Polirom; Iași, 2005. Vezi cap. introductiv semnat de Sorin Antohi, p. 23.

⁷⁰ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 9, Prefață la prima ediție, 1950.

de partea salvării sufletului omenesc, așa cum au făcut-o și Michnik, Leszek Kolakowski, Vladimir Tismăneanu, Norman Manea, Viorel Padina, Virgil Ierunca, Paul Goma, Dorin Tudoran, Jacek Kuron, Milovan Djilas, Agnes Heller, Liviu Cangeopol, Ferenc Fehér, Miklós Haraszti, George Konrád, Andrei Zinoviev, Andrei Siniavski, Lev Kopelev, Danilo Kiš etc.

Dacă Vacláv Havel s-a declarat un *intelectual derutat*, fiind perceput totuși drept adevărata conștiință a țării sale, încercând să recupereze pentru spațiul politic, civic și etic ceh fructele *Primăverii de la Praga*, Monica Lovinescu l-a precedat, jucând un rol similar pentru cultura română, cu mențiunea că, totuși, gânditoarea și jurnalista română a Europei Libere a fost sistematic blocată de aparatul de propagandă ceaușist, iar imaginea sa a continuat să fie atacată, drastic deformată și demonizată, atât înainte de 1989, cât și după 1989, până azi, de fideliul organului *Săptămâna*, de autorii politicii regimului ceaușist, de aparatul de propagandă sovietică al lui Ion Iliescu (aceiași, în fond, cu cel al lui Nicolae Ceaușescu, și rămas la post, sub diferite cosmetizări), de culturnicii români marcați de maladiile misoginismului, de oligarhia neocomunistă filorusă și anti-NATO, de numeroși scriitori resentimentari, ostili conceptului est-eticii, pentru că ostili și ideilor revizuirii aplicabile criticii și istoriei literare. Deviza acestora, din urmă, rămâne: „Să se revizuiască totul, primesc, dar să nu se schimbe nimic.” Nu în cele din urmă, intelectualitatea românească suferă aproape în bloc de un viciu al stângismului *de facto*, în ciuda multor asumări teoretice dubioase, histrionice și degrabă trădate, cu prima ocazie oportunistă, clientelară sau traseistă. Fenomenul și-a exercitat constant presiunea în ultimii cincizeci de ani.

În opera Monicăi Lovinescu, invocarea lui Havel a fost întotdeauna pretextul unor dialoguri imaginare cu acesta, desfășurate în registru etic și politic, din care gânditoarea extrăgea concluzii și extrapolări valabile mai ales pentru cultura română, căreia îi deplângea lipsa de personalități autentic verticale care să se opună dictaturii. Astfel, în filele de jurnal din *Unde scurte, Jurnal indirect*, Ed. Humanitas, București, 1990, la data de 27 aprilie 1968, Monica

Lovinescu stăruie în meditație asupra magnetizării conștiinței publice cehe de către Havel, în timpul Primăverii de la Praga: „sunt din ce în ce mai mulți călători spre Praga. Mai ales printre scriitorii. Și e normal să fie așa. În ce capitală a Europei se măsoară mai exact ca în Praga clipei de față, rolul pe care un scriitor îl poate juca în clipa de față în conștiința unei societăți?” (p.276) În Răsărit, scriitorii reveneau la momentele-cheie, *ieri la Varșovia și Budapesta, astăzi la Praga*, tinzând spre ceea ce Monica Lovinescu numea *un fel de 1848 al spiritului*, prin contrast cu ceea ce însemnase pe planul culturii comunismul din Est, care reprezentase *o revenire spre trecut, o aruncare înapoi*.⁷¹ Deplângând ravagiile produse literaturii române de saltul înapoi, prin *pășunizarea realist socialistă*, autoarea oferă o analiză de mare acribie a fenomenului, remarcând că întoarcerea nu a fost spre izvoare, fiindcă *ii lipsea acea sinceritate care dădea până și pășunismului un accent de autenticitate*. Ce fel de întoarcere înapoi produse bolșevizarea? O catastrofă, desigur, una din cele mai mari catastrofe ce afectase cultura românească, în ansamblu, pentru că *era o întoarcere însoțită de prostie, de rea-credință, de cea mai adâncă ipocrizie din câte au prezidat până acum la aplicarea doctrinelor în istorie*. Este de înțeles, de aceea, faptul că reacția intelectualului, atunci când s-a produs, a îmbrăcat și ea o haină vetustă, o haină din secolul al XIX-lea. În deplin acord cu paradigma istorică asumată, intelectualul cu discurs civic și etic al epocii lui Havel și-a inserat, așadar, revolta după una revoluționară de tip 1848, și nu după una plasată în social, conform schemei marxiste.⁷² Interesantă este, în acest context, observația Monicăi Lovinescu asupra intelighentsiei de la Moscova, ce are o evoluție separată: *dacă, din acest moment „1848” am exclus*

⁷¹ Monica Lovinescu, *Unde scurte, Jurnal indirect*, Ed. Humanitas, București, 1990. p. 276: „N-a fost forțată, de pildă, literatura română, din ultimii douăzeci de ani (deceniile al patrulea-al șaselea, n.m.) să se întoarcă spre un trecut în care Maiorescu nu intervenise încă, să se «pășunizeze» realist socialist?”

⁷² *Ibid.* p. 277. „În ciuda unor îndelungate aparențe, nu marxismul a dominat vremea noastră. Marxismul a îngăduit doar să se verifice profeția lui Nietzsche care afirma că secolul al XX-lea va fi acela al fenomenului național”.

Rusia, nu este pentru că intelighentsia de acolo n-ar da semne de revoltă asemănătoare cu cele din Estul Europei, ci numai pentru că prototipul „1848” este înlocuit la Moscova cu un altul, un fel de decembrism al spiritului, al sacrificiului exaltat pentru el însuși, devenit o mistică.

Absolut memorabile sunt reflecțiile autoarei asupra rolului intelectualului Primăverii de la Praga, cel din faza de erupție către libertate: *oricine ar fi intelectualul acesta din Răsărit, în clipele de izbucnire, reabilitează o cinste de mult pierdută a intelectualului în general.* Îl citează pe Havel, care se afla în drum spre New York, unde i se va juca piesa Garden Party, și care declara, cu prilejul unei conferințe la Paris: „Cea mai mare problemă pe care partidul comunist o are de înfruntat astăzi stă în faptul că ideologia sa ridică o barieră între om și realitate”. Monica Lovinescu observă că pentru intelectualii ziși de stânga din Occident, pierderea cinstei a coincis cu această barieră și această ideologie. Bariera rămânea intactă pentru oamenii de stânga din Vest, în timp ce la Praga din 1968 sau mai devreme la Budapesta, bariera fusese sfărâmată.

Nicăieri ca în această pagină dedicată lui Havel nu scrie Monica Lovinescu atât de profund despre toxicitatea ideologiei marxiste. Căci ideologia, *așa cum s-a extins și a proliferat printre intelectualii de stânga, nu a reprezentat numai o epidemie, ci și o frivolitate*⁷³: pentru aceleași idei, în Est se murea, dar la revista pariziană *Tel Quel* – adică acolo unde se împleteau în mod bizar structuralismul, noul roman și leninismul – se cădea în transă în mod snob și frivol. În timp ce la Paris, marxismul era la modă pentru tinerii cu gusturi excentrice, la Praga se murea pentru libertate, iar un filosof ca Ivan Svitak declara că *scriitorii nu vor democratizare și democrație*, iar alții cereau un partid de opoziție, în timp ce Havel clama: „Trebuie însă să punem la ucenicia adevărului un întreg popor care a fost îmbâcsit de propagandă sistematică, timp de douăzeci de ani”.

⁷³ *Ibid.* p. 277: „Caznă și ipocrizie în comunismul instaurat, ideologia devenea frivolă pe malurile Senei sau ale Tamisei, deoarece nu presupunea nici presiune, nici risc, ci numai o siluire a propriei tale conștiințe pentru a o transforma într-o «bună conștiință».”

Uimirea încercată astăzi de orice cetățean răsăritean – care mai are memoria comunismului autentic, totalitar –, în fața occidentalului de stânga amator de umanisme frivole fusese, poate, declanșată în 1968 de celebra uimire afișată de un student ceh în fața unui gazetar occidental: „Cum e cu puțință ca un scriitor francez să fie comunist?” La Praga, în 1968, se striga: *Singurul comunism cu puțință este cel din cimitire.*

Despre viețile trăite în adevăr. Monica Lovinescu și Václav Havel: pentru a evolua, România ar fi avut nevoie de un Havel (II)

Adevărul așteaptă. Numai minciuna e grăbită.

ALEXANDRU VLAHUȚĂ

Între anii 1990 și 1997, *Jurnalul* Monicăi Lovinescu (vezi volumele *Jurnal 1990-1993*, *Jurnal 1994-1995*, *Jurnal 1996-1997*, Ed. Humanitas, 2002, 2002 și, respectiv, 2005), mărturisește o preocupare constantă a autoarei pentru Havel, care rămâne un marker de referință la care autoarea face apel pentru judecățile estetice, est-etice dar și, simplu, etice; neîndoielnic, pentru autoare, politicul nu putea fi conceput în alt mod, la ieșirea din Europa criminală (ce reclama cu urgență, în anii '90, necesitatea lustrației postcomuniste, a delimitărilor și a asumărilor). Pe de altă parte, prezența constantă a lui Havel în judecățile Monicăi Lovinescu reflectă opțiunea anticomunistă nedezmintită: Havel este, în același timp, un simbol și un sistem de referință în cadrul căruia se mișca, pe background-ul Războiului Rece și al etapei confuze de după, *combatantul* Monica Lovinescu, devenită ea însăși, ca disident anticomunist, un simbol și un sistem de referință pentru milioanele de ascultători și de cititori. În fond, acest aspect – al Războiului Rece – este premiza istorică esențială pentru corecta înțelegere a relației dintre Monica Lovinescu și Havel: viața lor și opera lor sunt marcate de istoria relațiilor internaționale dintre Europa, Rusia și Statele Unite ale Americii din secolul XX. Dacă Europa dominase lumea la începutul secolului, după primul și al doilea război mondial această hegemonie este

înlăturată⁷⁴, apoi forțele militare fac jocul, începând cu Rusia, ce devenise în 1945 forța militară majoră în Europa, iar America domina lumea în același mod ca Europa la 1900, ulterior devenind puterea mondială ce trasează noua ordine. Rememorând, pentru etapa dintre 1900 și 1991, sunt esențiale două delimitări: prima jumătate, până la 1945, nu a pus niciodată Rusia și America în situația de a-și amenința reciproc securitatea. A doua jumătate, din mai 1945 până în decembrie 1991, a fost plină de ostilitate și aproape s-a ajuns la situația izbucnirii unui război nuclear. Războiul Rece, aflat în plină desfășurare în 1947, a durat până la era Gorbaciov, dar, în forme discrete, încă un deceniu.⁷⁵

Formele aberante ale comunismului născuseră în Europa reacția anticomunistă, susținută de o parte din intelectualitate, la care aderă Havel și Monica Lovinescu. Dar calea ideologică a celor două state aflate acum într-un antagonism extrem (Rusia și America) devenise sursă radicală de ostilitate politică mutuală: amândouă considerau că destinul lor este acela de a remodela lumea după chipul și asemănarea lor, alimentând incongruențe majore.⁷⁶

Plasate pe limita lucidității critice a sistemului comunist care făcuse în Europa de Est peste o sută de milioane de victime, raportările Monicăi Lovinescu la Havel cresc, în perioada de după 1990, și din cauza lipsei de etică după care evoluează realitatea românească post-comunistă, intrată cu sprijinul Moscovei pe mâna fanaticului comunist Ion Iliescu – ce întemeiază un curent neostalinist crescător în România de după 1990 –, față de realitatea post-comunistă ceă gestionată de Havel, care, disident anticomunist fiind, devine ultimul președinte ale Cehoslovaciei (1990-1992) și primul președinte ale Republicii Cehe (1993-2003). Monica Lovinescu a preluat și continuat cu aplicație, după modelul Havel, teoria post-totalitarismului, crezând în *puterea celor fără de putere*, în lupta împotriva

⁷⁴ Martin McCauley – *Rusia, America și războiul rece* (1949-1991), p. 131, Editura Polirom, 1999

⁷⁵ *Ibidem*, p. 132

⁷⁶ *Ibidem*, p. 136

minciunii comuniste și a utopiei totalitare, iar calea adoptată de ea este, tot pe urmele lui Havel, care o preluase din Mahatma Gandhi, rezistența non-violentă, care se manifestă constant prin scrisul de jurnal, protestul scris, critica și jurnalismul cultural, atitudinea publică, denunțarea abuzurilor puterii totalitare, neodihnită pledoarie în Agora pentru drepturile omului și cetățeanului, dezvoltarea spiritului est-eticii în literatură și artă, ca un corolar al libertății în epocile totalitare.

De pildă, faptul că lumea românească se zbătea în cruciade politice dubioase iar metehnele comuniste persistă în Uniunea Scriitorilor și după 1990 face obiectul unei relatări din *Jurnal*⁷⁷, în care Havel este evocat din nou ca un standard moral și intelectual, de neatins în România. Astfel, marți, 9 ianuarie 1990, atunci când Monica Lovinescu notează că Grupul pentru Dialog Social s-a instalat pe Calea Victoriei, cooptând și trei români din străinătate (pe Botez, pe Mihai Dinu Gh., și pe Sorin Alexandrescu); apoi faptul că vor scoate un ziar intitulat 22; în aceeași zi află că *Doinaș refuzase postul de director al Teatrului Național*, că *Ion Brad e încă în post, dar tare înfricoșat*; că D.R. Popescu și Hobana merg la Uniune dar „stau în banca lor” (*asta ar mai trebui, să-și dea cu părerea*); că *Maurer a dezamăgit la televiziune, încercând „recuperarea marxismului”*; memorează întoarcerea *Annetei Laborey la București, unde se vede cu Pleșu* (care o găzduiește pentru două zile), *Șora, Paleologu, Mircea Dinescu și Mașa, Dan Petrescu...* ei bine, *toată lumea* (din acest flanc, n.n.) *e furioasă pe E. Simion cu poveștile lui împotriva exilaților*. Ceva mai încolo, Monica Lovinescu notează cum Marie-France Ionesco a afirmat că, atât Eugen Ionesco, dar și Cioran, vor refuza să fie membri de onoare ai Uniunii, dacă nu vor fi numiți și Monica Lovinescu și Virgil Ierunca... Eugen Ionesco era pur și simplu dezgustat de atitudinea ostilă a Uniunii față de exilul românesc, invocând faptul că, *în timp ce în Cehoslovacia Havel devine președinte al Republicii,*

⁷⁷ Monica Lovinescu – *Jurnal* 1990-1993, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 16-17

la noi, Goma nici nu e numit.⁷⁸ După treizeci de ani, vedem cum lucrurile acestea nu s-au modificat foarte mult, iar Uniunea, dar mai ales critica literară, au abandonat în mod constant obiectivitatea față de exilul anticeaușist și anticomunist. Sâmbătă, 13 ianuarie 1990, Monica Lovinescu află că e numită, alături de Virgil Ierunca, membră de onoare a Uniunii. Dar protestează și reproșează Uniunii că nu l-au cooptat și pe *disidentul între disidenți, pe Goma*.⁷⁹ Îl încurajează pe Liiceanu să dezvolte la editura pe care o va conduce (fosta Editura Politică) proiectul de publicare a literaturii disidenței (de la Havel, la Soljenițin, inclusiv Goma, care are manuscrisele gata, începând cu *Culoarea curcubeului '77 – cutremurul oamenilor*). În aceste perioade de început, rolul Monicăi Lovinescu în susținerea proiectului Editurii Humanitas avea să fie covârșitor.

Joi, 18 ianuarie 1990, Monica notează în *Jurnal*, exasperată de Frontul Salvării Naționale, care e restaurator, și e *din ce în ce mai penibil: el declară ne-dizolvarea partidului comunist (sigur e ideea lui Brucan, care mai are și tupeul s-o revendice)*... În Cehoslovacia totul se petrece lin, cu Havel președinte, pe când la noi...⁸⁰ În perioada tumultuoasă din ianuarie-februarie 1990, situația devenise explozivă la București, unde, bunăoară luni, 5 februarie, după manifestația din fața Televiziunii, pentru numirea lui Paler ca director al Radio-Televiziunii, pe unele ziduri ale orașului apăruseră inscripții cu „Paler-Președinte” sau „Paler = Havel”⁸¹. Decepțiile privind destinul politicii de la București se țin lanț: duminică 10 iunie, notează unele gânduri după conversația cu Ana Blandiana, care o sunase de la Mămăligă și care se afla în drum spre Canada, la Congresul ARA (unde va primi un premiu). „O felicit îndelung: luările ei de poziție pentru „golani” au făcut din ea ținta unei campanii de genul celei împotriva Doinei Cornea. Îmi confirmă că primește, după Doina Cornea și Coposu, cel mai mare număr de scrisori de insulte și

⁷⁸ *Ibidem*, p. 18

⁷⁹ *Ibidem*, p. 23.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 30.

⁸¹ *Ibidem*, p. 52.

amenințare. A scris împotriva ei și Eugen Simion, în Adevărul. În-tâlnindu-l pe stradă, a vrut să-i întindă mâna. Simion a roșit și a luat-o la fugă. Deși pe noi nu ne-a atacat încă, mai bine ar fugi și de noi: ne-ar simplifica viața”.⁸² Eugen Simion o atacă pe Monica Lovinescu mult mai perfid și eficient: post-mortem. Cu mijloacele unui agent operativ Humint din lumea academică. Toate aceste lașități, manipulări, trădări și frământări ce aveau loc în societatea românească, din anul 1990, nu reflectă dorința de democrație autentică și de etică a Monicăi Lovinescu (știau că *un Nürnberg al comunismului nu era posibil în România*, cum nici în Est, dar nu se aștepta nici la o restaurație atât de victorioasă a comuniștilor), de aceea tot pe 10 iunie notează cu amărăciune, văzând cum șansele României se risipesc: „Alegerile din Cehoslovacia: triumf pentru Forum-ul lui Havel. Bineînțeles... În Bulgaria, campania electorală s-a desfășurat – ca la noi – după același tipic comunist. Dar cum cele 16 partide de opoziție au avut ideea bună și elementară să se unească și ele într-un forum, s-ar putea să avem surprize plăcute. În orice caz, mai plăcute decât la noi, singurii care dăm înapoi.”

Havel și lecția Forum-ului ceh rămân, pentru Monica Lovinescu, reperele unei democrații care în România, cu Iliescu și cu Moscova în curte, nu se pune în operă.

În altă parte, autoarea menționează rolul decisiv pe care Havel l-a jucat în destinul postului Radio Europa Liberă după 1990⁸³: „Shafir ne-a telefonat de la FE pe la sfârșitul anului. Raportul pentru Europa Liberă e neașteptat de bun. În urma insistențelor lui Havel, americanii s-au hotărât să prelungească cu vreo zece ani postul de radio. Se vorbește chiar de înființarea unei secții spre Asia (Free Asia)”.

Havel rămâne pentru Monica Lovinescu și reperul discursurilor politice publice, care în România nu au fost niciodată posibile, mai ales în anii '90, continuând să se lase așteptate și azi. Astfel, pe 1 decembrie 1992, consemnează cu amărăciune în *Jurnal* rezultatele

⁸² *Ibidem*, p. 121

⁸³ *Ibidem*, p. 206.

unui exercițiu comparatist⁸⁴: „Mihnea ne aduce o casetă cu clipurile Convenției din campania pentru alegeri – așa cum au trecut la televiziune. Cu toate că sunt repetitivă, ne spunem că nu sunt chiar atât de proaste, că așa trebuie pentru un electorat „de bază”. În aceeași seară, însă, vedem la Televiziunea Franceză (de data asta) un film al lui Forman despre Havel. Surprins și el în „campanie electorală”, vorbește simplu, intelectual și nu aruncă nici un porumbel în aer...”

Stolurile de porumbei care au maculat și dirijat spațiul public românesc în deceniile post-decembriste au adăugat o toxină letală peste cantitățile imense de discurs public (politic și media) de proastă calitate, de limbaj de lemn și de destructurare intelectuală, cu care a fost infestată societatea românească încă din perioada comunistă. Deși atât de dorit și de așteptat și de Monica Lovinescu, un autentic Havel românesc nu s-a născut. Mulți, însă, au considerat că Monica Lovinescu a fost un Havel al românilor.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 296.

Despre câteva maladii totalitare occidentale

*Într-o lume a amăgirii universale, a spune adevărul
e un act de curaj.*

GEORGE ORWELL

Monica Lovinescu a scris adesea despre diverse forme ale totalitarismului occidental, despre ideologia sovietică în Europa Războiului Rece și după, despre amprenta puternică a stalinismului asupra intelectualilor occidentali europeni; istoricii aveau să o reconfirme, atât în timpul vieții ei, cât și mai târziu. Între aceștia, Stéphane Courtois sau Marc Lazar au scris pe larg – nu fără scandal, pentru că subiectul îi deranjează și astăzi pe naivii gaucharzi – despre gravele maladii ale stângii occidentale (il citez, în cele ce urmează, pe cel din urmă): *Războiul Rece (1947-1991, n.m.) a fost sinonim cu un apogeu al mișcării totalitare comuniste în realitatea franceză* (Marc Lazar, *Partidul Comunist Francez în Războiul Rece*, publicat în culegerea *Apogeeul Regimurilor Totalitare în Europa, 1935-1953*, coord. Stéphane Courtois. Ed. Vreamea, 2008, p. 560). De menționat și faptul că „temerarul Curtois” (cf. Doina Jela Despois) – coordonatorul faimoasei *Cărți negre a comunismului* – a avut curajul, alături de doar câțiva alți cercetători contemporani (între care Monica Lovinescu, Alain Besançon sau Vladimir Tismăneanu, n.m.), de a pleda pentru necesitatea studierii împreună, în tot cazul cu egală îndreptățire, a celor două totalitarisme care au însângerat secolul XX: nazismul și comunismul. Curentul totalitar care a fascinat stânga europeană, mai ales cea franceză, nu se stinge nici în anii '80, nici astăzi, iar autoarea consemnează adeseori toate acestea în memorii (reconfirmându-și mereu îngrijorarea în fața *conștiinței nefericite* a barbariei,

de care vorbise altădată și Hegel, dar și, la noi la români, un Barbu Fundoianu), precum o face și în acea zi de duminică, 4 octombrie, 1981: „Socialiștii francezi încep să semene într-adevăr cu comuniștii: aceeași dezinvoltură în minciună, demagogia acoperind realul și neținând seama de el. Diferențele – din fericire – mai există și sunt mari, în primul rând: libertatea. Amenințată? Mi-e greu a crede, dar cum faptele se încăpățânează să le contrazică teoriile, mai știu ce se poate întâmpla cu acești doctrinari înguști care dispun de toată puterea? În orice caz, suntem invadați de institutori, trăim sub domnia lor de cap pătrat.” (*Unde scurte*, Ed. Humanitas, 1990).

Critic constant al radicalismului totalitar, Monica Lovinescu parcurge toate registrele, de la Hannah Arendt până la un Olavo de Carvalho. Cum era de așteptat, vindecarea Occidentului de aceste fascinații ideologice întârzie să apară în timpul vieții autoarei, și cu atât mai mult în zilele noastre, dominate de revenirea pulsionilor totalitare ale Rusiei (pulsioni care nasc, la rândul lor, reacții de apărare, cum a fost cea proiectată de miniștrii apărării din Grupul de la Vișegrad – Cehia, Ungaria, Slovacia și Polonia –, de a crea o structură militară comună care să contracareze amenințarea unei Rusii din ce în ce mai active în fostele țări comuniste). Militarizarea V4 era un tip de răspuns la noile *efecte colaterale* ale ideologiilor totalitare. Dar nevoia de utopie reîncepe, în mod evident, să amenințe mecanismele de comunicare și securitatea Europei. Totul este reciclat, și chiar extins (vezi Orientul Mijlociu) din epoca Războiului Rece: de la strategiile militare, la războiul informațional și propagandă sau ideologie. Nevoia și recursul la utopie sunt din nou văzute drept strategie politică sau măcar de programare mental-lingvistică, ideologică și militară prin discurs politic. Reflecțiile pe seama comunismului ale Monicăi Lovinescu, sau ale lui Arthur Koestler, Manès Sperber, Danilo Kiš sau Leszek Kolakowski redevin actuale și interesante, cu tot cu radiografia aventurilor intelectuale și politice privind ascensiunea, degradarea urmată de refacerea contemporană a radicalismului utopic în Estul și Centrul Europei (v. și, *updates*, Vladimir Tismăneanu, *Mizeria Utopiei*, Ed. Polirom, 1997).

Trăind la Paris și cunoscând bine fascinațiile intelighentsiei franceze pentru stânga, fie ea și totalitară – și pe care, dacă nu o scuză, lumea franceză doar o muștră de ochii lumii –, Monica Lovinescu amintește de atâtea ori, cum și în 9 iunie 1968, la câteva săptămâni după revolta din mai (pe care unii francezi o așteptaseră ca pe un irepresibil 1848), câteva din cauzele ce nutresc permanenta nevoie de revoluție (dar și de violență, radicalism, nihilism și protest) ce caracterizează o majoritate semnificativă a intelectualilor francezi: „în timp ce în Răsărit revolta tineretului își are rădăcinile într-o realitate socială și politică intolerabilă, în Apus, asistăm la un fel de contestare de lux, a îmbuibării. A te revolta pentru că ți se întâmplă să consumi prea mult, într-o lume în care, peste frontierele tale, se mai moare de foame, a protesta pentru că duci lipsă de «ideal», când idealurile ce au fost propuse de-a lungul acestui secol au dus lumea acolo unde e, a purta răzmeriță în numele libertății într-o țară liberă, când jumătate din Europa este lipsită de libertate în numele unui marxism din care îți faci un stindard, a pomeni de revoluție culturală, când în China ea acoperă realitatea tragică pe care o știm, înseamnă mai mult decât un non-sens – o frivolitate intolerabilă, o sfidare adusă celor care suferă cu adevărat în timp ce tu îți oferi iluzia suferinței.” (Monica Lovinescu, *Unde Scurte*, Ed. Humanitas, 1990, p. 284). Noutatea revoltelor studentești din mai 1968 consta mai ales din miezul acestei mișcări ce se dovedea oarecum atipică; deși impulsul revoluționar părea că nu mai vine de la Moscova, toată lumea comunistă *lucidă* s-a străduit în acele zile să împiedice contactele dintre muncitori și studenți: „ofensiva studentească era îndreptată nu numai împotriva societății de «consum», dar și împotriva comunismului oficializat”, lucru remarcat de Monica Lovinescu drept *fără precedent de la războiul spaniol încoace*. Merită să subliniem că și anarhiștii ce reapar în Europa de astăzi de pe diferiți versanți totalitari reamintesc mult de anarhiștii despre care Monica Lovinescu nota, în 1968 – la revoltele pariziene –, că desenează o eclectică geografie inventivă a unui comunism ce păruse epuizat de centralism: anarhismul și troțkismul, sau că repun în circulație vechi

ideologii din secolului al XIX-lea (precum cele semnate Herbert Marcuse sau Louis Althusser) ca reciclări ale unor ilustre utopii marca Bakunin (traducătorul lui Marx, *autodidact inspirat care descoperă pe Hegel mai întâi la lumina moralismului mistic al lui Fichte, și care, în numele lui, glorifică, până la extaz „ceea ce e”*).

Portretul pe care i-l face Monica Lovinescu lui Bakunin, teoreticianul anarhismului colectivizat, merită reținut (Monica Lovinescu, *Unde Scurte*, Ed. Humanitas, 1990, p. 284), pentru că, dincolo de expresivitatea oferită radicalului absolut, el conține, prin extrapolare, substanța și fardurile ce cosmetizează figurile noilor radicali din zilele noastre: „personalismul” ce se opune oricărui colectivism, estetismul – Bakunin considera că o transformare doar cantitativă ar duce spre o „vulgaritate universală” –, individualismul, negatorul frenetic, hegelianismul, religiozitatea, materialismul, pozitivismul, ateismul, celebra credință „spiritul de distrugere este, în același timp, un spirit creator” (principiu care, prin extrapolare, a umplut astăzi noua lume de *radicali* cu tricouri *Che* ori cu zvastici și cu fani pe măsură), dublate însă de toleranță la opiniile altora și de o *patimă a libertății atât de devastatoare încât orice formă de centralism, de organizație, de program teoretic* îi repugnau. Monica Lovinescu observă că *visul utopic al lui Bakunin a fost reluat întocmai*, la 1968 (doar terminologia era diferită în 1968), sau, adăugăm noi, în 2010, când reeditarea visului utopic decurge cu cel mai firesc și straniu aplomb. În 2020, noile utopii au o regie similară...

Monica Lovinescu stăruie să reținem că democrația lui Bakunin urma să fie „o transformare calitativă, o revelație nouă, vie și autentică, un cer nou și un pământ nou, o lume tânără și frumoasă în care toate disonanțele se vor rezolva într-o unitate armonioasă”, iar pe de altă parte, tot în nota utopiei, ne spune scriitoarea, spiritul bakunian punea la cale un vis prin care revoluția nouă avea și ea să depășească economicul: „noi nu vrem să transformăm lumea, ci să schimbăm viața”. Bakunin dixit. Nu la fel spune, oare, și stânga europeană actuală, parfumată cu același iz totalitar? Lecturile din Voslensky, Castoriadis, Deustcher, Pozner sau Lasky etc. nu fac decât să ne

reconfirme „suspiciunile”, la contactul cu fenomene de tipul grupului parlamentar GUE/NGL, alianță a partidelor de extrema stângă din UE, și tranchilizanta lui lozincă: „O nouă speranță răsare în Europa. O nouă viziune inspiră un număr tot mai mare de europeni și îi unește către o mobilizare puternică pentru a rezista împotriva impunerii drumului cu sens unic, fără întoarcere al capitalismului care este de fapt o încercare de a bloca umanitatea într-o nouă regresie socială și culturală. Condiția popoarelor, subiecților sociali și a indivizilor este marcată de insecuritate, incertitudine și precaritate. O nouă rezistență împotriva exploatării capitaliste se dezvoltă puternic. (...) Să luptăm împreună pentru o nouă societate, pentru o lume a dreptății fără exploatare și război.” Față de aceste forme recente ale propagandei occidentale de stânga, Monica Lovinescu nu ar putea decât să observe, așa cum a făcut-o și în iunie 1968, că „pentru stânga intelectuală din Occident, utopia, socialismul, comunismul se află mai departe la stadiul de nostalgie. Aceeași stângă, care păruse salvată de irealism în urma revoluției maghiare, când se ivise la Paris un curent „revizionist” (...) se dovedește aptă doar să accepte mai departe substanța sistemului și se dovedește incapabilă să renunțe la speranța mesianică” (Monica Lovinescu, *Unde Scurte*, Ed. Humanitas, 1990, p. 298).

Stranie și cocoțată mereu pe *baricadele amăgirii*, această stângă totalitară occidentală – ce își dă azi mâna cu ideologiile religioase extremiste și populisme neașteptate – nu face decât să-și răstignească adepții pe un relief accidentat construit din oglinzile deformante ale unui *mimetism al trecutului*. Nicio speranță pentru omenire, așadar. Dar intelectualii trebuie să rămână veghetorii ce atrag atenția asupra faptului că uitarea nu este decât premiza repetării.

Despre primejdiile difuze și acrofobia la români

Mișcările ideo-literare de tip sămănătorist și proto-cronist par durabile, fiind motivate strict de împrejurările evoluției societății românești. Ele întrupează atât impulsul ocrotitor, cât și pe cel compensator. (...) Le vom găsi și în viitor, dacă literatura română va suporta traume și va avea complexe.

EUGEN NEGRICI

Formele de irosire a energiilor culturale și intelectuale la români sunt inepuizabile. Aceste pierderi devin un baraj împotriva zborului la o altitudine onorabilă. În ultimul secol, însă, recordurile de autotubminare a accesului nostru la modernitate și universalitate sunt mai reușite decât oricând, grație *armelor de luptă* furnizate de ideologii și de slăbiciunile criticii românești de idei. Literatura română băjbâie, de aceea, într-un perpetuu și nefericit stadiu *in statu nascendi* (e, oare, vorba de teama de a se naște, sau doar de acrofobie și ratate?). Cartea polemicii interbelice acut conflictogene dintre tradiționalism și modernism se rejoacă astăzi cu pasionalitate (deci și cu slăbiciuni majore) pe redutele psihologice și discursive lăsate în urmă (și în stare de funcționare) de ideologii, de nazism, marxism-leninism, stalinism, bolșevism și ceaușism. Bătălia cea mai dură se dă în planul publicisticii – energofag, steril și total inutil, dar frecventat de specii de grafomani și demolatori de carieră –, utilizat ca artilerie grea de agitatorii de serviciu ai unor tabere lipsite de program și substanță literară, dar investindu-se cu nesaț în misiuni de gherilă. Îngrijorătoare este confiscarea criticii de către pamflet, așa

cum remarca și Nicolae Manolescu. Iar Eugen Ionescu atrăgea atenția încă de acum aproape o sută de ani, că „de o (altă) sută de ani – ați observat? – se pun neîntrerupt bazele culturii românești. Cred că a venit timpul primei cărămizi”. Au existat, finalmente, și câteva *prime cărămizi*, numai că spiritul distructiv românesc le-a folosit nu pentru a construi ceva durabil, ci poate că mai ales pentru a le arunca în capul adversarului de idei. *Să se aleagă praful de cărămizile bune*, acesta e principiul dominant în lumea literară românească, lume ce încă stă sub amenințarea unor protocroniști de serviciu și ai cărei scriitori nu conțin a fi prinși între două tipuri de terorism intelectual, întotdeauna antagonice, și utilizate după logici schizoide inepuizabile. Originea lor urcă din „sentimentul difuz al primejdiei” (E. Negrici) – adesea pur paranoice – și din „sentimentul vacuității și al frustrării, care domină simultan sau ușor decalat mentalul românesc, generând mituri și complexe”.

Principiul inamic al literaturii române sunt înșși acești scriitori cantonați într-un tip de retorică gestionată fie ca terorism intelectual fie ca estetism vulgarizator. Dictaturile recente au statuat o viziune compromisă a profesiei ca platformă ideologică de grup de presiune, din care lipsește respectul pentru valoare și etică, dar din care absentează de asemenea și accentul cuvenit pus pe vocația liberală a literaturii și pe vocația de profesie liberală a scriitorului. Memoria este tratată ca un apendice care nu poate concura autonomia esteticului, iar spațiul autohton e un adversar declarat al demitizărilor (fie ele și de partid) și al modernizării, în timp ce în lumea cu adevarat liberă și libertariană, Harold Bloom, stoic (în *Canonul Occidental*), îndreaptă axul busolei către nord: „memoria este artă”. Nu e de mirare, așadar, că împotrivirea manifestată de contemporani față de *principiul est-etic* și de *etica neuitării* (susținute de Monica Lovinescu, dar și de Gheorghe Grigurcu), față de revizuire și față de procesul de re-branding al literaturii române, este ambalată în discursuri justificatoare sterile și inepuizabile, dar reiterate de publicistica cea mai agresivă. Este și motivul pentru care Eugen Negrici, în *Iluziile literaturii române* (Ed. Cartea Românească, 2008, p.290-291),

observase: „chiar dacă nu simt nicio plăcere, trebuie să admit că mișcările ideo-literare de tip sămănătorist și protocronist par durabile, fiind motivate strict de împrejurările evoluției societății românești. Ele întrupează atât impulsul ocrotitor, cât și pe cel compensator. (...) Le vom găsi și în viitor, dacă literatura română va suporta traume și va avea complexe”.

Asupra *traumelor* ce continuă să funcționeze în România se apleacă fără odihnă Monica Lovinescu, până și în ultimele sale zile. În 1998, în articolul *Reabilitare?* (*Diagonale*, Ed. Humanitas, 2002, p. 85-87), Monica Lovinescu denunță gestul profund traumatic de pretinsă *reabilitare* a mamei sale, Ecaterina – Bălăcioiu Lovinescu, săvârșit de autoritățile române la 23 iunie 1997, în cursul unui recurs în anulare („nu numai că n-am cerut o astfel de reabilitare, dar nici n-am fost anunțată”). Explicația refuzului: „Se confirmă regula. Pe care, până acum, par a fi înțeles-o doar cehii, care au declarat *ilegală* jurisprudența comunistă de la instaurarea regimului încoace și în felul acesta au anulat *toate* sentințele date în procesele politice. Nu de la caz la caz și de la cerere la cerere. (...)

Tocmai acest regim comunist trebuie învinovățit, iară nu victimele sale dezvinovățite. A proceda ca acum înseamnă doar a recunoaște drept legal sistemul juridic românesc. De fapt, aceste procese izolate de reabilitare înlocuiesc și desfid marele, singurul proces care își așteaptă mai departe ceasul (și orice spirit cât de cât casandric poate presupune că nici nu va suna): procesul comunismului”.

Pornind de la condamnarea îndreptățită a Legilor și a Justiției strâmbe românești lăsate de Ion Iliescu drept armă decisivă în spălarea creierului românilor după lovitura sa neocomunistă cu aliați sovietici, Monica Lovinescu deplasează apoi accentul – în cheia est-eticii –, către mediul literar, precum și către logicile criticii literare și ale utilizării deontologice a criteriilor de bine-adevăr și valoare, pe linia căruia îl evidențiază pe Gheorghe Grigurcu: „cum să propui modele de demnitate tinerilor scriitori, când ei văd felul în care criticii (cu rare excepții, cea mai notorie fiind Gheorghe Grigurcu) pun pe același plan al elogiului pe scriitorii care au rezistat (uneori

chiar au murit de pe urma celor suferite în închisoare, ca Vasile Voiculescu) cu cei care au servit, cu mai multă sau puțină veselie, cu sau fără circumstanțe atenuante, stricta propagandă a regimului? În ultima vreme s-ar zice că omagiul se îndreaptă mai curând spre aceștia din urmă. O apă și un pământ. Adică noroi”.

Investigând mai departe registrul și consecințele *traumelor*, găsim în altă parte o analiză exemplară pe care Monica Lovinescu o face cărții semnate de Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului, Gulagul în conștiința românească*, Fundația Culturală Română, București, 1998. Astfel, în articolul *Scritura infernală (Diagonale)*, Ed. Humanitas, 2002, p. 158), Monica Lovinescu laudă reperatele și plaja de valori ale analizei făcută cu acribie de Ruxandra Cesereanu pe un domeniu cuprins teoretic și exhaustiv pe o bibliografie ce merge între Hannah Arendt și Glucksmann, și de asemenea apreciază faptul că volumul în chestie conține – pentru prima dată în istoria literară românească – evaluările metodice ale romanelor „obsedantului deceniu”, cele între „disidență și oportunism”. Concluzia Monicăi Lovinescu cere imperativ ieșirea criticii din laxitate și din refuzul igienei: „e o operație necesară pe care criticii români n-ar trebui să o lase doar în grija lui Gheorghe Grigurcu, ci să contribuie și ei la această încălțită operație de descifrare. Trăim, după un deceniu de la revoluția ce ar fi trebuit să schimbe totul, prefăcându-ne că ne-am revăzut ierarhiile literare, dar în fapt le consolidăm, la modul moale dar perseverent prin manuale, comentarii și uneori... premii”.

Despre o altă *traumă* analizată de Monica Lovinescu va fi vorba în *Gramofonul ideologic (Diagonale)*, Ed. Humanitas, 2002, p. 193), unde ținta privirii sale critice este cantonarea gândirii contemporane europene și românești în reflexele antidemocratice, așa cum le denunțase Alain Finkielkraut (cel ce formulase și pusese în circulație și conceptul de *memorie zadarnică*) în timp ce se ridica decis împotriva clișeelelor de gândire politică: principiile de corectitudine politică și multiculturalism. „Pentru un intelectual care a cunoscut cenzura comunistă, autocenzura pe care o presupune «corectitudinea politică» ce nu te amenință cu închisoarea, ci cu izolarea, cu anularea

oricărei cariere universitare mi se pare una dintre cele mai grave. Tot astfel predominarea grupului etnic asupra individului, ca și de-responsabilizarea acestuia din urmă pot avea cele mai grave consecințe: o discriminare pozitivă riscă să se transforme într-una negativă. Istoria recentă ne-a arătat care-i pot fi consecințele”. Pe urma aceluiși raționament, Monica Lovinescu reamintește că «este o rușine, nu numai intelectuală, să faci din comparația între cele două sisteme concentraționare ale veacului, Gulagul și Holocaustului, un semn de anti-semitism».

Cum se va putea scrie istoria veacului al XX-lea interzicându-i-se istoricului instrumentul prin excelență care este comparația? Cu atât mai mult cu cât punerea în paralel, repetă Monica Lovinescu, datează din anii '40.

Traumele cu care continuă să defileze această lume intelectuală și literară românească actuală sunt, din păcate, de același tip (deși doza pare să se fi diluat pe alocuri), cu traumele pe care Monica Lovinescu le sesizase și la intelectualii francezi încă din anii '50 (și până în zilele noastre): „dacă în viața politică părea a domina dreapta, intelectualii nu numai că se situau la stânga, ci erau, în majoritate, deja sovietizați mintal” (*La apa Vavilonului*, Ed. Humanitas, 1999, p. 85). Urmând aceeași logică, dar la șaiszeci de ani distanță, intelectualii și scriitorii români actuali continuă să fie bântuiți, sub diverse ipostaze, de efectele sovietizării mintale; îmbrățișând ori, dimpotrivă, repudiind acest sindrom endemic, intelectualul român încă este actorul unei tragedii prin care *homo sovieticus* nu încetează să pună presiune pe identitatea românească recentă.

Libertate publică versus libertate personală

Libertate înseamnă, înainte de toate, autonomie, certitudinea că ești bine înfipt în realitate, în viață, iar nu în spectre sau dogme.

MIRCEA ELIADE

Concentrarea celor șase jurnale ale Monicăi Lovinescu într-unul singur, *jurnalul esențial*⁸⁵ („ce n-ar fi văzut lumina tiparului fără generoasele insistențe ale lui Gabriel Liiceanu”, p.18), transformă timpul dintre anii 1981-2000 într-un drapel insurgent ce flutură deasupra „pactului autobiografic”. Jurnalul, în actuala sa ediție, pune o lumină nouă pe destinul aceleia ce nu a putut admite secolul artistic totalitar XX înafara est-eticului și impune o claritate suplimentară în analiza vieții disidentei care și-a ratat de fapt cariera literară din cauză că, fiind contemporană cu un sistem totalitar, a ales să lupte pentru libertățile omului și nu să-și permită luxul de a supraviețui numai prin autonomia esteticului. Este, acesta, și motivul pentru care suficient de mulți intelectuali de astăzi – bântuiți de propriile conștiințe colaboraționiste și de parfumul propriei laxități morale – se tem să o invoce pe Monica Lovinescu. Pentru aceștia, numele ei declanșează un proces dureros.

Jurnalul esențial aduce o lămuritoare lectură a maturizării: devine acum și mai explicit metabolismul irefutabil al tragediei unei vieți sub dictatură; libertatea de a vedea, de dincolo de Cortina de Fier,

⁸⁵ Monica Lovinescu, *Jurnal esențial*, Ed. Humanitas, 2010, *Colecția Zeitgeist* (Coordonator Vladimir Tismăneanu), editat de Cristina Cioabă, prefață de Ioana Pârvulescu. Volum apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc.

cum îți este asasinată în chip demonstrativ mama, este de fapt o anti-libertate, devenind chiar o captivitate sinistră a *martorului* în ceea ce psihologii numesc *complexul de culpabilitate al supraviețuitorului*; *jurnalul esențial* descompune în ritmuri interioare riguroase partitura unei vieți în care destinul pusese inițial toate înzeștrările ce ar fi garantat reușita unei scriitoare adevărate, dar din care salvarea, împreună, și a omului, și a scriitoarei, s-a dovedit a fi o imposibilitate în cele din urmă. Jurnalul este filmul acestei „agitații”: mărturia conștiinței ce evoluează prin încercări succesive și nu prin miracole; mărturia structurării psihice antitotalitare, care presupune o taxinomie și o graduare aferentă a gustului pentru libertate și pentru responsabilitate; mărturisirea manierei de funcționare a mentis-melor anticomuniste diurne, care rezidă funciar în om, mai mult poate decât în jurnalistul cu program ideologic al Europei Libere și în criticul de serviciu.

Este uluitoare, așadar, această revelare a ființei fascinante care este disidentul anticomunist autentic, supus probei incontestabile a timpului și a locului – coordonate istoricizate; dar uluitoare este și structurarea prin jurnal a personajului Monica Lovinescu – eroină a propriei vieți, nu numai a istoriei României recente –, iar această structurare se derulează ea însăși prin conjugarea, pe de o parte, a celui mai mic numitor comun dintre infimezimizele înclăștări ale omului – combatant pe frontul fiecărei zile, timp de decenii de nestăvilă aversiune față de regimul comunist –, cu, pe de altă parte, nesățioasa căutare a celui mai mare divizor comun dintre literaturile majore de care autoarea se simte legată în mod irepresibil, profesionist și riguros, fără scăderi și fără derapaje.

Imperativul sub care s-a așezat fiecare clipă din viața Monicăi Lovinescu: de a face ceea ce trebuie, ea, aici și acum, fără a evalua riscurile sacrificiilor personale, a ajuta prin toate puterile ei pe orice român ce lupta împotriva regimului totalitar (Hannah Arendt descria acest tip de acțiune astfel: „în cele din urmă toate scopurile se transformă și sunt degradate în mijloace”, dar Monica Lovinescu își impunea ca mijloacele să nu surclaseze eticul niciodată). Bunăoară,

aflăm din jurnal, joi, 10 septembrie 1981, când autoarea notează: „Telefon Lucian Pintilie: filmul *Caragiale* blocat mai departe. A scris 500 de scrisori (adică aceeași trasă în 500 ex.) și le-a trimis peste tot: de la *Scânteia* și șeful Securității la ziarele „anti” (gen *Echinox*). Va mai aștepta și apoi va scrie 1.000 de scrisori. Poate deci Pintilie să facă scandal? Va trece săptămâna viitoare să ne sfătuim pentru o strategie... (p. 23)”. Și urmează alte zeci de proiecte concrete în care s-a implicat în 1981.

Anul 1982 aduce cu sine noi intervenții... Vineri, 12 februarie: „Telefon de la Goma, care mă caută: Bernard Poulet de la *Le Matin* a fost aseară bătut măr la Ploiești, când ieșea din casa lui Paraschiv, i s-au luat magnetofonul și aparatul de fotografiat, și a fost lăsat leșinat în stradă. La spital i s-au pus treisprezece copci. Acum e la Ambasada Franței la București. Duminică seara va fi înapoi la Paris”. După alte secvențe ce descriu acțiuni de implicare ce au ținut plină și agenda de disident pe anul 1982, anul 1983 ridică gradul de alarmă și încheștarea propagandistică și militantă cu Dictatorul: Duminică 23 ianuarie, „Ieri, telefon de la vărul lui Liiceanu, care a primit o conferință a lui Pleșu ținută la Lugoj asupra culturii în secolul XX, se pare admirabilă. Lui Andrei Pleșu i s-a cerut să scrie împotriva noastră pe prima pagină a *Scânteii*. A răspuns că e de acord, numai dacă, pe a doua, E.B. (Eugen Barbu, n.n.) își face autocritica pentru stilul său de „polemică” cu noi, pe pagina a treia se critică restalinizarea culturii etc.”. În 1984, o nouă suită de priorități civice și politice; un exemplu, luni, 3 septembrie: „Telefon cu Stroescu. Calciu a dat un interviu la Associated Press: mulțumește organizațiilor internaționale care s-au luptat pentru el. Condițiile de detenție au fost „foarte dificile” (p. 127), a făcut greva foamei de cel puțin cinci ori. În ultimii doi ani, mai ușor. A cerut Patriarhiei să-i dea înapoi Biserica Radu-Vodă (care în care-și ținea celebrele predici pentru tinerii seminariști). Și ne mai plângem că n-avem eroi. Chiar și martiri. Până și în arvunita noastră biserică ortodoxă”. În 1985, din nou, implicări de partea intelighentsiei, ca în acest joi, 30 mai: „în fața Ambasadei pentru manifestația Tudoran. Suntem cam aceiași: vreo

douăzeci și cinci în tot. Îl pun pe Matei în mijlocul grupului să înregistreze sloganurile strigate și fac pe șeful de orchestră. După aceea, cu el la birou (înainte de a-i regăsi pe ceilalți la cafenea) la FE, să lăsăm caseta s-o transmită la München în zori de zi. La cafenea ne consolăm la gândul că sloganurile vor răsună la București, transmise prin radio, ca țipate de sute de voci”. Vocația anticomunistă a Monicăi Lovinescu nu s-a exprimat numai în legătură cu spațiul românesc ceaușist, ci și cu mediile franceze, așa cum aflăm și din consemnarea din 1986, de duminică, 16 martie: „Votăm pentru legislative. Vom scăpa de socialiști (pe Mitterand, vulpe bătrână, îl păstrăm în orice caz)? Au fost detestabili, nu atât din pricini de demagogie economică (la care ne așteptam), cât prin felul de a minți, preluat de la comuniști, de parcă din trunchiul ideologic comun ar porni același venin. A minți, a contrazice fără rușine. A fi iresponsabil.

Seara rezultatele (mai precis estimațiile) la televiziune. Opoziția nu va avea majoritatea confortabilă care i-ar fi permis să-i țină piept lui Mitterand, ci, în cel mai bun caz, una la limită. V. și cu mine nu suntem sumbri, ci doar dezamăgiți: cinci ani de socialism n-au fost deci de ajuns pentru a-i dezbăra pe francezi de obsesiile lor de stânga. E un soi de boală la ei, pentru care nu s-a inventat nici un vaccin”.

Lupte de culise în 1987, culminând cu decembrie, brusc ostil. Miercuri, 30 decembrie: „de luni, telefoane nenumărate cu München-ul. Cu Stroescu, cu Munteanu, cu Carp, cu cei de la știri. Americanii nu-i lasă în continuare să treacă mai nimic. Și știrile curg: tinerii berlinezi din Est au manifestat în fața Ambasadei României, pentru Brașov; conferința de presă a Ambasadei de la Bonn a fost anulată etc.; Mihnea și noi dăm știrile la BBC și la RFI, unde trec cu câte 48 de ore înainte de FE. E pur și simplu un scandal. Despre care discutăm și seara la Mihnea și ne indignăm cu toții”. Finalul de an e tragic, apoi Monica Lovinescu se implică pentru a salva o nouă viață, chiar la cumpăna dintre ani; joi, 31 decembrie: „Dinu Z.: i-a telefonat plângând Mircescu – l-au arestat la 12 decembrie și l-au bătut sălbatic. I-au dat drumul acum patru-cinci zile. Iarăși lupte cu FE. Dau de Comșa, care îmi face un tablou

sumbrou al lui Central News. În schimb BBC-ul trece știrea imediat. După aceea vești luminoase, nu-i de mirare că nici nu ne gândim să petrecem revelionul”.

Luptele de culise din anii 1988 și de după cristalizează apropierea căderii Cortinei de Fier, prin intensificarea atitudinilor de apărare publică a personalităților expuse în Agora anticeaușistă. „De la Mihnea: Parlamentul European a votat o moțiune pentru Doina Cornea și împotriva sistematizării. Un diplomat belgian a fost trimis la Cluj s-o vadă, și a fost oprit și dus la miliție. Ce se va fi petrecând cu ea?

Maria Brătianu, în timpul acesta nu știe ce să facă cu cele vreo două mii cinci sute de scrisori pentru Doina Cornea (în urma ultimului articol din *Actuel*). O călăuzesc să trimită o parte la FE, alta la BBC. Ne invită la Revelion. Obligați să o refuzăm”.

Căderea dictaturii ceaușiste nu a relaxat deloc această viață tumultuoasă dedicată anticomunismului. Dinafară era mai evident decât din interior faptul că manevrele Moscovei și ale lui Iliescu deturnau lent și sigur sensul revoltelor populare. Duminică, 7 ianuarie 1990: „La miez de noapte, telefon de la Mihnea. Singurul integral optimist asupra a ceea ce se petrece acolo. Nu vede, în schimb, cum se vor putea forma partide politice. El a fost (dar nu vrea să se știe) inițiatorul Grupului pentru Dialog Social. Grupul a obținut și un sediu: al fostului Comitet Central al UTC. Pentru Mihnea, opoziția (pentru alegeri) ar trebui mai curând să se structureze în jurul sindicatelor, decât al fostelor partide politice”. Anul 1991, dominat de câteva esențiale editări ale redescoperirii în arhive a supliciului mamei, dar și de exasperări sporite privind abuzurile și scăderile scriitorilor români. Iată în data de 11 noiembrie, luni: „Enervată de abuzul pe care îl fac scriitorii români de „neantul valah”, scriu o cronică despre oscilarea perpetuă între complexe de superioritate și inferioritate, între victimizare și masochism, între Miorița și *neantul valah*, între Meșterul Manole și Moftul Român, de parcă intelectualul de la noi n-ar putea trăi fără a se întreba mereu: *Comment peut-on être... Roumain?* E cronica pe care o voi trimite la *România literară*, ca un mic – și desigur ineficace – semnal de alarmă”. Bătăliile din 1992

pentru partida anticomunistă domină multe din demersurile ce nu-i dau pace Monicăi Lovinescu. Notează luni, 28 septembrie: „Primele „estimații” au dat aseară 48% pentru Iliescu, la prezidențiale, contra 33% Emil Constantinescu. Și pentru legislative: în frunte FDSN cu 27%. Surpriză chiar și pentru niște pesimiști ca noi. Dacă intrigile de la Convenție pot fi (și sunt) responsabile de 4-5% din voturile acordate lui Iliescu, restul răspunderii revine incontestabil poporului român, singurul din Est ce-și mai votează... comuniștii. Seamănă a epitaforă.” În 1993, Monica Lovinescu vine în România, de la 10 septembrie la 1 octombrie. Joi, 16 septembrie, după mulți ani, ajunge la Fălticeni (p. 343 – 345), cu concluzia: „totuși, sau poate tocmai de aceea, revenirea mea aici a fost momentul-șoc al călătoriei în Moldova” despre care autoarea își amintește câteva scene aproape ireale. „De la Piatra Neamț spre nord pare a începe o altă Românie. Imuabilă. Curată ca lacrima. Cununată cu cerul (și toate celelalte stereotipuri ale „spiritualității” românești. O Românie care a nutrit nostalgiile exilului, pentru care merită să-ți petreci viața plângând „pe malurile Vavilonului”... Și pe care am regăsit-o „telle qu'en elle-même”, îți vine să plângi de recunoștință. Există! Este! Călătoria nu este doar o reinițiere în misterul mănăstirilor ștefaniene, dar și o inițiere în mizeria și manipularea în care trăiesc oamenii locului, încă îndoctrinați să creadă că starea lor jalnică se datorează lui... Coposu” (p. 248). Monica Lovinescu notează, în replică după o astfel de întâlnire cu un țăran profund iliescian în convingeri (mdeh, Moldova era a lui Iliescu la vremea aceea, tot așa cum a fost și a lui Ceaușescu dar și a tătucilor sovietici !): „câtă vreme nu se face un Nürnberg al comunismului, primejdia recurentă a reînălțării lui – sub forme mai umane – va dăinui printre masele materialmente sufocate de mizerie”. În 1994, exasperată de lipsa de eficiență politică și civică a poporului român – care își ratează istoric propriul drept la democrație și prosperitate –, în 16 februarie, Monica Lovinescu notează, profetic: „știrile din țară (în special) și din Est (în general) nu sunt neapărat mai proaste ca până acum, dar s-au acumulat, împingându-mă spre un prag de unde nu mai văd nici un orizont.

Prezent îmbâcsit, vrăjmaș, morocănos. Singura soluție ar fi „o nouă revoluție”. Dar „minuni în vremea noastră”... Una, în decembrie '89, și românilor le ajunge pentru un secol...” Cu timpul, lupta pentru o lume românească desprinsă de totalitarism devine o luptă pentru memoria prietenilor de drum. Anii își pun amprenta asupra ființei ostenite, iar sensul amintirilor se consumase prin înseși faptele pe care disidenta, în mod constant, nu a ezitat să le pună mereu în operă. La finele lui 1995, Monica Lovinescu își numără prietenii de la Paris și... de acasă. Duminică 23 iulie, notează: „acum, aici, cei mai apropiați prieteni au murit, iar câteva din marile prietenii s-au stins ori învrăjbit. Nu-i mai am pe Christine, pe Alla, pe Georges, Greg e departe, Virgil l-a pierdut pe Luc, Goma ne-a devenit un străin, Țepeneag s-a metamorfozat: decese și dezamăgiri au golit peisajul... Bucureștiul, însă, încă e plin. Numai că acolo a devenit pentru mine, prin timpul scurs, *departele*” (foarte repede după moartea ei, *departele* bucureștean o va abandona, trăda și așeza sub omerta). De ce nu s-a întors Monica Lovinescu aici, acasă, în acest *departe*? La p. 393 notează: „dacă ne-am întoarce de tot, nu m-aș putea împiedica să-mi caut prin toate ungherele copilăria, adolescența, pe mama mai întâi, pe urmă pe tata. Ca, apoi, să retrăiesc în închipuire tot ce n-a fost și ar fi putut să fie. Sau poate s-ar termina totul ca în basmul *Tineretii fără bătrânețe*: aș înlemnii pe pragul din bulevardul Elisabeta, ca la porțile unui castel al trecutului netrăit. Nu, într-adevăr, n-am curajul unui astfel de gest. Cu riscul asumat de a continua să viețuiesc...în contratimp”. Evoluția situației politice din România, cu perpetuarea structurilor vechi sub tutela grupurilor lui Ion Iliescu rămâne tema numărul unu a eforturilor Monicăi Lovinescu pentru a stopa ascensiunea *emanațiilor*: „chiar dacă nu e cum am fi vrut noi (între Emil Constantinescu și Manolescu e ca de la pământ la cer), totuși lichidarea lui Ion Iliescu și alor săi e condiția liminară a oricărei schimbări. Evidențe, evidențe...” (p. 437, anul 1996).

Nu puține au fost momentele din viața sa când Monica Lovinescu a fost acuzată de antisemitism și a trebuit să se apere în fața

unor atacuri stupide, sau când prietenii săi au primit astfel de acuze, dar au beneficiat de protecția sa înțeleaptă. Evident, antisemitismul Monicăi Lovinescu nu este decât o găselniță a multor aventurieri prin cultură, dornici de zgomot acolo unde armonia e desăvârșită sau de vărsări de sânge intelectual acolo unde rezolvările diplomatice și savante sunt mai convenabile. Astfel de episoade au bântuit ca niște fantome anul 1997 (revenind intens după moartea disidentei), iar una din notele jurnalului consemnează, duminică, 29 iunie, că „în 22, (nr.25) o incredibilă „Scrisoare deschisă fratelui Gabriel”. Un profesor de la Universitatea ebraică de la Ierusalim, de origine din Cluj, fizician și apoi metafizician, Michael Finkenthal (autor al câtorva lucrări în Statele Unite și tocmai pregătindu-se să publice în Franța despre Lupașcu), îl acuză pur și simplu pe Liiceanu de „antisemitism metaforic”, fiindcă a îndrăznit să-și compare suferințele și marginalizarea sub comunism cu ale lui M. Sebastian sub fascism. Prea măsurate? Pe mine m-ar fi împiedicat indignarea să discut nuanțat „argumentele ponegriitorului”. Într-un alt episod, divulgat în *Jurnalul* din 2000 (p.512), nota din ziua de vineri 9 iunie o aruncă într-o nouă surpriză: „ieri, mi-au trimis de la Humanitas articolul lui Alain Paruit împotriva mea din *Contemporanul* (8 iunie). Mă acuză de «diversionism», nu vreau să accept că pe lângă Gulag mai există și Shoah (am susținut contrariul, revoltându-mă împotriva celor care nu vor să admită că pe lângă Shoah a mai existat și Gulagul (...))” Prieteniiile sunt întotdeauna supuse probei timpului. „Înseamnă că un sâmbure de ură preexista, era pitit în adâncuri”, notează autoarea despre Paruit...

Dacă viața Monicăi Lovinescu a conținut destule bucurii dar și decepții, asta se explică probabil, crede ea cu umor, pentru că a trăit mult. În 1998, când împlinea 75 de ani, chiar în ajunul zilei sale de naștere, într-o vineri, 20 noiembrie, Nicolae Manolescu o felicită într-un mod atât de aiuritor, cu dublu sens, (ah, echivocul lumii românești, atunci când e folosit – prudent – drept figură de stil, nu de est-etică!), încât toată admirația pare pe dos: „ieri, zi demențială, notează Monica Lovinescu în *Jurnal*. Toate mi se trag sau aproape

toate mi se trag din editorialul lui Manolescu intitulat «Declarație» (*România literară* nr. 45), care, sub forma unei autocritici de partid, descrie cum s-a lăsat el prins în «ideologia mea perversă». E o formă de «omagiu» de cea mai neașteptată factură”. Privirile tandre, cu care un luptător de talia Monicăi Lovinescu își învâluie trecutul, nu abundă. Atunci când, însă, ele apar, sunt de un dramatism cutremurător. În 1999, într-o duminică de 11 aprilie, după ce a vizionat filmul făcut de Marilena Rotaru despre apartamentul din bulevardul Elisabeta, Monica Lovinescu apreciază calitatea documentarului, dar își surprinde scăderile biologice inevitabile: „mă dezolează silueta mea când intru și ies din holul casei, ușor gârbovită și cu niște pași lamentabili, de bătrânică... Scara din holul blocului cu pricina (*la capătul căreia mama, bravă, o consolase cândva ca pe un copil, deși avea 20 de ani, n.m.*) mi se pare că mă acuză și azi. Cât aș fi vrut să o urc din nou cu pasul meu de altădată!”

Ieșirea din anul 2000, din secolul XX și din mileniul al II-lea s-a făcut pe nesimțite, fără fast și fără patimi, „refuzând invitațiile și nedeschizând sticle de șampanie”, Monica Lovinescu notând în acea duminică a despărțirilor (duminică 31 decembrie 2000, p. 526) micul incident când calculatorul „a înghițit texte, nemaținând cont de comanda de înregistrare”. Ajunsă la capătul mai firav al vieții, autoarea jurnalului își epuizase parcă toate marile încheștări cu istoria Gulagului și a Shoah-ului, continuându-le acum pe cele specifice pentru era comunicațiilor și a manipularilor mnezice sofisticate. Lupta cu salvarea textelor și memoriei (pe care le poate șterge nu numai un calculator nebun, dar și orice mare manipulator al istoriei care evoluează nestingherit către un posibil Dictator), trebuie să continue. Acesta este mesajul de netăgăduit al vieții, opere și jurnalelor Monicăi Lovinescu, mesaj preluat în momentul de față de câțiva demni continuatori, între care Gabriel Liiceanu (salvatorul operei disidentei), Gheorghe Grigurcu (cel care continuă nedezmățat linia criticii est-etice) sau Vladimir Tismăneanu („învățăcelul anterior”, pomenit la p. 427, cel care scria necrologul lui Ghiță Ionescu în *Lumea liberă*, și care astăzi face eforturi supraomenești pentru a duce mai departe

modelul intelighentsiei, filonul de gândire politologic și filosofic al est-eticului și forța curentului anticomunist, așa cum le-a pus în aplicație clipă de clipă Monica Lovinescu).

Jurnalul esențial este mărturia ce trasează diferența dintre un disident autentic și un intelectual mediocru din punct de vedere etic, ce cade, egofil, sub dictatură, în *opacitatea tristă* a unei vieți protejate (ce ar fi fost definită de Hannah Arendt ca fiind un domeniu privat axat pe nimic altceva decât pe el însuși). Pentru a cuceri acea *libertate publică* de care s-a servit întreaga Românie de sub dictatura ceaușistă, Monica Lovinescu nu a plătit decât prețul sacrificării cli-pelor libertății personale, rămânând mereu trează politic, intelectual, civic, cultural, critic, uman. O spune, filă cu filă *Jurnalul*. E mult? E puțin? E destul?

Despre liberalizare și cădere în compromisuri

Istoria nu este numai o disciplină științifică, ci și o armă în încercarea, mereu reluată, de-a da societăților o conștiință de sine. În această privință, eșecul nostru este răsunător. Însă nu ne putem permite să fim pesimiști. Vor veni generații care vor înțelege. Lucrul se va petrece atunci când memoria va reuși să coabiteze cu voința de-a construi. Însă generațiile tinere ne vor pune întrebări la care va fi greu să răspundem.

ION VIANU

Revista 22, 04 ianuarie 2011

Intransigența în România nu mai are vârstă, dar nici compromisul.

MONICA LOVINESCU

august 1972

Starea actuală a vieții literare românești și a moravurilor aferente se aseamănă uluitor cu cea dintre iulie 1971 și iulie 1972 (Conferința Națională a Partidului), sub aspectul seismelor create printre scriitori (și intelectuali) de alăturarea *marilor speranțe morale și a căderilor etice spectaculoase*... Ideal și decepții; iluzii de ascensiune, urmate de prăbușiri irepresibile; purism etic dublat de refugiul în autonomia esteticului (exploatată ca găselniță colaboraționistă) și în veritabilă găunoșenie... Revizitarea *Jurnalului indirect* al Monicăi Lovinescu (planificat să apară în 1972, dar publicat abia în 1978) re-duce cu acribie în atenție detaliile țintite de autoare: analiza așa-zisei „liberalizări” în literele românești.

În anii '70, ca și astăzi, *liberalizarea* nu a reprezentat decât o simplă asumție enunțiativă care a consolidat în fapt eternitatea stângii extremiste, *stalinismul fără frontiere*, reflexele autogenerative ale măștilor gauchismului aplaudat de Occidentul lax...

Monica Lovinescu a consacrat un capitol aparte nașterii scriitorului disident în acel timp al *liberalizării*: ea rememorează istoria anului când *a apărut și în lumea românească un tip de scriitor pe atunci inedit în România; acela care, ca în Rusia, văzându-se interzis la el acasă, nu se resemnează și-și trimite cărțile spre publicare în Occident: Paul Goma.*

Succesul atins de Goma *dincolo* a deranjat toate elitele din țară. Cel mai mult, însă, a deranjat curajul său.

Curajul este o noțiune discreditată în literatura noastră prin felul în care a fost sistematic folosită în mod ipocrit, observă Monica Lovinescu. Noțiunea de curaj trebuie evitată (Augustin Buzura), uitată (Virgil Ierunca), revizuită (Monica Lovinescu), reanalizată (Jeni Acterian), pentru că a devenit desuetă (Marin Mincu), inadecvată (Adrian Marino), simplistă (Alexandru Paleologu). Nu ne spunea oare Vladimir Jankelevici în *Tratatul Virtuților* că *nu există virtute mai ușor de pasișat decât curajul și că orice etică a curajului ar trebui să înceapă printr-un tablou al parodiilor sale?* Monica Lovinescu sugerează că *tabloul parodiilor ar putea fi net îmbogățit prin observarea anumitor fenomene din viața literară românească. De la scriitorul care vrea să facă o revoluție cu poliția, Eugen Barbu, până la acela care construiește o carte aparent curajoasă, respectând toate tabu-urile impuse de regim, Al. Ivasiuc, cu Păsările, exemplele nu lipsesc.* În totul, un conformism previzibil, dublat de un curaj de operetă: a spune, ocazional, fără a critica abrupt, numai ceea ce nu deranjează (în timp ce ceilalți nu conțin să exprime la modul encomiastic ideologia oficială) poate trece drept un act de curaj într-o dictatură, dar nu și în lumea liberă; a emite adevăruri ambalate bizar, care nu contrariază cenzura din cauză că nu exprimă atitudini opuse regimului, poate trece drept un act curajos, când de fapt este doar un monument de ambiguități... Din astfel de simulacre ale unui *curaj*

exploatat cu indecență și oportunism s-au născut cariere literare comunist-glossy, tectonici „axiologice” (adversarii revizuirilor știu de ce se tem), șocante compromisuri ale Binelui inutil cu Răul obligatoriu, dar toate soldate cu un final fericit până în zilele noastre. În fond, lipsa de caracter nu este penalizată de nicio rigoare.

Întreaga problemă a liberalizării, spune Monica Lovinescu, *s-a pus – și am pus-o și noi – în termeni de generații. De câte ori am repetat-o? Liberalizarea așa a început: prin ivirea unei noi generații, prima din istoria noastră, care avea dreptul, bazându-se pe un criteriu etic, să-și respingă în bloc predecesorii compromiși de-a lungul realismului socialist. Admirăția, tot atât de necesară tinereții ca și contestația, nu putea să și-o manifeste decât în jurul unor rare excepții ale tăcerii – Lucian Blaga, Ion Barbu. O generație fără părinți spirituali. Dar pentru a-și întemeia disprețul și susține negarea ar fi trebuit să fie o generație a veghii, o generație fără somn. I se cerea prea mult? Mult mai puțin de fapt decât cerea ea însăși unor predecesori care avuseseră dacă nu scuza cel puțin explicația teroarei.*

Valabil și în zilele noastre, îndemnul la veghea asupra nașterii noilor forme ale gândirii și atitudinilor totalitare este nu numai actual, ci de-a dreptul necesar.

Monica Lovinescu arată care au fost cauzele abdicărilor și trădărilor: *din această generație pornită la drum cu mai multe drepturi (ea n-a avut de cucerit fragmentele de libertate acordate de sus, ci numai de a ști să le salvgardeze), dar și cu datorii sporite pe măsura acestor drepturi, a început, pe la sfârșitul lui 1968, să se desprindă o nouă gardă a compromisului, alcătuită din cei care voiau să profite estetic, fără să plătească etic. Să combine, adică, ascensiunea socială și în partid – achitată prin discursuri și articole de prostituție festivă – cu opera neîntinată estetic prin care pătrunzi și rămâi în istoria literară. Avântul acestei noi gărzi a compromisului a fost, o clipă, frânt, de „Tezele din iulie...”* Finalmente, însă, toate generațiile și-au dat mâna în compromis, cu rare excepții... (Tânăra generație de prin 1960 și ceva a irupt cu o întrebare aproape isterică – unde ne sunt bătrânii? – *dar propria ei demisie ne obligă azi*, spunea Monica Lovinescu în august

1972, la a doua întrebare, cu urmări probabil mai grave deoarece implică viitorul: unde ne sunt tinerii?)

Asistăm, după aproape cincizeci de ani de la aceste reflecții, la recăderea tuturor generațiilor în compromisuri (deși din motive diferite); aceste abdicări vizează mai ales subminarea anticomunismului, precum și legitimitatea curentului de re-legitimare și restaurație totalitară la treizeci de ani după căderea dictaturii. Autorii acestor ambiguități morale și ai noilor curenți nihilști provin în mare măsură din lumea literară și din intelectualitatea cu vizibilitate publică. Întrebarea pe care ar pune-o astăzi Monica Lovinescu, în condițiile noilor distorsiuni, ar fi până unde se vor întinde eternii *curteni fără frâu*? Căci nu bătrânețea sau tinerețea îi definesc la noi pe apostolii compromisului, ci lașitatea și oportunismul...

Se vor trezi scriitorii români din strania somnolență a atitudinii care a făcut și continuă să facă din ei, în tot universul comunist, un fel de orfani ai curajului? Continuând cu îngrijorare logica Monicăi Lovinescu, am updatat universul totalitar la momentul 2021, pentru că, în fond, astăzi nu sunt schimbări esențiale de semnalat...

Despre omul-criteriu

Adevărata operă a scriitorului sub totalitarism ar fi aceea de a rămâne, în ciuda tuturor tentațiilor colaboraționiste, vertical.

MONICA LOVINESCU

Aidoma tuturor disidenților români anticomuniști, care au filtrat totul prin democrație și etică – singurele forme de luptă directe în planul ideilor împotriva dictaturii și a totalitarismului –, dar având față de ei un plus de elocvență datorită exercițiului critic sobru și constant, Monica Lovinescu a fost ea însăși un criteriu. Ceea ce pentru majoritatea supraviețuitorilor de astăzi ai totalitarismului (colaboraționiști și traseiști de circumstanță – care își scuză mereu abdicările prin obolul dat *structurilor partidului-stat* sau *partidelor de carton* pentru, chipurile, securizarea operei lor literare; dar opera de conștiință unde se plasează?) este un concept aproape indimenticabil (păstrând întreg conținutul italianismului, așa cum l-a utilizat de la bun început George Călinescu), pentru Monica Lovinescu a fost o normă și un stil de viață. Un om-criteriu, adică un om care rămâne constant de partea propriei demnități, fie și plătind acest preț cu propria viață, deranjează toate generațiile de frustrați post-decemбриști români.

Nu numai o singură dată Monica Lovinescu afirmase că *adevărata operă a scriitorului sub totalitarism ar fi aceea de a rămâne, în ciuda tuturor tentațiilor colaboraționiste, vertical*. Un om liber, adică. Un om liber datorită nu evaziunii sau lașității, nici datorită amoralității sau pactului cu diavolul, ci grație discursului său interior și asumat fără teamă și în public, și care se opune constant retoricii

totalitare (care este plină de persuasiune găunoasă datorită propagandei oficiale și exercițiului represiunii). Este, în acest miez atitudinal al est-eticii monicalovinesciene, ceva din tragedia resimțită de Platon în fața morții lui Socrate – ce nu putuse să-i convingă pe judecătorii săi de inocența sa precum și de realele lui merite recunoscute de atenieni. Or, cu această dilemă a început, se știe, tradiția politică occidentală. La ea se raportează în permanență, la fel cu alți disidenți, și Monica Lovinescu, adeptă a discursului cu argumente și a dreptului la opinie, și nu a repudierii de tip adevăr platonician ce combate *doxa*. Ca și înaintașii de pe linia sa de gândire, ea nu a crezut nicio clipă, inițial, că *doctrina ideilor a fost o doctrină a standardelor și măsurilor sau că originea ei era politică*. Dar realitățile vremii – bolșevizarea României de către URSS – au pus-o într-o situație de refuz al relativității, când ambiguitatea discursului ei sau dezinteresul ar fi fost o formă de pactizare cu inamicul. Și atunci, precum Platon (primul filosof care a folosit ideile pentru scopuri politice), a urmat singura cale posibilă pentru a avansa în direcția anticomunistă: anularea diferenței dintre adevăr și atitudine nu mai era posibilă, așa cum orice nuanțare ideologică ori dubitativă este dificilă sub dictaturi, devenind accesibilă exegeților abia după căderea dictaturilor.

Monica Lovinescu se găsește față de analiștii (uneori judecătorii) ei de astăzi – nu puțini roși de complexe de neputință, de inferioritate morală și de *trăiri indimenticabile* –, la fel cum Socrate față de Platon. După ce Socrate își supusese *doxa* (adică opinia) la judecata opiniei iresponsabile a gloatei, a atenienilor, și după ce a pierdut prin vot majoritar în fața gloatei (cu toate că îi demonstrase că acțiunile sale nu au vrut decât binele Cetății), Platon a deprins din condamnarea lui Socrate fascinația pentru standarde absolute. Or, dictaturile, fără deosebire, trezesc un tip de polarizare similar, care anulează finalmente dialogul real (fapt recunoscut în cazul Monica Lovinescu versus comunismul): disidentul versus propaganda, *persona non grata* versus sistemul.

Cercetarea și evidențierea acestor lucruri sunt pe deplin justificate într-un îngrijorător postcomunism românesc (de fapt, un neocomunism mascat, căci sistemul românesc instaurat în 1989 de Ion Iliescu și cercurile fidele Moscovei a evoluat în direcția modelului rus, de alianță între ideologia comunistă resuscitată și oligarhia neocomunistă recent creată. În consecință, propaganda comunistă și spălarea creierului nu au încetat, în realitate, niciodată, iar toate acestea se regăsesc într-o veritabilă campanie publică orientată împotriva foștilor disidenți anticomuniști și deci și a memoriei Monicăi Lovinescu, caracterul campaniei fiind și intens antiamerican și antiatlantist).

Mulți din criticii Monicăi Lovinescu de astăzi uită (dar «uită» adesea și cu bună știință) de contextul istoric: că în 1947 – anul când Monica Lovinescu pleca la Paris cu o bursă a statului francez –, se semna și ratifica nedreptul „Tratat de pace cu România”, *ceea ce a deschis pentru guvernul de la București calea de a-și pune în aplicare fără restricții planurile criminale: arestarea oponentilor politici, scoaterea înafara legii a Partidului Național Țărănesc (Iuliu Maniu) și condamnarea liderilor săi, încetarea activității partidelor Național Liberal (Constantin I.C. Brătianu) și Social Democrat Independent (Constantin Titel Petrescu), scoaterea de la guvernare a Liberalilor-Tătărescu, desființarea completă a pluralismului politic ce existase începând din anii Unirii Principatelor sub Principele Vodă Cuza. Consecințele au fost distrugătoare pentru România, care devenea pentru multe decenii prizonieră de război, tratată cu abuz și despotism. Așadar, anul 1947 pune capăt în mod brutal evoluției României moderne, începută la 1859. Controlul economiei de către stat, sistemul de cote obligatorii din producția agricolă, reducerea drastică din armată, epurarea masivă a corpului didactic, introducerea de către comisarii sovietelor a securității de tip stalinist, introducerea „asesorilor populari” în instanțe și abdicarea silită a Regelui Mihai I – toate acestea fiind impuse în 1947 – au așezat România în antecamera „Republicii populare”, votată, în 45 de minute, la 30 decembrie 1947.*

Toate aceste date conturează foarte precis presiunea sub care contextul politic din Estul bolșevizat și sovietizat, aplicată imediat după

ravagiile lăsate în urmă de terorismul intelectual național-socialist nazist german, accelera în Europa criminală dezvoltarea conștiințelor antitotalitare de tip Hannah Arendt sau Monica Lovinescu.

Memoria, est-etica și pedagogia antitotalitară au nevoie de mecanisme de exorcizare a terorii comuniste. Dar, se întreba Monica Lovinescu în „Scriitura infernală”: *cum să exorcizăm ceva pentru care evităm și memoria și răspunderea?*

În altă parte (*Trecutul restituit*), scriitoarea evidențiază modelele umane de verticalitate posibile nu numai în democrațiile vechi, ci chiar și într-un *sistem represiv ca Gulagul întemeiat pe ură, trădare și delațiune*. Semnalează cartea *Pătimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, primul document din epocă asupra soldaților și ofițerilor români prizonieri de război în Uniunea Sovietică. Citează cazul autorului Radu Mărculescu (ce scrie basme, opere lirice, operete, reviste muzicale), care e urcat în trenul morții, unde descoperă *cum cultura poate să fie un remediu împotriva morții: el scrijelește pe zidul beciului NKVD-ist de la Marsank versuri de Vasile Voiculescu (pe cât de mare poet, pe atât de ocolit de condeiele critice, de parcă i s-ar reproșa că nu s-a ținut cuminte de esteticul pur și, din pricina intransigenței sale, de altminteri nedemonstrativă, a fost arestat la peste 70 de ani și s-a stins de pe urma celor suferite din anchetă)*. Radu Mărculescu, ofițer român prizonier, dar în viața civilă profesor și intelectual distins, povestește cum prizonierii români la ruși învățaseră (transformând *închisorile în universități*, și în ciuda terorii la care erau supuși) să se iubească între ei, să fie solidari, și să aibă compasiune până și față de populația rusă ce suporta teroarea unui regim criminal; este elocventă citarea versurilor lui Lermontov, înainte de a pleca el însuși în exil din țara natală ocupată de stalinism: „Adio, nespălata mea Rusie, / Împărăție de stăpâni și de robi/ Adio vouă, albastrelor chipie/ Și ție, preasupusul lor norod!”

Monica Lovinescu duce mai departe esența unui principiu unic ce salvează ființa umană de la luarea în posesie de către dictatori: pentru întâlnirea cu moartea, să avem în raniță o carte, iar în conștiință îndârjirea de a alege întotdeauna libertatea.

Despre traume și sovietizare mintală autohtonă

De o (altă) sută de ani – ați observat? – se pun neîntrerupt bazele culturii românești. Cred că a venit timpul primei cărămizi.

EUGEN IONESCU

Formele de irosire a energiilor culturale și intelectuale la români sunt inepuizabile. În ultimul secol, însă, recordurile de autosubminare a accesului nostru la modernitate și universalitate sunt mai reușite decât oricând, grație *armelor de luptă* furnizate de ideologii și de slăbiciunile criticii românești de idei. Literatura română băjbăie, de aceea, într-un perpetuu și nefericit item *in statu nascendi*. Cartea polemicii interbelice acut conflictogene dintre tradiționalism și modernism – care s-a lăsat cu vărsare de sânge și distrugere de cariere între Iorga și E. Lovinescu (ultimul fiind învins moral și fizic de conspirațiile asasine ale curentului ultranaționalist îndârjit împotriva europeanizării) –, se rejoacă astăzi cu pasionalitate pe redutele psihologice și discursive lăsate în urmă și în stare de funcționare de nazism, marxism-leninism, stalinism, bolșevism și ceaușism. Bătălia cea mai dură se dă în planul publicisticii – energofag, steril și total inutil, dar frecventat de specii de grafomani și demolatori de carieră –, utilizat ca artilerie grea de agitatorii de serviciu ai unor tabere lipsite de program și substanță literară, dar investindu-se cu nesaț în misiuni de gherilă. Eugen Ionescu atrăgea atenția încă de acum aproape o sută de ani, că „de o (altă) sută de ani – ați observat? – se pun neîntrerupt bazele culturii românești. Cred că a venit timpul primei cărămizi”. Au existat, finalmente, și câteva *prime cărămizi*, numai că spiritul distructiv românesc le-a folosit nu pentru a construi

ceva durabil, ci poate că mai ales pentru a le arunca în capul adversarului de idei. *Să se aleagă praful de cărămizile bune*, acesta e principiul dominant în lumea literară românească, lume ce încă stă sub semnul unor protocroniști de serviciu și ai cărei scriitori nu conteneau a fi prinși între două tipuri de terorism intelectual care sunt întotdeauna antagonice și utilizate după logici schizoide inepuizabile. Originea lor urcă din „sentimentul difuz al primejdiei” (E. Negrici) – adesea pur paranoice – și din „sentimentul vacuității și al frustrării, care domină simultan sau ușor decalat mentalul românesc, generând mituri și complexe”. Ce lume literară au generat aceste cocktailuri nefaste ivite din platforme ideologice, psihologice și sociologice sigur defavorizante pentru mediile autohtone? Adrian Marino, în „Viața unui om singur”, Ed. Polirom, 2010, p. 459, descrie cu îndreptățire un tablou apocaliptic și descurajant, dar profund realist și imediat recognoscibil: „Îndrăznesc să fac, din nou, o mărturisire, poate, pentru mulți, exagerată, extravagantă. Nu mă tem nici de Securitate, nici de SRI, dar de un anume tip de scriitor român, efectiv, mă tem. De ce? Fiindcă instituțiile amintite ascultă, oricum, de o minimă logică a sistemului, de unele regulamente și instrucțiuni interioare. Pe care, timp de decenii, am învățat să le descifrez bine. Să le parez și astfel să mă sustrag unor atacuri dușmănoase. Pe când scriitorul român, de acest tip, este în același timp impredictibil și vindicativ până în pânzele albe. Lumea „literară” ia adesea aspecte patologice, lipsite de orice scrupule”. Este vorba despre o categorie de scriitori care a devenit emblematică, deloc accidentală.

Principalul inamic al literaturii române sunt înșiși acești scriitori cantonați într-un tip de retorică gestionată fie ca terorism intelectual fie ca estetism vulgarizator. Dictaturile recente au statuat o viziune compromisă a profesiei ca platformă ideologică de grup de presiune, din care lipsește respectul pentru valoare și etică, dar din care absentează de asemenea și accentul cuvenit pus pe vocația liberală a literaturii și pe vocația de profesie liberală a scriitorului. Memoria este tratată ca o Cenușăreasă, în spațiul autohton, care încă e un adversar declarat al demitizărilor (fie ele și de partid) și al modernizării,

în timp ce în lumea cu adevărat liberă și libertariană Harold Bloom, a se vedea *Canonul Occidental*, repetă iar și iar (dar cine să audă, prin trompa mioriticului prezent continuu atemporal?) că „memoria este artă”. Nu e de mirare, așadar, că împotrivirea manifestată de contemporani față de etică, față de revizuire și față de procesul de re-branding al literaturii române, este ambalată în discursuri justificatoare sterile și inepuizabile, dar reiterate cu tenacitate și mediatizate prin publicistica cea mai agresivă. Este și motivul pentru care Eugen Negrici, în *Iluziile literaturii române* (Ed. Cartea Românească, 2008, p.290-291), observase: „chiar dacă nu simt nicio plăcere, trebuie să admit că mișcările ideo-literare de tip sămănătorist și proto-cronist par durabile, fiind motivate strict de împrejurările evoluției societății românești. Ele întrupează atât impulsul ocrotitor, cât și pe cel compensator. (...) Le vom găsi și în viitor, dacă literatura română va suporta traume și va avea complexe”.

Asupra *traumelor* ce continuă să funcționeze în România nu numai după 1989, ci și grație regimului lui Ion Iliescu – cel care a gestionat și patronat consolidarea regimului nefast post-decembrist și perpetuarea eternă a ticăloșiei sistemice generalizate –, se apleacă fără odihnă Monica Lovinescu, până și în ultimele sale zile. În 1998, în articolul *Reabilitare?* (*Diagonale*, Ed. Humanitas, 2002, p. 85-87), Monica Lovinescu denunță gestul profund traumatic de pretinsă *reabilitare* a mamei sale, Ecaterina – Bălăcioiu Lovinescu, săvârșit de autoritățile române la 23 iunie 1997, în cursul unui recurs în anulare („nu numai că n-am cerut o astfel de reabilitare, dar nici n-am fost anunțată”). Explicația refuzului: „Se confirmă regula. Pe care, până acum, par a fi înțeles-o doar cehii, care au declarat *ilegală* jurisprudența comunistă de la instaurarea regimului încoace și în felul acesta au anulat *toate* sentințele date în procesele politice. Nu de la caz la caz și de la cerere la cerere. (...)”

Tocmai acest regim comunist trebuie învinovățit, iară nu victimele sale dezvinovățite. A proceda ca acum înseamnă doar a recunoaște drept legal sistemul juridic românesc. De fapt, aceste procese izolate de reabilitare înlocuiesc și desfid marele, singurul proces care își

așteaptă mai departe ceasul (și orice spirit cât de cât casandric poate presupune că nici nu va suna): procesul comunismului”.

Pornind de la condamnarea îndreptățită a Legilor și a Justiției strâmbе românești lăsate de Ion Iliescu drept armă decisivă în spălarea creierului românilor după lovitura sa neocomunistă cu aliați sovietici, Monica Lovinescu deplasează apoi accentul – în cheia est-eticii –, către mediul literar, precum și către logicile criticii literare și ale utilizării deontologice a criteriilor de bine-adevăr și valoare.

Investigând mai departe registrul și consecințele *traumelor*, fatale pentru lumea scriitorilor – pentru că *traumele* sunt piatră de temelie pentru realul și imaginarul din lumea post-comunistă, din care scriitorii extrag ideile și pasta mentală a creației –, găsim în altă parte o analiză exemplară pe care Monica Lovinescu o face cărții semnate de Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului, Gulagul în conștiința românească*, Fundația Culturală Română, București, 1998. Astfel, în articolul *Scrittura infernală (Diagonale)*, Ed. Humanitas, 2002, p. 158), Monica Lovinescu laudă reperatele și plaja de valori ale analizei făcută cu acribie de Ruxandra Cesereanu pe un domeniu cuprins teoretic și exhaustiv pe o bibliografie ce merge între Hannah Arendt și Glucksmann, și de asemenea apreciază faptul că volumul în chestie conține – pentru prima dată în istoria literară românească – evaluările metodice ale romanelor „obsedan-tului deceniu”, cele între „disidență și oportunism”.

Atmosfera e bine conturată și chiar concuroasă de *Jurnalele* lui Ion D. Sîrbu: „Mă tem că ora, în care aștia se pot lipsi foarte bine de noi a sosit. Se poate trăi fără cultură, presă, umanism. Fără reviste, literatură, arte, spectacole. Fără religie, fără ideologie, fără politică chiar. Fără niciun Dumnezeu, în afară de... Ceaușescu”⁸⁶.

Sau despre fanatica îndoctrinare și cultul personalității, moștenite de la Ceaușescu și de liderii de azi și camarilele lor: „Dintr-o mănăstire siberiană sau o uitată facultate de filosofie din Caucaz, va

⁸⁶ Oscar Lemnaru către Ion D. Sîrbu, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2009, p.119

trebui să se ridice un profet de tip Tolstoi sau prinț Mișkin, care să întrebe doar atât: „Cine și conform căror criterii va selecționa o nouă și tânără conducere de partid care să promoveze *inteligența, priceperea, cinstea*? Fiindcă la sursa tuturor nefericirilor noastre stă eroarea fundamentală de a fi dat Puterea deplină – promovând *prostia, incompetența, corupția* – cadrelor și instituțiilor, declarate infailibile și ireversibile...

Acest profet va fi ucis cu pietre mult înainte să ajungă să urce în tribuna oficială.”⁸⁷

⁸⁷ Ion D. Sîrbu, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2009, p.211

Închiderea în ghetou

Ce sunt oamenii pentru pietre și munți?

JANE AUSTIN

Nimic mai incitant în definirea omului actual decât calitatea spiritului său critic, a gradelor de libertate interioară și a discernământului estetic.

Vom începe de această dată cu o schimbare de perspectivă: reflecția psihanalizatorilor culturali asupra istoriei s-a adâncit și s-a rafinat cu precădere în chestiunea totalitarismului nazist și a totalitarismului comunist. Uriașa nebulie colectivă a experienței Holocaustului a întemeiat psihanaliza culturală, care se continuă astăzi și prin observarea nebuliei colective a experienței comunismului și neostalinismului din Gulag sau a fascismului religios aflat în creștere. Cu timpul, psihanalizatorii culturali au apelat și la armele și statutul scriitorilor, ale criticilor, ale actorilor, pictorilor și regizorilor. Nebunia totalitară, cu infinitele ei resurse cazuistice de analiză și interpretare, a substituit, în analizele culturale, toate experiențele fondatoare ale psihanalizei personale, cum fuseseră mai devreme istoriile gen Anna O., nevrozele infantile cu șobolani, obsesiile cu lupi și strigoi. Monștrii și fantelele politicului, generate de utopiile totalitare, au întrecut în genază morbidă toate resursele individuale ale imaginării patologice. După Auschwitz (în sensul teoriei lui Patrick Di Mascio) și după Gulag, criticul de astăzi are nevoie și de potențialul de bun psihanalist cultural, pentru a reformula termenii unei analize veritabile. Așa cum are nevoie, în egală măsură, și de *etica neuitării* dar și de competență estetică. Eugen Lovinescu pretinsese criticului o conștiință specială, care nu se mai regăsește decât arareori la criticii

români din ultimele decade: „Mai mult decât competență și talent, criticului i se cere conștiință profesională. Prin laudă și blam putând deveni lesne un instrument de ascensiune socială pentru a nu rămâne în categoria simplei publicistici, critica trebuie să se ferească de compromis, complezență, coliziune de interese, ca de o primejdie mortală. Ea trebuie să se bucure de o independență morală absolută; date fiind condițiile vieții noastre publice, ea e o asceză”. Spiritul critic românesc aproape în totalitate trece printr-o stare de degenerescență și deviație (de care și Eugen Negrici, cum și Adrian Marino sunt nemulțumiți), și despre care însuși Eugeniu Coșeriu – veritabil titan al filosofiei culturii și al filosofiei lingvisticii secolului XX –, îmi vorbea îngrijorat, de la 20 octombrie 2001, în cadrul Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului de la Suceava:

„În critica românească, există două atitudini la care eu mă opun, în general cu foarte puțin succes, pentru că trăind în exil nu pot participa la toate discuțiile și la lupta actuală din România: două atitudini care îmi par, ambele, reprobabile. Una, este atitudinea așa-zisă pozitivă excesivă care consideră valorile românești ca valori absolute și le consideră la același nivel pe toate. Cealaltă atitudine este, dimpotrivă, atitudinea hipercritică privitor la tot ce este românesc. (...)

Concluzia este că trebuie să fim lucizi în ceea ce privește valorile noastre și să nu exagerăm. Eu recomand să fugim de atitudinile exagerate, hiperbolizante, mai ales când vin în absența bunei cunoașteri atât a valorilor noastre, cât și a valorilor universale deja consacrate, la care raportăm mereu și adăugăm judecățile de valoare. Vorbind despre premiul Nobel și literatura română... necesitatea recuperării simțului realității este urgentă... Să luăm, de pildă, romancierii Americii de Sud. Să vedem diferența, cât sunt de mari, și cum întrec cu mult valoarea maculaturilor scrise și publicate în limba română!

În concluzie, lipsa de critică, pe de o parte, și atitudinea hipercritică față de valorile românești, pe de altă parte, sunt respinse de mine. Ele au adus mereu mari prejudicii culturii și limbii române, iar în prezent pot fi considerate cei mai mari inamici pe termen lung și cu consecințe incalculabile pentru cultura românească”. La fiecare

discurs public al său din spațiul românesc, Eugeniu Coșeriu – deși nu făcea politică, ci numai „politica profesiei” – a avut mereu și câte un bonus pentru politicieni: „Politicienii ar trebui să cunoască bine cultura românească, să și-o însușească și în mod critic, ca să știe ce anume apără, cum apără și de ce trebuie să apere. Să aibă un jurământ de fidelitate față de această cultură”.

Spiritul critic actual are nevoie de o relansare în acord cu noul Zeitgeist. Lipsa de precizie a privirii critice și a metodologiilor riscă să scoată înafara timpului această instituție de bază a modernizării. Cercetarea critică a valorilor estetice incumbă și o raportare simetrică la mutația valorilor și la reperele eticii, în sensul în care o pretindeau, cu diverse nuanțe, și spiritualul maiorescian, apoi și cel lovinescian. Cu precizarea, făcută și de Gheorghe Grigurcu, anume că „eticul la care face referire doctrina lovinesciană nu e confundabil cu ethosul intrinsec al actului de creație ori exegeză, fiind o concepție pragmatică asupra artei, ce o îndepărta de la finalitatea sa estetică”. Continuând-o pe Monica Lovinescu, Gheorghe Grigurcu reacționează ferm împotriva noilor tehnici de omerta critică folosite de noul extremism, de inspirație comunisto-fascistă, care este insultător pentru că „resuscită un tradiționalism dubios și promovează un kitsch propagandistic”(vezi cazul Adrian Păunescu).

Spiritul critic alimentat de perspectiva psihanalistului conștient de rădăcinile post-Shaoh și post-Gulag ale epocii, culturii, civilizației și literaturii actuale este preocupat de efectele estetice și morale capitalizate în contul unei interactivități și interacțiuni complexe pe care oamenii de știință o numesc *efectul fluturelui*, iar acad. Basarab Nicolescu o explică prin principiul transdisciplinarității: actul critic al timpului prezent este propulsat de anvergura unei extrapolări, pentru că implică și istoria culturală a celui de al doilea război mondial, și sistemele de dominație autoritare, totalitare și coloniale, precum și istoriile culturale și istoriile culturii societăților actuale, cât și epistemologia istoriei timpului prezent. Este, aceasta, abordarea cea mai utilă a raporturilor dintre prezent și trecut („viitorul prezentului stă în trecut”), una care să fie sensibilă la virtuțile memoriei,

ale mărturiei, ale rolului hipermnziei în generarea de imaginaruri psihologice și artistice inedite și valoroase. Totul, însă, trebuie să ducă la standarde critice înalte, iar nu, după cum observase cu tristețe Monica Lovinescu încă din 17 februarie 1968 (*Unde Scurte*, Jurnal indirect, Ed. Humanitas, București, 1990, p.258) la eșecuri repetate legate de faptul că e plin de „condeieri care n-au decât legături false cu orice fel de critică, perpetuează în presa literară, sub alți termeni și alte măști, năravuri mai vechi. Unul dintre ele este lipsa voită a oricărei perspective riscante de istorie literară. Riscul de a distinge dintr-o producție curentă, rămasă încă sub nivelul literaturii, cartea ce ți se pare menită a înfrunta timpul. De aceea, revistele din România sunt pline de «referate de lectură», în care învălmășeala valorilor este egală cu lipsa de valoare a referentului”. Acesta este motivul pentru care, spune mai departe autoarea, de exemplu cartea *Iarna Bărbaților* a lui Ștefan Bănuțescu n-a fost salutăată drept ceea ce era: *un act de reînviere literară*; din aceleași motive, despre *Iona* lui Marin Sorescu nu s-a spus încă ceea ce era normal să se spună, și anume „că dă ființă unei noi dramaturgii românești”, și aceleași lucruri supărătoare care țin de eclecticismul lipsei de criterii explică de ce „Ioan Alexandru, o supremă șansă a poeziei metafizice, a fost pus pe același plan cu atâția poeți fără valoare”.

Lipsiți de respect pentru demnitatea literară și critică, observa încă acum aproape cincizeci de ani Monica Lovinescu, cei lipsiți de talent și de spirit critic se specializează în replicarea citatelor; acești referenți (afilați mereu în disperată încercare de a umple antologiile, istoriile critice, enciclopediile și tratatele) sunt, totuși, de neoprit; ei poluează, determină un fenomen literar amplu și agresiv, deși lipsit de valoare. „Ei au o obsesie: de a umple rândurile, de unde interminabilele introduceri fără raport, sau în raport superficial cu subiectul, și tot atât de interminabilele citate care n-au cele mai adeseori justificarea vreunui comentariu original. Există o grafomanie a «referențelor» care n-are egal decât «grafomania» falșilor prozatori sau falșilor poeți, până ieri plătiți cu rândul și cărora un astfel de îndemn extraliterar le provoca o sete patologică de opere complete”.

Monica Lovinescu atrage de fapt atenția „asupra situației criticii de ieri ale cărei consecințe se văd și azi” (p.258, op.cit.), iar prin extrapolare observăm cum în zilele noastre, la cincizeci de ani distanță, același *ieri*, furnizat de un spirit critic iresponsabil, rezervă loc de frunte unui *azi* problematic. Consecința a perpetuării unui spirit critic uzurpat.

Pierderea sau degradarea spiritului critic e consecința vremurilor ipocrite din care venim și a vremurilor de perfidă și mutantă *altfel de ipocrizie* în care am intrat. Gheorghe Grigurcu a formulat magistral spiritul vremurilor noastre, ipostaziat în formele fără fond ale deriziunii: „Uzurpării civice, întrupate de puterea postdecembristă, îi răspunde uzurparea estetică”, iar pretinsa libertate de creație este din nou condiționată politic, chiar dacă e vorba de „politica ascunsă în burta calului troian al „apolitismului” de fațadă”.

Ca un paradox, o nouă închidere în ghetou (un ghetou mental) se suprapune perioadei istorice de ieșire din Gulag.

Acest derapaj al discernământului și spiritului critic dovedește că ieșirea din deconstruirea aferentă spiritului totalitar încă nu a avut loc. Psihanalizând, e un joc prelungit al actelor de libertate ratate, care nu a fixat încă limitele libertății interioare. Această experiență va rămâne la fel de misterioasă cum misterioasă a rămas, bunăoară, în istorie calea prin care Alia, soția lui Soljenițin, a scos din Gulag enorma arhivă prin care soțul ei a putut să continue să scrie în exilul american.

Intelectualii și etica: prin hipermnezie, luciditate și binele public împotriva utopiei

*Am respirat adânc și am ascultat vechiul plâns al
inimii mele.*

Sunt. Sunt. Sunt.

SYLVIA PLATH

Norman Manea relatează, în volumul *Despre clovni: dictatorul și artistul* (Biblioteca Apostrof, Cluj, 1997, p. 34), dialogul avut cu un intelectual american ce cunoștea bine România și care mărturisea că ceea ce l-a surprins la țara noastră este relația dintre *oamenii buni și oamenii răi* (definiți astfel din punctul de vedere al raportării la totalitarism): „nicăieri, parcă, prăpastia dintre oamenii buni și cei răi, mai mult decât atât, dintre oamenii dedicați Binelui și cei slujind Răul, nu pare mai mare. Dar... cooperează. Nicăieri conlucrarea nu este mai ciudată, mai de neînțeles”.

Această uimire definește de fapt perplexitatea civilizației occidentale – prin reprezentanții ei cei mai lucizi și informați – în fața cinismului societăților comunizate și a relativismului amnezic post-totalitar din Est, în particular din România.

Conlucrarea aceasta lovită de bizarerie pare să atingă apogeul la nivelul intelectualității (cu atât mai mult al intelectualității implicate în politică și în gestiunea binelui public), unde generează și consecințele cele mai nocive, pentru că intelectualitatea furnizează societății modele ideologice și culturale, dar și paradigme social-politice. Intelectualitatea are vizibilitatea cea mai importantă în societatea cunoașterii, iar devierile ei, ca și devianța legăturilor cu etica și cu morala, precum și imoralitatea sau amoralitatea intelectualilor

angrenați în gestiunea puterii, toate acestea conduc la posibile catastrofe colective.

Hipermnezia responsabilă, pe care Laurence Langer, în studiul său *Holocaust Testimonies*, o numise „insomniac faculty”, devine la Monica Lovinescu, *etica neuitării*: o cultură a eticii memoriei al cărei scop este prevenirea tiranofliei și dezvoltarea democrației.

În *Cuvântul înainte* scris de Monica Lovinescu pentru volumul *Diagonale*, Seria *Procesul Comunismului*, Ed. Humanitas, 2002, autoarea își recunoaște obsesia pentru adevăr, izvorâtă dintr-o dublă stare de vexațiune: pe de o parte, e uimirea, „de a vedea amnezia cuprinzând peisajul intelectual din România”; pe de altă parte, e uluirea de a constata, încă din primii ani post-comuniști, cum publicul se îndepărtează de sintagma de „proces al comunismului”, fie el măcar în cheie morală, dacă nu și juridică, așa cum s-ar fi convenit. Zidul care crește în oameni, datorită manipulărilor politice și îngropării adevărilor totalitarismului, anulează orice idee de etică și orice nivel de responsabilitate a oamenilor politici pentru faptele lor. Iar de la politicienii cinici, imorali și amnezici de dinainte de 1989 se inspiră, din lipsă de recursuri la morală, și clasa politică de azi. „Desigur, Zidul Berlinului nu s-a năruit cu totul mai nicăieri. Printre ruinele utopiei presărate pe multe țări și chiar continente mai circulă încă, despletite, fantomele. Dacă există pentru acest public al uităciunii vreo sintagmă, detestabilă, «resentimentară», la limita ridicolă, este aceea a «procesului comunismului». Ea nu poate fi rostită decât la Sighet sau printre titlurile de colecție ale unei edituri excepționale sau ale unei reviste «specializate». Rareori dăm de ea sub pana unor scriitori sau publiciști”, remarcă Monica Lovinescu (p.5, op.cit.).

Dincolo de atribuirea caracterului utopic procesului de comunicare, comunismului propriu-zis și ororilor aferente, se găsește ideologia marxist-leninistă și implicarea intelectualilor de partea răului politic totalitar. De la acest raționament, Monica Lovinescu nu s-a abătut niciodată.

În studiul intitulat „A fi sau a nu fi... intelectual”, publicat și în volumul *Diagonale* (p. 29, op.cit.) Monica Lovinescu reia o mai veche temă, aceea a rolului intelectualilor în politică. Cu precădere în Europa. Îl citează pe sociologul francez Jules Monnerot, care, în pamfletul „înflăcărat și acid” intitulat *La France intellectuelle* (1970) aduce precizări privind originea și data apariției în Europa a termenului de intelectual, ca *substantiv* și nu ca *adjectiv*. Astfel, el arată că momentul este atribuit istoric primei *petiții scrise* de scriitori, artiști, universitari, pentru revizuirea procesului Dreyfus, apărută în ziarul L'Aurore sub directoratul lui Georges Clemenceau, căruia i se atribuie și titlul de „Manifestul Intelectualilor” (după opinia ambasadorului Maurice Paléologue, citat la rândul lui de Monnerot). Totuși, observă același Monnerot, semnatarii petiției scrise nu se pot încadra toți în categoria astfel formată. „Unii dintre ei sunt scriitori, ca Proust, teoreticieni dezinteresați, ca Georges Sorel, sau umaniști, ca elenistul și omul politic Victor Bérard”. Dar, întărește și Monica Lovinescu, *prima petiție „de stânga”, purtând semnături prestigioase, este lansată împreună cu termenul cel nou: „intelectual”*. Dacă Monica Lovinescu atribuie o anumită maliție acestui termen, poate că ea vine de la aspectul peiorativ cu care el a fost abordat de la bun început de Monnerot, care susținea că „îi este de ajuns să sublinieze că nu-i poți găsi corespondent în greaca veche, pentru ca să devină de-a dreptul suspect”. Mai mult, pentru a critica lipsa de angajament (a categoriei botezate *intelectuali*) în căutarea adevărului și în cultivarea înțelepciunii, Monnerot invocă definiția pe care, la 14 ianuarie 1898, Brunetière o dădea noului termen ce avea să se bucure, de atunci, de mult prestigiu, dar și de o uriașă manipulare: „Singurul fapt că a fost creat acest cuvânt „intelectual” spre a desemna, ca într-o castă aristocratică, pe cei care trăiesc în laboratoare și biblioteci ne dezvăluie una din trăsăturile cele mai ridicole ale vremii noastre: pretenția de a ridica scriitori, savanți, profesori, filologi la rangul de supraoameni”.

Monnerot invocă prudent această „pretenție” care a afectat atât istoria contemporană cât și istoria ideilor; i-a intuit riscul major

înregistrat în practica politică prin fetișizarea intelectualilor. Mai aproape de noi, câteva dezvoltări interesante se pot găsi în cartea lui Mark Lilla, intitulată *Spiritul nesăbuit. Intelectualii în politică*, Ed. Polirom, 2005, unde Sorin Antohi atrage atenția asupra perspectivei date de *spiritul public din America de Nord, precum și a urmărilor influenței franceze asupra acestui spațiu*, punând accentul pe acuratețea abordării intelectualilor și mai ales a intelectualilor tiranofili prin prisma *analizei raportului dificil dintre doctrinarii liberalismului și intelectuali în general*.

De la prudența manifestată de Monnerot față de definiția intelectualilor și până la semnele clare care îi dau acestuia dreptate nu a fost decât un pas: experiența implicării intelectualilor în ideologie, în utopiile politice și în excesele totalitare ale secolului al XX-lea a confirmat cele mai sumbre previziuni. Monica Lovinescu (op.cit., p. 30) atrage atenția asupra faptului că, atunci când „Lenin voia să transforme „intelectualul” într-un „bacil revoluționar”, el știa că nu-i cere imposibilul. Într-adevăr, cei mai mulți dintre intelectualii occidentali s-au situat, din 1917 și până la implozia comunismului, la stânga, de preferință la extrema-stângă”. Elemente de detaliu privind consecințele radicalizării intelectualilor prin pierderea limitelor de implicare în politică și a reperelor binelui public cărui a se circumscrie, sunt analizate de Jean Sévilla în cartea *Terorismul intelectual*, Ed. Humanitas, 2007. Ideile Monicăi Lovinescu sunt, astfel, actualizate și continuate de cercetarea lui Sévilla: „practicând amalgamarea, procesul de intenție și vânătoria de vrăjitoare, acest mecanism totalitar a constituit un obstacol în fața oricărei dezbateri asupra problemelor pe care le angajează viitorul”. Acesta este terorismul intelectual, care nu numai în spațiul francez a împovărat intelectualitatea cu numeroase vini: „În 1950, elitele (intelectuale, n.m.) îl ridicau în slăvi pe Stalin. În 1960, aceleași elite ne asigurau că decolonizarea va aduce fericirea în ținuturile de dincolo de mări. În 1968, visau să suprimă orice constrângere socială. În 1975, salutau victoria comunismului în Indochina. În 1981, credeau că au părăsit întunericul pentru lumină. În 1985, proclamau că Franța e

datoare să primească dezmoșteniții din întreaga lume. Iar în anii '90, aceleași elite afirmă că timpul națiunilor, al familiilor și al religiilor a luat sfârșit”. Spiritele refractare acestui discurs, decretat ca politic corect, erau discreditate și marginalizate. Sévilla (op.cit., p.278) face critica acestui fundamentalism al intelectualilor francezi, și al majorității intelectualilor de frondă occidentali – „uniformitatea este contrariul unității: când unitatea adună, uniformitatea divide. Or, politica nu înseamnă război civil. Ea este, dimpotrivă, arta de a face să coabiteze diferite familii de gândire în jurul unui numitor comun. Iar atunci când Europa nu constituie o comunitate încheiată, națiunea rămâne locul geometric în care se rezolvă dialectica universalului, a identității și a particularului”.

Cu alte cuvinte, și cu mult înainte, Monica Lovinescu afirmase (op. cit., p.30) că „inițial, intelectualul din Franța și mai apoi din tot Occidentul, nu a fost altceva decât un petiționar al absolutului pe care voia să-l coboare în Cetate. Or, promisiunea Paradisului terestru a aparținut mai ales extremei-stângi și, din 1917, îndeosebi Rusiei, a cărei „revoluție” a ajuns, pentru credincioșii săi laici, tărâm de sacralitate”. Aceasta este cauza, spune autoarea, pentru care „intelectualul de stânga a devenit nu doar revoluționar, dar și agent de legătură cu profesioniștii subversiunii, uneori direct cu comisarii și cu spionii”. Ea susține afirmația de mai sus cu referirea la celebra carte *La fin de l'innocence* a profesorului American Stephen Koch. Volumul conține numeroase dezvăluiri privind istoricele momente ale deschiderii arhivelor sovietice și marchează începutul demitizărilor: „acum se poate verifica – și Koch o face – teza legitimă după care legătura dintre intelectualul „inocent” (așa cum erau desemnați tovarășii de drum) și agenții Cominternului – cel mai important și cu destinul cel mai tragic rămâne Münzenberg – nu reprezenta doar o figură de stil. Era una din armele privilegiate în lupta aparent anti-fascistă, de fapt prostalinistă.

În numele acestui antifascism chiar după război, când fascismul fusese învins, anulat, stânga procomunistă a exercitat la Paris o micro-teroare intelectuală căreia îi pot sta martori toți esticii refugiați

pe malurile Senei: la cel mai mic semn de anticomunism, se vedeau tratați drept fasciști”.

Din perspectiva nedezmintit est-etică pe care a cultivat-o de-a lungul vieții, Monica Lovinescu alocă grade diferite de vinovăție intelectualilor din Est și respectiv din Vest. Ultimii sunt mai culpabili, la un prim nivel al analizei, pentru că „au intrat în totalitarism ca într-o religie de bunăvoie”, în timp ce intelectualii din Est „erau nevoiți să-l suporte afișând semnele unei false credințe”. Mai departe, la alt nivel al cercetării, subtilitățile acestei analize făcute de disidenta și gânditoarea româncă folosind rigoarea arendtiană și eficiența maximă a principiului parcimoniei sunt incredibile: „un intelectual din Apus nu putea controla în cotidian aplicarea utopiei, el prosperând la adăpostul iluziei și al potemkiniadei, pe când cel răsăritean se simțea mereu dezmințit în discursul său de realitatea imediată. În acest al doilea sens, mai vinovat s-a dovedit intelectualul trăitor în regimul comunist, deși Gulagul ar fi trebuit să vorbească conștiinței tuturor, chiar de la distanță”.

Tiranofilia intelectualilor de stânga a funcționat de-a lungul vremii mai ales prin omerta și asasinat moral. Însuși Monnerot, relatează Monica Lovinescu (op.cit., p.31) a devenit o astfel de victimă a „dictaturii” pariziene, din momentul în care i-a opus spiritul său critic. El s-a văzut izolat și în jurul lui s-a instalat, ca o moarte conspirativă publică, tăcerea. Fusese de stânga, alături de Bataille și Caillois, la *Collège de Sociologie*, la începuturile carierei sale, în anii interbelici. Spre deosebire de majoritatea teoreticienilor stângii post-belice, y compris Sartre, Monnerot luptă pentru Rezistență. Apoi devine o autoritate în sovietologice, prin publicarea masivului studiu *Sociologie du communisme*, în 1963, tradusă în mai multe limbi. Dar acum se dă și semnalul de a fi distrus. Când, în 1969, îi apare lucrarea capitală *Sociologie de la révolution*, ea e tradusă doar în italiană și nimeni nu va scrie despre ea. Monica Lovinescu își amintește că nimeni nu l-a mai invitat, de atunci, la microfon sau pe micul ecran, ca să prezinte această operă monumentală, înafară de ea, la postul Radio Europa Liberă, pentru un dialog de 50 de minute.

Răzbunarea stângii și chiar a gauliștilor francezi este teribilă: „e probabil fără precedent: numele lui Monnerot e absent din dicționarele franceze iar moartea lui, petrecută în 1995, a trecut aproape neobservată”, deși celebrul eseist, sociolog și jurnalist marcaseră din plin spiritul public francez și oferise un exemplu de mare luciditate pentru un intelectual în Franța expusă tiranofiliei intelighentsiei de stânga. Intoleranța acestui spirit avea să ducă la cruzime fără precedent în judecarea celui ce își va încheia cariera scriind, plin de bun simț și de liberalism terapeutic, *Désintox. Au secours de la France décérébrée*, Paris, Albatros, 1987.

Decerebrarea României, mult mai avansată decât aceea a Franței, pune probleme mult mai serioase și profunde, după căderea dictaturii de extrema-stângă și după tranziția neocomunistă.

Marile paradigme europene tradiționale, de la metafizică la istorism și marxism, și-au devorat intelectualii prin eșecul simultan al proiectelor utopice, Holocaustul și Gulagul. În Europa și în România se simte nevoia acută de a plasa nervozitatea timpurilor politice noi înafara fanatizării intelectualilor și a radicalizării. O paradigmă ideală ar fi, astăzi, indusă de hiperpermnezia temperată, luciditatea responsabilă și raționalitatea antiutopică.

Despre vechi motive de discordie: din culisele manipulării publice în România

*Trăim pentru cărți. Misiune dulce în această lume
dominată de dezordine și decădere.*

UMBERTO ECO

Covorul roșu

Istoria este făcută din momente purificatoare – ce vin după orori și după erori – ca și din *spovedanii ale învinșilor*. Greșelile se repetă constant, nimic nu e nou sub soare, în ciuda faptului că unii oameni teoretici își canalizează energiile întru salvarea Binelui public.

În 1992, toți analiștii politici, inclusiv Monica Lovinescu, salu-
tau faptul că imperiul sovietic s-a dezagregat, iar „Gorbaciov însuși
nu mai este altceva decât o epavă politică”. Naivii își făceau speranțe,
pesimiștii nici măcar iluzii.

Contrar tuturor evidențelor, și Monica Lovinescu, și Vladimir
Tismăneanu își imaginau cu greu că „România ar putea deveni unica
excepție, unica țară fostă comunistă în care să se încerce o strategie
politică neosocialistă și colectivistă complet lipsită de șanse de suc-
ces”. Mai mult, ultimul prevestea, într-un text transmis la Europa
Liberă pe 1 februarie 1992 (*Logica puterii și logica istoriei*) faptul că
domnii Iliescu și Bîrlădeanu nu vor reuși altceva, în timp, decât să
facă dovada *sterilității flagrante a viziunii lor politice marcat birocratice
și etatiste*. După aceea, se observase că a avut loc achitarea foștilor
demnitari comuniști. Acest lucru era pus pe seama faptului că *un
regim prezidențial dominat de un grup politic cu trecut similar cu al*

acuzărilor se solidarizase cu acuzații, ca să-i scoată basma curată, să-i scuze, să-i albească și să-i recicleze pentru etapa următoare a comunismului. Partidul Comunist Român, ca și Partidul Comunist din fosta URSS, trebuia să meargă mai departe, să se pregătească pentru vremuri din nou prielnice, în care principiile leninismului să se dovedească din nou utile, asta mai ales din cauza forței și longevității liderilor și aparatcic-ilor comuniști, dar și din cauza forței generice a stângii de a seduce. Achitarea cadrelor politice de la vârf, produsă la începutul anilor '90 la București, după modelul Moscovei, reprezenta *confesiunea veritabilei identități politice a echipei diriguitoare* instalată în România, cu sprijinul Moscovei, dar și ca urmare a divisiunilor din decembrie 1989 sau din timpul mineriadelor. Obstinația lui Gorbaciov a fost aceea de a conserva partidul comunist, *ca mumie a timpurilor înregimentării totalitare*, or aceeași obsesie l-a călăuzit și pe Iliescu. Singura cosmetizare posibilă a ținut la el de o strategie de manipulare: întâi, divizarea FSN și, al doilea, găsirea vinovatului de serviciu, care să dea satisfacție formală *prostimii*, dar să salveze, în realitate, troica ideologică a comunismului. Divizarea FSN a urmărit să creeze electoratului român falsă premisă a existenței unei elite anticomuniste novatoare chiar în FSN-PCR și, din această perspectivă, posibilitatea controlului distructiv asupra tuturor celorlalte curente politice autentice anti-comuniste plasate însă înafara PCR. Mai departe, pentru a convinge populația privind onestitatea chipurile ireproșabilă a PCR, vinovatele de serviciu ale PCR-FSN au fost desemnate de Iliescu a fi, în bloc, numai serviciile secrete (formate și din structuri de informații clasice, dar și din poliție politică, și fiind, totuși, subordonate direct comenzilor PCR și nu invers, lucru care se regăsește și la ora actuală, de altfel); pentru a-și atinge scopul, Iliescu a mers pe construirea unui maniheism intern jdanovist de partid care scuza aprioric toți cadriștii nomenclaturii și corifeii propagandei (personaje care conduc copios toată societatea românească), anatemizându-i însă în bloc numai pe cei care, militari fiind, și primind ordine *de sus*, erau obligați de legea militară să le execute (nu că i-ar scuza cineva, dar poate că e mai corect să fie

deconstruit cum se cuvine mecanismul de funcționare a raportului Putere-Nomenclatură în societatea neocomunistă, observând și faptul că gradele de culpabilitate în partidele-stat totalitare nu sunt decise pe orizontală, ci pe verticală, iar pe palierele omnipotente, în mod personalizat). Dacă un Nürnberg românesc nu a existat (lucru anticipat și deplâns încă din anii '90 chiar de Monica Lovinescu), asistăm astăzi la aplicarea unui justițiarism etic cu două viteze, în numele căruia, pentru aceeași vină de a fi aparținut nomenclaturii comuniste, unii sunt spălați și trimiși Parlament sau în fruntea statului, iar alții sunt excomunicați. De Justiție vera nu poate fi vorba, aici. În același timp, toți disidenții autentici cunoscuți și iubiți de români – disidenți pe care valurile înnoirii politice din 1990 îi aduseseră în prim plan și în conducerea țării –, au fost înlăturați de tandemul nomenclaturist Roman – Iliescu. Tot în acele timpuri de acum 30 de ani, în presa de partid *s-a reconstituit vocabularul delațiunii, al urii, al disensiunii și al torționarilor publici*. Programul noului PCR, adică FSN, de la începutul anilor '90, se baza pe „Scrisoarea celor șase”, care este, (cf. Vladimir Tismăneanu) *documentul decisiv privind direcția gorbaciovistă din interiorul comunismului mondial*, și nu s-a bazat *nicidecum pe ideile unor Paul Goma, Mihai Botez, Dorin Tudoran, Vlad Georgescu, Doina Cornea, Gabriel Andreescu sau Ana Blandiana etc.*

Multă vreme, intelectualii vizibili au avertizat că amânarea reformelor și blocarea tranziției ar fi periculoase. Astăzi se vede limpede că răul a fost mai mare: a fost fatal. Iar dincolo de toate astea, supraviețuitorul Iliescu și supraviețuitorul Gorbaciov au așternut peste creierele spălate covorul roșu pe care a pășit Putin. Unii încă vor ca acest covor să înceapă la Moscova și să se termine la București.

Antisemitism pe tarabele Bisericii Ortodoxe. Procedul inventării de citate, folosit drept sursă fecundă de antisemitism

Biserica Ortodoxă ascunde multe mistere revelate și multe mistere nerevelate. Unii dintre monahii cu carismă (cândva, chiar și Iustin

Pîrvu, de exemplu) oferă cadou la plecare enoriașilor aparent inocenta carte *Spitalul*, de Nicolae Paulescu. Celebrul doctor, inventatorul insulinei, a avut vederi politice de extremă dreaptă, publicând în anul 1913 cartea *Spitalul, Coranul, Talmudul, Cahalul, Francmasoneria*. Acel text conține un mesaj antisemit virulent și criminal, incitând la rasism.

Reeditată în 2006 de Societatea de Studii Ortodoxe SPOUDON din Tesalonik, Grecia, cartea se vinde la ora actuală în multe mănăstiri din Moldova. Și nu e bine. Iată de ce:

Cartea *Spitalul, Coranul, Talmudul și Cahalul*, publicată încă în 1913, a primit în epocă o replică scrisă chiar de Șama Salzberger cu titlul „Adevărul despre Talmud și Judaism”, la care dr. Paulescu nu a găsit de cuviință să răspundă. Lașitate? Aroganță? Lipsă de bunăcredință? Ignoranță?

Pe internet există multe domenii de unde poate fi descărcat textul autentic al lui Șama Salzberger și astfel poate fi vizualizată această replică în care se precizează „sursa” din care s-a „inspirat” prof. Paulescu, precum și faptul că autorul respectiv (prof. Rohling de la Universitatea din Praga) a fost dat în judecată, la timp, și a fost condamnat de către un Tribunal din Viena, „pentru citate false sau inexistente în Talmud”.

„Fără îndoială că N. Paulescu a fost un om de știință remarcabil, dar tot atât de adevărat este că, vrem sau nu vrem, nu poate fi omisă poziția sa violent antisemită și antiștiințifică pe acest plan, expusă în numeroase lucrări și articole”, scrie Dr. Alexandru Elias, în articolul său intitulat „Rasism și cercetare științifică” publicat în numărul din luna mai 2011 al revistei *Realitatea evreiască*. Îi dau dreptate întrutotul, după ce am citit ambele cărți. Așa că, da, Nicolae Paulescu este savantul care a inventat insulina, dar și omul care a reinventat ura rasistă de înaltă cotă.

Reproduc din articolul lui A. Elias: „Dați-mi voie să subliniez doar câteva opinii „științifice” (pe lângă multe altele) emise de N. Paulescu în lucrarea sa „Degenerarea rasei jidănești” – București, 1928. Citez:

„Sub influența unor cauze morbide – care provocă leziuni în sistemul nervos și mai ales în creier, – rasa degenerată își schimbă caracterele speciei umane. Ea intră în domeniul Patologiei și se degradează din ce în ce – prin diverse malformații și prin tulburări în funcțiile organelor – până ce ajunge, în cele din urmă, să fie compusă din schilози, nebuni, epileptici, imbecili sau din monștri idioti... Ei bine, noi vom demonstra științificește că jidanii – care sunt toți degenerați, – fac parte din această clasă de criminali. Sau:

„...Creierul Jidanilor are o greutate cu mult mai mică decât acela al Arienilor. Și acest fapt a fost demonstrat, științificește, prin cântărirea creierului unor Jidani, dintre cei mai de seamă, ca literați, ca oameni politici.”

N. Paulescu exemplifică aceste afirmații cu cazul lui Anatole France și Gambetta, și chiar nu se îndoiește că și creierul lui A. Einstein și H. Bergson (care la acea dată erau încă în viață) au aceeași „anomalie”.

Și mai departe, concluzionează: „...întreaga rasă jidănească e degenerată”.

Antisemitismul profesorului N. Paulescu nu reprezintă numai o opțiune politică antisemită, care poate fi acceptată de unii și combătută de alții, ci mult mai mult, reprezintă o concepție pretinsă a fi științifică” pe care el însuși și-o asumă cu fermitate, declarând: „...Eu mă ocup demult, pe bază științifică, de problema rasei, doar predau fiziologia la Universitate...”

Reciclarea de către unii slujitori de azi ai Bisericii Ortodoxe a acestor texte și a acestor idei rasiste criminale, demult demontate în anii deceniului al doilea și al treilea ai secolului trecut, are aspectul unei *operațiuni* care urmărește creșterea nivelului antisemitismului din România pe cale ideologică și religioasă, în mod nejustificabil, pentru că numărul evreilor din România este mic, iar calitatea excelentă și buna integrare a cetățenilor în statul de drept nu pot fi puse la îndoială.

Dar locul incitării la ură și la false teme, profund dăunătoare unei societăți cuprinsă de lipsuri și de violență, nu ar trebui să fie Biserica propovăduitoare a religiei iubirii.

La apariția *Eticii neuitării*

Toleranța nu este înăscută, ci dobândită pe parcursul vieții.

(UMBERTO ECO)

Tolerance becomes a crime when applied to evil.

(THOMAS MANN)

La 19 noiembrie 2009, se împlinesc 86 de ani de la nașterea Monicăi Lovinescu, despre care cel mai important succes al său din spațiul românesc modern, pe linia filosofiei politice, profesorul Vladimir Tismăneanu, spunea că „a fost cea mai rafinată cunoscătoare, exegetă, analistă a fenomenului comunist. A pledat ca nimeni altcineva pentru demontarea și demistificarea pretențiilor ideologice ale totalitarismului comunist. A surprins legăturile de adâncime, infra-raționale, dintre comunismul românesc (și nu numai) și variile încarnări ale fascismului. Când regimul comunist a îmbrățișat temele, fantasmale și obsesiile extremei drepte interbelice, făcându-le ale sale, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au scris pagini magistrale despre geneza a ceea ce, mai târziu, am diagnosticat drept barocul fascisto-comunist. La un ceas când asistăm la strădanii insidioase de obliterare a conștiinței istorice, găsim în opera Monicăi Lovinescu argumente imbatabile pentru a nu uita”.

Cu aceste aprecieri, înscrise și pe coperta a IV-a a unei cărți excepționale, în cadrul Târgului Internațional de Carte Gaudeamus 2008, Ed. Humanitas se lansa al treilea volum din Colecția *Zeitgeist*, coordonată de Vladimir Tismăneanu: *Etica neuitării*.

Dacă școala de gândire, politologie și filosofie politică inițiată de Monica Lovinescu a atins un standard academic înalt prin Vladimir Tismăneanu, linia de critică literară a *est-eticului* promovată timp de decenii de Monica Lovinescu a fost urmată și dezvoltată, mai ales în ultimele trei decade – dominate de confuzie axiologică –, de unul din cei mai importanți critici români, Gheorghe Grigurcu, directorul prestigioasei reviste *Acolada* (director general, Radu Ulmeanu).

Etica neuitării a fost un eveniment autentic al anului 2008, rosteam eu însămi la Conferința din mai 2009, de la Suceava, când s-a lansat acest volum în Bucovina.

Cartea-eveniment a avut mai multe semnificații asupra cărora voi stăruii în cele ce urmează, pentru că ele transmit impulsul de redefinire a lumii adevărului și a resurselor dreptei, acum, la trecerea a 30 de ani de la căderea comunismului.

Cartea e un eveniment care ne amintește despre necesitatea memoriei, despre asumarea responsabilității, despre importanța adevărului și a recunoașterii valorilor: în istorie, în cultură și literatură, în politică, în filosofia politică. Dar și de faptul că unul dintre meritele Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca vizează apostolatul legat de fenomenul Humanitas. La începutul anilor '90, după Dan C. Mihăilescu (vezi *Ideii cu zimiți, Viața literară III*, ian. 2007-iulie 2008, Ed. Humanitas, 2008, p. 240) a fost imens rolul deținut de *Monica* „în sprijinirea masivă a proiectului Humanitas, prin care Gabriel Liiceanu a schimbat fundamental starea culturii politice românești. Niciodată nu le vom fi îndeajuns recunoscători pentru aceasta”.

Adaug la rândul meu că, știind de acum care este prețul libertății, nu vom înceta niciodată de a ne plăti moralmente datoria față de marele mentor care a fost Monica Lovinescu.

Colecția *Zeitgeist* vrea să fie un veritabil far pentru Spiritul Timpului. Așadar, un mainstream, o eră și un trend, prin toate laturile esențiale ce le pot defini: intelectuală, culturală, etică și de climat politic. Un *genius seculi* ce urcă de la Herder, și prin alți Romantici germani, până la Filosofia istoriei a lui Hegel. *Zeitgeist* se referă și la acel ethos caracteristic unui grup, definit de un mod particular

de a vedea lumea, raportat la o anumită perioadă de evoluție socio-culturală și contribuind în mod decisiv la cristalizarea conștiinței și a identității sociale.

Colecția *Zeitgeist* are de la bun început un angajament cu cititorii: e menită să deschidă punți intelectuale, să exploreze fără inhibiții natura și efectele radicalismelor politice moderne și să demonstreze validitatea perspectivelor pluraliste în înțelegerea lumii de azi.

Cărțile din Colecția *Zeitgeist* vorbesc despre mituri, utopii, revoluții, despre destinul omului într-un univers în care ideologii cu pretenții salvatoare continuă să inspire pasiuni colective cu consecințe nu o dată catastrofice.

Propunând o panoramă a ideilor-forță din lumea contemporană, *Zeitgeist* este o colecție care invită la luciditate și responsabilitate. Cărțile din această colecție se adresează tuturor celor interesați de neconținuta tensiune dintre Societatea Deschisă și adversarii ei.

Colecția include lucrări filosofice, politologice, literare și se adresează elevilor, studenților, ziariștilor, tuturor celor interesați de viața spiritului în lumea de astăzi. Primele apariții din colecție includeau cărți altădată interzise: Albert Camus și Arthur Koestler, *Reflecții asupra pedepsei cu moartea*, – Monica Lovinescu, Georges Sorel, *Reflecții asupra violenței*, – Czeslaw Milosz, *Gândirea captivă*, scris după decizia sa de a rupe cu dictatura comunistă din Polonia și de a rămâne în Vest. Cartea este o minune de rafinament intelectual și filosofic. O demonstrație de forță a unei minți analitice rare la români.

Etica neuitării înseamnă 89 articole, începând cu cel din 18 iulie 1961, intitulat *Revizionismul francezi*, sau cel din 20 august 1963 și intitulat *Raymond Aron și sensul istoriei*, până la articole din anii 2000, cum e cel intitulat *Privirea clinică*, p. 470, sau *Un document fără precedent: Ultima carte* (text integral al declarațiilor de anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I.. Introducere și anexă de prof. dr. Sanda Golopenția, Ed. Enciclopedică, București, 2001).

Temele acestei culegeri de articole și de studii esențiale definesc o mare gânditoare și un strălucit filosof politic, preocupat cu înverșunare de rădăcinile Răului totalitar și de combaterea fructelor sale

amare. Citite prima oară la microfonul Radio Europa Liberă, sub dictatură, aceste articole nu sunt numai simple produse intelectuale scrise în spiritul Societății Deschise, antibolșevice și anticeaușiste, ci și veritabile acte de libertate de gândire ale autoarei și veritabile perfuzii de demnitate pentru ascultători.

Cine erau ascultătorii Radio Europa Liberă, în anii '60, '70, '80, '90 sau 2000? Nimeni alții decât cetățenii români rămași de partea sovietizată a Cortinei de Fier, supuși neîncetat în România unei atroce presiuni propagandistice și de contaminare cu ideologia totalitară.

Există, la mijlocul cărții, ca pentru a marca un miez, dar și un centru al întregii activități a autoarei, un eseu polemic decisiv intitulat „Noua Dreaptă de la București” (din 2 noiembrie 1984).

Aici, Monica Lovinescu observă, chiar la p.255, că regimul Ceaușescu evoluase, odată cu creșterea cultului personalității, înspre „o parodie de naționalism atât de penibilă, încât a reușit performanța de a deznaționaliza complet o tânără generație, ce nu mai visează la altceva decât să-și părăsească țara și să plece unde o vedea cu ochii. Parlamentul european constata, în septembrie (1984, n.m.), că «în nici o altă țară a Europei de Răsărit problema emigrării n-a ajuns la o astfel de acuitate». Evident, situația economică dezastruoasă explică în parte o astfel de dorință masivă de a pleca. Dar, cum se constata și la Strasbourg, nu numai criza economică, ci și criza «politică și morală». În fond, criza însăși a sentimentului patriotic.”

Ei bine, în jurul acestui eseu și al acestor idei voi reține *Etica neuitării...*

Lectura cărții de față se poate face în mai multe chei. Există o cheie istoric-cronologică, dar și un fir biografic. Un fir jurnalistic, precum și o cheie politică.

O cheie literar-memorialistică, precum și o cheie filosofică. Interesant, ca model pentru analiza cărții semnate de Monica Lovinescu, mi se pare demersul moral specific autoarei și rămas ca un concept distinct al est-eticii; profesorul Vladimir Tismăneanu – cel mai important discipol care urmează linia Monicăi Lovinescu sub abordarea politologică și de filosofie politică, precum și îngrijitorul

acestei cărți și al Colecției *Zeitgeist* –, a explicat (p.5, *Hermeneutica libertății*) miza acestui discurs:

„Atacurile împotriva Monicăi Lovinescu venite din zona xenofob-stalinoidă (Eugen Barbu și echipa sa de demagogi fascisto-comuniști, cei pe care ea îi numea, cu infinit dispreț, «trepădușii de Curte Nouă») dădeau măsura unei lupte care a continuat și după decembrie 1989: aceea dintre susținătorii modernității politice și estetice, pe de o parte, și partizanii unui autarhism, în fapt, un neo-tribalism de sorginte colectivist-etnicistă care a făcut atâta rău culturii românești în perioada interbelică”; (adaug, cu notă personală, că ajunge să privim în jur și astăzi, pentru a culege nenumărate fapte ce vorbesc grăitor despre prelungirea acestei lupte până la noi și despre consecințele ei catastrofale pentru cultura română).

Revenind la spusele anterioare, pentru a bara calea oricărei interpretări excesive a afirmațiilor sale din *Introducere la volum*, Vladimir Tismăneanu face repede precizarea următoare: „nu este vorba aici de contestarea tradiției ori de exaltarea dezrădăcinării, ci de o susținere a sincronizării continue a culturii române cu marile direcții ale spiritului democratic modern”. Distinsul profesor de la Universitatea americană din Maryland conchide: „nu cred că greșesc încadrându-i pe Monica Lovinescu și pe Virgil Ierunca în perimetrul a ceea ce putem numi patriotismul liberal. Mai precis spus, al unui sentiment național sobru care nu se jenează de valorile umaniste în care crede și care nu pactizează cu pompierismul șovin ori cu doctrinarismul descărnat al unei stângi tot mai sectare. Mândria națională nu este un păcat câtă vreme nu este utilizată manipulativ precum în acțiunile intolerante și oportuniste ale jandarmilor culturali. A-ți iubi națiunea este o chestiune de demnitate. Eroarea constă în a face din dimensiunea națională un fel de test absolut și mai ales de a o subordona unor porunci politice imediate. Patriotismul civic-liberal este structurat diferit de șovinismul resentimentar care azvârle iubirea tradiției în cel mai dezolant derizoriu prin chiar abolirea spiritului critic”.

Cartea *Etica neuitării* este recomandată oricărui cititor interesat să învețe câte ceva despre cum trebuie dusă lupta cu Răul totalitar, dar acest cititor e preferabil să fie mai ales cel aflat la început de drum, studentul în științe politice, filozofie ori litere, deoarece eseurile conținute de volum vorbesc despre „spiritul echilibrului valoric și examinează principalele contribuții ale Monicăi Lovinescu la constituirea unei etici întemeiate pe memorie”. Așadar, conținutul se adresează omului liber și liber de presiunea Puterii totalitare, adică acelei conștiințe care devine aptă să viseze, să construiască și să lupte pentru valorile Societății Deschise și ale Binelui politic.

Trăim în vremuri la care asistăm – nu de puține ori fiind manipulați de discursul subliminal mediatic – la eforturi globalizate de spălare a creierului, dar și, pe plan intern, „la strădanii insidioase de obliterare a conștiinței istorice”. Monica Lovinescu, înarmată de fiecare dată cu acribie și analiză fină, oferă motive temeinice de a nu uita aceste pericole.

Pregătind discursul de receptare a acestei cărți, și Vladimir Tismăneanu atrage atenția asupra unei dihotomii paradoxale, asupra căreia a insistat pe vremuri însăși autoarea și grație căreia amândoi și-a făcut ulterior numeroși dușmani: „observând, în consens cu Alain Besançon, absența ori mai degrabă debilitatea unei acțiuni de *damnatio memoriae* în raport cu comunismul, similară celei constant întreprinse în raport cu nazismul, Monica Lovinescu nota cu amărăciune faptul scandalos că pentru cei mai mulți comunismul apare ca «un fel de accident meteorologic», o aberație pasageră de care nimeni nu poate fi ținut la răspundere” (detalii găsim în *Asimetria indulgenței*, p. 445, n.m.).

Pledând, împreună cu Virgil Ierunca, împotriva dublelor standarde în explorarea totalitarismului de stânga și de dreapta, Monica Lovinescu a atins nervul sensibil al unor oameni care până atunci se jurau că o admiră. La fel a fost admonestat și rău interpretat Czeslaw Milosz de către unii, în Polonia, când a spus același lucru: ambele sisteme totalitare au fost monstruoase, ambele au fost exterministe, ambele merită o condamnare fără drept de apel.

Iată, acum, cu ajutorul selecției lui Vladimir Tismăneanu – operată în suita de eseuri și articole publicate în acest ultim an după plecarea Monicăi –, câteva repere obligatorii, câteva dimensiuni ale spiritului Monicăi Lovinescu ce își pun amprenta asupra articolelor cuprinse în volum.

Spiritul de înger păzitor, gardian al conștiinței și al idealurilor libertății, valabile în timpurile dictaturii dar și după, în timpuri, „ce păreau să îndemne la stoică resemnare”. Să ne amintim cum, la echipa Radio Europa Liberă, „Monica Lovinescu este însoțită de Virgil Ierunca, Noel Bernard, Vlad Georgescu, Emil Hurezeanu, Nestor Ratesh, Gelu Ionescu, Nicolae Stroescu, N.C. Munteanu, Șerban Orescu, Vladimir Tismăneanu”. Dar și de un Cornel Chiriac, care a alimentat tinerii de atunci, prin emisiunea *Metronom, Music By Request*, cu toată muzica bună a Occidentului din acele timpuri.

În articolul *Raymond Aron și sensul istoriei*, p. 31, Monica Lovinescu apreciază capacitatea lui Aron de a critica reaua credință a intelectualilor care se supun mistificării totalitare. Urmându-l în multe direcții pe Aron, Monica Lovinescu s-a ridicat la rândul ei ca o voce care cheamă spre datoriile clarviziunii. Ea vede cum *marxismul, aflat între utopie și mitologie degradantă, își trage poate puterea tocmai din suprema sa iraționalitate* (p. 34).

Verticalitatea *Monicilor* și gustul pentru adevăr, bine, dreptate și frumos: „când nu puțini alegeau calea compromisurilor ignobile, emisiunile ei au vorbit despre șansele gândirii autonome într-un univers întemeiat pe neadevăr”. Un articol interesant la această temă este la p. 410, *Arhivele și adevărul* sau la p. 414, *Arhivele mărturisesc*. Apoi, *Sindromul amânării*, p. 425 (despre rolul arhivelor, care au dobândit, de prin anii '70-'80, în multe domenii – și îndeosebi cel literar – o importanță centrală. Aș spune chiar inițiativă (...)). Monica Lovinescu critică, la acest capitol, sindromul amânării de care suferă românii: „Noi nu acceptăm, nici nu refuzăm. Amânăm orice gest chirurgical. Am ieșit din marele spital al totalitarismului, neoperați, încă nevindecați, purtători mai departe de germeni, contaminatori și contaminați laolaltă, într-un nefiresc amalgam. Accesul

la dosare pe plan individual, consultarea arhivelor de către cercetători ar risca să ne ridice febra, iar nouă ne place să ne credem convalescenți și, pentru a perpetua iluzia, pur și simplu nu ne luăm temperatura. Nu încă. Amânăm.”

Vedem și astăzi, la treizeci de ani de la căderea dictaturii, unde au dus aceste amânări, cât de scump plătim pentru lipsa de adevăr și pentru privarea de tratament corect al traumelor: România a irosit potențialul de însănătoșire, comportându-se ca un organism bolnav, incapabil să-și cunoască diagnosticul la timp, realitatea, șansele și trecutul, dar și viitorul.

Gustul pentru apărarea limbii și culturii române: „grație Monicăi Lovinescu și lui Virgil Ierunca, limba românească și-a păstrat tâlcurile sale firești, amenințate de vacarmul propagandistic susținut de trâmbișii dictaturii”. Lectura eseurilor și articolelor permite intense experiențe de regalare cu o limbă românească inteligentă și vie, suplă și abilă. Vezi articolul *O urgență: Deparazitarea limbajului*, p. 294. Estetul anonim, p. 301. Dar și *Despărțirea de caragialism*, p. 306.

Salvarea memoriei a constituit o prioritate în activitatea Monicăi Lovinescu și în analizele conținute de articolele sale. Ea a știut că „obiectivul principal al totalitarismului este distrugerea amintirii, parazitarea și infectarea interiorității cu virusul duplicității și al lașității”.

În studiul *Noua Dreaptă de la București*, din 2 noiembrie 1984, Monica Lovinescu înfierează atacurile la adresa memoriei comise de Artur Silvestri, care nu contenea să acuze de *fascism* „Grupul de la Paris”, folosind strategii ale maculării și ale dezinformării. Pentru a pune teoriile sale în epocă și în contextul corect, Monica Lovinescu face apel la două mari gânditoare ce au precedat-o și au inspirat-o, dar și la acel *spiritus rectus*. Astfel:

„Încă din 1956, nu o vom aminti niciodată îndeajuns, Jeanne Hersch – într-un studiu capital – *Idéologies et réalité*, plasa partidul comunist la dreapta eșichierului politic, imediat după fasciști. „Voi numi de stânga ideologia ce insistă cel mai mult asupra libertății – scrie ea –, iar de dreapta, pe aceea ce insistă cel mai mult asupra autorității înarmate a forței; în acest sens, comunismul intervine

imediat după fascism”. Cât despre comunismul din URSS, Jeanne Hersch insista asupra caracterului său naționalist, reacționar și conservator. De fapt, constatând că adevărata aventură umană începe odată cu domesticirea fricii – acea frică dominând regnul animal –, Jeanne Hersch făcea o altă distincție – și mai importantă – între totalitarism (readucând prin teroare frica pe primul plan al existenței) și democrație (punând între om și frică ecranul protector al drepturilor și legilor ce le garantează).

Cât despre Hannah Arendt, din 1951, cu *Originile totalitarismului* (partea a treia a acestui studiu a fost reluată în *Sistemul totalitar*), ea găsea că deosebirile dintre stânga și dreapta devin desuete în fața fenomenului original al secolului al XIX-lea: totalitarismul, a cărui expresie perfectă este lagărul de concentrare. Analiza totalitarismului – așa cum a făcut-o Hannah Arendt – rămâne și azi, după ce atâtea studii au apărut pe aceeași temă, de neclintit, îi vom repeta deci concluziile, deoarece nicio altă analiză n-a izbutit s-o infirme până în clipa de față”.

Monica Lovinescu reține și duce mai departe concluziile acestor premergătoare ilustre: „Totalitarismul – dezvăluindu-se doar în două regimuri ale secolului al XX-lea, nazismul și comunismul –, se deosebește de orice altă formă de dictatură sau de tiranie înregistrată de-a lungul istoriei prin faptul că, în cadrul lui, omul este de prisos. Scopul constant al unui astfel de regim totalitar, scop realizabil în cadrul concentraționar (lagărul devenind modelul societății), este de a pune populația în afara legii. (...) Marginalizarea oamenilor în societate. Incertitudinea fundamentală întreținută asupra condiției umane însăși. Tiraniile ucideau; totalitarismul urmărește o crimă inedită până la el: uciderea în om a persoanei morale. Pentru prima dată în istorie martiriul devine imposibil. Antigona nu mai poate fi Antigona, după cum sugera și Thierry Maulnier, în *La face de méduse du communisme*” (apărut în anii '50, și citat de Monica Lovinescu la p. 252). La p.253 autoarea precizează că „figura exemplară a acestei societăți a morții (fizice și spirituale) este lagărul, deoarece numai în cadrul lui poate fi lichidată orice spontaneitate,

sub orice formă s-ar ivi ea, cea mai inofensivă, cea mai apolitică. Și Hannah Arendt scrie: «Câinele lui Pavlov, eșantionul uman redus la reacțiile sale cele mai elementare, iată cetățeanul model al unui stat totalitar. Un astfel de cetățean e greu de produs în afara lagărului.»

Continuând imbatabilul raționament, extrapolând cu argumente, Monica Lovinescu ajunge la concluzia că, paradoxal numai în aparență, regimul ceaușist a început să copieze și mai fidel atitudinea Kremlinului pe măsură ce a vrut să-și afișeze în fața lumii întregi independența față de el. Guvernul român a fost printre cele dintâi ce a adoptat, de pildă, noua tactică a Kremlinului în lupta cu disidenții: azilurile psihiatrice. *Iar în afară de metodele de represiune, anumite trăsături comuniste s-au îngroșat considerabil în anii finali ai ceaușismului: parodiile de naționalism, cu periodice izbucniri șovine, sau accentele de antisemitism recurent.*

Viața intelectuală și rostul intelighentsiei în relațiile cu Puterea au preocupat-o constant pe Monica Lovinescu. „A scris pagini de o rară luciditate despre situația vieții intelectuale atât din Vest, cât și din lumea comunizată. Eroii săi, intelectualii cu care s-a identificat, s-au numit Koestler, Arendt, Vasili Grossman, Soljenițin, Jeanne Hersch, Milosz, Camus, Orwell, Souvarine, Ionesco. S-a identificat întru agonică suferință, ea care își pierduse mama în temnițele comuniste din România, cu Nadejda Mandelștam, al cărei soț, marele poet Osip Mandelștam, pierise în Gulag. A scris răscolitor despre poemul *Requiem* al Annei Ahmatova și despre *Jurnalul fericirii* al lui N. Steinhardt, a salutat fiecare gest de curaj al intelectualilor români (Paul Goma, Dorin Tudoran, Dan Petrescu, Ileana Mălăncioiu, Ana Blandiana) și s-a solidarizat cu cei care apărau valorile spiritului (N. Manolescu, Al. George, Gh. Grigurcu, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu)”, adaugă Vladimir Tismăneanu.

Monica Lovinescu a crezut în misiunea intelectualilor de a deveni factori activi și de a vorbi despre viitorul țării. Despre intelectuali și rolul lor, vorbesc alte articole din carte: „Pădurea de cruci: Ahmatova și Brodski”, p. 56, „15 ani de la moartea lui Orwell”, p. 45, „Marea teroare”, de Robert Conquest, p. 113, „Interdicția Revizorului,

spectacolul lui Lucian Pintilie”, p. 133, „Hannah Arendt și sistemul totalitar”, p. 140 (unde Monica Lovinescu atrage atenția asupra celor două trăsături considerate de Hannah Arendt drept consubstanțiale unui regim totalitar: „uitarea forțată și crearea unui climat de irealitate. Acestea se regăseau în România dictatorială, unde frica nu mai avea nevoie neapărat de lagăre și închisori pentru a funcționa”, scria Monica Lovinescu la 15 martie 1973). Dar aceste fenomene au revenit în ultimii ani, în cadrul războiului informațional și tehnologic diversionist, pe care noile puteri politice mafiot-oligarhice din România îl duce împotriva populației (n.m.). Alte articole din acest registru: „Memoriile Nadejdei Mandelstam”, p. 158, „Comitetul Intelectualilor pentru Europa Libertăților”, p. 178, „Boris Souvarine despre Panait Istrati”, p. 211, „Impactul lui Soljenițîn la Paris”, p. 163, „Taina libertății” lui Nicolae Steinhardt, p. 259 („Gustul demnității se poate pierde, ca și acela al libertății”, „Trebuie să știi să plătești: dacă vrei să fii liber, se impune să nu-ți fie frică de moarte”, și alte taine ale unei căi spirituale ce duc la dreapta judecată necesară pentru a alege între conștiință și carieră), „Scriitorii și Canalul”, p. 244 (unde autoarea dezvoltă o analiză minuțioasă, mergând pe urmele lucrării *Lumea contemporană și literatura sovietică*, în care Michel Heller vedea adevăratul act de naștere al realismului socialist, înainte chiar ca această denumire să existe, în scrierile lui Gorki asupra lagărelor de concentrare sovietice). Sau, de pildă, „Silabisirea democrației”, p. 289, e un adevărat vademecum de construire democrată.

Articolele Monicăi Lovinescu au anunțat timp de decenii intenția de a pune în evidență și de a umple un regretabil vacuum de poziții teoretice credibile inspirate de marea tradiție liberal-conservatoare. Cu mult înainte de apariții, precum cea de la Humanitas, cotate drept o „carte excepțională” de Vladimir Tismăneanu, semnată de Valeriu Stoica și Dragoș Paul Aligică, și intitulată „Reconstrucția drepteii”, Monica Lovinescu atrăgea atenția asupra faptului că în România ne lipsesc cărțile de substanță necesare culturii politice într-o țară democratică, ne lipseau până recent până și cărțile

privind doctrinele politice ale unei drepte care respinge deopotrivă fascismul și comunismul. Liberalismul autoarei a susținut *îmbrățișarea principiilor liberalismului clasic și ale ordinii sociale a capitalismului*. Eseuri interesante pe această temă: *Silabisirea democrației*, p. 289. *Noua dreaptă de la București*, p.250, *Paradoxul român*, p.313, *De vină este „interbelicul”*, p. 474.

Problema Răului s-a aflat în centrul reflecției Monicăi Lovinescu. Pentru a pricepe cum poate fi apărât Binele, este necesară continua rememorare a infernului. Doar astfel se poate construi acea viziune pe care gânditoarea americană Judith Shklar o definea drept *liberalismul fricii*. Hermeneutica libertății înseamnă respingerea complezenței placide, a aceluși spirit flegmatic pentru care nu există linie despărțitoare între călăi și victime, între adevăr și minciună.

Multe generații de tineri care au ascultat Emisiunile Monicăi Lovinescu la Radio Europa Liberă între anii '65-'89-'90 au învățat lecția demnității, încă în Gulag fiind și lipsiți de posibilități de exteriorizare a libertății. Poate că mare parte din explozia finală a Revoluției române (cea sinceră, cea necontaminată de jocurile de culise politice) s-a datorat acelei reprezentări despre Rău și despre refuzul Răului pe care și-au construit-o ascultătorii de radio pe unde scurte Europa Liberă și ai emisiunilor Monicăi Lovinescu. E sigur că Radio Europa Liberă a fost o școală de gândire și singura platformă de comparație prin care românii se puteau raporta cât de cât la Lumea Liberă.

Articole elocvente: *Pentru un muzeu al erei comuniste*, p. 325, *Asimetria indulgenței*, p. 445, *Negaționistii de stânga*, p. 449, *Gramofonul ideologic*, p. 466 (despre derivatele totalitare la care poate conduce și așa-zisa corectitudine politică).

Lectura cărții *Etica neuitării* este o aventură captivantă a minții și a inteligenței morale. Este o construcție interioară a sentimentului de libertate sau, pentru cei ce au fost captivi până acum în ideologii și lanțuri spirituale, o proiecție salvatoare de eliberare, fie ea și în al doisprezecelea ceas.

Mă gândesc, după ce am parcurs această lume a libertății interioare, că abia acesta este adevăratul drum către Societatea Deschisă, cel care vine din interior, și nu dinspre tribune.

Marele câștig ar putea fi acum, pentru mine, cititorul și cetățeanul, revizitarea întrebării platoniciene: cine trebuie să conducă?, întrebare foarte importantă în teoria politică, în teoria legitimității și mai ales în teoria democrației. Pornind la drum acum înarmată cu toate avertismentele Monicăi Lovinescu, reflectez asupra actualității acestor teorii în statul de drept. Cândva, și Karl Popper afirmase că „un guvern are dreptul să comande atunci când este legitim, adică atunci când a fost ales, conform regulilor constituției, de majoritatea populației sau de reprezentanții acesteia. Dar nu trebuie să uităm că Hitler a ajuns la putere în mod legitim și că legea referitoare la puterile depline, care l-a propulsat ca dictator, a fost decisă de o majoritate parlamentară. Prin urmare, principiul legitimității nu e suficient. El este un răspuns la întrebarea platoniciană: cine trebuie să conducă? Prin urmare întrebarea însăși trebuie schimbată”.

Așadar, mai important este să aflăm la timp nu cine trebuie să conducă sau cine nu trebuie, cât cine sunt dușmanii Societății Deschise. Și să nu uităm niciodată că democrația nu este un Rai, ci este o strategie de combatere a unei dictaturi, a unei *tyrannis*. *Despre natura conflictelor ce definesc lupta dintre moralitatea și imoralitatea unei democrații versus imoralitatea absolută a totalitarismului, numai politicienii și intelectualii pot da seamă*. Rețin, la final, ca și Vladimir Tismăneanu recent într-un excelent articol intitulat *Gramatica demnității-Pasiunea Monicăi Lovinescu*, o amintire personală a reputatului profesor și discipol al autoarei: el devoalează publicului că Monica Lovinescu l-a sfătuit odată (iar Vladimir Tismăneanu nu a mai uitat, de atunci): „...continuă să dai studenților dumitale în bibliografia obligatorie, și nu în ultimul rând, *Demonii lui Dostoievski*: una dintre chei, și nu cea de pe urmă, stă sigur acolo”.

Despre ce cheie este vorba? Evident despre cheia supraviețuirii noastre într-o lume în care încă prea puțini își însușesc *Etica neuitării*.

Creație și realitate: hrana democrațiilor autentice

Creația este o salvare temporară din ghearele morții.

EMIL CIORAN

Mă întreb adesea care este motorul ce pune în mișcare starea aceasta de perpetuă căutare (în fapt, adâncă neodihnă) a inovației, a găsirii unor expresivități autentice, a plămuirii de idei și expresii. Creația este atât de consumptivă, încât te invită la alegeri brutale: a scrie versus a trăi (cel mai adesea, acestea sunt, pur și simplu, raporturile decelabile, încât ființa ajunge să concureze autorul, care are nevoie de același timp real pe care îl arde și omul).

Înainte de 1989, îmi puneam problema de a anihila cu orice mijloace autorul, care și-a interzis să publice în presa și periodicele vremii, pentru a nu fi obligat să-și trădeze ideile și convingerile. Spaima de a-l etala pe autor era cu atât mai mare, cu cât autorul era foarte determinat să inventeze o altă lume și foarte orientat împotriva culturii oficiale. Așadar, sub totalitarism, ființa se irosea, prin tentativele cotidiene de a-l submina pe creatorul (el însuși autolitic, dar liber) ce nu contenea, totuși, să plămuiască și să scrie pe ascuns, doar pentru el.

Acest mecanism – care nu a guvernat numai viața mea, ci atâtea alte destine irosite – a lăsat în urmă multă cenușă: ființa și autorul, deopotrivă autoexilându-se în lumea închisă a refuzului realității totalitare, piereau încet, prin implozie în propria lume sublimă, interioară, alternativă. Monica Lovinescu spunea că, adesea, *opera unui scriitor condamnat să trăiască într-un regim totalitar constă din însăși construirea propriei verticalități*, din proiectarea unei arhitecturi

sufletești și mentale severe, sobre, pentru conservarea demnității și a conștiinței libere, nealterate de presiunea oficială.

Generația mea a dat cei mai recentți oameni care au suferit de pe urma botniței ideologice și a chiuretajului mental. Poate că tocmai de aceea, astăzi, cu ultimele puteri, cei care sunt conștienți de gravitatea pericolului totalitar (a fi conștient – a fi responsabil, cf. Ana Blandiana) predică logicile și filosofii realității apte să alimenteze dreptul fiecăruia de a avea propriul proiect de libertate.

Câtă nevoie de proiecte proprii valoroase, democratice, ultraliberale, are democrația veșnic firavă românească!

Mihail Fărcășanu: Gânduri despre libertate, despre rostul poporului român, despre ființa umană

Înnoirea gândirii este cu atât mai importantă cu cât piedicile în calea analizei și narării obiective a trecutului aparțin partidelor politice și organizațiilor economice ce și-au construit mitul superiorității lor prin referințe la valorile nereformate ale trecutului.

(VICTOR NEUMANN)

Lupta pentru cauza României, în presa exilului de după al doilea război mondial, a fost dusă de intelectuali foarte bine pregătiți, ieșiți din școlile bune ale României interbelice sau din cele occidentale. Aderența Monicăi Lovinescu la aceste grupuri de diplomați români și de oameni de cultură surprinși înafara țării la bolșevizare a fost un element de salvare. Printre ei, l-a întâlnit pe Mihail Fărcășanu, scriitor și jurnalist, jurist și patriot anticomunist liberal, care a emigrat în 1946 în condițiile bolșevizării României, a fost condamnat la moarte de autoritățile regimului de ocupație, în contumacie, a fost primul director al redacției de limbă română al Radio Europa Liberă, a scris cu succes publicistică de mare valoare și un roman premiat de editura Cultura Națională, intitulat „Frunzele nu mai sunt aceleași” (sub pseudonimul Mihail Villara).

Ideile lui Fărcășanu, publicate și susținute în presa vremii (*Victorul, Românul, Curierul Românesc, Revista Română, Luceafărul* (cel de la Paris) etc.), revin în actualitate mai mult ca oricând, dovadă fiind faptul că România se găsește din nou într-un moment greu,

de redefinire a priorităților, a temelor sale reale și vitale, de salvare a libertății și a proiectului democrației. Pentru ca acest moment să nu se spulbere în neant, spulberând o dată cu el și viitorul onorabil al țării, apelul la mințile luminate de azi și de ieri, capabile să ofere idei și proiecte, este vital.

Desprindem aici din paginile publicate de Mihail Fărcășanu patru fragmente ce conțin câteva memorabile formulări care revin în opera sa sub forma unei profesii de credință. Aflat în căutarea esențelor unui patriotism pragmatic și benefic, autorul se ferește, totuși, și bine face, de ispita unei ideologii exclusiviste originare a patriotismului. Formația sa înalt științifică și spiritul critic îl feresc de asumarea unui patriotism exclusivist și populist, acordând construcției de idei șansele multiplelor fațete și origini, abordări care au condus și alți istorici de renume, din alte culturi, la un avertisment⁸⁸. Valoarea acestui tip de gândire existentă simultan în istoria culturii europene și românești (prin gânditori ca Fărcășanu) este incontestabilă și reprezintă nucleul dur al unui început de speranță autentică și pentru generațiile ce vin:

“Ideile trebuie trăite. Cunoaștem cu toții răul pe care l-a făcut României lipsa de bărbăție, emasculara unei părți din burghezie și muncitorime, care s-a lăsat aproape întotdeauna remorcată la extremism. Sperând să-și salveze pozițiile prin tranzacții și concesiile perpetue și subvenționând unii cu bani și alții cu persoana lor isteriile politice, ei nu au reușit decât să-și mineze propria existență ca oameni liberi și ca stare funcțională a societății”.

(„Pentru libertate”, *Viitorul*, nr. 9429, 18 februarie 1945, ultimul număr)

„Noi ne-am pierdut libertatea și lumea întreagă a intrat în marea criză a vremurilor noastre în urma unor circumstanțe a căror trăsătură frapantă este confuzia de idei. A fost combătut totalitarismul și totalitarismul a fost lăsat să triumfe. Au fost făcute imense sacrificii

⁸⁸ Reinhart Koselleck, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und soziale Sprache*, Frankfurt am Main, 2006, p. 239

pentru a se salva libertatea și libertatea a fost sacrificată. S-a vrut realizarea adevăratei păci și s-a obținut războiul rece, cald sau temperat, dar în mod sigur nu pacea.

Independența popoarelor și drepturile omului au fost sacrificate în condiții umilitoare pentru omenire pentru a se ajunge nu la securitate și liniște în lume, ci la permanenta nesiguranță și teamă. Iar această situație nu promite numai prelungirea urmărilor nocive, ci și creșterea și generalizarea lor.

Cu toate relele de care suferim, această criză își are rădăcinile adânci în falimentul gândirii politice contemporane, iar remediile trebuie căutate în redresarea acestei gândiri.

Cea mai comună eroare de judecată, care apare la prima vedere în domeniul gândirii politice, este tendința de a utiliza concepte ale secolului al XIX-lea, în situația în care ele nu își mai găsesc corespondența reală. Vrem să lucrăm cu noțiuni ca tratat, pact, *gentlemen's agreement*⁸⁹, într-o lume care este incapabilă structural să satisfacă în totalitate sa marile angajamente juridice ale civilizației noastre. Fundamentul de drept al lumii occidentale, *pacta sunt servanda*⁹⁰, nu mai are rădăcini într-o parte a lumii. Ideea de contract a fost izgonită din regiunile în mișcare ale totalitarismului, nu dintr-un pur demonism, ci din cauze obiective, bazate pe logica ineluctabilă a unui regim care interzice respectarea pactelor. (...)

Este momentul să afirmăm clar că libertatea este o prezență, nu o absență.

Ea trebuie să fie puternică, ea trebuie să garanteze un mediu organizat și sigur, în vederea dezvoltării armonioase a activităților materiale și spirituale. Trebuie să se înțeleagă că libertatea este co-existența oamenilor liberi și că dacă libertatea trebuie să lupte contra tiraniei instaurate, ea trebuie, de asemenea, să lupte contra celei care încearcă să se destabilizeze, contra pericolului sclaviei.

⁸⁹ Înțelegere nescrisă între oameni de onoare (en.).

⁹⁰ Tratatetele trebuie respectate (lat.).

Dacă liberalismul a luptat în trecut pentru suprimarea sclaviei sporadice și parțiale, nu există astăzi niciun motiv pentru care să protejeze pe cei ce lucrează pentru instaurarea sclaviei totale și sistematice.

„Lumea – a spus Lincoln – nu poate rămâne împărțită între oameni liberi și sclavi”. Această afirmație capătă o teribilă adâncime dacă o raportăm la actualitate. Vedem astăzi foarte clar că pacea, spiritul, cele mai înalte valori morale și intelectuale ale civilizațiilor liberale și creștine nu pot supraviețui într-o lume împărțită între o libertate precară și o servitute totală. Acesta este motivul pentru care trebuie să negăm astăzi dreptul intoleranței de a se dezvolta în lume: să-i negăm acest drept nu numai în teorie, ci și în fapte. Dacă unul din cele mai mari spirite liberale ale lumii moderne – Goethe – recomanda *dass gegen Intoleranz muss man intolerant sein*⁹¹ este pentru că analizase până în ultimele consecințe această înfricoșătoare problemă.

Nu mai există astăzi decât o cale care se deschide libertății: calea activă, calea angajării. Libertatea nu mai poate fi doar libertate militantă. Ea nu mai poate fi inclusă în acest *laissez-faire*, ci trebuie să ajungă la *faire*, adică trebuie „să facă” și să nu se mai abțină. Iar acest „a face” trebuie să consistă în primul rând în apărarea curajoasă și decisă a vieții libere a oamenilor.

Datorită unei experiențe directe cu drama libertății îmi permit să atrag atenția asupra acestor idei.

Fără restabilirea libertății acolo unde ea a fost doborâtă de violența totalitară, fără condiționarea oricărei reforme sociale de o bază prealabilă solidă a unui regim de libertate, fără oprirea intoleranței regimurilor totalitare prin legitima apărare a societăților libere, nu va exista o șansă dreaptă pentru instaurarea în lumea noastră a unei veritabile „cetăți umane”, pusă la adăpost de pericolele și crizele servituții.

Există, în consecință, două probleme grave care se pun în fața conștiinței liberale a lumii: cea a apărării imediate a libertății și cea a definirii substanței durabile a unui regim de libertate. (...)

⁹¹ Cu intoleranța trebuie să fim intoleranți (germ.)

Răul de care suferă lumea noastră este teama de a privi adevărul în față. Grija de a opri catastrofa este lăsată pe seama confuziei, a abandonării principiilor și a indiferenței. Aceasta este cea mai mare eroare: numai adevărul și o libertate puternică sunt în măsură să împiedice dezastrul”⁹².

„Existăm în măsura în care suntem liberi. (...)

Cine nu se va lepăda de inerțiile, securitățile, tipicurile și conformismele cetății noastre burgheze și proletare, cine nu va ieși din zidurile în care ne-a închis civilizația încremenită a Academiiilor și tuturor instituțiilor planificate, cine nu va sparge geamul gros al confortului, asigurării și fricii de foame, nu va putea fi niciodată un *om*, nu va *exista* niciodată. Viața lui va rămâne alături de curentul mare al omenirii ca murdăria pe malul râurilor. Și astfel nu va crea nimic și nu va fi nimic în tragedia umanității”⁹³.

Relația cu vecinul de la Răsărit era văzută acum șaptezeci de ani cu realism și demnitate.

„Dorim deci cu toată sinceritatea să colaborăm în sectorul nostru politic cu o Mare Putere ca Rusia Sovietică, de care suntem legați pentru totdeauna de poziția geografică și de istorie. Avem nevoie pentru aceasta de un contact permanent și de un acord sufletec, pe care încercăm să-l cristalizăm prin mijloacele ce ne stau astăzi la îndemână. Țara noastră nu dorește decât colaborare și prietenie sinceră în cadrul intereselor generale comune și al marilor interese de securitate ale statului sovietic”⁹⁴.

Trăim vremuri în care patriotismul și dorința de libertate a cetățenilor și a țării au fost călcate în picioare de o clasă politică roasă de ambiții străine spiritului democrat.

⁹² Comunicare făcută de Mihail Fărcășanu la Congresul Uniunii Mondiale liberale de la Zürich, 20-25 mai 1948 – *Le courier Roumain*, iunie-iulie, 1948, Paris, pp. 8-10).

⁹³ („Libertate și existență”, în *Revista Română*, anul II, nr. 1-3, ianuarie-martie 1942, director Zaharia Stancu, Editura Prometeu)

⁹⁴ („România în fața Rusiei Sovietice”, *Vitorul*, nr. 9336, 21 octombrie 1944)

După război, Fărcășanu a criticat cu indignare evoluția evenimentelor din țară, sovietizarea și tentativele de rusificare, regimul inuman la care era supusă societatea românească și „abandonarea” țărilor subjugate de Uniunea Sovietică de către occidentali.

Monica Lovinescu și arta de a pune întrebările cu adevărat esențiale pentru istorie

Am ieșit din marele spital al totalitarismului, neo-perați, încă nevindecați, purtători mai departe de germeni, contaminatori și cotaminați laolaltă, într-un nefiresc amalgam.

MONICA LOVINESCU

O întrebare se impune cu claritate și onestitate, la niște ani după plecarea Monicăi Lovinescu: oare mai știm astăzi ce sunt luciditatea și consecvență în chestiunea *eticii neuitării*? Și, oare, cât de actuală mai este preocuparea Monicăi Lovinescu privind implicarea intelectualilor în politică? Marea gânditoare și disidentă și-a recunoscut nu o dată obsesia pentru adevăr, izvorâtă dintr-o dublă stare de vexațiune: pe de o parte, e uimirea, „de a vedea amnezia cuprinzând peisajul intelectual din România”; pe de altă parte, e uluirea de a constata, încă din primii ani post-comuniști, cum publicul se îndepărtează de sintagma de „proces al comunismului”, fie el măcar acela în cheie morală, dacă nu și juridică, așa cum s-ar fi convenit. Zidul care crește în oameni, datorită manipulărilor politice și îngropării adevărilor totalitarismului, anulează orice idee de etică și orice nivel de responsabilitate a oamenilor politici pentru faptele lor. Iar de la politicianii cinici, imorali și amnezici de dinainte de 1989 se inspiră, din lipsă de recursuri la morală, și clasa politică tânără de azi. „Desigur, Zidul Berlinului nu s-a năruit cu totul mai nicăieri. Printre ruinele utopiei presărate pe multe țări și chiar continente mai circulă încă, despletite, fantomele. Dacă există pentru acest public al uităciunii vreo sintagmă, detestabilă, «resentimentară», la limita ridicolă,

este aceea a «procesului comunismului». Ea nu poate fi rostită decât la Sighet sau printre titlurile de colecție ale unei edituri excepționale sau ale unei reviste «specializate». Rareori dăm de ea sub până unor scriitori sau publiciști.”, remarca Monica Lovinescu în volumul *Diagonale* (Ed. Humanitas, 2002, p. 5.)

Mesajul esențial al Monicăi Lovinescu rămâne acela care ne îndeamnă a părăsi falsele teme ale istoriei, și de „a nu mai căuta vinovați printre inocenți”, în schimb de a ne feri de confuzii (preluând formularea istorică a lui Alain Besançon făcută, cândva, la colochiul „De la disidență spre democrație”): „Cea mai mare surpriză din postcomunism a fost ca el n-a făcut obiectul unei *damnatio memoriae*. Nazismul, când a fost zdrobit, a provocat o reacție de oroare universală, perfect justificată și care, încă în zilele noastre, își păstrează toată vigoarea. Trimitem mai departe în închisoare niște nomenagari inculpați pentru că au participat, deseori că subalterni, la acțiuni mai mult sau mai puțin groaznice... În același timp, însă, pentru sistemul sovietic, Occidentul a cerut o amnistie, și nu doar Occidentul, ci și lumea sovietică. În toate țările din Est s-a invocat iertarea. Or iertarea nu poate fi acordată decât celor care au remușcări. Sovieticii nu au remușcări. Dacă nu sunt exprimate remușcările iar iertarea e acordată unilateral, înseamnă că instalăm nedreptatea la temelia noilor structuri. E ceva groaznic... *De altminteri amnistia a fost imediat urmată de amnezie. E ceva cu totul extraordinar, dacă ne gândim că experiența comunistă a făcut mai mulți morți decât nazismul, a zdrobit mai profund sufletele și spiritele decât nazismul, a distrus mai fundamental societatea decât nazismul, a ruinat viața a zeci, sute de milioane de persoane ... Și imediat s-a luat hotărârea că totul să fie dat uitării. Pe drept cuvânt nazismul apare astăzi celor mai mulți ca o monstruoasă morală excepțională, însă, în acest timp, comunismul s-ar zice că a fost un fel de accident meteorologic de care nimeni nu se considera responsabil*”.

Cât de adevărate sunt aceste reflecții ale Monicăi Lovinescu – despre relația adevărului cu istoria și cu asumarea responsabilității – și câtă forță de detonare dobândește peste timp adevărul istoric

îngropat la comandă ne-a demonstrat-o tragedia petrecută la 10 aprilie 2010 la Smolensk, și care a decapitat pentru a doua oară în istorie elita Poloniei, ucigând 96 de demnitari și mesageri civili ai trecutului recent polonez: tragedia cea nouă a scos la iveală, însă, ca printr-o teribilă erupție vulcanică, genocidul de la Katyn, petrecut cu 70 de ani în urmă din ordinul lui Stalin și care a decimat elita Poloniei, prin asasinarea a 22.500 de intelectuali și militari polonezi. Deși s-a încercat sistematic, în timp, de către complicii făptașilor, îngroparea adevărului în aceeași groapă comună cu cei asasinați, uitarea a fost, iată, întreruptă de o erupție de durere nouă, dar și de lumină: adevărul de la Katyn este, astăzi, pe buzele tuturor. La fel, pot urma și mila, compasiunea, precum și iertarea, cu condiția ca ea să fie cerută public.

Pledând, împreună cu Virgil Ierunca, împotriva dublelor standarde în explorarea totalitarismului de stânga și de dreapta, Monica Lovinescu a atins în epocă nervul sensibil al unor oameni care până atunci se jurau că o admiră. La fel a fost admonestat și rău interpretat la timpul său și Czeslaw Milosz de către unii în Polonia, când a spus, la rândul lui, același lucru: *ambele sisteme totalitare au fost monstruoase, ambele au fost exterministe, ambele merită o condamnare fără drept de apel*. România este salvată, câtă vreme există și lucrează pentru memoria istorică urmași remarcabili ai Monicăi Lovinescu. „O spun cu deplina responsabilitate și convingere – în cultura română, Monica Lovinescu a fost cea mai rafinată cunoscătoare, exegetă, analistă a fenomenului comunist”, scria principalul discipol al Monicăi Lovinescu, filosoful politic, politologul și universitarul Vladimir Tismăneanu, care completează acest portret de mentor făcut *maestrului său de etică neuitării*: „A pledat că nimeni altcineva pentru demontarea și demistificarea pretențiilor ideologice ale totalitarismului comunist. A surprins legăturile de adâncime, infra-raționale, dintre comunismul românesc (și nu numai) și variile incarnări ale fascismului. Când regimul comunist a îmbrățișat temele, fantasmalele și obsesiile extremei drepte interbelice, făcându-le ale sale, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au scris pagini magistrale despre

geneza a ceea ce, mai târziu, am diagnosticat drept barocul fascisto-comunist. La un ceas când asistăm la strădania insidioasă de obliterare a conștiinței istorice, găsim în opera Monicăi Lovinescu argumente imbatabile pentru a nu uita”. Monica Lovinescu lăsase cu limbă de moarte o *profeție*: „România nu se va însănătoși decât atunci când autorii masacrului din ’89 și ai fratricidului din ’90 vor fi cunoscuți și, eventual, iertați pentru faptele lor”.

Monica Lovinescu rămâne unul din cei mai mari gânditori români și un strălucit filosof politic, preocupat de rădăcinile Răului totalitar și de combaterea fructelor sale amare. Atacată și contestată adesea, fie în Europa (de către o stângă laxă, aliata Kremlinului totalitar), dar chiar și în țara sa (unde valul bolșevic distrusese în anii ’50 adevărul istoric românesc, odată cu distrugerea elitelor românești, în cadrul *Katyn-ului românesc* din închisorile impuse de comisarii sovietici pe teritoriul României), Monica Lovinescu a perseverat în cercetarea și propovăduirea adevărului antitotalitar. Vladimir Tismăneanu observă cât de actuală este lupta de idei de acum câteva decenii: „atacurile împotriva Monicăi Lovinescu venite din zona xenofob-stalinoidă (Eugen Barbu și „trepădușii de Curte Nouă”) dădeau măsură unei lupte care a continuat și după decembrie 1989: aceea dintre susținătorii modernității politice și estetice, pe de o parte, și partizanii unui autarhism, în fapt, un neo-tribalism de sorginte colectivist-etnicistă care a făcut atâta rău culturii românești și în perioada interbelică”. Mai mult ca oricând, modernizarea României este legată de linia de gândire reprezentată de Monica Lovinescu, pentru că *nu este vorba aici de contestarea tradiției ori de exaltarea dezrădăcinării, ci de o susținere a sincronizării continue a culturii române cu marile direcții ale spiritului democratic modern*. Raportul de excelență dintre patriotism și spirit critic care există la soții Monica Lovinescu și Virgil Ierunca îi deranjează pe ariviști. „Nu cred că greșesc încadrându-i pe Monica Lovinescu și pe Virgil Ierunca în perimetrul a ceea ce putem numi *patriotismul liberal*. Mai precis spus, al unui sentiment național sobru care nu se jenează de valorile umaniste în care crede și care nu pactizează cu pompierismul

șovin ori cu doctrinarismul descărnat al unei stângi tot mai sectare. Mândria națională nu este un păcat câtă vreme nu este utilizată manipulativ precum în acțiunile intolerante și oportuniste ale jandarmilor culturali. A-ți iubi națiunea este o chestiune de demnitate. Eroarea constă în a face din dimensiunea națională un fel de test absolut și mai ales de a o subordona unor porunci politice imediate. Patriotismul civic-liberal este structurat diferit de șovinismul resentimentar care azvârle iubirea tradiției în cel mai dezolant derizoriu prin chiar abolirea spiritului critic”, spunea Vladimir Tismăneanu, în anii 2000. Între timp, s-a văzut că atacurile și trădarea principiilor nu s-au produs numai în zona stângii, ci și în cea a unei drepte complet destructurate și invadate de teorii cel puțin suspecte.

Etica întemeiată pe memorie, pe care a slujit-o cu consecvență Monica Lovinescu, se adresează omului liber, și liber mai ales față de presiunea Puterii totalitare sau, după caz, a celei mafiot-oligarhice (de actualitate!). Ea vizează acele conștiințe care devin apte să viseze pe cont propriu și în numele persoanei, să construiască și să lupte pentru valorile Societății Deschise și ale Binelui politic, să opereze lucid în limitele *spiritului echilibrului valoric*.

Față de *strădaniile insidioase de obliterate a conștiinței istorice, care operează în lumea globalizată*, identificate de Monica Lovinescu drept inamici ai adevărului românesc, există o singură formă desemnată să imunizeze conștiințele în fața minciunii: memoria.

În calitate de jurnalist și analist al Europei Libere, Monica Lovinescu a fost și un gardian al conștiinței și al idealurilor libertății, valabile în timpurile dictaturii dar și după aceea, în ani „ce păreau să îndemne la stoică resemnare”. A criticat mereu germenii aptitudinilor pentru ratare care îi expun pe români la eșec, între care *sin-dromul amânării* pare să fie cauza cea mai eficientă a eternei înghețări românești în proiect: „Noi nu acceptăm, nici nu refuzăm. Amânăm orice gest chirurgical. Am ieșit din marele spital al totalitarismului, neoperăți, încă nevindecați, purtători mai departe de germeni, contaminatori și contaminați laolaltă, într-un nefiresc amalgam. Accesul la dosare pe plan individual, consultarea arhivelor de către

cercetători ar risca să ne ridice febra, iar nouă ne place să ne credem convalescenți și, pentru a perpetua iluzia, pur și simplu nu ne luăm temperatura. Nu încă. Amânăm.” Privind în jur, la realitatea românească de azi, vedem acum unde a dus acest sindrom al amânării și cât de numeroase sunt din nou generațiile ce vor plăti scump, la rândul lor, abdicarea de la memorie, de la urgența lustrației (ce trebuia făcută, precis, la începutul anilor ‘90, prin Punctul 8 al Proclamației de la Timișoara, pentru a da rezultate sterilizatoare și purificatoare la nivel politic și social).

Monica Lovinescu și-a adus o contribuție decisivă la salvarea limbii românești, observă Vladimir Tismăneanu în suita sa celebră de eseuri privind importanța scriitoarei și jurnalistei⁹⁵, publicate la început în *Evenimentul zilei*, în 2008, căci grație scrierilor Monicăi Lovinescu și ale lui Virgil Ierunca, *limba românească și-a păstrat tâlcurile sale firești, amenințate de vacarmul propagandistic susținut de trâmbițaii dictaturii*.

Mergând pe urmele a două gânditoare ce au precedat-o, Jeanne Hersch și Hannah Arendt, Monica Lovinescu reține și duce mai departe concluziile acestor ilustre premergătoare: „Totalitarismul – dezvăluindu-se doar în două regimuri ale secolului al XX-lea, nazismul și comunismul –, se deosebește de orice altă formă de dictatură sau de tiranie înregistrată de-a lungul istoriei prin faptul că, în cadrul lui, omul este de prisos. Scopul constant al unui astfel de regim totalitar, scop realizabil în cadrul concentraționar (lagărul devenind modelul societății), este de a pune populația în afara legii. (...) Marginalizarea oamenilor în societate. Incertitudinea fundamentală întretinută asupra condiției umane însăși. Tiraniile ucideau: totalitarismul urmărește o crimă inedită până la el:uciderea în om a persoanei morale. Pentru prima dată în istorie martiriul devine imposibil”. Autoarea a demonstrat magistral de ce „figura exemplară a acestei

⁹⁵ Tismăneanu, Vladimir, *De ce contează Monica Lovinescu* (I-V), în *România Culturală*, <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=10099> (11 oct. 2012) (sinteză după articolele apărute în *Evenimentul Zilei*: 22.04. 2008 ; 30.04.2008; 7.05.2008; 14.05.2008; 24.05.2008).

societăți a morții (fizice și spirituale) este lagărul, deoarece numai în cadrul lui poate fi lichidată orice spontaneitate, sub orice formă s-ar ivi ea, cea mai inofensivă, cea mai apolitică. Și Hannah Arendt scrie: «Căinele lui Pavlov, eșantionul uman redus la reacțiile sale cele mai elementare, iată cetățeanul model al unui stat totalitar. Un astfel de cetățean e greu de produs în afară lagărului.»

Continuând imbatabilul raționament, extrapolând cu argumente, Monica Lovinescu ajunge la concluzia că, paradoxal numai în aparență, regimul ceaușist a început să copieze și mai fidel atitudinea Kremlinului pe măsură ce a vrut să-și afișeze în fața lumii întregi independența față de el. Guvernul român a fost printre cele dintâi ce a adoptat, de pildă, noua tactică a Kremlinului în lupta cu dizidenții: azilurile psihiatrice. Iar în afară de metodele de represiune, anumite trăsături comuniste s-au îngroșat considerabil în anii finali ai ceaușismului: parodiile de naționalism, cu periodice izbucniri șovine, sau accentele de antisemitism recurent.

Viața intelectuală și rostul intelighentsiei în relațiile cu Puterea au preocupat-o constant pe Monica Lovinescu. De altfel, în calitate de coordonator al Colecției *Zeitgeist* la Editura Humanitas, profesorul Tismăneanu a îngrijit apariția celei mai importante selecții de texte semnate de Monica Lovinescu și reprezentând esența temelor sale de gândire dezvoltate de-a lungul vieții și carierei, conținută în volumul *Etica neuitării*, apărut în 2008.

Rolul deținut de Monica Lovinescu în sprijinirea proiectului Editurii Humanitas demarat de Gabriel Liiceanu la începutul anilor '90 a fost imens, contribuind la schimbarea fundamentală a stării culturii politice românești.

Articolele Monicăi Lovinescu au anunțat timp de decenii intenția de a pune în evidență și de a umple un regretabil vacuum românesc de poziții teoretice credibile inspirate de marea tradiție liberal-conservatoare. Cu mult înainte de apariții, precum la Humanitas, cotate drept o „carte excepțională” de Vladimir Tismăneanu, semnată de Valeriu Stoica și Dragoș Paul Aligică, și intitulată „Reconstrucția dreptei”, Monica Lovinescu atrăgea atenția asupra faptului că în

România ne lipseau cărțile de substanță necesare culturii politice într-o țară democratică, ne lipseau până recent până și cărțile privind doctrinele politice ale unei drepte care respinge deopotrivă fascismul și comunismul. Liberalismul autoarei a susținut îmbrățișarea principiilor liberalismului clasic și ale ordinii sociale a capitalismului.

„Problema Răului, nuanțează Vladimir Tismăneanu, s-a aflat în centrul reflecției Monicăi Lovinescu. Pentru a pricepe cum poate fi apărut Binele, este necesară continua rememorare a infernului. Doar astfel se poate construi acea viziune pe care gânditoarea americană Judith Shklar o definea drept *liberalismul fricii*. Hermeneutica libertății înseamnă respingerea complezenței placide, a aceluși spirit flegmatic pentru care nu există linie despărțitoare între călăi și victime, între adevăr și minciună”.

Observăm, după ce am parcurs această lume a libertății interioare construită de Monica Lovinescu, de ce, dintre toate libertățile posibile, abia acesta este adevăratul drum către Societatea Deschisă, cel care vine din interior, și nu dinspre tribune.

Câștigul suprem pentru societatea preocupată de gestionarea Binelui politic, așa cum o vede Monica Lovinescu deopotrivă pentru filosof, politician dar și cetățean, revizitarea întrebării platoniciene: cine trebuie să conducă, întrebare foarte importantă în teoria politică, în teoria legitimității și mai ales în teoria democrației. Pornind la drum acum înarmată cu toate avertismentele Monicăi Lovinescu, să reflectăm asupra actualității acestor teorii în statul de drept. Cândva, și Karl Popper afirmase că „un guvern are dreptul să comande atunci când este legitim, adică atunci când a fost ales, conform regulilor constituției, de majoritatea populației sau de reprezentanții acesteia. Dar nu trebuie să uităm că Hitler a ajuns la putere în mod legitim și că legea referitoare la puterile depline, care l-a propulsat ca dictator, a fost decisă de o majoritate parlamentară. Prin urmare, principiul legitimității nu e suficient. El este un răspuns la întrebarea platoniciană: cine trebuie să conducă? Prin urmare întrebarea însăși trebuie schimbată”.

Așadar, mai important este, după Monica Lovinescu, să aflăm la timp nu cine trebuie să conducă sau cine nu trebuie, cât cine sunt dușmanii Societății Deschise. Și să nu uităm niciodată că democrația nu este un Rai, ci este o strategie de combatere a unei dictaturi, a unei tyrannis. Despre natura conflictelor ce definesc lupta dintre moralitatea și imoralitatea unei democrații versus imoralitatea absolută a totalitarismului, numai politicienii și intelectualii pot da seama. Să reținem, ca și Vladimir Tismăneanu, recent, într-un alt excelent articol intitulat *Gramatica demnității: Pasiunea Monicăi Lovinescu*, povestește o amintire personală, sugestivă în egală măsură pentru dascăl dar și pentru discipol: el devoalează publicului împrejurarea în care Monica Lovinescu l-a sfătuit cândva (iar Vladimir Tismăneanu nu a mai uitat, de atunci): „...continuă să dai studenților dumitale în bibliografia obligatorie, și nu în ultimul rând, *Demonii* lui Dostoievski: una dintre chei, și nu cea de pe urmă, sta sigur acolo”.

Despre ce cheie este vorba?

Evident despre cheia supraviețuirii noastre într-o lume în care încă prea puțini dintre noi își însușesc *Etica neuitării*.

La 29 aprilie 2008, principalele forțe democratice românești au solicitat printr-un Apel remis Președintelui și Premierului în funcție la vremea aceea, „decretarea doliului național și organizarea funeraliilor naționale în ziua înmormântării în Fălticeni a rămășițelor pământești ale soților Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, având în vedere importanta decisivă a luptei anticomuniste pe care au dus-o peste 50 de ani”.

Răspunsul autorităților nu a mai venit niciodată. Dar mesajul, cu iz de lașitate, nu a întârziat să transpară.

Monica Lovinescu a fost înmormântată într-o tăcere aproape conspirativă, în cavoul familiei Lovinescu de la Fălticeni. Tăcerea și uitarea par să dea târcoale din nou martirilor istoriei naționale, gândirii și adevărilor istorice românești. De aceea, la împlinirea a doi ani de la trecerea în neființă a Monicăi Lovinescu (când cădeam, la rândul meu victimă a asasinatului iconic din partea autorităților conduse de politicienii Gheorghe Flutur, Neculai Barbă și Vasile Ilie,

și de generalul de spionaj ceaușist Ion Datcu alias Gheorghii Prisăcaru), mă întrebam cu îndreptățire: oare mai știm astăzi ce sunt luciditatea și consecvența unei eticii a neuitării? Oare mai știm, precum Monica Lovinescu, să identificăm întrebările esențiale, salvatoare pentru societatea românească? Nici în 2010, nici la ora actuală, întrebarea nu este urmată de un răspuns convenabil. România nu merge în direcția bună pentru poporul român.

Despre relația dintre est-eticul de *aici* și de *dincolo*: Pericle Martinescu și Monica Lovinescu

In Memoriam Pericle Martinescu

(la 110 de ani de la naștere – n. 11 februarie 1911, d. 24 decembrie 2005)

*Moartea în regimul comunist nu e moarte, ci chin.
Și nu vreau să mor în chinuri.*

PERICLE MARTINESCU

Un caz notabil de psihanaliză culturală: mărturiile privind est-eticul *aici* și *dincolo*. Situați de o parte și, respectiv, de cealaltă a Cortinei de Fier și acoperind în scrierile lor memorialistice perioade de timp pe alocuri superpozabile, au existat doi scriitori care și-au scris jurnalele cu cerneluri sufletești și morale înrudite: Monica Lovinescu și Pericle Martinescu. Prima, cu un plus de acid și de spirit est-etic adăugat celui cronicăresc și critic estetic, de pe pozițiile criticului aflat în largul occidental al perspectivei asupra moravurilor și culturii românești; cel de al doilea, zugrăvind cu răbdare și acribie, și din interiorul sistemului, bizareriile sinistre și dantelăria patologică drapând o epocă istorică dominată mai întâi de bolșevizare iar mai apoi de nivelarea valorilor prin comunismul triumfalist. Ambii, punându-și existența sub semnul unei mărci a sacrificiului asumat, au realizat – fiecare prin memoriile sale –, dar și împreună – prin conjugarea mărturiilor privind acea epocă –, o frescă inegalabilă a epocii Răului politic roșu absolut care, împreună cu extrema

dreaptă – verde – ce i-a premers, a aruncat România într-un stadiu de înapoiere greu de depășit.

Interpretarea anticej probleme a „sensului vieții” și al „înțelepciunii” revine, obsesiv și terapeutic, ca un adevărat sistem circulator în operele celor doi, așa încât finalmente autorii au depus mărturia unor conștiințe care evaluează aproape medical, diagnostic și analitic, *România caragialesc-comunistă din perspectiva grotescului mas-caradei* care nu a conținut timp de decenii, după cum aprecia, într-un registru de evaluare similar, și Norman Manea (*Plicuri și portrete*, Ed. Polirom, 2004, p. 205).

Elaborând un studiu comparativ pe cele două opere memoria-listice, semnate de Monica Lovinescu și de Pericle Martinescu, o primă observație e aceea că există importante abordări înrudite în legătură cu experiența literară sub comunism. Ceea ce îi desparte, totuși, ține de experiența diferită a libertății și demnității, legată efectiv de dictatură: Pericle Martinescu, a cărui viață a fost marcată de totalitarism prin coercițiile de a se afla zi de zi sub presiunea directă, adoptă un stil sobru, reținut, fidel detaliilor semnificative, constatativ, stil care îi oferă certitudinea de a mărturisi cu economie de mijloace ororile care se petreceau sub ochii lui; totul, în această calitate de martor, decurge cu o anume resemnare și nicidecum detașat complet de spiritul tragic, care însă este estompat de un anumit umor amar și dominat de rațiunea omului lucid ce sacrifică orice revoltă interioară de dragul importanței misiunii pe care și-o asumă: aceea de a furniza posterității o frescă fidelă a realității, o depoziție testimonială cu penel sufletesc de victimă blândă. La Monica Lovinescu, elementele jurnalului și ale memoriei au o altă anvergură: ea nu a fost martora reflectării directe a realității românești, doar un receptor al fluxurilor de vești sosite din țară pe canale credibile și onorabile, și tocmai de aceea, printr-o anume detașare, interpretările și cronicile sale au fost însoțite de verdicte critice remarcabile, oneste, de jurisprudența omului cultivat pur sânge, de patosul intelectualului anticomunist militant, de spiritul de devotament pentru discursul

public etic, de raționalitatea unei minți analitice geniale, nedispusă la compromis și netolerând abdicările.

Pericle Martinescu se întâlnește cu Monica Lovinescu pe mai toate palierele de discurs din domeniul analizei istorice și critice a epocii de bolșevizare a României, a efectelor acesteia asupra literaturii și scriitorilor. Bunăoară, în definirea caracterului utopic al comunismului, păstrând aceeași viziune cu a Monicăi Lovinescu, deși cei doi evoluau separat și în epoci diferite, Pericle Martinescu arată, încă din 1952, că „lucrul cel mai înspăimântător în lumea comunistă este că nimeni, dar absolut nimeni (și sunt gata să afirm că nici «geniul» omenirii), nu crede în comunism, dar pe toate cărările întâlnești oameni care declară că sunt gata «să moară pentru comunism». Acesta este cu adevărat un lucru înspăimântător, deoarece de la astfel de «fanatici» nu te poți aștepta decât la cele mai îngrozitoare atrocități” (*7 ani cât 70, Pagini de jurnal 1948-1954*, Ed. Vitruviu, București, 1997). Printr-o plastică figură, el aseamănă lupta dintre comunism și restul lumii cu *o luptă inegală, dar tocmai de aceea foarte periculoasă. O compară cu o partidă de șah între doi adversari inegali. Unul calculează fiecare mișcare, are un plan de atac, vrea să câștige cu cât mai puține mișcări, celălalt – care nu știe decât să mute piesele –, deși a pierdut dama, o tură, un cal, un nebun, nu înțelege că trebuie să cedeze și joacă mai departe până la pierderea tuturor pieselor de pe eșichier, având pur și simplu ambiția de a nu ceda și „de a rezista până la sfârșit”. Aștia sunt comuniștii. De aceea lupta este foarte periculoasă, pentru că ambiția jucătorului năuc ar putea costa viața tuturor „pieselor” de care dispune.*

Există însă speranță, spune Pericle Martinescu mai departe: că celălalt jucător, fiind cu mult superior, ar putea să facă un mat pe neașteptate, chiar dacă toate piesele adversarului său sunt pregătite pentru atac.

Despre acest fanatism, surprins de P. Martinescu în sentințe literaturizate, Monica Lovinescu medita, mai târziu, în termenii tehnici ai criticii utopiei marxist-leniniste, utopie în numele căreia politicienii de extremă stângă – prin similitudine aparținând unui palier

comun de valori cu cei de extrema dreaptă – au sacrificat mereu ființa umană reală, drepturile omului și cetățeanului, au negat drepturile ființei umane la prezent, au bulversat scara valorilor.

Nu mai puțin spectaculoase sunt referințele care îi apropie pe cei doi scriitori prin concluziile lor privind colaboraționismul scriitorilor români cu regimul bolșevic și cu cel comunist, ulterior ceaușist. Sancțiunile aplicate de Monica Lovinescu lipsei de moralitate a unor scriitori români sunt deja binecunoscute; merită să stăruim mai mult asupra imaginii de ansamblu oferită de Pericle Martinescu în aceeași speță, precum și asupra procedurii de deconstruire la care autorul recurge pentru a descrie mecanismul colaboraționist în timpul bolșevismului și al dogmatismului socialist (asumare morală, psihologizantă și sociologizantă, unică în literatura română, și tocmai de aceea de o inestimabilă valoare). „E de observat, spune autorul, cum, de la o vreme, *Scânteia* preferă vechilor și fidelilor ei colaboratori numele unor academicieni și scriitori care „se lasă” mai greu”. Pentru a-i ajuta, redacția le pune la dispoziție anumite materiale, ba poate le dă și o schemă a articolului, cerându-le numai să facă frazele respective și să semneze. Pentru masa cititorilor, apariția unui astfel de articol ar putea să aibă oarecare miraj. *Căci, sătui de alde Baranga, Brucan, Breslașu, Liman, Șelmaru, și chiar de Beniuc, sau alții, cititorii – cred tovarășii – se vor lăsa mai influențați de nume ca Sadoveanu, Săvulescu, Camil Petrescu sau George Călinescu, mediteză Pericle Martinescu.*

Dar tot autorul ajunge la concluzii care denudează o anumită prostie a tovarășilor: *nu mai e nevoie să demonstrez că tovarășii se înșală*, sosește observația. Ceea ce ar merita oarecare discuție, crede el, este *ușurința cu care asemenea personalități ale culturii noastre se lasă târâte în asemenea mascaradă, pe deplin conștiente că fac jocul politicianilor și că fiecare rând ce poartă semnătura lor nu numai că nu le face cinste sau nu le aduce nicio mângâiere, ci, mai mult încă, înseamnă propria lor compromitere în fața națiunii.*

Miza actului de colaborare este, în acea perioadă a bolșevismului, însăși viața autorului. Pericle Martinescu deconstruiește mecanismul:

când s-a prezentat la d-ta agentul, cu materialul respectiv, și ți s-a cerut să scrii un articol, nu poate fi vorba de niciun fel de discuție sau rezervă – cu atât mai puțin de refuz – căci aceasta ar însemna o auto-condamnare la moarte. Și cine are chef să se condamne singur la moarte în regimul comunist? Așa că lașitatea, grefată pe un foarte complicat calcul, intră în funcțiune.

Nu lipsite de o tulburătoare sinceritate – cu atât mai importantă pentru verosimilitatea discursului – sunt introspecțiile autorului, care își face rechizitoriul moral în chiar interiorul teoreticei prezumții de nevinovăție: „m-am întrebat adeseori ce aş face dacă aş fi pus într-o astfel de situație? Desigur, aş face ceea ce mi se cere, adică aş scrie. Și aceasta nu numai fiindcă sunt un om lipsit de eroism – la ce ar folosi astăzi (1952, n.m.) eroismul? – dar mai ales fiindcă nu vreau să mor ca victimă a comunismului. Oricât nu m-aș teme de moarte, oricât aş aștepta-o ca pe o eliberare, ca pe o cufundare într-un somn plăcut și nesfârșit, totuși nu vreau să mor de moarte comunistă.” Este, desigur, un caz tulburător, o declarație unică în istoria literelor noastre, când acceptul unei eventuale colaborări cu regimul în dauna deontologiei profesiei este atribuit de emitent unui gest de revoltă anti-comunistă, în sensul că orice moarte e de preferat morții cauzate de ocupantul comunist, și atunci cu atât mai bine e de dorit evitarea ei. După o atare explicație, conceptul de lașitate își pierde din temeii, în condițiile în care devine, de fapt, un fel de virtute inversată, pentru că descrisă într-un sistem de referință etic și psihic de avarie, ca formă de antimaterie psihică și socială generată de Gulag.

Desigur exasperat în fața posibilității de a colabora cu Puterea totalitară, autorul își torturează imaginația și construiește incredibile mecanisme de apărare în fața morții, scuze și explicații aproape abracadabrante – dacă nu sunt interpretate exact în domeniul absurdului ce caracterizează universul concentraționar –, toate convingătoare, pentru că împing sinceritatea până la delirul de salvare, ceea ce nu face decât să mărească umbra înspăimântătoare a Călăului imaginar: „dacă a treia zi după ce se va prăbuși acest regim îmi va fi dar să mor, voi muri fericit; cu o zi înainte însă de prăbușirea

lui, moartea îmi va fi cumplită și tristă. Și apoi moartea în regimul comunist nu e moarte, ci chin. Și nu vreau să mor în chinuri. Căci dacă viața mea a fost un chin – uneori voluptuos, adeseori foarte amar – cel puțin moartea vreau să-mi fie o bucurie. Iar o astfel de bucurie nu-mi va fi îngăduită decât după salvarea din acest regim odios și criminal.

Iată o justificare a lașității noastre actuale!” (12 noiembrie 1952)

Există, în acest tip de creuzet al conștiinței civice frământate de apocalipsele eticului, și nucleele conștiinței critice, și germenii conștiinței literaturii. Cu acest material au scris, au trăit și au depus mărturie prin jurnale și Monica Lovinescu, aflată de partea liberă a Cortinei de Fier, și Pericle Martinescu, închis în rezervația sovietizată din Războiul Rece. În fond, mergând pe urmele raționamentului făcut și de Mircea Martin (*Viața Românească*, noiembrie 1978) și rămas valabil până azi, *adevărata conștiință se află la acei creatori pe care meditația susținută asupra propriei activități îi face să treacă în modul cel mai firesc în alt domeniu și să-și comunice experiența în termeni apti de a o impune ca exemplară*. Monica Lovinescu definea această exemplaritate sub forma est-eticului, netolerând așa zisa neimplicare canonică a scriitorului sub dictatură sau laxitatea autonomiei esteticului. De aceea, viziunea sa asupra registrului critic și respectiv asupra celui polemic este riguroasă, alocând variantei intelectuale maximum de încredere. Pericle Martinescu a reușit, în ciuda tuturor barierelor ridicate de totalitarism în calea creativității și a libertății de expresie, să nu coboare, la rândul său, de la acest reper care, astfel, îi asigură valabilitate.

Zarzavagiul și Puterea

Fiecare viață converge spre un centru.

(EMILY DICKINSON)

*J'aimerais mieux la lecture des vies particulières pour
commencer l'étude du cœur humain.*

(J.J. ROUSSEAU)

Disidenței românești, care a fost cea mai redusă din Est⁹⁶, Monica Lovinescu îi acordă mult din energia sa de jurnalist și de analist. Notează⁹⁷: „în ianuarie, *Charta '77* lansează un apel ca 1 februarie să fie o zi închinată suferinței românești”. Memoriei anului 1988 și a momentului de eroism anticomunist de la Brașov i se alătură, ca și altădată, invocarea lui Havel și regretul că românii nu au avut un Havel al lor. Poate că absența solidarității din spațiul românesc este cauza principală pentru care Solidaritatea nu a ajuns niciodată și la București pentru a ajuta poporul român. „Unde ne sunt disidenții?”⁹⁸ nu rămâne o întrebare retorică pentru Monica Lovinescu. Stăruind asupra lui Havel, autoarea pare să mediteze dacă nu cumva României nu i se potrivește mai degrabă modelul lui de disident, lent erodant, de tip Gandhi, „care-și joacă discret și conștiincios mai departe rolul – de astă dată constructiv”⁹⁹, spre deosebire de modelul martiric de revoltat ce se ia pieptiș la trântă cu sistemul. Istoria națională, plină de exemple de trădători și de complotiști, suprimă

⁹⁶ Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002, p. 156.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 122.

⁹⁸ *Ibid.* p. 156.

⁹⁹ *Ibid.* p. 156.

speranța că disidenții, adică subminatorii sistematici – fie ei plasați chiar de partea binelui politic –, vor reuși vreodată să distrugă tiparul colectiv al *capului plecat* și al *turnătorului de plăcere sau de dragul de a se pune la adăpost*.

In Memoriam Václav Havel

(5 octombrie 1936, Praga – d. 18 decembrie 2011, Hrádeček)

Dispariția de pe scena politică a lumii democratice a lui Václav Havel a reamintit lumii civilizate (o Europa post-criminală, ce a furnizat în secolul trecut Holocaustul și Gulagul, adică cei doi „gemeni heterozigoți” apocaliptici¹⁰⁰) că gustul libertății trebuie reinventat sau măcar re-evaluat. Zbuciumul luptei împotriva totalitarismului își reia clocotul... Momentul despărțirii de Havel – întâmpinat mai ales cu solidaritatea la căpătâiul său a președinților țărilor care au suportat Războiul Rece – a trezit multe conștiințe din hibernarea (sau doar din pasa fatigabilă a) tranziției post-totalitare. Havel, Papa Ioan Paul al II-lea, Andrei Saharov, Paul Goma, Alexandru Soljenițin și foarte puțini alții sunt cei mai reprezentativi dintre intelectualii care, *în timpuri întunecate, au salvat onoarea umanității* și care și-au riscat libertatea și viața pentru a se opune Puterii totalitare. Ei vor rămâne, pentru eternitate, reperatele umane, spirituale și morale în jurul cărora va fi definit conceptul de libertate, atunci când se va scrie o *istorie a demonismului și a rezistenței la demonism*¹⁰¹. Din acest unghi al istoriei, Havel va rămâne personalitatea care și-a sacrificat viața pentru a apăra ființa umană de pericolele *gândirii captive*¹⁰², în contextul extrem de dur al unei istorii europene în care Războiul

¹⁰⁰ Alain Besançon, *Nenorocirea secolului*, Ed. Humanitas, București, 2007;

¹⁰¹ Vladimir Tismăneanu despre *Istoria demonismului și a rezistenței la demonism*, TVR 1, 18 decembrie 2011;

¹⁰² Czesław Miłosz, *Gândirea captivă. Eseu despre logocrațiile populare*, Ed. Humanitas, București, 1999;

Rece ajunsese aproape de *situația izbucnirii unui război nuclear*¹⁰³, după ce propaganda comunistă, impusă de Moscova în toate țările bolșevizate și aliniată în *lagărul socialist*, terorizase Estul Europei cu deceniile de „inginerie a sufletului omenesc” și de „inginerie a spiritului omenesc, de la pedagogia concentraționară a lui Makarenko, organizată pentru reproducerea în masă a Omului Nou... până la subvenționarea unei vaste rețele de agenți de influență în Europa și Statele Unite, iar mai târziu în toată Lumea a Treia.”¹⁰⁴

Havel a fost fascinat de înțelegerea mecanismelor *puterii celor lipsiți de putere (disidenții, asumați de autor, în această operă capitală, sub metafora de zarzavagii)*; Havel a fost atras de înțelegerea gradațiilor care colorează scala conștiinței și asumării libertății, în societățile post-totalitare: „Tocmai de aceea, știam ce mă așteaptă, știam că depinde numai de mine ca perioada de închisoare să aibă valoare din punct de vedere social, și mai știam că voi rezista”.¹⁰⁵

În celebra sa lucrare *Puterea celor lipsiți de putere, In Memoriam Jan Patočka*, apărută și în românește¹⁰⁶, Havel răspunde la întrebări de tipul „cine sunt acești disidenți?”, sau „e, oare, în puterile și posibilitățile „disidenților” – ca oameni aflați înăuntrul tuturor structurilor puterii și în postura unor „semicetățeni” – să influențeze în vreun fel societatea și sistemul social?” (relectura acestui text – foarte necesară! – ne arată de ce România comunistă a stat mai prost la capitolul intelectualilor cu discurs civic și etic antitotalitar, adică al *intelighentsiei*, spre deosebire de Cehia, Rusia, Polonia sau Ungaria). Premiza unei deconstruiri cu adevărat utile a chestiunii în cauză este asumată de la bun început, prin reflecția *asupra caracterului puterii împotriva căreia acționează disidenții, adică acești indivizi „lipsiți de putere”* (p. 53). Scrupulele suplimentare manifestate de Havel în jurul acestei definiții a puterii vin din conștientizarea faptului că

¹⁰³ Martin McCauley, *Rusia, America și războiul rece (1949-1991)*, Historia, Ed. Polirom, 1999, p.131;

¹⁰⁴ Mark Lilla, *Spiritul nesăbuit. Intelectualii în politică*, Ed. Polirom, 2005, p. 26;

¹⁰⁵ Václav Havel. *Interogatoriu în depărtare*, Ed. Biblioteca Tinerama, 1991;

¹⁰⁶ Václav Havel, *Viața în adevăr*, Ed. Univers, București, 1997, p.53.

adevărul – în cel mai larg sens al cuvântului – are în sistemul post-totalitar o rază de acțiune particulară, necunoscută în alt context; cu mult mai mult și mai cu seamă altfel, adevărul joacă în acest sistem rolul factorului puterii sau, direct, al forței politice (p.71). În raport cu acest adevăr universal, *percepția sistemului comunist drept o dictatură în sens clasic, adică o dictatură politică exercitată asupra unei societăți aplatizate*, este supusă unor ispite ce camuflează adevărata sa natură. De aceea, Havel subliniază (p.56) cu insistență, faptul că sintagma pe care o utilizează, anume aceea de *sistem post-totalitar* (încă din 1978!, n.n.), nu vrea nicidecum să definească un sistem care nu ar mai fi totalitar, dimpotrivă „vreau să subliniez că e totalitar fundamental altfel decât dictaturile totalitare „clasice” de care e legată, de obicei, în conștiința noastră noțiunea de totalitarism”.

Aici intră în rol Zarzavagiul și toată recuzita ce îl definește: propaganda, iluzia aderenței la utopie și mecanismele trezirii din bețiștile ideologice: „Responsabilul unei prăvălii cu zarzavaturi a plasat în vitrină, printre cepe și morcovi, lozincă «Proletari din lumea întreagă, uniți-vă!» De ce a făcut-o?... E, într-adevăr, el personal, înflăcărat de ideea unirii proletarilor din întreaga lume? ...A reflectat el vreodată, cu adevărat, măcar o clipă, asupra modului în care ar trebui realizată o asemenea unire și ce ar însemna acest lucru?” Într-un sistem post-totalitar ca acela la care se raportează Havel, asumarea în vitrină a unei astfel de lozinci ține de ornamental, de înregimentare și de interesul individual perceput ca fiind vital, dar are efectul de a legitima Puterea. De aceea, observă și autorul, *ideologia joacă în aceste sisteme un rol atât de important. Fără ideologie nu există acel mecanism complicat de elemente constitutive, de trepte ierarhice, pârghii de transmisie și instrumente de manipulare indirectă*, mecanism ce nu lasă nimic la voia întâmplării, ca multiplu asigurător al integrității Puterii post-totalitare. Sub presiunea acestei integrități și integrității însă, se creează o adâncă prăpastie între intențiile sistemului post-totalitar și intențiile vieții, căci viața merge, prin natura ei, spre pluralitate, spre coloritul pitoresc, spre autoconstituire de sine stătătoare și autoorganizare, spre împlinirea libertății sale, în

timp ce sistemul post-totalitar pretinde unitatea de monolit, uniformitatea, disciplina autoritară. Apar, ca fiind efectiv antagonice, pe de o parte tendința vieții și a individului liber, „care dorește să-și făurească mereu stările cele mai improbabile”, și pe de altă parte tendința sistemului post-totalitar de a impune „stările cele mai probabile”. Individul este apăsător de un *dictat al ritualului*, în mod progresiv, pe măsură ce are loc o metamorfoză uluitoare: cu timpul, ideologia încetează să mai slujească Puterea, și, paradoxal, puterea începe să slujească teza, ideologia (p. 62). Ideologia devine, așadar, ea însăși Dictatorul, atunci când, în chip de putere, „dezmoștenește puterea”. Este aspectul esențial al naturii puterii post-totalitare: acela *când ideologia hotărăște soarta oamenilor, nicidecum oamenii soarta acesteia*.

Și vine ziua când ceva se revoltă în sufletul Zorzavagiului, făcând loc nașterii disidentului: *acesta încetează să mai expună în vitrină anumite lozinci doar ca să fie pe placul lumii, nu se mai duce la alegeri despre care știe că nu sunt alegeri* (p. 69), la ședințe începe să critice tot mai virulent, arde de nerăbdare să identifice în mulțimea masă conștiințe care gândesc *alfel*, adică diferit față de ideologia oficială. Revolta lui, asumă Havel, va fi o tentativă de dobândire a *vieții în adevăr*. Dar Zorzavagiul care se rupe de turmă nu rămâne nesancționat: *în curând va fi scos din funcția de responsabil și transferat la cărnăușie, ca distribuitor de marfă; i se va reduce salariul; speranța unei călătorii în străinătate se va risipi; înscrierea copiilor în învățământul superior va fi amenințată*. De la vârful Puterii va primi un șut, iar colaboratorii se vor dezice de el, îngroziți, pentru că aceștia nu doresc cu nici un chip să se schimbe *statu quo*-ul, care e sursă a privilegiilor și a securității personale în sistemul post-totalitar. Prin mecanismele coercitive și ale executanților de sancțiuni – ca verigi anonimizate ale sale –, *însăși structura puterii va fi aceea care îl va exclude pe Zorzavagiu din sânul ei; sistemul însuși va fi acela care prin prezența sa înstrăinătoare în ființa oamenilor îl va pedepsi pentru revolta lui* (p. 70).

Viața în adevăr, opunându-se *vieții în minciună*, observă Václav Havel, are, în sistemul post-totalitar, multiple valențe: existențială,

politică, noetică, morală. Adevărul ființei care se opune înregimentării prin *viață în adevăr* devine forță politică: așa cum, în sistemul post-totalitar, în spatele ritualului se ascunde *samavolnicia puterii* (p. 108), la disident, se poate admite că în spatele asumării libertății personale se află rădăcina responsabilității, prin contagiune, față de libertatea tuturor celor ce se vor molipsi de ea, deci vor crea o amenințare față de puterea samavolnică. Este, în fond, esența atitudinii disidente. Care ține, în formele practice, mai mult de pre-politic. Pe baza acestei asumptii, Havel conchide (p. 112) că, punctual, *spațiul cel mai legitim de plecare al tuturor strădaniilor societății civile de a înfrunta presiunea sistemului este sfera „pre-politicului”, observând că este vorba despre un domeniu ce ține mai mult de comunitate decât de organizație* (p. 129), tocmai pentru că se definește printr-o paradigmă a libertății.

Lectura textului, publicat de Havel încă din 1978, este foarte utilă, pentru că tema este mai mult decât actuală: și astăzi, la fel ca pe vremea disidenței sale (p. 130), problema esențială era găsirea căii *pentru ieșirea din marasmul lumii*, dar mai ales asumarea, de către conștiințele lucide și democratice, a unei „*vieți în adevăr*, articulată și pentru reînvierea sentimentului «responsabilității superioare», în mijlocul unei societăți civile nepăsătoare”...

Miza lui Havel este și miza noastră: aflarea semnelor unui început de reconstruire morală. Eternul început, eterna renaștere, eterna fugă din Egipt...

Limba de viața și de moarte: limba care mântuie din robie un popor

Ce a rămas? A rămas limba!

GÜNTER GAUS către HANNAH ARENDT

Monica Lovinescu a avut privilegiul unei inteligențe speciale, reușind prin exilul impus să trăiască și să supraviețuiască *printr-un sens* în lumea prevestită de Umberto Eco, atunci când acesta spusese că „ne îndreptăm spre o nouă clasificare care nu se mai bazează pe bani, ci pe capacitatea de a folosi critic mintea și a selecta informația”.

„Ce a rămas? A rămas limba!”, dialogau în 1964 Hannah Arendt și Günter Gaus (doi semeni admirați și de Monica Lovinescu), pe seama supraviețuirii traumatice post-totalitare și pe marginea fabulosului document *Laudatio lui Karl Jaspers*, în *Oameni și vremuri întunecate*, pp. 89-98.¹⁰⁷ Totul este despre cutezanța de a ieși în spațiul public, cutezanța acțiunii, umanitate, pasiunea pentru adevăr și dreptate, de partea Binelui public, de partea eticii neuitării. Sunt coordonate pe care s-au mișcat fără odihnă Jaspers, Arendt, dar și Monica Lovinescu. Exista, desigur, la aceștia, un tip de conștiință bazat pe o sensibilitate filosofică vecină cu observația lui Bertold Brecht: „Se poate afirma că tragedia tratează suferința omenirii mai puțin serios decât comedia”.¹⁰⁸

Și Eugeniu Coșeriu, la fel ca Monica Lovinescu, a folosit limba română și gândirea românească, precum și poziția sa înalt științifică

¹⁰⁷ Arendt, Hannah, *Ultimul interviu și alte convorbiri*, Editua Humanitas, 2018.

¹⁰⁸ Citatul este preluat din notele lui Brecht la piesa *Ascensiunea lui Arturo Ui poate fi oprită* (Werke; Grosse kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe, Suhrkamp, Berlin, 1988, 24: 315-319)

mondială pentru a pleda pentru cauza românilor. Pentru apărarea limbii lor românești, ca limbă de viață și de moarte.¹⁰⁹ Fermitatea și claritatea principiilor sale asumă un *codex sapientiae*.

Eugeniu Coșeriu: „Când li se cere, acum, să nu mai facă Istoria românilor, ci Istoria Moldovei, profesorii de istorie, în unanimitate, protestează, și până și rușii care sunt profesori de istorie înțeleg că nu pot falsifica pur și simplu istoria și nu pot desprinde o istorie a Moldovei de istoria românilor”.

Eugeniu Coșeriu: „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română, este, din orice punct de vedere strict lingvistic, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic e o absurditate și o utopie; iar din punct de vedere politic e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și, prin urmare, un act de genocid etnico-cultural”.

Eugeniu Coșeriu: „Politicienii ar trebui să cunoască bine cultura românească, să și-o însușească și în mod critic, ca să știe ce anume apără, cum apără și de ce trebuie să apere. Să aibă un jurământ de fidelitate față de această cultură”.

Eugeniu Coșeriu: „Dumneavoastră, ca români, ar trebui să aveți problema Basarabiei, poate mai mult decât mine, ca basarabean, să o înțelegeți, iară nu să spuneți mereu «Ia mai lasați-mă în pace cu Basarabia asta!», de parcă Basarabia ar fi o țară îndepărtată și necunoscută, străină de România...”.

Angela Furtună: În Basarabia natală, românofobia rușilor a fost sancționată prompt de Domnia Voastră, atunci când ați afirmat tranșant că „a promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română, este, din orice punct de vedere strict lingvistic, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic e o absurditate și o utopie; iar din punct de vedere politic e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor

¹⁰⁹ Fragmente din evenimentul Angela Furtună în dialog cu Academician Eugeniu Coșeriu, la 15 ani de la publicarea sa în octombrie 2001 http://angela-furtuna2008.over-blog.com/pages/_Eugeniu_Coeriu_in_dialog_cu_Angela_Furtun-1009451.html

și, prin urmare, un act de genocid etnico-cultural”. Atitudinea aceasta, afișată de Domnia Voastră – „cel mai mare lingvist român în viață” (cf. prof.univ.dr. Emil Constantin, rectorul Universității „Dunărea de Jos”) –, vine să sprijine decisiv eforturile românilor de ambele părți ale Prutului de a-și apăra limba și cultura. Ce cale considerați că este apropiată pentru a se merge mai departe în acest sens și care trebuie să fie argumentele și strategiile lingviștilor în această chestiune? Lingviștii pot să influențeze politicul?

Eugeniu Coșeriu: „Dacă ne-am afla în condiții normale, și istorice normale, dacă ar fi numai un grup de nesăbuiți care ar lupta acolo (în Basarabia, n.n.) cu tot felul de trucuri și de tertipurii împotriva limbii române, răspunsul meu ar fi acela că trebuie să ne dedicăm pur și simplu științei, să vorbim științific despre limba română, că nu e nevoie să apărăm noi limba română, nici să criticăm sau să luăm în discuție alte păreri contrare și absurde. Sau, după cum spun eu elevilor mei, nu căuta să demonstrezi că doi și cu doi fac patru celui care spune că doi și cu doi fac trei sau fac cinci. Cel care spune o absurditate ar avea în realitate obligația să demonstreze de ce afirmă ceea ce afirmă, desi absurd. Pentru că nu putem, mereu, fără întrerupere, să repetăm toate adevărurile evidente și să luptăm pentru ele, să le demonstrăm celor care afirmă neadevăruri evidente.

Dar, din nefericire, nu ne aflăm în condiții normale. De aceea, și lingviștii, și toți ceilalți oameni de cultură, sunt angajați într-o luptă care e politică și noi nu putem duce altfel lupta decât prin argumente științifice. Concluzia? Trebuie să repetăm, deci, mereu evidențele, să arătăm mereu adevărul, să arătăm că toate citatele sînt falsificate, că atunci când ei spun, de exemplu, că și Iorga ar fi spus că Basarabia este a altora ș.a., acolo nu e decât un fragment scos dintr-un context. Iorga spune, de fapt, cu totul altceva. Trebuie să luptăm mereu în acest stil. Se observă, însă, că astfel ne pierdem, în parte, forțe importante și esențiale, prin acest fapt de hărțuire, care nu întâmplător este dirijat împotriva noastră. De aceea, mă gândeam că soluția cea mai bună și strategia cea mai corectă și utilă ar fi ca oamenii de știință să se concentreze asupra unei categorii: anume,

aceea a profesorilor de limba română și de literatura română și a învățătorilor, recomandându-le cu prioritate lor să facă apărarea; ei, adică, să fie, mai întâi, convinși, și să înțeleagă care este adevărul și să apere apoi limba, să apere cultura, să afirme această cultură, pe care întâi trebuie să și-o asume ca fiind cultura lor națională... În acest mod s-ar putea permite oamenilor de știință să ducă știința mai departe, fiindcă altminteri, dacă oamenii de știință nu mai fac decât apărarea limbii române, rămânem, dintr-un punct de vedere, pe loc. Dar noi nu trebuie să rămânem pe loc, pentru că știința avansează, creează mereu idei noi, moduri noi de a pune problemele. Iar noi trebuie să adăugăm, în aceste condiții, când suntem forțați să ne risipim și cu apărarea limbii române, multă muncă. Spunea însuși Goethe, undeva, despre poezie, că aceasta reprezintă unu la sută inspirație și nouăzecișinouă la sută transpirație. Asta aș vrea să adaug și eu, extrapolând, despre cariera universitară în lingvistică și în general în știință, căreia i se dedică astăzi un universitar cu pretenții, anume că ea este o carieră ce se întemeiază pe răbdare și pe muncă. Pe multă răbdare și pe multă muncă.

Deci, soluția, strategia propusă de mine este educația culturală. Cred ca ea s-a făcut deja, mai mult sau mai puțin indirect, în Basarabia, în această privință, și prin învățători și prin profesori de limba română. La ora actuală profesorii de limba română nu mai acceptă (chiar dacă li se spune că limba oficială este, prin Constituție, limba moldovenească) decât termenul de „limba română”. Când li se cere, acum, să nu mai facă Istoria românilor, ci Istoria Moldovei, profesorii de istorie, în unanimitate, protestează, și până și rușii care sunt profesori de istorie înțeleg că nu pot falsifica pur și simplu istoria și nu pot desprinde o istorie a Moldovei de istoria românilor.

Speranța mea este că această generație, care este generația bolnavă din Basarabia și generația incultă din Basarabia, se va stinge biologic. Îi va lua locul o nouă generație, una care nu va mai putea fi înșelată. Să știți că mulți dintre cei de acum au fost atât de înșelați, încât ei sunt de-a dreptul de bună credință atunci când sunt convinși

că unele falsuri istorice sunt adevărate. Conștiința lor, prin ignoranță și manipulare, s-a îmbolnăvit.”

Pe linia de gândire monicalovinesciană și coșeriană, trebuie actualizat un eveniment notabil privind cercetarea, analiza și dezvăluirile despre destinul tragic al românilor din Transnistria, atât sub ocupația efectivă a URSS, dar și sub cea mascată actuală, abil pusă în operă sub presiunea bazelor militare ruse și a propagandei ruse: a apărut relativ recent ¹¹⁰ (2013) cartea intitulată „Martiriul transnistrean sub jugul totalitar rusesc”, de Radion Cucereanu (publicist, scriitor), Eleonora Cercavschi (președinte al Asociației „Lumina” a Pedagogilor Transnistreni din Republica Moldova, director al Liceului Teoretic „Ștefan cel Mare și Sfânt” din orașul Grigoriopol) și Dumitru Apetri (doctor în filologie, scriitor). Cu sprijinul financiar al Ministerului Afacerilor Externe, Departamentul pentru Relația cu Românii de Pretutindeni, volumul a fost editat la Tipografia editurii Balacron, coordonator de proiect fiind Alexandru Gorgan, Chișinău. Cartea s-a bucurat și de susținerea altor instituții ale românilor, între care licee și gimnazii cu predare în limba română din Transnistria (vezi contribuțiile multor directori de școli și șefi de departamente, precum: Constantin Sucitu, Maria Ungureanu, Nadejda Ghidirimschi, Nina Uzicov, Ion Iovcev, Maria Roibu, Eugenia Halus) precum și numeroase personalități între care academician Ion Bostan, rector al Universității Tehnice din Moldova, general de brigadă (r) Nicolae Petrică, șef al catedrei militare a Universității Tehnice din Moldova și mulți alții (numai limita spațiului tipografic ne face să nu-i numim aici, nicidecum lipsa de considerațiune).

Citat în paginile de început ale cărții, Romulus Rusan, așezând efortul autorilor sub auspiciile eticului, reamintește că „venerația față de victimele comunismului nu trebuie să ia forma lacrimii, a florilor depuse și a liniștii necesare reculegerii, ci a unei cercetări active, din care să reiasă caracteristicile istorice ale fenomenului

¹¹⁰ Radion Cucereanu și Eleonora Cercavschi, Martiriul transnistrean sub jugul totalitar rusesc, Editura Balacron, Chișinău, 2013.

totalitar. Suferința noastră trebuie studiată și cunoscută de noi înșine, dar și de alții, pentru că lacrimile se zvântă, florile se oflesc, dar documentele rămân, și ele se transformă în istorie.” Radion Cucereanu sistematizează încă din Precuvânt scopurile cărții, ce se vor vedea, la final, atinse cu prisosință: cunoașterea realității crunte din spațiul nostru; demascarea fărădelegilor pentru a le putea curma existența cu sprijinul real al țărilor civilizate și al organismelor internaționale; susținerea morală a aspirațiilor seculare ale populației băștinașe năpăstuite în intenția ei de a se debarasa de dominația străină; conștientizarea situației dramatice, în anumite cazuri tragice, care domină despotic arealul geografic ale Transnistriei; evidențierea rolului intelectualității, în special al cadrelor didactice, în lupta pentru democrație și drepturile constituționale. Volumul adună, sub diverse semnături, mesaje dureroase venite dintr-un spațiu urgisit pe parcursul a două secole și ceva, subliniază Dumitru Apetri. Mărturia colectivă e cu atât mai importantă cu cât vine pe filiere diverse, din zone multiple ale arealului basarabeano-transnistrean, dinspre centre culturale diferite și personalități diferite, constituind izvoare neprețuite de istorie orală. Zona, de la Est de Nistru, la care se raportează acest document final trece prin foc și sabie de peste 200 de ani, și conține o bogată resursă a românității, care, alături de diverse categorii profesionale de populație românească, conține și eminente scriitori, oameni de artă și jurnaliști (Vladimir Beșleagă, Anatol Codru, Vlad Iovită, Alexei Marinat, Dominte Timonu, Nicolae Turcanu, Eugen Doga, Petru Bogatu ș.a.), savanți notorii precum Petru Soltan, Nichita Smochină, Anatol Gavrilov ș.a., apărători înflăcărați ai plaiului natal, cum sunt Ilie Ilașcu, Alexandru Leșco, Tudor Petrov-Popa, Andrei Ivanțoc, Petru Godac care au suportat închisoarea și alți cetățeni care au căzut în războiul de pe Nistru. O adevărată inteligență din Transnistria și din vecinătăți a susținut ca un portdrapel lupta acestui ram românesc pe care cresc roade râvnite de dușmanii tradiționali de la răsărit. Îi pomenim aici pe scriitorii Mihai Cimpoi, Ion Ciocanu, Claudia Partole, Dumitru Apetri, jurnaliștii și publiciștii Valentina Ursu, Irina Nechit, Maria

Bulat-Saharneau, Viorica Cucereanu, Tudor Rusu, Aneta Grosu, Larisa Ungureanu, Liliana Armașu, Lucia Culev.

Prima parte a volumului conturează corect și cu precizie reperele istorice ale chestiunii transnistrene, pornind de la declararea inviolabilității țării noastre și până la conservarea memoriilor privind teroarea comunistă în RASS Moldovenească, foametea din Transnistria, operațiunea „Sud”, plus chestiuni punctuale de identitate culturală și națională românească. Capitolul al doilea adună pagini de aur privind celebrități contemporane transnistrene: Vladimir Beșleagă, Eugen Doga, Anatol Codru (poet, patriot și mare român), Vlad Ioviță, Petru Bogatu (cel mai pertinent lider de opinie din Moldova), Alexei Marinat („Soljenițin al Moldovei”), Dominte Timonu, Nicolae Țurcanu (un poet cu soartă vitregă), Ion Diordiev (înțeleptul dascăl prin calea aforismelor), Vlad Chiriac, Alexandru Smochină (transnistreanul care a „românizat moldovenii”), Petru Soltan, Nichita Smochină (membru de onoare al Academiei Române), Anatol Gavrilov (un oficiant fără egal în templul științei). Capitolul al treilea al cărții surprinde concis și elocvent realitatea istorică de azi, oferind viziuni istorice asupra focarului conflictului de la Dubăsari, detalii privind războiul de pe Nistru, avatarurile televiziunii când aceasta rămâne la datorie, secvențe din muzeul școlar al istoriei neamului românesc, mărturii despre eroi și martiri români căzuți pentru cauze naționale apărute în mediul ostil în care trăiesc, fragmente ce aduc dovezi despre luptele grele ce se dau pentru menținerea învățământului în limba română preuniversitar din regiunea transnistreană a Republicii Moldova, viziuni apocaliptice despre paradoxurile istoriei noastre. Un capitol interesant conține corespondența oficială cu OSCE și organele abilitate din Republica Moldova. În alt studiu ni se relatează despre Prima Conferință a Comunităților Românești din Europa. Capitolul al patrulea prilejuiește întâlniri memorabile cu Pedagogi transnistreni și discipolii lor (Eleonora Cercavski, Svetlana Jitariuc, Laura Jitariuc, Ion Iovcev, Raisa Pădurean, Tatiana Andrieș, Elena Pădurean, Eugenia Halus, Maria Roibu, Virginia Stefogolo, Maria Ungureanu, Lidia Poștarencu, Nina Uzicov,

Constantin Sucitu, Nadejda Ghidirimschi). La final, capitolul al cincilea prezintă date unice privind Transnistria în vizorul Curții Europene a Drepturilor Omului, conținând lista cu 170 de reclamanți ce luptă pentru drepturile țării lor de a rămâne democratică.

E tulburător mesajul și conținutul (de cea mai înaltă ținută științifică și culturală) acestui volum care reunește vârfurile vocilor publice și elitele spiritului din multîncercata lume românească de dincolo de Prut, ce duce înainte cu eroism drapelul românesc printr-un tărâm bătuit din nou de stafia lui Stalin agitată de populațiile rusele injectate și impuse de imperiul de la răsărit ca majoritate decidentă în teritoriile noastre strămoșești. În vremea când, din ce în ce mai des, se strigă în mediile publice că basarabenii, între care și românii transnistreni, trebuie să fie dați afară din țara lor, opinia publică din România, din Uniunea Europeană, din Statele Unite ale Americii, din Canada sau Australia și de peste tot din lumea civilizată trebuie să conștientizeze faptul că poporul român trebuie susținut în lupta sa pentru apărarea drepturilor firești și pentru supraviețuire în regiuni grav afectate de războiul asimetric și profund subversiv prin care forțele ostile se străduiesc în mod programatic să distrugă identitatea, limba, cultura și civilizația românească. Martiriul românilor e semn că se trezește conștiința unui popor ce plătește azi scump libertatea și dreptul la viață. Nicolae Iorga e mai actual ca niciodată în ideile conținute de poezia sa: „Fără vamă de suferinți/ fără lacrimi din prisosul durerii/ fără sânge din prisosul vieții/ nu se mântuie din robie un neam”.

Patria primitoare: biblioteca și dragostea de neamuri

*Popoarele între dânsese nu sunt decât ramurile unui
și aceluiși copac și, astfel, mi-a fost dat să-mi gădesc
patria în trecutul neamului meu și, totdeodată, în mij-
locul poporului în care m-am născut.*

MOSES GASTER

Pentru Monica Lovinescu, biblioteca a fost o patrie intelectuală suverană. S-a născut și a trăit într-o casă cu o bibliotecă imensă, bine structurată, o bibliotecă de profesor și de critic literar. Și-a petrecut vacanțele – la Fălticeni și la Crușeț – în case și conace cu biblioteci. A stăruit în studiu cu râvnă asupra cărților din bibliotecile școlare și universitare bucureștene. Călătoria vieții sale s-a derulat mai mult prin și printre cărți decât pe printre geografii.

Cărțile și bibliotecile i-au fost și casă, și arme, atât la pace, cât și la război. Filosofia ei despre cărți ne amintește de Montaigne: „Nu călătoresc fără de cărți nici pe timp de pace, nici pe vreme de război [...] Ele sunt cea mai bună muniție pe care am găsit-o pentru această călătorie omenească.” (Michel de Montaigne, *Essais, livre III, 2*). Prin intermediul cărților și al bibliotecilor, satisfăcând astfel exigențele bunei informări, Monica Lovinescu a operat neîncetat asupra judecăților de valoare rapide pe care le pretindea presa radio, și în care s-a exprimat în cea mai mare parte a Războiului Rece. Punea în conjuncție fericită analiza, critica literară, jurnalismul cultural și principiile comparatismului, raportând mereu naționalul la universal, în vremuri când prea puțini în cultura și literatura română puteau face în libertate deplină acest lucru. În mod similar, aceste principii

sănătoase sunt enunțate și de profesorul Moshe Idel: „Te duci și citești ce-au scris și alții, în alte culturi, fără presiunea utilității imediate, dar mereu atent. Trebuie să aștepti activ ideile noi, căutând peste tot”. Prin cei doi, evoluând la Paris și, respectiv, la Ierusalim, experiența românească își asumă câteva priorități.

La sfârșitul vieții, Monica Lovinescu a lăsat în urma sa o bibliotecă imensă: biblioteca a fost singura avere pe care a știut cum să o agonisească și să o chivernisească. De la Paris, din casa *Monicilor*, biblioteca a fost ulterior repatriată, fiind grupată azi în două centre universitare din România: la Oradea și (în mai multe depozite) la București.

Cu toate că în ultimii ei ani de lucru, când își donase statului român toate proprietățile, inclusiv biblioteca, Monica Lovinescu și-a exprimat nu o dată dorința ca biblioteca să nu-i fie împărțită ori risipită, lucrul s-a petrecut, totuși. Neputințe românești sau dispoziții testamentare? Dacă ar fi trăit, probabil că proprietara ar fi suferit enorm.

Cazul îmi amintește de acela al unui alt savant român care lăsase cu limbă de moarte dorința ca biblioteca lui să nu fie risipită și nici împărțită: Moses Gaster. Povestea acestui fabulos român merită să fie reamintită, căci destinul lui și al Monicăi Lovinescu spun multe despre România.

...1 noiembrie 1885. În Gara de Nord din București, răsunau – printre plânsetele unei mame sfâșiate de durere, aflată pe peron –, sincerele cuvinte ale fiului, recent expulzat din țară: „Trăiască România!”

Purtându-și cu mândrie pe piept medalia „Bene merenti”, Dr. Moses Gaster, căci despre el e vorba, părasea patria mamă, la cererea autorităților și intrigile unor antisemiți ca Dimitrie Sturza, ministru de externe în epocă, uneltiri care au prins, din păcate, teren în timpul regimului aspru al lui Carol I, altminteri un simpatizant al erudiției lui Gaster. Iar cei goniți erau, de fapt, ca întotdeauna, țapii ispășitori. Expulzările avuseseră loc destul de pripit, ca urmare a unor tulburări ce cuprindeau Balcanii și România, fiind utilizate drept pretexte de către inamici și ultranaționaliști. Cel ce avea să fie prețuit de Mircea Eliade ca „mult-ilustru savant”, unul din importanții

romaniști, semitologi și folcloriști români, istoric, lingvist (calitate în care adesea, în lucrări, a susținut romanitatea poporului român și latinitatea limbii române), publicist și cercetător, era alungat în exil din rațiuni politice (exilul este, în fond, o pedeapsă politică extremistă), fiind și un important luptător atât pentru creșterea culturii și limbii românilor, cât și pentru drepturile evreilor, precum și un sionist notabil, alături de celebrul său prieten, Theodor Herzl (inspirator al renașterii unui stat părintesc prin limba ebraică, devenit el însuși părinte fondator al Țării Sfinte). În numele acestei prietenii, Gaster avea să-și boteze unul din cei doi fii cu numele lui Herzl, la mică distanță chiar de moartea austriacului Herzl (acest fiu al lui Moses Gaster, născut în Anglia și emigrat ulterior în America, unde va deveni un respectat orientalist, Theodor Herzl Gaster, se spune că era unul din puținii cunoscători ai tuturor limbilor Bibliei, vorbind, se pare, 32 de limbi. Ca și tatăl său, a fost mult apreciat la catedră pentru discursul pedagogic și academic, pentru mesajul umanist, progresist, de încurajare și plin de căldură umană, de optimism și de umor).

Ajuns prima oară la Viena, Gaster avea să-și publice punctul de vedere personal despre expulzare într-unul din ziarele austriece: „Îmi părăsesc fără mânie patria, pe care nu voi înceta să o iubesc, și adânca-mi durere pricinuită de expulzarea mea e numai de a vedea cum această țară, scumpă mie, e lovită în interesele sale și înjosită în ochii străinătății prin măsurile nenorocite ale unui guvern orbit”.

...Finalmente, mereu cu gândul la patria mamă, România, dar și la Țara Visată, Israel, Dr. Moses Gaster se va stabili în Anglia, unde va fi primul evreu acceptat să predea la universitate (Oxford, 1886-1894). Reușise să uluiască mediul academic și cultural prin buna stăpânire a limbilor slave și romanice, a limbilor clasice, a limbilor turcă, persană, arabă, a limbilor germanice, a limbilor semite. Ca o recunoaștere a muncii sale de folclorist, pentru care și în România fusese admirat, este ales în comitetul de conducere al prestigioasei *The Folklore Society Londra* (cu începere din 1889), devenindu-i ulterior președinte (1907-1908) și apoi vicepreședinte pe viață.

La Londra, este numit în 1887 rabin-șef al comunității sefarde (comunitatea spaniolă și portugheză din Capitala Marii Britanii). A murit la 83 de ani, în data de 5 martie 1939, în timp ce se ducea să susțină o conferință despre folclorul românesc la Universitatea din Reading.

În 1929, Dr. Moses Gaster a fost ales Membru de Onoare al Academiei Române. Sfârșitul vieții i-a fost dificil: orb deja, a dictat unor ajutoare engleze câteva texte esențiale: „Amintiri“ (dictate de Gaster la începutul anilor 1930, conține perioada studiilor la Breslau, cu extraordinare conexiuni de natură lingvistică, rabinică, interculturală), „Autobiografie“ (dictat între 1 noiembrie – 1 decembrie 1938, cu puțin înainte de deces, conține povestea simbolică și istorică a unei familii româno-evreiești care, timp de patru generații, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în ultima treime a secolului al XIX-lea, a jucat un rol notabil în viața socială, culturală, politică, economică și religioasă a României) și „Din vremurile de altădată“ (text dictat ce conține referirile la etapa de glorie a savantului, aflat deja de câțiva ani la Londra și devenit un simbol al unui popor în ascensiune dar și al recunoașterii academice mondiale, și engleze, și românești).

Dincolo de nenumăratele lui virtuți științifice, academice și culturale, la care nu mă voi referi aici, m-au atras către Gaster, încă din adolescență, dragostea lui față de cărți (punct nodal și al atracției mele față de Monica Lovinescu), dragostea lui față de folclor (admir multe din textele lui de referință adresate celui românesc, țigănesc, evreiesc. Chiar dacă a fost parțial contrazisă de alți specialiști, teoria lui Gaster susținea că folclorul își avea originea în literatura scrisă: cântecele de stea în psalmi; bocetele în psalmi și în cazanii; descântecetele necanonice în „molitva canonică”) și devotamentul lui față de bibliotecă, dar mai ales pasiunea și acribia lui față de text și de izvoare, acestea din urmă fiind singurele care rezistă în timp tuturor interpretărilor (bune ori rele) sau falsificărilor. Textele își păstrează permanent valoarea, oricare ar fi soarta ipotezelor construite asupra-le, considera savantul. Poate că prietenia specială și sinceră cu Mihai

Eminescu i-a șlefuit lui Gaster adâncul și tainicul fior față de românism, față de textele fundamentale și de cărțile românilor. De la Eminescu, a și cumpărat multe cărți vechi și manuscrise, ce vor urca apoi la rang de cinstite în propria bibliotecă, ulterior, în 1939-1940, revenind Bibliotecii Academiei Române. Dar un fior asemănător străbate culegerea sa de povești populare ale țiganilor din România, carte de texte culese cu infinit devotament de Gaster. Iar această pasiune era sinceră, la Dr. Gaster, fiind direcționată și gestionată nu numai către cultura sa etnică, așadar, ci către mai multe culturi. Poate că, așa cum observa și Mircea Eliade, „Gaster găsea, în lectura neodihnită a acestor texte populare, putința de comuniune cu sufletul celor mulți și al celor umili, calea către inima neamului său și către a celorlalte neamuri. Căci asemenea oricărui mare patriot, savantul acesta ajunsese să iubească foarte multe neamuri, tocmai pentru că învățase de tânăr să-și iubească neamul său. N-a fost un cosmopolit, deși a fost un om universal”.

Cea mai fierbinte dorință a sa înainte de a muri știu că a fost: ca biblioteca să-i rămână întreagă și transmisă țărilor și urmașilor ca un *tot*; opera lui să fie bine înțeleasă și bine primită; dragostea lui pentru neamurile lumii și pentru limbile oamenilor rostuită cu folos, pentru dialog și pentru creștere, iară nu pentru ură și discredit. Monica Lovinescu a gândit la fel. Mă întâlnesc în spirit cu Moses Gaster, cu felul lui de a simți și de a striga „Trăiască România!”, atunci când România exceselor ultranaționaliste l-a alungat... Mă întâlnesc în spirit cu Monica Lovinescu, cea alungată atât la ordinele partidului sau ale lui Ceaușescu, cât și de către căstele politice, academice și intelectuale de azi. Fiind la rândul meu alungată, într-un exil interior (poate și mai crunt, căci e o zidire de viu în mormânt) – și tot de către ultranaționalismul românesc și noile forme de extremism, și tot cu o râvnă distructivă orientată contra mea de către ultranaționaliștii de azi –, regăsesc în biblioteca lui Moses Gaster sau în biblioteca Monicăi Lovinescu o patrie primitoare. În urma mea, va rămâne tot o bibliotecă bogată, adică tot o patrie primitoare, pentru cei ce vor râvni să trăiască experiența României cu adevărat democratice.

La stâlp, la zid

Memoria, iar nu așteptarea, este cea care dă unitate și plenitudine experienței umane.

HANNAH ARENDT

Democrația nu trebuie adjectivată, cum se întâmplă adesea prin manipulări cu iz ideologic, de tipul *democrație nouă, democrație inedită* sau *democrație originală*, îi spunea Virgil Ierunca lui Vasile Gogea, într-o convorbire la care a participat și Monica Lovinescu, fiind ulterior publicat acest volum¹¹¹. *Democrația este sau nu este!* Monica Lovinescu atrăgea atenția asupra faptului că „pentru făurirea acestei democrații neadjectivate, amintită de Virgil Ierunca, urgența, pe care o simțim cu toții, e transformarea de care vorbea Noica, neasumând până la capăt semnificația propriei sale cerințe din moment ce expulzase eticul din sistemul său de gândire, într-o frază inspirată, vorbind despre *transformarea unui popor în populație*”.¹¹² Mai departe, Monica Lovinescu spune: „Cred că acum trebuie săvârșită operația inversă: *transformarea unei populații în popor*. Și aicea cred că rolul intelectualilor este de primă urgență, nu numai de primă importanță”.¹¹³ Sunt peste 20 de ani, de atunci. Între timp, dacă la început erau atrași în zona înaltă a puterii atât cât să dea bine, și nu cu intenția de a fi ascultați, intelectualii au fost îndepărtați ulterior din cercurile de decizie, sau chiar ei înșiși au abdicat de la menirea de apărători ai democrației, adică de critici ai abuzurilor puterii.

¹¹¹ Gogea, Vasile, *Voci în vacarm – un dialog cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2010, p. 29.

¹¹² Ibid. p.30.

¹¹³ Ibid. p.31.

Democrația fără responsabilitate politică, fără presă liberă și fără intelectuali cu voce civică și etică se prăbușește vizibil.

Probabil sunt patruzeci de ani, dacă nu mai mult, de când am avut pentru prima oară visul de care vă voi vorbi în cele ce urmează. Unul dintre acele vise care au menirea să-și hipnotizeze autorul, adoptându-l ca pe un animal de companie. Dar nu cu scopul de a-l alina, ci de a-l pedepsi. Prin memoria care nu iartă și nu repară.

Mai întâi, totul se petrecea pe vremea lui Ceaușescu. Poate că eram încă studentă în București, poate că deja lucram, tot în București, adică la locul de muncă unde mă trimisese țara, obligatoriu, după absolvirea facultății din Universitatea bucureșteană, conform repartiției guvernamentale și legislației muncii din epocă.

Trăind în Capitală, eram adesea mobilizați, fie ca studenți, fie ca angajați, să mergem „la stâlp”. Dacă nu răspundeai chemării atunci când erai convocat „la stâlp”, riscai sancțiuni: denunțuri la dosarul personal, luarea în evidență de către *partid și organe*, tot felul de complicații care să nu-ți ușureze deloc viața mai departe. Pentru că invitația și convocarea de a te afla „la stâlp”, în data de, la ora de, trebuia să fie un gest de onoare și de stimă pe care Sistemul îl făcea față de tine, bietul muritor. Puteai lipsi de la „stâlp” numai dacă, Doamne ferește!, aveai certificat medical. Însă cine se eschiva sistematic să participe cu entuziasm la acțiunile de la „stâlp” sigur nu-și iubea patria, sigur era un ins dușmănos, sigur trebuia pus sub urmărire. Acesta era raționamentul Epocii de Aur. Iar mașinăria de supraveghere întru fidelizarea și fanatizarea oamenilor funcționa fără reproș. Orice individ pus la index începea să fie supus unor simultane și interminabile presiuni sociale, profesionale, personale, care treptat îl izolau, îl expuneau oprobiului public și finalmente îl răpuneau. (Metodele s-au transmis în regimul de azi, devenit vădit mafiot-oligarhic în ultimul deceniu, și susținut tot de oamenii regimului ceaușist și de metodele lor infailibile, de propagandă și de poliție politică).

Ce era, însă, cu acest „la stâlp”? Și de ce a devenit el subiect de coșmar pentru atâția, dar și pentru mine, ca bucureștean de adopție, alături de toți ceilalți bucureșteni? Ei bine, Bucureștiul era adesea

străbătut de coloanele oficiale, fie pe traseele centrale incluse în itinerarul cotidian al familiei prezidențiale, fie pe trasee mai periferice, de cartier, în timpul vizitelor Tovarășului și Tovarășei pe la diverse fabrici și uzine, platforme sau șantiere, terenuri de sistematizare urbană sau locuri cu importanță istorică sau culturală, majoritatea fiind periodic ridicate la rang de fetișuri totalitare. Totul, evident, era supus intereselor Propagandei oficiale și eficientului său aparat. Atunci când Tovarășului i se organiza o baie de mulțime în cartierul unde locuiai tu sau în care se găsea locul tău de muncă, aveau loc pregătiri minuțioase, efectuate cu săptămâni bune înainte de ora H. Se făcea o curățenie strictă, maniacală, adesea se efectuau rapid reparații ce fuseseră îndelung amânate de decenii; aveau loc spectaculoase mutații în peisaj, fie în cel uman, fie chiar în cel natural, culminând adesea cu vopsirea unor copaci, dar și cu alte „efecte scenice” devenite anecdotice, între timp.

Ceea ce conta, finalmente, cel mai mult pentru regia schemei de propagandă era comasarea unui număr important de cetățeni în zonele desemnate a sluji drept scene de delir și de cult al personalității, în care Dictatorii dădeau mâna cu poporul aflat în maximă venerație ideologică. Totul se petrecea în prezența presei și a televiziunii de partid, importante arme de lucru, care cosmetizau și hiperbolizau totul și care, încă de a doua zi, redactau știri și articole ditirambice, deversate apoi în tot spațiul public mediatic, extrem de bine cenzurat și manipulat, de îndoctrinare. Nu exista alternativă. A fi prezent, cu entuziasm, și fluturând „cu elan” o floare și un steguleț, a fi parte într-un astfel de grup uman amplasat pe marginea șoselei, pe trotuare, lângă copaci și stâlpii de tensiune, lângă poarta de intrare a uzinei sau a instituției, însemna să fi „la stâlp”. Dacă făceai din prezențele tale „la stâlp” o regulă, și, dacă, în plus, emiteai public urale și laude „convingătoare” (comparabile azi numai cu stilul nord-coreean) și lacrimogene, sigur puteai fi că te vei remarca și că vei fi recompensat ulterior, devenind prioritar la avansări, la deplasări sau premii. Erai, astfel, un „model” de care regimul avea nevoie: erai mielul obedient și bucuros, care, prin prezența sa încolonată în

fericirea turmei demonstra cât de mare e atașamentul poporului față de Partidul unic și de Șeful lui absolut.

Nu de puține ori am fost și noi convocați „la stâlp”. Uneori am mers, pentru că eram intimidăți. Apoi am mai rărit-o, după ce am început să inventăm tot felul de motive, care mai de care mai patologice și absurde, dar tocmai de aceea crezute. Prin anii 1986, cred, mi-a apărut pentru prima oară visul. Care se tot repeta, la intervale din ce în ce mai mici. Și încă revine, după un sfert de secol.

Visul era așa: se făcea că eram „la stâlp”, printre alte sute de oameni. Urmau să sosească, din clipă în clipă, în vizită de lucru, Ceaușescu & Ceaușeasca, iar tovarășii din facultate sau din instituție ne convocaseră să fim acolo, să fluturăm steaguri de pânză și stegulețe de hârtie, să strigăm lozinci prestabilite, de adeziune și adorare, chiar și cei care nu eram membri de partid. Pe măsură ce ne adunam tot mai mulți, creștea presiunea din grupuri, eram din ce în ce mai înghesuți și nervoși. Atât de înghesuți, încât ne sufocam unii pe alții, încercând să ne cocoțăm mai sus, și mai sus, în căutarea unei guri de aer în plus. Aerul fierbinte și viermuiala trupurilor noastre generau un fluid care ne ștergea amprente vocale, vizuale, olfactive, tactile. Eram o masă fluid-vâscoasă. La un moment dat, am observat ceva ciudat: nici unul dintre noi, din cei convocați la „stâlp”, nu mai avea chip. Eram un puzzle de entități, simultan, mumii și viermi, în uniforme și fără chip. Totul învăluit într-un soi de amnios, umezeala ce pudrează o cultură de ciuperci într-un beci, în întuneric. Singurele persoane din acel tablou, care mai aveau identitate și care mai posedau chip, și încă unul luminos, fosforescent, erau soții Ceaușescu, așa cum glisau, triumfali și dând din mâini, chiar în acea clipă, la doi metri de noi și la doi metri deasupra noastră, în mașina lor prezidențială, decapotabilă. Dictatorii și mitralierele lor: opt ochi sfredelitori ne fixau intens.

Groaza de a nu avea chip și nici identitate, în fața unui Tiran și a unei mitraliere îmi exploda în minte.

Și mă trezeam din vis: cu o rafală în inimă și în artere, în loc de puls. Într-o libertate cățărătoare. Libertatea firiișorului de sânge împoșcat pe un zid.

Acest vis de pe vremea Dictatorului mi-a reapărut cu obstinație în zilele noastre. Semn că suntem din ce în ce mai puțini, cei dispuși să asumăm construcția, iar democrația, așa cum constat eu, și așa cum prevestise Monica Lovinescu, moare, atunci când fragilul proces de *transformare a unei populații în popor* eșuează, din cauza lașității intelectualilor.

Monica Lovinescu și Gheorghe Grigurcu

...marginalizat pe toate planurile (...), singuratic și însingurat. Cu totul nedreptățit pe măsură ce încerca să facă dreptate celor alungați de gloria oficială și oficioasă...

MONICA LOVINESCU despre GHEORGHE GRIGURCU

Cititorul român nu a putut ajunge la opera scrisă a Monicăi Lovinescu decât după căderea Zidului Berlinului. Iar amintirile despre destinul ei literar nu au urmat linia firească, ci o cale întortocheată, răsturnată, cum îi fusese și viața. Romanul excepțional pe care Monica Lovinescu l-a terminat în 1955, și care o recomanda drept o prozatoare de viitor¹¹⁴, apare în România, în limba franceză, abia în 2007, ca restituire. Dar a fost primul roman politic esopic scris în literatura română. Întreaga carieră literară a scriitoarei, de fapt, fusese întreruptă în epocă de căderea Cortinei de Fier și suprimată brutal prin *confiscarea* autoarei – de către destin, printr-un sacrificiu asumat grație conștiinței sale morale înalte – de partea jurnalismului, a ctiticii și a militantismului anticomunist. Așadar, pentru a ajunge la Monica Lovinescu a fost nevoie să cadă mai întâi un *zid politic și militar* planetar, dar apoi să se deschidă, cu lentoare și cu ignobile amânări, arhivele și jurnalele, să se deschidă și odăile ascetice și curate, străjuite de biblioteci bogate, în care trăise tatăl, E. Lovinescu, dar și mama, Ecaterina Bălăcioiu, sau în care scriitoarea își

¹¹⁴ Lovinescu, Monica, *Cuvântul din cuvinte*, roman inedit, Humanitas, 2007. *Primul roman românesc esopic* (Ioana Pârvulescu), parabolă a României dintre 1948-1989, este predat în 1955 Editurii Denoël din Paris, sub titlul *Mots à mot*, de autoarea ce avea 32 de ani.

petrecuse o mare parte din existență, la Paris, în Rue Pinton, alături de soțul ei, Virgil Ierunca.

La Monica Lovinescu, se mai poate ajunge astăzi și străbătând cărarea din Cimitirul Grădini de la Fălticeni¹¹⁵ care duce la *reuniunea terminus de familie a Lovineștilor*, în cripta unde tatăl, fiica, soția și nepoții lui E. Lovinescu, fiind cu toții cărturari, scriitori și critici, s-au adunat la sfatul de veci din umbra Bisericii parohiale *Sfinții Voievozi – Grădini* (în vechime, *Tâmpești*), cu hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*, adaugând măreția oamenilor la măreția copacilor seculari, precum și cărți nemuritoare care se împletesc cu inelele de perenitate și de noblețe ale trunchiului literaturii române.

Nu în cele din urmă, există încă o cale prin care putem ajunge la Monica Lovinescu: urmând firul reînnotat al memoriilor, al mărturiilor, al reconstituirilor, cât încă mai sunt în viață prietenii, colegii, rudele și ființele apropiate, precum și admiratorii. Literatura adevărată pulsează din toate aceste evocări ale unui timp și ale unei istorii ce ar trebui să fie mai bine cunoscută și luată în proprietate. Adesea, hățișurile memoriei joacă feste, iar finalurile fericite re-deșteaptă emoții: astfel se deschid către Monica Lovinescu odăi neașteptate, ferestre și fride în care comorile ascunse de timpurile potrivnice ies abia acum la iveală. Așa este și povestea poemului *În odaia lui E. Lovinescu*¹¹⁶, scris de Gheorghe Grigurcu în 1954, când avea doar 18 ani; tocmai o vizitase pe mama Monicăi Lovinescu, acasă (la reședința Lovinescu) și se afla sub impresia unei puternice

¹¹⁵ În amintirile ei – v. Lovinescu, Monica, *Jurnal, 1990-1993*, Editura Humanitas, București, pp.378-379 -, Monica Lovinescu remarcă, în nota din octombrie 1993, prospețimea relațiilor ei cu anii timpurii ai copilăriei falcicene, cu toate că «*de la 12 ani, când tata începuse să mă învețe latina (și nu-i reușea) și fusesem împreună la mănăstiri, nu mai pusesem piciorul la Fălticeni*). La călătoria făcută de autoare în 1993 în România, emoția revederii *Fălticeniului tatii* e copleșitoare; joi 16 septembrie: «Fug pe vechea stradă a copilăriei, apoi ajung (eu singură sau îndrumată) spre cea adevărată. Au dispărut brazii din curte. A fost schmbat peronul. A fost împărțită casa în două».

¹¹⁶ Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu între continuatori și uzurpatori*, cu o postfață intitulată *Anticonformistul* de Monica Lovinescu, Editura „Jurnalul Literar”, București, 1997. p. 251-253.

emoții. Fusese în odaia în care altădată E. Lovinescu oficiase celebrele sale reuniuni de critică și de spirit cenaclist, ce vor face istorie literară! Respirase același aer cu *strămoșii de viziune*, în odaia unde *omul de hârtie* își va fi scris însemnările zilnice, cărțile, discursurile! Marele critic se stinsese de mult, *Sburătorul* nu mai era prezent decât în inima unor prieteni, Monica Lovinescu se afla în exil. În ciuda izolării, a singurătății și a persecuțiilor politice, *acasă în odaie* se mai găsea doar soția lui E. Lovinescu și mama Monicăi: Ecaterina Bălăcioiu rămăsese o adevărată doamnă a spiritului, restituindu-i poetului adolescent Gheorghe Grigurcu evocări din care răzbătea o încărcătură de istorie și de literatură pe care acesta o devora sufletește cu o patimă ce avea să fie confirmată mai târziu de cariera sa de poet, de *anticonformist*, de pamfletar și de critic de poezie ¹¹⁷, pasionat la rândul său de capacitatea eticului de a da sens literaturii. Confirmând, el însuși, adesea, viziunea lui Kostler privind *limbajul secret al destinului în opera literară*. După această vizită, revenind în chilia sa de poet, Gheorghe Grigurcu scrie poemul de mai jos:

În odaia lui E. Lovinescu

În odaia cu aer nemișcat, cu portrete
Cu suflete întârziate, ai intrat.
Din zodii clare, pendula de pe perete,
Ca o stea,
Vremea de ieri, vremea de azi a sunat.
Biroul e ca o cruce cu trup răspândit
În rădăcinile inimii, în cotoarele cărților aurite
Cu fructe aprinse;
Fluidul nu-i istovit.
Își urcă prin trunchiul tânăr inelele nebănuite.
Lucrurile stau, atinse de-o mână,
Topită în aer;

¹¹⁷ *Ibid.*, „cum n-avem mulți în țară” apud Monica Lovinescu, p. 252

Crescută parcă în revedere, senină
Ca o melodie veche pe care interior o repetai.
Fotografiile au conversat trăiri ca fluturi
Prinși în mișcarea vieții: parc'ar sbura
Emoția ca o primăvară singuratică o fluturi
Umbrită de viața ce s'a desfoliat cândva.
Ca un soare înghețat, masca mortuară
Privește împăcată sub noile lumini...
Flori albe, subțiri ca o vioară,
Își țes culoarea din faptă, pe spini.

București, 1954

*

Monica Lovinescu povestește, mult mai târziu¹¹⁸, cum la mijlocul anilor '50, a primit pe căi ocolite, de la mama, un poem intitulat *În odaia lui E. Lovinescu* și pe care se mulțumea să-i spună fiicei, din prudență pentru autor (pe acele vremi până și pe „căile ocolite” se puteau strecura ochi și urechi epoletizați), că îl găsisese în cutia de scrisori de pe Bulevardul Elisabeta 95h. Multă vreme, mărturisește în același text Monica Lovinescu, a crezut că poemul ar fi fost scris de Nicolae Labiș. „cert este că „sursele” au fost destul de numeroase pentru a ne convinge pe Virgil Ierunca și pe mine (niciodată nu ne bazam pe un singur zvon sau pe o informație unică). Labiș nemairiscând nimic (murise), poemul a fost publicat în revista Fundației Regale Universitare Carol I de la Paris, *Ființa românească*, în chiar primul număr din 1963. Datând textul din volumul amintit¹¹⁹ cu mențiunea *Paris, septembrie 1994*, Monica Lovinescu face astfel dreptate *Odăii lui E. Lovinescu*, mărturisindu-și public eroarea de fixare a autoratului, ce fusese în mod greșit alocat, între 1963 și 1994, lui Nicolae Labiș, și nu, conform realității, lui Gheorghe Grigurcu.

¹¹⁸ *Ibid.* p. 252.

¹¹⁹ *Ibid.* p. 253.

Importanța pe care o dă Monica Lovinescu acestui episod vorbește despre adevărata prețuire pe care o avusese față de Gheorghe Grigurcu, pe care îl desemnează încă din timpul vieții drept continuator, al său și al lui E. Lovinescu¹²⁰: „trecând peste rezerva pe care mi-am impus-o de a nu scrie despre E. Lovinescu și de a nu mă referi la o atât de celebră ascendență (detest specia copiilor abuzivi) îmi este imposibil să nu recunosc în Gheorghe Grigurcu pe criticul prin excelență lovinescian. În dubla sa calitate: de estetician și de combatant pentru a dezbăra cultura de stârvurile și malformațiile sale”. Este subliniat de către autoare caracterul constant al atitudinii lui Grigurcu, manifestată încă din timpul dictaturii, de a descuraja veleitarismul, colaboraționismul și privilegiile obținute prin compromis politic de unii scriitori – nu puțini – în ierarhiile critice oficiale ale vremii. Pentru toate acestea a plătit un preț scump¹²¹: „marginalizat pe toate planurile (...), singuratic și însingurat. Cu totul nedreptățit pe măsură ce încerca să facă dreptate celor alungați de gloria oficială și oficioasă...” Remarcabilă rămâne, așa cum observă Monica Lovinescu, *determinarea cu care Gheorghe Grigurcu, neatins de lehamitea de a striga fără ecou, descifrează montajul-pretext al autonomiei esteticului...*”. Cum observația ei vine în 1994, descriind un trecut recent, de peste trei decenii, e util să remarcăm că, în acel moment al vieții sale, Monica Lovinescu se plasa, din punct de vedere etic și *beligerant*, în paradigma destul de solitară creată în literatura română de cele două forțe critice ce fuseseră construite pe de o parte de E. Lovinescu, creatorul direcției, și, de cealaltă parte, de Gheorghe Grigurcu, în calitatea acestuia din urmă de *continuator* fidel și de apărător nedezmintit al lui E. Lovinescu, împotriva *uzurpatorilor*; desigur, „e lesne de observat cum „Literaților”, Gheorghe Grigurcu le opune atitudinea militantă a lui E. Lovinescu ori de câte ori nu doar literatura se afla la ceas de cumpănă: și în timpul primului război mondial și în cursul celui de al doilea. Răspunzând

¹²⁰ *Ibid.* p. 251.

¹²¹ *Ibid.* p. 251.

ofensivelor de extremă-dreaptă el le prevedea parcă și pe cele de extremă-stângă”¹²². Nașterea ideii de etică pornește adesea, precum în cazul de față, de la capacitatea de a admite existența bunelor sentimente și utilitatea recunoștinței în procesul de clădire a unei culturi moderne întemeiată pe axiologie, pe memorie și pe adevăr. Monica Lovinescu delimitează *binele* de *răul* din lume, remarcând că „pentru ca vremea „spinilor” să treacă, a fost nevoie (din păcate mai este încă) de fidelități pe plan estetic, dar și etic, ca aceea a lui Gheorghe Grigurcu”. Locul său în literatura română este plasat, tocmai de aceea, în lumina aspră a nordului etic.

În *Odaia lui E. Lovinescu* stăruie, deasupra timpului, nu doar amintirile legate de E. Lovinescu, ci și urmele trecerii Monicăi Lovinescu, de care ilustrul critic și tată era nedespărțit. Ele transpar din *Agendele Sburătorului*¹²³, în sute de note concise, ca și din jurnalele și memoriile ce încep să fie tipărite după 1990. Muntelui uriaș format din cioburi de amintiri i se adaugă necesitatea unui liant restaurator de adevăr.

¹²² *Ibid.*

¹²³ Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare*, vol. I-VI, București, 1993-2003.

În căutarea României, prin marii săi creatori universali: George Enescu sub semnul pandemiei

Romantic și clasic prin instinct, m-am străduit să împreunez în toate lucrările mele o formă de echilibru care își are linia ei lăuntrică bine definită.

G. ENESCU

Ziarul „Dimineața”, 1936

Art is the funnel, as it were, through which spirit is poured into life.

THOMAS MANN

Monica Lovinescu și Virgil Ierunca l-au adorat pe George Enescu. Jurnalele *Monicilor* abundă de evocări și de detalii privind muzica lui Enescu precum și înrâurirea pe care acesta, alături de alte personalități ale culturii românești, au avut-o asupra intelectualilor din interbelic și din epoca imediat următoare. Un argument psihologic ce hrănește această empatie: rădăcina geniului lui George Enescu se împletește, în Moldova natală, cu rădăcina geniului Monicăi Lovinescu, ambele rădăcini fiind cultivate într-o paradigmă de civilizație unică. Merită să stăruim în această meditație, cu atât mai mult cu cât ultimul eveniment *pe stil vechi* de dinaintea pandemiei, desfășurat în intervalul 31 august-22 septembrie în 2019, simultan în cinci țări, a fost și cea mai extinsă ediție a prestigiosului Festival Internațional „George Enescu”, ediția 2019¹²⁴.

¹²⁴ Ajuns la cea de-a XXIV-a ediție, Festivalul Internațional George Enescu a avut loc în perioada 31 august-22 septembrie 2019. În sălile de concert din București, au urcat pe scenă peste 2.500 dintre cei mai valoroși muzicieni ai lumii,

„Este o onoare să putem duce mai departe muzica și numele lui George Enescu în lume pe unele dintre cele mai importante scene mondiale. Multe dintre orchestrele internaționale au interpretat mai întâi Enescu în cadrul Festivalului, la București și, astăzi, într-un efort deopotrivă meloman și diplomatic reușim să îl readucem pe George Enescu în interpretări de top publicului din întreaga lume, așa cum merită cel mai mare compozitor român și să extindem astfel Festivalul cu o ediție Enescu internațională”, a declarat pentru presă Mihai Constantinescu, director executiv al Festivalului Enescu 2019.

*

Luna mai 1955 aducea o grea pierdere culturii românești, prin moartea lui George Enescu. Compozitorul, dirijorul, violonistul, pianistul și profesorul George Enescu (1881 – 1955) rămâne în istorie drept unul dintre cei mai de seamă oameni de cultură ai secolului XX; și-a asumat rolul de ambasador al muzicii atât în țară, cât și în lume și s-a implicat în promovarea muzicii românești,

având 50 de naționalități și au fost prezentate 84 de concerte și recitaluri. Ediția din acest an a festivalului a totalizat 34 de prezențe în premieră în România: 25 de artiști, printre care Marion Cotillard, Kiril Petrenko, Mitsuko Uchida și nouă orchestre de talie mondială. Ediția 2019 a Festivalului Internațional George Enescu și-a primit publicul la Sala Palatului, Ateneul Român, Sala Radio, Sala Mică a Palatului, la sala George Enescu de la Universitatea Națională de Muzică și Teatrul Excelsior la concerte și recitaluri grupate în jurul a șase mari secțiuni: „Mari orchestre ale lumii”, „Concertele de la miezul nopții”, „Recitaluri și concerte camerale”, „Muzica secolului XXI”, „Mozart Week in Residence” și „Forumul Internațional al Compozitorilor”. De asemenea, au avut loc concerte și evenimente în Piața Festivalului, conferințe, lansări de discuri și de carte, spectacole extraordinare. Unsprezece orașe din România au organizat concerte în cadrul Festivalului Internațional George Enescu din acest an, față de șapte orașe în ediția anterioară. Publicul a avut ocazia să participe, sub egida festivalului, la concerte susținute de artiști internaționali împreună cu ansambluri și orchestre locale în Cluj-Napoca, Timișoara, Iași, Sibiu, Târgu Mureș, Bacău, Bârlad, Târgoviște, Satu-Mare și Piatra Neamț, pe lângă evenimentele care s-au desfășurat timp de 23 de zile, la București. În total, în țară, s-au desfășurat 24 de concerte, dublu față de ediția anterioară.

contribuind la recunoașterea internațională a compozitorilor, dirijorilor și interpreților din România.

Despre Enescu, Petru Comarnescu scrisese în termeni ce se vor contopi, mai târziu, cu aprecierile Monicăi Lovinescu: „a răsarit deodată, ca un chiot puternic și prelung, în mijloc de pădure. Până la el, țărani cântaseră doine în megieșia oilor, pe crestele munților. Muzica bisericească orientală, măiestrită de un Macarie sau Anton Pann, a continuat și ea creațiunea colectivă. Muzica noastră cultă a început ca un motiv biblic. Din stâncă a țâșnit deodată izvor voinic. Enescu n-a avut înaintași și nici nu este înaintaș. Este cel dintâi, nu numai cronologic. Mare, singur, unic. Violonistul vrăjește sufletele. Oamenii sufăr și trăiesc, ascultându-l. Dirijorul încheagă frânturi de oameni, cioburi de talente, resturi de energie, zăhăite prin indiferență. Plămădește și însuflețește. Modest, uită învierea, mergând să-i învie pe alții. Compozitorul Enescu trebuie să întrunească acele două caracteristici ale sufletului românesc: adaptabilitatea și uitarea de sine...”

Adolescenta Monica Lovinescu relatează adesea în *Jurnale* despre impresia puternică exercitată de Enescu asupra tinerilor ce roiau prin institut, de lecturile amestecate, din Leibniz, Proust, Bergson sau Valéry, Kant și Gide, Schopenhauer, Kafka, Dostoievski, Goethe, Tolstoi, Balzac, Flaubert, Céline, Malraux, Sartre, Simone de Beauvoir, de muzica de Debussy și Satie, Bach, Beethoven, Brahms, Wagner, ascultată la radio sau pe discurile cumpărate de pe Calea Victoriei, de la magazinul Feder; nu ratează niciunul din concertele susținute de Menuhin-Enescu, la care asistă cu entuziasm, tot așa cum nu ratează nici după-amiezele muzicale ale Cellei Delavrancea (artista căreia Fauré îi dedicase cândva o compoziție și care poposea numai acasă la Caragiale, amic cu ilustrul ei tată, atunci când călătorea la Berlin); la aceste serate, așa cum își notează scriitoarea, în 25 februarie 1946, e prezent mereu Filip (Lahovary, soțul Cellei), cu figura sa de păpușe cernită și distinsă, Tante Margot (Mille-Verghi), Pica (Dona, sora Cellei, pictorița), Nuni (fica ei, pictoriță și ea), Riri (Gibory, altă soră, arhitectă), Lișcu (Lily Teodoreanu – în

literatură Ștefana Velisar). Literatură, filosofie, muzică, teatru, pictură... Cu acest bogat și sofisticat bagaj cultural, adolescenții din grupul Monicăi Lovinescu, ajunși la Universitate cu efluvii artistice și cu bucuria de a savura valoarea autentică, se constituiau în grupul „Les Chameaux”, în februarie 1945, în chiar ziua când Camil Petrescu își deschidea seminarul de regie experimentală¹²⁵; membrii grupului de tineri vor pune în scenă diverse piese, iar publicul de teatru care va afla de realizările lor și li se va alătura cu admirație îi includea pe Monseniorul Vladimir Ghika¹²⁶, pe Jean Mouton (directorul Institutului Francez), Basil Munteanu, Michel Dard, Camil Petrescu, Maria Botta, Alice Voinescu, Georges Rosetti, Constantin Grigorescu (Greg), Gaby Bosse, Irène (Hanciu și mai târziu Eliade), Ina (Don, apoi Paleologu – cel mai frumos cuplu al Bucureștiului – și în sfârșit Naumescu), Mira Davidoglu (un talent de pictoriță autentic), Dan Brătianu, Ion și Gheorghieș Lecca și mulți alții, dintre care unii vor pieri în cazne atroce în închisorile comuniste sau în exil.

*

În casa *Monicilor* de la Paris exista multă muzică de Enescu (pe benzi magnetice sau pe discuri de ebonită), savurată adesea laolaltă cu prietenii ori cu vizitatorii aflați în căutarea unor pretexte pentru hermeneuticile cele mai diverse. Compozitorii, dirijorii, interpreții și muzicienii români erau aduși, iar alături de Enescu figurau Mihail Jora, Alfred Alessandrescu, Mihail Andricu, Marcel Mihailovici, Filip Lazăr, C.C. Notarra, Stan Golestan, Alfonso Castaldi, Ionel Perlea, Dimitrie Cuclin, George Georgescu, Constantin Brăiloiu (alături de care Enescu a fondat, în 1926, Societatea Compozitorilor Români). Enescu a constituit, uneori, și obiectul peregrinărilor pariziene ale celor doi Monici: pașii tuturor se vor fi suprapus cândva cu pașii lui Enescu pe dalele străzii Bucarest, care începe la nr. 59 din strada

¹²⁵ Lovinescu, Monica. *La apa Vavilonului*, p. 24.

¹²⁶ Recent canonizat și beatificat în 2013, la Vatican, de Papa Francisc.

Amsterdam și se termină la nr. 20, strada Moscova, și la nr. 12, strada Leningrad (devenită Saint-Petersburg). O nostalgie plină de muzică și de dor de țară – posibile surse de inspirație pentru Enescu – pecetluia lumina inefabilă a străzii Bucurest, care fusese deschisă la 1826 între străzile Miromesnil și Amsterdam, sub numele de Ham-bourg, în momentul împărțirii zonei care a format Cartierul Europa. Partea de Răsărit a străzii Ham-bourg, creată după ce aceasta a fost tăiată în două de calea ferată, a primit, în 1922, numele capitalei României. În apropiere, frumoasa stradă a lui George Enescu, strada Clichy. La numărul 26-28 din Strada Clichy există Placa George Enescu, aplicată pe clădirea luxoasă unde muzicianul român a trăit, între 1908 și 1955, alături de soția sa, Maruca Cantacuzino. Clădirea fusese construită în 1896 de arhitectul Le Voisvenel și are numeroase sculpturi rococo, subliniind formele rotunde și sinuoase ale fațadei¹²⁷.

Hoinărind, mai departe, pe Bulevardul Raspail și, după ce traversăm o întreagă istorie multiculturală, luând-o pe bulevardul Edgar Quinet, la numărul 54 e regăsit atelierul unde se instalase în 1907, Brâncuși. Acesta va fi membru fondator al Asociației amicale a românilor din Paris, alături de George Enescu, de tragedianul Edouard de Max, de pictorii Theodor Pallady, Ștefan Popescu, Gheorghe Mărculescu, de medicii C. Levaditi și Solomon Vasile Marbais, ca și de avocatul Virgil Stănescu.

Alte itinerarii culturale prin Paris se intersectează pe strada Bac, pentru a ajunge pe cheiul Voltaire, care este celebru pentru personalitățile sale, între care Voltaire, desigur, care a murit acolo pe 30 mai 1778; tot pe acest chei trăia modest istoriografa Maria Bengescu¹²⁸, dar la ea veneau în vizită George Enescu, Rodin (care i-a făcut și bustul), Brâncuși, Elena Văcărescu, Marta Bibescu, prințesa Cantacuzino, Constantin Lahovary.

¹²⁷ Conrad, Jean-Yves, *Paris – Capitala... României*, Colecția României din Paris, Coordonator Basarab Nicolescu, Editura Junimea, 2006.

¹²⁸ Ibid, p. 24. Maria Bengescu preferase Franța patriei ei, la începutul secolului XX, prevestind nenorocirile ce vor afecta România.

Pe strada Jean-de-Beauvais, o frumoasă și sobră biserică creștină amintește de faptul că între 1952 și 1955 Mircea Eliade fusese membru activ al consiliului parohial, alături de George Enescu și de Elena Văcărescu, una din cele mai mari românce (repatriată cu onoruri în țară la 5 septembrie 1959), care își va săvârși călătoria pământeană cu epitaful „Dumnezeu să-mi ajute țara și în ceruri, eu mă voi ruga pentru România”.

Pe 8 octombrie 1981, Monica Lovinescu adaugă în Jurnal¹²⁹ mărturia despre eleganța concertului Enescu organizat la Salle Cortot, de Comitetul Centenarului lui Enescu. „Cu Piso, dar mai ales cu fostul quartet Athenaeum, care alesese (toți patru) libertatea în Franța în 1979 și care și-a schimbat altistul. Mergem, cu V., să-i felicităm și să le propunem o emisiune¹³⁰”. Între timp, în România demolărilor, memoriile, manuscrisele, mărturiile, casele memoriale cunosc un destin tragic: neglijența și politica agresivă distrug o cultură ce se zbate între barbarie și program explicit politic antiromânesc¹³¹. Mult timp, Casa Memorială George Enescu de la Mihăileni, degradată în totalitate – care nu a putut fi vizitată la împlinirea a 60 de ani de la moartea muzicianului –, a fost o rană deschisă. Un exercițiu de salvare a pornit, de câțiva ani, prin cercurile din diaspora pianista Raluca Știrbăț și Radio Europa Liberă, dar unda de șoc încă nu a trezit chemarea la acțiune energică a purtătorilor de responsabilitate privind viitorul României. „Aveți cu toții o enormă vină”, ar spune și azi Sergiu Celibidache.

¹²⁹ Lovinescu, Monica, *Jurnal, 1981-1984*, Ed. Humanitas, 2002, p. 22.

¹³⁰ *Ibid.* La Radio Europa Liberă.

¹³¹ *Ibid.* Fondurile Eliade, Eminescu, Enescu pun Academia Română în dificultate. Până și din *Caietele Eminescu* nu s-au făcut decât puține microfilme. Ce să mai vorbim de Eliade sau Enescu... p. 20

Despre canibalismul posibil într-o țară desovietizată, dar niciodată destalinizată

Tolerance becomes a crime when applied to evil.

THOMAS MANN

Împărtășesc multe lucruri cu Borges: *îndoielile*, auto-interogații fără sfârșit despre real și despre realitate, sau, și mai bine, și despre una și despre cealaltă; *șovăielile*, ah, aceste energii care, afectând de câteva ori elanul primordial al expresiei, ca niște frici cameleonice, te propulsează în final pe acoperișul celor mai interesante revelații; nu în cele din urmă, *corecturile* (diagnosticate prima dată de Ana Barrenechea), care transformă impreciziile, răzgândirile și lacunari-tățile literare borgesiene în metabolism mnezic și imaginativ integrat în mecanismul inefabil al artei narative. Lucrul cel mai interesant, însă, este inserția acestor mecanisme de creație, care mă aseamănă cu Borges, în stilul existențial, care devine, astfel, sau tocmai de aceea, plin de incertitudini stilistice înșiruite pe un fir kalokagathic, dar și dominat de iminența schimbării sistemelor de referință ori, de ce nu, copios impregnat de nevoia de redefinire a realității. Poate că această existență nu este decât o *Carte a ființelor imaginare*, care nu există decât pentru a deveni, conjunctural, unul sau altul din personajele care ne înconjoară și ne umplu viețile.

Dacă ar fi să plec din România, aș trăi probabil tot în două lumi. La prima generație de exilați, procedura transferului incumbă o pierdere de energie uriașă. Adesea fatală. Rămânând în țară, nu există decât calea unei concilierii între lumile posibile, deci aplicând stilistica schizoidă (logica exilului interior): aceeași de sute de ani, s-a dovedit a fi o rețetă a supraviețuirii non-etice, animalică, biologică,

de conjunctură, la limita instinctelor de conservare. Ancorat în diaspora, logica dublului devine de neevitat din rațiuni de integrare a exilatului în pasta multiculturalității: bariera limbii, bariera culturii, bariera minoritarului tolerat, bariera aproapelui nerecunoscut. Dacă ar fi să plec din România, aș alege o altă planetă. Sau un alt univers, în buna lecție a cosmologiei contemporane, conform căreia universal este un sistem complet închis și complet interconectat în interior¹³². Un autoexil demn de a fi luat în considerație – în condiții vitrege, tipice societăților totalitare, ori a celor desovietizate dar niciodată destalinizate, cum e România – se poate petrece, însă, numai în interiorul unui demers propriu stoicilor, care distingeau între *Tot* și *Întreg*, numind cosmosul „Întregul”, dar, mai mult, numind cosmosul luat împreună cu vidul „Totul”. În lumea globalizată, distincțiile care se impun nu sunt deloc ușoare. În timp ce ruminățiile intelectuale și filosofice conduc la raționamente precum cele de mai sus, care sunt atât de teoretice încât cvasi-sinucigașe în pandemie și criză, iată că în jur de 9 milioane de români au și ales calea exilului, sătui de persecuție, de sărăcie, de corupția politică și administrativă din România, deci de un *sistem canibal*. O țară care se declară democrată și nu e în război, dar care are, totuși, o jumătate de populație (mai ales din cea activă și tânără) înafara granițelor sale, este o țară condamnată.

În timpul foametei din Moldova anilor 1946-1947, au existat o sută cincizeci de mii de morți și nenumărate cazuri de canibalism. O carte scrisă de Larisa Turea¹³³ plasează această statistică naturală, politică și antropofagă, precum și poveștile aferente, într-un terifiant câmp al memoriei și al literaturii. Ororile din timpul foametei din Ucraina, care au străbătut și fiioane românești, din anii 1932-1933, legate și de politicile lui Stalin, nu pier ușor din memoria ancestrală

¹³² Luc Brisson & F. Walter Meyerstein, *Inventing the Universe, Plato's Timaeus, the Big Bang and the Problem of Scientific Knowledge*, State Univ. of NY Press, 1955, pp. 66, 67 și 77; Lee Smolin, *Spațiu, timp, univers, Trei drumuri spre gravitația cuantică*, Humanitas, București, pp. 22-28.

¹³³ Larisa Turea, *Cartea foametei*, Editura Curtea Veche, București, 2008.

și din cea colectivă. E încă foarte aproape de noi acea lume în care oamenii se mâncau unii pe alții, își beau sângele și se ucideau din rațiuni... biologice și (ideo)logice. Seceta și catastrofele umanitare, militare neconvenționale și politice bat din nou la porțile României: canibalismul și teroarea conceptuală – azi menționate în registru public și în regie hipnotică, dar atașate și unei logici a *corectitudinii politice de haită* –, încep să fie legitimate de detașamentele morții, cu fir mediatic și comunitar virtual, care sunt trimise de mafia transparentă oligarhică împotriva conștiințelor ce apără dreptul poporului roman la luciditate și la conștiință. Individul este evacuat din realitate și din propria identitate prin logica alungării și prin obligativitatea exilului, aplicate de haita dominantă drept măsură de pedepsire. România moare prin implozia și prin destructurarea care îi sunt aplicate de o mafie ce utilizează arma informațională atât împotriva *Întregului*, cât și a *Părții*. În atari condiții, aproape că nu mai există exil sau autoexil: atacul asupra României a pornit de la distrugerea psihologică a individului *basic*, care a pierdut în mod accelerat virtuțile comunicării, ale timpului real și s-a resemnat într-o catatonie autistă, non-etică, aparent homeostatică. De aceea, *canibalismul actual* a devenit posibil, în mod ironic fiind necesar, plăcut și ireversibil, urcând între valorile acceptate și dorite de noua societate. Lumea crimei legalizate nu mai e conștientă de gravitatea propriei degenerescențe, legitimând-o și încurajând-o prin mecanismele oficiale. *Canibalismul actual* distruge România. Cauza e simplă. Canibalismul acesta este posibil într-o țară desovietizată, dar niciodată destalinizată.

Scriitorii români și elixirul renașterii

Scriitorii și ocrotitorii

Mijlocul cel mai eficace de a veni în ajutorul literaților este tot bugetul, această mare pârghie prin care Statul pune totul în mișcare, scria acum peste o sută de ani diplomatul și avocatul C.C. Arion, membru de onoare al Academiei Române, vechi ministru liberal al Cultelor și Instrucțiunii Publice (29 decembrie 1910 – 14 octombrie 1912).

Deci ajutoare artiștilor, sub orice formă: funcții, însărcinări, premii, cumpărare și tipăriri de cărți. Așa a fost totdeauna, și Statul, sau cei care reprezintă puterea lui în marile epoci literare au jucat un rol precumpănitor. În guvernele despotice și aristocratice ale republicilor italiene, marii seniori, care dețineau puterea, erau protectorii scriitorilor, poezilor, artiștilor. Un Papă, Leon al X-lea, un rege-soare, Ludovic al XIV-lea, sau un mare monarh, ca Frederic cel Mare, își aveau curți oficiale de scriitori și de artiști. În Franța, Carol al IX-lea (1550-1574, devenind rege din 1560 și până la moartea sa), în mijlocul marelui avânt al literelor franceze din timpul Pleiadei, scria către Poetul Pierre de Ronsard (1524-1585) că „arta de a face versuri este mai importantă decât aceea de a domni”. Să fie tinerețea de vină pentru această luciditate, sau poate e doar rodul unei educații cu adevărat princiară?

Necontestat că în epocile mari literare se simte rolul Statului care se concentrează în puterea supremă a unui Papă sau a unui Rege. Să ne înțelegem, însă: protecția Statului tinde uneori să creeze o literatură oficială. Aici e marele pericol. Statul poate fi dispensator

de recompense care stimulează. Dar atâta poate. El poate da bani, nu însă și talent. Iar atunci când alocă banii unui autor fără talent, se numește risipă de bani publici. O literatură oficială este o literatură încatenată, considera vechiul ministru al Culturii din acei ani. Necontrazicând defel realitățile actuale. Și cea dintâi condiție a talentului, ca să fie viu, este să fie liber. Altminteri, se ajunge la mari nedreptăți. Sub Ludovic al XIV-lea totul era oficial: ajutoarele, din caseta regală, cu care se confunda tot bugetul Franței, tindeau să creeze talente oficiale, cu literatură oficială. Talentele oficiale au rămas obscure și producțiile literare oficiale au fost date uitării a doua zi. Banii pot fi precum nisipul: tot ce se construiește numai prin el, se poate surpa la primul val sau la prima adiere de vânt.

Scriitorii și elixirul renașterii

În acele timpuri de la începutul secolului trecut, profesorii, cercetătorii și scriitorii visau la o renaștere intelectuală a momentului. Extrapolând, lucrul s-a repetat, ca atmosferă, în primul deceniu după Revoluția de la 1989. Văgi tentative revin și astăzi, în timpul pandemiei, când criza educației și criza vieții intelectuale exaspe-rează pe toată lumea.

În jurul anilor 1910-1920, ca și astăzi, se contura aspirația cărturarilor noștri, cu formații umaniste diferite, într-o îmbrățișarea mirabilei înfăptuiri culturale din epoca Renașterii europene (strălucind acum mai bine de jumătate de mileniu). Tendința este recognoscibilă grație amprentei date în epocă de contribuțiile erudite ale cercetării cu caracter istoric. Parisul devenise Capitala mondială a consacrării, a canonizării și a cercetării. La noi, în acei ani, semnele revigorării erau simptomatice prin apariția rezultatelor cercetărilor lui E. Lovinescu, prin sistematizarea în domeniul istoriei bizantine târzii datorată lui Orest Tafrali, prin preocupările pentru evul mediu final occidental sau pentru cruciadele târzii ale lui Nicolae Iorga, ori prin finalizarea atracției pentru istoria Europei și a relațiilor Apusului

cu lumea noastră, ale istoricului Ioan Ursu. Dar au existat încă multe alte contribuții originale, remarcate atât prin nivelul înalt acroșat de teme și de universalitate, cât și prin rapida traducere și publicare în limbi de circulație accesibile tuturor cercetătorilor din lume. Erau fenomene ce făceau să crească, în acele timpuri, rapid și sigur, luciditatea și elevația mediilor culturale românești. Fără îndoială că acest spirit era legat, începând cu anii '20, de înființarea celor două școli românești de studii istorice, arheologice, filologice și artistice de la Paris și de la Roma – la inițiativa lui Iorga și a lui P.P. Negulescu – adunând în cele două mari metropole ale lumii (ce fuseseră și locuri de elecție ale Renașterii), la Fontenay-aux-roses și la Valle Giulia, pe unii din cei mai buni licențiați ai universităților din România, marcând astfel o bună deschidere europeană a studiilor noastre umaniste. Se produceau, în consecință, în primii ani după primul război mondial, atât în cele două înalte școli românești dinafara României, cât și în mediile academice interne ce respirau în România atmosfera sincronismului, prețioase momente de renaștere românească prin studiul Renașterii. Nume de cercetători și cărturari ca Andrei Oțetea, Dumitru Murărașu, Theodosia Graur, George Matei Cantacuzino, Mircea Eliade reprezintă pilonii unei opere fabuloase de românism și de întemeiere a unui fundament al culturii majore la noi. Ei construiau o epocă de resuscitare și renaștere a civilizației, proiectând mai departe atât un teritoriu sistematizat al certitudinilor cât și altul, aproape virgin, dar pe care scriitorii epocii erau ademeniți să aștearnă trasee de hărți culturale și umane, începând să se manifeste ei înșiși, prin stimularea creativității, ca niște cărauși și niște călăuze. Limba română începuse să descifreze propria Atlantidă. Renașterea unei civilizații se făcea prin studii istorice, prin educație și prin creație literară originală, într-o limbă română cultă, expresivă și elevată. Motorul a fost sincronizarea cu tentațiile și cu imaginarul Renașterii europene.

Prea puține din toate aceste rădăcini se mai regăsesc în doctrinele actuale. Semnalelor trase în epocă de idealști precum E. Lovinescu sau Monica Lovinescu li se pune surdină. Lipsiți de o bună educație

și preocupați numai de parvenire, conducătorii de azi ai țării nu pot prețui la valoarea reală nici educația, nici cultura majoră, nici literatura ori destinul scriitorilor, care străbat precum mucenicii o perioadă neagră. Ei sunt lăsați prea singuri și prea lipsiți de vizibilitate, deși rolul lor în apărarea limbii și a identității românești este decisiv. Un popor care nu mai scrie, nu mai citește și nu mai vorbește propria limbă este amenințat cu dispariția.

Despre „Mihai Eminescu – Ediție de pribegie”¹³⁴ – O aniversare

Gloria lui Mihai Eminescu ar fi fost poate mai puțin semnificativă, dacă n-ar fi luat și el parte, de peste veac, la tragedia neamului românesc.

MIRCEA ELIADE

Monica Lovinescu despre Mihai Eminescu

În opera Monicăi Lovinescu – care a fost o operă de exil și anume una de exil combatant anticomunist și antitotalitar –, există fără doar și poate un model al vieții literare românești, dar și al spiritului românesc însuși, și acela se numește Mihai Eminescu.

Obligată fără voie să aleagă nu revenirea în România ci exilul la Paris în anul 1948, în timp ce mama sa, Ecaterina Bălăcioiu ex-Lovinescu, rămâne ostatică în România bolșevizată, Monica Lovinescu e confruntată încă din primele luni de exil cu o severă depresie post-traumatică, despre care mărturisește nu o dată în memorii și jurnale¹³⁵. Salvarea a venit din forța acestei personalități ieșite din

¹³⁴ În 2019 s-au împlinit 70 de ani de la înființarea Bibliotecii Române din Freiburg, 1949, dar și 70 de ani de la editarea de către Biblioteca Română din Freiburg a volumului *Mihai Eminescu: Poesii – Ediție de pribegie, prefață de Mircea Eliade*, 1949.

¹³⁵ „De la Cioran învățasem că cel mai sigur mijloc de a nu te sinucide este s-o dorești patetic în scris. Însă nu aveam vitalitatea lui Cioran la care negația era jubilatrică. De la o întâlnire cu el, plecai revigorat și aproape încrezător în virtuțile... optimismului” (Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, Ed. Humanitas, 1999, p. 55). La 7 mai 1949, autoarea nota că „sinuciderea revine prea insistent în Jurnalul acelor

comun, din viața intelectuală atent șlefuită încă din copilărie: a contat educația oferită de E. Lovinescu și de mama autoarei, Ecaterina Bălăcioiu, bazată pe dialog și pe modele alese în spiritul valorilor și al unei etici culturale ireproșabile, astfel că toate acestea creează un scut în fața clivajului și a tentației suicidare declanșate după despărțirea brutală și de mamă, și de țară. Monica Lovinescu se va raporta la tipare culturale și la reperatele etice sigure, reușind să tracteze cu bine la mal sufletul încărcat de tragediile exilului; celei condamnate să asiste, neputincioasă, dincolo de Cortina de Fier, la agonia și la moartea nemeritată a mamei, după ce își pierduse timpuriu și tatăl, viața îi oferise un proiect de compensare prin fapte și atitudini concrete, de salvare a altor vieți închise în Gulagul românesc.

Exilul românesc occidental din acei ani era format din mulți intelectuali de elită și dintr-un corp diplomatic excepțional, aceștia fiind reprezentanți ai societății rejectate de dictatura proletariatului ce fusese instalată de URSS în România, după ce sovieticii forțaseră și abdicarea în 1948 a Majestății Sale Regele Mihai. Trăind la Paris într-un atare mediu, Monica Lovinescu este captată de curentul românesc democratic și anticomunist din exil ce începuse a se organiza politic și cultural în Occident, și care începea să lupte împotriva ilegitalului stat bolșevic, comunist, precum și pentru a elibera România de sub teroare. A contat mult, pentru tânăra Monica Lovinescu, să afle despre multitudinea de modele de eficiență și de vitalitate românească, ce începuseră a re-organiza lumea românească zdrobită de război: autoarea va mărturisi, în *Jurnale* și în volumul *La apa Vavilonului*, cât de mult au inspirat-o și au îmbărbătat-o veștile despre înființarea, acum 70 de ani, în 1949, a Bibliotecii Române din Freiburg precum și editarea, de către Bibliotecă, a volumului Mihai Eminescu – *Ediție de exil*, cu o Prefață de Mircea Eliade.

Forța culturii, a educației, a memoriei, a eticii neuitării avea să modeleze un critic literar eminent, un luptător pentru cultura

ani pentru a nu o repune în contextul ei: obsesiile mele recurente: moartea (încă din copilărie), fâșăitul timpului (il ocolisem cu grijă pe plângărețul Lamartine, ceea ce nu mă împiedica să-i caut ecoul în toate bibliotecile), ideea fixă a ireversibilei treceri”.

libertății în România, unul din cei mai remarcabili intelectuali români și figura feminină cea mai reprezentativă din exilul românesc democratic. Pentru Monica Lovinescu, la fel cum și pentru întregul exil – atât de dinainte de 1989, cât și cel de tranziție – Mihai Eminescu nu era doar poetul de geniu, ci devenea simbol, un chip al forței de renaștere, dar și al nefericitului destin național.

Mihai Eminescu – Ediție de pribegie

În 2019 se împlinesc 70 de ani de la înființarea Bibliotecii Române din Freiburg, 1949, dar și 70 de ani de la editarea de către Biblioteca Română din Freiburg a volumului *Mihai Eminescu: Poesii – Ediție de pribegie, prefață de Mircea Eliade*, 1949.

Una din instituțiile notabile ale exilului românesc, cunoscută sub numele de *Biblioteca Română din Freiburg*¹³⁶ e înființată acum

¹³⁶ Conform statutului de la înființare, *Biblioteca Română din Freiburg* își fixase următoarele obiective: „1. Strângerea tuturor lucrărilor privitoare la istoria și la cultura poporului român, atât a celor originale, publicate în țară sau în străinătate în limba română, cât și a traducerilor lor în diverse limbi străine, precum și a lucrărilor autorilor străini din România. / 2. Colecționarea tuturor ziarelor și revistelor românești apărute în străinătate. / 3. Crearea unei arhive cuprinzând material documentar privind toate manifestările culturale românești din străinătate, prin strângerea publicațiilor de orice natură: memorii, apeluri, circulare, albume, fotografii, programe etc. / 4. Organizarea unui mic muzeu cuprinzând: obiecte de artă, țesături, tablouri, reproduceri fotografice, etc., cu scopul de a fi prezentate tuturor compatrioților și prietenilor vizitatori. / 5. O secțiune specială este prevăzută pentru colecționarea lucrărilor de cultură generală din literaturile străine. / 6. Editarea anumitor opere prezentând o importanță deosebită pentru cultura românească; publicarea de extrase, rezumate, antologii din lucrările fundamentale ale literaturii române; redactarea unui *Catalog General al Bibliotecii*, a unui *Buletin Cultural Informativ*, cu expunerea problemelor generale de cultură românească, a *Buletinului Bibliotecii Române (Studii și documente românești, Biblioteca din Freiburg, Seriile 1953-1957, 1958-1967, 1968-1990/1991, total 20 de volume)*, a unui

73 de ani, la 1 mai 1949, în orașul Freiburg am Breisgau, Republica Federală Germania. Inițiativa aparținea lui Virgil Mihăilescu și unui grup de refugiați și exilați români, pe de o parte cu scopul de a contracara acțiunile de distrugere a culturii și a memoriei românești puse în operă de ocupantul bolșevic din România, iar pe de altă parte în scopul facilitării accesului la cărți, reviste și documente culturale românești, atât pentru românii din exil, cât și pentru străinii care doreau să cunoască România. De-a lungul timpului, cu precădere în cursul evoluției diferitelor etape ale Războiului Rece, Biblioteca Română din Freiburg a fost finanțată și susținută de autoritățile germane, de unele asociații și organizații ale românilor din Germania, S.U.A, Franța, Vatican.

Dacă în 1956 Biblioteca dispunea de un fond de circa 7000 de publicații, în anul 1975 numărul lor urcă la 38 336 de unități (cărți și publicații periodice), pentru ca la finele anului 1986, când Virgil Mihăilescu renunță la funcția de director, să se ajungă la un total de peste 70 000 de cărți și peste 2000 de ziare și reviste (Biblioteca deține cea mai mare colecție aproape completă de gazete și reviste românești din exil). În Fondul Bibliotecii, au intrat multe donații: „*Fondul Gino Lupi*” (15.000 de volume, din 1965), „*Fondul Grigore Nandriș*”, „*Fondul Mitropolitului Visarion Puiu al Bucovinei*” (icoane, cărți, arhive personale), „*Fondul George Racoveanu*”, „*Donația Octav George Lecca*”, „*Fondul J.N. Manzatti*”, „*Fondul Basil Munteanu*”, „*Fondul Familiei Alexandrina și Marcel Fontaine*” etc. Însăși Familia dinastică de Hohenzollern a donat Bibliotecii un manuscris al poeziei *Criticilor mei* de Mihai Eminescu.

Printre primele acțiuni ale grupului inițiator din jurul Bibliotecii, se numără editarea, chiar în septembrie 1949, a volumului *Poesii – Ediție de pribegie*, de Mihai Eminescu, având o prefață de Mircea

Buletin Bibliografic etc./ 7. Conducerea Bibliotecii Române urmărește ca această creație culturală să devină o sursă de documentare obiectivă pentru toate problemele istoriei și culturii române, cu scopul de a pune la dispoziția tuturor cercetătorilor, români și străini, un material documentar informativ cât mai bine organizat.”

Eliade. Acesta a considerat cartea drept „*un model suprem al voinței, stăruinței și continuității românești în exil*”.

*

Textul Prefață alcătuit de Mircea Eliade pentru volumul *Poesii – Ediție de exil*:

„I.

După rezistențele pe care le-a întâmpinat în timpul scurtei și chinuitei lui vieți, opera lui Mihai Eminescu s-a impus fulgerător, neamului întreg, iar nu numai păturei culte. Nu știu dacă s-a făcut vreodată socoteala exemplarelor tipărite din Poeziile lui Eminescu. Dar în mai puțin de o jumătate de veac, poeziile acestea au fost reproduse în multe zeci de ediții, de la modestele tipărituri populare până la admirabila ediție critică a Fundațiilor Regale, îngrijită de Perpessicius. Astăzi, după ce-au cunoscut atâtea culmi și atâtea onoruri, Poeziile lui Eminescu, cenzurate în țară, apar așa cum le vedeți, în haina sfioasă a pribegiei. Gloria lui Mihai Eminescu ar fi fost poate mai puțin semnificativă, dacă n-ar fi luat și el parte, de peste veac, la tragedia neamului românesc.

II.

Ce înseamnă pentru noi toți poezia, literatura și gândirea politică a lui Eminescu, o știm, și ar fi zadarnic s-o amintim încă o dată. Tot ce s-a creat după el, de la Nicolae Iorga și Tudor Arghezi până la Vasile Pârvan, Nae Ionescu și Lucian Blaga, poartă pecetea geniului sau măcar a limbii eminesciene. Rareori un neam întreg s-a regăsit într-un poet cu atâta spontaneitate și atâta fervoare cu care neamul românesc s-a regăsit în opera lui Eminescu. Îl iubim cu toți pe Creangă, îl admirăm pe Hașdeu, învățăm să scriem de la Odobescu, îl respectăm pe Titu Maiorescu și anevoie putem lăsa să treacă mult timp fără să-l recitim pe Caragiale. Dar Eminescu este, pentru fiecare din noi, altceva. El ne-a relevat alte zări și ne-a făcut să cunoaștem altfel de lacrimi.

El și numai el, ne-a ajutat să înțelegem bătaia inimii. El ne-a luminat înțelesul și bucuria nenorocului de a fi român.

III.

Pentru noi, Eminescu nu e numai cel mai mare poet al nostru și cel mai strălucit geniu pe care l-au zămislit pământul, apele și cerul românesc. El este, într-un anumit fel, întruparea însăși a acestui cer și a acestui pământ, cu toate frumusețile, durerile și nădejzile crescute din ele. Noi cei de aici, ruși de pământ și de neam, regăsim în tot ce-am lăsat în urmă, de la văzduhul munților noștri și de la melancolia mării noastre, până la cerul nopții românești și teiul înflorit al copilăriei noastre. Recitindu-l pe Eminescu, ne reîntoarcem ca într-un dulce somn, la noi acasă.

Întreg Universul nostru îl avem în aceste câteva zeci de pagini pe care o mână harnică le-a tipărit și le împarte astăzi în cele patru colțuri ale lumii, peste tot unde ne-a împrăștiat pribegia. Păstrați-le bine; este tot ce ne-a mai rămas neîntinat din apele, din cerul și din pământul nostru românesc.

*Mircea Eliade
Paris, septembrie 1949”*

Mihai Eminescu – E. Lovinescu – Monica Lovinescu – O fotografie

La ceasul când apărea în Germania cartea *Mihai Eminescu – Ediție de pribegie* (1949), Monica Lovinescu abia ajunsese la Paris (cu bursa din 1947) și alegea să rămână în Franța, în exil. Bolșevizarea României determinase ruptura definitivă de țară. E. Lovinescu murise în urmă cu șase ani. Deși nu există temeieri critice, legat de Mihai Eminescu se pune întrebarea – detaliu pur de istorie literară – dacă fetița și adolescenta Monica Lovinescu fusese afectată de scandalul din România în care tatăl ei fusese târât în legătură cu inițiativa pe care acesta o avusese de a romanza biografia eminesciană. Se vorbea de o nefericită întâlnire între simboluri: Eminescu și E. Lovinescu,

la care Monica Lovinescu fusese, fără să vrea, martor indirect, sau mai degrabă unul imaginar.¹³⁷

Atmosfera de patimă publică și juxtapunerea temelor polemice din epocă este bine descrisă de Gabriela Omăt, în *România literară* nr. 49 din 2002, unde aceeași fotografie beneficiază de acribioasele asumptii și rezultate ale cercetării efectuate de scriitoare, motiv pentru care găsim utilă următoarea prezentare, interpretată și preluată de la sursă. Pe de o parte, există amintirea din copilărie.¹³⁸ Pe de altă parte, apare o fotografie interpretată prin prisma procesului iscat împotriva lui E. Lovinescu.¹³⁹

¹³⁷ Există o celebră fotografie de epocă, din Parcul Copou de la Iași, unde, lângă bustul lui Mihai Eminescu, apare copila Monica Lovinescu alături de tatăl său, E. Lovinescu. Dar și o legendă fantastică...

¹³⁸ 19 noiembrie, 2002, Gabriela Omăt notează : În *La apa Vavilonului*, Humanitas, 1999, poate fi citită o tandră pagină de evocare a unei vacanțe fălticenene, pe la jumătatea anilor '30, petrecută de Monica în tovărășia părintelui său, E. Lovinescu: „Aveam 11 ani. Petreceam, ca de obicei, o lună de vară la Fălticeni doar cu tata. Era fabulos. Când scria la birou, valea Șomuzului la care se ajungea din grădina bunicii era a mea. [...] Când tata făcea o pauză, porneam împreună în plimbarea cotidiană spre „Băncuța” și „discutam” literatură. Eram mândră și chiar, în micimea mea, priveam lumea de sus [...]. Plimbarea noastră fusese încununată într-una din veri printr-o excursie (o mașină cu șofer numai pentru noi doi), la mânăstirile din Bucovina și la „bojdeuca” lui Creangă. La Iași, pe Copou, băusem chiar o jumătate de sticlă de Cotnar amândoi și adormisem în cinematograful unde ne dusesem după prânz. Ne trezise plasatoarea, filmul se terminase de mult și sala era goală: să faci un chef cu tata în Iașii lui Eminescu și „Junimii”, după ce tot el ți-a arătat „albastrul de Voroneț”, nu știi câți ani mi-am hrănit orgoliile cu această amintire.”

¹³⁹ O fotografie din acea mirabilă excursie, doamna Monica Lovinescu mărturisește că nu i s-a păstrat. S-a întâmplat s-o readucă la lumină periplul documentar în marginea „agendelor” cercului „Sburătorul” (al căror volum IV, Editura Minerva, București, 2000, conține copioase informații despre scandalul Eminescu). Imaginea a apărut în presa anilor '30 - '40 cel puțin de două ori, o dată în reportajul lui C. Săteanu, Pe urme eminesciene cu d. E. Lovinescu, din *Adevărul*, 24 iulie 1936 (de unde am reprodus-o) și a doua oară, în *Fapta* din iulie 1943. Excursia din vara lui 1936 la Iași nu fusese un oarecare episod de turism cultural, ci avusese un rost documentar: E. Lovinescu pregătea romanul *Luceafărul*, sau, după un alt proiect, *Înseninare*, al treilea dintr-o trilogie pe care se hotărâse a i-o dedica lui Eminescu. îl precedase *Mite* (1935) și *Bălăuca* (1936). În vederea *Bălăucii*,

E. Lovinescu... victimă a lui Eminescu? Nimeni nu se gândește astăzi la așa ceva, mai bine spus, subiectul e insolit și, din păcate, lumea e prea grăbită spre a-i acorda un popas. Și totuși. De la îndrăzneala criticului de a romanza viața Luceafărului în *Mite* și mai ales *Bălăuța* i se trăsese nu doar marele scandal al respingerii candidaturii lui la Academia Română, în vara lui 1936, dar și o vehementă polemică în presa literară, care a trenat ani în șir, chiar după moartea lui N. Iorga, ilustrul și pătimașul ei incitator. S-au dezbătut atunci, în termeni rămași după atâtea decenii acut actuali, câteva teme extrem de sensibile: cum era adevăratul Eminescu în raport cu mitul ce i s-a făurit?; pe ce dominante au configurat mitul contemporanii poetului și cum l-au remodelat generațiile succesive?; de ce sunt divergente, sau divergența e numai o iluzie, efigiile eminesciene propuse de Titu Maiorescu, N. Iorga și A.C. Cuza, G. Călinescu și... E. Lovinescu? cum poate fi controlat riscantul raport pietate – profanare în reconstituirea biografică?; au vreo îndreptățire cei ce se încumetă a romanza viața geniilor?; e un imperativ a fi ei congeniali personajului lor?; în sfârșit, este mitul un canon tiranic?;

cercetase și cu un an mai-nainte Iașii, pe urmele lui Eminescu. După cum consemna agenda sa la 29-30 iulie 1935, E. Lovinescu trăise atunci, o „mare impresie”, sub ferența căreia publicase în *Adevărul* (26 nov.1935) articolul Eminescu în climatul lui spiritual, reluat mai târziu în *Memorii*, III, sub titlul *Iașii, climatul spiritual al lui Eminescu*. Numai după un an, tot în *Adevărul* (4 iulie 1936), criticul era nevoit – se va vedea mai departe din ce pricini - să facă publică o pledoarie severă pentru libertatea de spirit în raport cu mitul: Eminesciana. Cu unele comprimări, textul a devenit, în *Memorii*, III, *Reprezentarea geniului în artă*. De altfel, primele trei capitole din *Dezbateri literare*, secțiunea finală a tomului III din *Memorii*, reunesc, destul de atenuate ca ton, principalele texte-replică la controversata recepție a romanelor sale.

Chiar din acest moment al polemicii cu dictatura unui mit sacrosanct datează fotografia, împreună cu Monica, lângă bustul lui Eminescu de la Copou. Memoria fiicei a păstrat o amintire euforică. O fotografie idilică pare s-o ilustreze fidel, în Copoul inundat de flori și ierburi, sub straja statuii emblematice... Dar pe fotografie, E. Lovinescu a scris, pentru ziaristul C. Săteanu, o dedicație cu aceste prime cuvinte: „Lăsând la o parte pe nevinovata Monică, s-ar putea zice că victima se află în prezența călăului...”

sau un model paidetic, edificator de conștiințe? Pe scurt, avem a ne comporta ca bigoți, sau ca spirite libere în relația cu un mit întemeietor al culturii naționale?

Ultimii ani ai vieții criticului de la „Sburătorul” au fost marcați de hula pe care i-a atras-o temerara și, e drept, nu foarte inspirata idee de a romanța biografia eminesciană. Un volum consistent s-ar putea alcătui din antologarea celor mai interesante piese ale scandalului în jurul detractorului eminescian E. Lovinescu. Între *Eminescul d-lui E. Lovinescu* al lui Al. Tzigara-Samurçaș (*Convorbiri literare*, nov.-dec. 1934) și *Pentru pornograful Eugen Lovinescu* al lui N. Georgescu-Cocoș (*Neamul românesc*, sept. 1937) s-au scris zeci de texte incriminatorie, dintre care nu puține se datorează unor mari condeie precum, în primul rând, N. Iorga și, celălalt centru nevralgic al întregii dispute, G. Călinescu. Aici intră în discuție provocarea pe care E. Lovinescu o resimțise luând cunoștință de *Viața lui Mihai Eminescu* a lui Călinescu, citită parțial chiar în cenaclul „Sburătorul”. Un discipol producea o carte ambițioasă despre un scriitor fundamental, iar maestrul nu dăduse despre poetul național nimic semnificativ. Orgoliul redeșteptase criticului „modernist” un vechi complex eminescian care-i paralizase decenii inițiativa în această direcție. Iar impulsul zvâcnise atât de imperios, încât E. Lovinescu lăsase să-i scape, după audierea unui fragment din lucrarea călinesciană, o replică pentru care cel vizat nu l-a iertat niciodată: „Când Eminescul meu va intra pe ușă, al lui va ieși pe fereastră”. În 17 febr. 1935, agenda zilnică înregistra căința criticului de a fi procedat imprudent, dezvăluindu-și resortul competitiv cu G. Călinescu, în scrierea romanului *Mite*: „Nu trebuia să mă descopăr în chestia Eminescu”. Dar era prea târziu. O adevărată cutie a Pandorei fusese deschisă și nu e o exagerare a spune că E. Lovinescu a plătit amarnic acest acces de vanitate. Represaliile declanșate de *Bălăuca*, duse până la blocarea accesului „pornografului Lovinescu” la Academie, aveau să pună capăt proiectului de trilogie romanescă. Dar până târziu, în 1940, E. Lovinescu a rămas frământat de „obsesia de a scrie un Eminescu substanțial”. Nu i-a fost dat.

După „dezastrul academic”, cum calificase în însemnări respingerea candidaturii sale pentru înaltul for, în mai 1936, încercase a nu se lăsa deprimat și a continua biografia eminesciană. Revenise vara în Iași, însoțit de Monica. Sub fotografia care prilejuiește aceste glose se preciza: „Criticul E. Lovinescu și Monica Lovinescu, colaboratoare la *Diminețta copiilor* și autoarea romanului *Aventurile unei păpuși*” ... După câteva joviale relatări anecdotice despre noile explorări „în adâncimea încă nu destul de pătrunsă a atmosferei eminesciene” (e comentariul lui C. Săteanu), E. Lovinescu înmâna gazetarului fotografia de la Copou, încheindu-și dedicația cu o bravadă: „...s-ar putea zice că *victima* se află în prezența *călăului*. Dar după cele petrecute în mai, să nu-ți pară curios că eu nu mă socotesc victimă”.

Numai că, într-un alt interviu, dat cu două săptămâni mai devreme lui J. Pascal de la *Lumea* (19 iulie 1936), reporterul reprodușese declarațiile lui E. Lovinescu pe exact aceeași temă, într-o cheie contrară, altfel spus, tradusese invers antifraza ironiei: „în grădina Copou maestrul s-a fotografiat împreună cu fiica lui, în vârstă de 12 ani, juna Monica. Peisajul reprezintă și bustul lui Eminescu. Cu acest prilej, solicitat de noi, ne-a spus câte unele în legătură cu polemica dintre d-l N. Iorga și d-sa: „închipuieste-ți că Iorga e convins că prin romanele mele [...] l-am denigrat pe Eminescu. Și spune cui vrea să-l asculte că eu sunt călăul lui Eminescu. Acuma, deoarece eu am rămas din cauza asta pe dinafara Academiei, vezi-mă lângă bustul lui Eminescu și spune-mi: între mine și el, cine este călăul și cine victima? Mi se pare că victima sunt eu, fără voia lui Eminescu, prin bunăvoința d-lui Iorga.”

E mult mai exact a aprecia că nu Eminescu, ci mitul său despot, devenit în anii '30 unul din stindardele dreptei extreme, fusese „călăul”. Nici chiar dușmănia neîmpăcată a lui N. Iorga față de E. Lovinescu n-ar fi putut produce – și prelungi aproape un deceniu – un seism de opinie de asemenea proporții dacă, inocent sau nu, Apostolul și aliații lui n-ar fi manipulat, pe toate planurile, de la afect și mental colectiv la climat politic și ambianță literară, mitul eminescian.

Despre schizofrenia morală și amneziile criticii

*I stand between two worlds, am at home in neither,
and in consequence have rather a hard time of it.*

THOMAS MANN

Observ din ce în ce mai des la confracții mei că, în ciuda lecțiilor dure ale istoriei recente, par să nu fie vaccinați față de epidemiile gândirii totalitare sau față de maladiile spiritului contemporan. Lucrurile care deranjează cel mai mult sunt spiritul critic și etica, devenite adevărate Cenușărese la mâna hermeneuților din Est. Mai nou, un fel de păpuși Barbie destinate exercițiilor de monopol asupra discursului public prin intermediul tranchilizării și tranzacționării academice convenabile și al fetișizării media.

Într-un studiu intitulat *Adevărul – niciodată singur*, descriam, cu ceva vreme în urmă, rolul sistemului de referință în apărarea valorii. Nu mi se pare că ar fi vorba despre o temă depășită. Doar una deturnată. Pentru că est-eticul rămâne în actualitate. Pe scurt și la rigoare: scriind numai despre aspectele convenabile, impuse de ideologie, scriitorii oficiali din totalitarismul românesc se sustrăgeau de fapt situațiilor de a fi scris despre adevăruri așa cum erau ele în societatea totalitară, de a fi denunțat, deci, și adevărul injust, cu același revelator folosit la hiperbola adevărului convenabil; se poate spune, așadar, că scriitorii de acest tip – o copioasă majoritate –, își luau, de fapt, măsurile de precauție folosind strategiile de deformare a realității și a corpusului aflat în curs de instituire a literarității, pentru a nu fi pedepsiți de sistem. Iar tehnica acestei mistificări avea la bază logica reducerii la absurd. Din punct de vedere estetic, această restrângere a corpusului realității la o sumă de teze ce includ în egală

măsură și ipoteze reale și ipoteze false, se rezumă de fapt la obținerea unor consecințe ca efect al unui fenomen în care procesualitatea pleacă de la premise eronate. Abordarea est-etică a literaturii, așa cum a aplicat-o Monica Lovinescu, nu este întotdeauna corect receptată de critică și de public, nici măcar la ora actuală, fiind adesea confundată cu etica existenței: i se reproșează neadekvarea, când în chestiune este logica planurilor urmărite de către criticii ei – una este etica (ce ține de existență), alta est-etica (ce ține de critica literară). Nu în ultimul rând, există și o teamă de analiză și de revizuire (nicidecum revizionism), prin care mulți autori, supraviețuitori în topurile *acelor* vremuri, încă se sustrag ei înșiși unui mecanism onest de reevaluare estetică, dar și de auto-analiză critică. Dar salvarea cu obstinție a așa zisei supremații estetice nu este alegerea oportună pentru a evita discreditul etic ori eșecul est-eticului. Cât despre funcția homicidă a ideologiei, ca presiune sistematică și distructivă asupra psihismului, fie el auctorial, Monica Lovinescu remarcă¹⁴⁰: „Domeniile irealității sunt multiple în România. Mai ofensive sau nu, după momente. La sărbători, atât de vehemente, încât redevin totalitare. Desigur, nimeni nu crede în ele. Dar rostirea fără obiect, alături de obiect, împotriva obiectului, nu rămâne fără efect asupra psihismului. De consecințele ei se resimt mai ales scriitorii, cu toate că nu sunt singurele victime ale acestui scenariu al irealității, nici singurii ei actori”. Schizoidia limbajului și a asumărilor publice, însoțită de dedublarea comportamentului și de actele mitomane generalizate, au fost cele dintâi trepte ale distrugerii personalității. Monica Lovinescu menționează¹⁴¹: „Slujindu-se de cuvânt, scriitorii nu pot să nu sufere cei dintâi de dedublarea lui. Pentru ei, dănuirea sistemului totalitar, chiar atenuat în aspectele lui mai agresive, poate agrava schizofrenia ce amenință încă – la 20 de ani de la moartea lui Stalin – întregul corp social. Convalescența, trecerea spre stadiul unei dictaturi de tip clasic, se lasă mai departe așteptată.

¹⁴⁰ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde Scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 61.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 61.

Nu depinde ea și de mânuitorii verbului? Mai ales de ei?”

Cea care înțelesese aceste mecanisme precum și efectele lor perverse asupra literarității, și care scria acum despre ele cu o anume detașare, dar nu abdicare, trecuse prin fascinația sinuciderii și decisesese să se ia cu monstrul politic în piept. Nu numai din rațiuni de defulare a unui rău ce îi afectase țara, familia, viața, sufletul și mintea, ci și din pornirea absolut eroică de a se lupta cu acest rău politic, care primise o identitate concretă, de entitate monstruoasă¹⁴², și putea fi, de aceea, învins: Stalin. În fond, Monica Lovinescu *vedea* deja, la fel ca toți ceilalți iluminați politici la care avusese acces, esența acestui rău: Stalin. Identificase și cifrul de acces al răului la conștiința scriitorilor¹⁴³; Angelo Mitchievici definește cu succes acest mecanism¹⁴⁴ – „cifrul se regăsește în răspunsul ezoteric pe care Stalin îl dădea scriitorilor care-i cereau servili opinia despre ceea ce ar trebui să scrie. Stalin le recomanda malefic: „Scrieți adevărul”. Nu numai scriitorii sovietici, dar și o mare parte din cei francezi și aproape toți scriitorii români după 1945 au transcris acest „adevăr stalinist”. Înaintea lui Angelo Mitchievici, Monica Lovinescu va fi deconstruit mult mai direct și mai tranșant *străduința de terorizare semantică* aplicată de Stalin¹⁴⁵, atunci când vorbește despre eforturile depuse de Sartre de a salva doctrina comunistă¹⁴⁶: „nu se mai spune în stânga conformistă comunism, ci stalinism, acest termen din urmă tinzând să-l despartă pe înfierbântatul după libertate Lenin, de odiosul Stalin și să dezvinovățească doctrina, idealistă și universalistă, de punerea sa în aplicare criminală”.

¹⁴² Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011. pp. 498-499.

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002, p. 173. «nu se mai spune în stânga conformistă comunism, ci stalinism, acest termen din urmă tinzând să-l despartă pe înfierbântatul după libertate Lenin, de odiosul Stalin și să dezvinovățească doctrina, idealistă și universalistă, de punerea sa în aplicare criminală». Procedul de manipulare a generat efecte perverse.

¹⁴⁶ *Ibid.* Sartre spunea că un *anticomunist este un câine*, p. 172.

Unul din argumentele științifice care îi dau întrutotul dreptate Monicăi Lovinescu, în chestiunea relației dintre dedublarea prin cuvânt, psihismul auctorial și valențele est-eticii, este *Dicționarul limbii române de lemn* (DLRL)¹⁴⁷, op care adună cercetările unui grup de universitari conduși de Aurel Sasu. *Nefind o lucrare de pură lexicografie, ci o sinteză de istorie culturală*, acest volum atinge două ținte: „pe de o parte, ilustrează modalitățile discursului totalitar, dar pe de altă parte, din perspectivă pur literară, e și o antologie, document de adeziune la o doctrină ucigașă, a cărei indecentă apărare nu pare să le fi provocat intelectualilor români, nici înainte, nici după 1989, vreun proces de conștiință. Alături de profesioniștii *logocrației* (cuvântului ca instrument al puterii), prezența lor în această carte e un argument în plus al „schizofreniei morale” (Matei Călinescu) de care a suferit profund, în perioada postbelică, societatea românească”¹⁴⁸. *Tezele din iulie*, constata într-o notă din 21 octombrie 1975¹⁴⁹ Monica Lovinescu, impuneau de fapt în România *paradigma* „nardonicismului rusesc, trecut prin filtrul realismului socialist sovietic – așa cum s-a inspirat din Cernîșevski, și cum a înțeles să-i aplice concepțiile în materie de artă”. Autoarea explică felul cum, trecând prin meditația lui Jdanov și osificându-se în sistemul public de mentalități, printr-o inerție culturală tipică sfârșitului rus al secolului al XIX-lea, teoriile lui Cernîșevski din *Ce-i de făcut* (1862) au pus bazele scopului militant politic și educativ al artei și al pedagogiei care vizau ivirea unui „om nou”; pe de altă parte, succesul acestor teorii, ca și al proiectelor utopice leninist și bolșevic, se explică prin adreșabilitatea lor: Cernîșevski se adresase, în epocă, țărănimii, la fel cum Lenin se adresa mai târziu, în același registru, proletariatu-lui. Așadar, teoriile lor se propagau cu succes „în sânul unei pături

¹⁴⁷ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

¹⁴⁸ Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008, p.6.

¹⁴⁹ Lovinescu, Monica, *Seismograme, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 143.

intelectuale alcătuite nu din marile personalități de tip liberal rus, ci din militanți obscuri și doctrinari de mâna a doua”. Aceste pături de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea își dau mâna pe linia de sutură ce evacua zonele inteligenței rusești. Monica Lovinescu preia și o observație mai veche a lui Berdiaev asupra acestei intelighentsii, observând că rămâne valabilă în stadiile când intelighentsia se radicalizează: „Prezentul, realitatea de care trăiește despărțită, ea le consideră ca încarnând răul. Morala intelighentsiei este cea fanatică a *raskolului*. Extrema intransigență constituie pentru ea o autoapărare, singurul mijloc de a face față unei lumi dușmănoase și a-și salva aspectul propriu”¹⁵⁰. Aceste asumptii, care reconfirmă și intuițiile de mai târziu ale lui Mark Lilla¹⁵¹, își găsesc ascendentul într-o formulare inspirată a lui Sorin Antohi¹⁵²: „de ce sunt intelectualii mai curând atrași de tiranie decât de libertate?”¹⁵³, atunci când trece în revistă cazuistica extrem de bogată a patologiei tiranofile, începând cu „anticii, înainte și după vizitele lui Platon la Siracuză, Xenofon formulând în maniera dialogică socratică una din cele mai durabile analize ale tiraniei, *Hieron* – sau *Tyrannicus*, [...] apoi un Etienne de la Boétie (1530-1563), în zorii modernității, scriind celebrul *Discours de la servitude volontaire, ou le Contr’Un* [...], iar, fără doar și poate, trecând prin Montaigne, cu mult cunoscutele *Essays*, iar mai târziu prin Hayek, Mises”, dar și alții. Monica Lovinescu citise și scrisese mult în anii de exil despre acest *mesianism al totalitarismului* rus și sovietic, pe care propaganda și limba de lemn îl vor fi slujit cu eficiență, inducând distorsiuni de gândire și tipuri de personalitate alterată de schizoidism. „Omul nou” visat de Cernișevski devine proiectul de humanoid al multor decenii de tiranofilie comunistă, etapizată: „bine serviți de trei decenii de „inginerie a sufletului”, sovieticii trecuseră pe scară largă și la

¹⁵⁰ *Ibid.*, p.143.

¹⁵¹ Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005.

¹⁵² *Ibid.*, p. 19.

¹⁵³ *Ibid.*, pp. 7-45: Antohi, Sorin, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofiliei moderne* în Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005.

„ingineria spiritului omenesc”, de la pedagogia concentraționară a lui Makarenko, organizată pentru reproducerea în masă a Omului Nou emblematic (după mărturisirea candidă a autorului *Poemului pedagogic*) de ofițerul CEKA, până la subvenționarea unei vaste rețele de agenți de influență în Europa și Statele Unite, iar mai târziu în toată Lumea a Treia”¹⁵⁴. Memoriile Monicăi Lovinescu conțin analize pertinente ce vin *după dezvăluirile anilor 1920-1930 privind ororile leniniste și staliniste, când au revenit la rațiune unii dintre adulatorii inițiali ai Uniunii Sovietice, după descoperirea pe cont propriu a adevăratei fețe a „societății fără clase”*¹⁵⁵. Efectul socio-traumatic al propagandei și al mecanismelor ei de bază induse prin limba de lemn și prin alterarerea consecutivă a personalității s-a exercitat timp de mai multe decenii în toate țările din Lagărul de Răsărit, deoarece „*tovarășii de drum*” erau bine finanțați și sprijiniți logistic de Moscova, iar pe de altă parte, după război, aceștia aveau și alibi-ul etic greu de demontat: *antifascismul*¹⁵⁶. Făcând referire la *tovarășii de drum* obsedați de construirea Omului Nou din România, Monica Lovinescu aduce, încă din 1975, un argument greu de demolat¹⁵⁷: „Narodnicii de pe vremuri din Rusia aveau cel puțin scuza bunei-credințe, a idealismului, a generozității lor semidocte. La noi, ce-a mai rămas, dacă nu impostura? Experiența realismului socialist este prea recentă, pentru ca fiecare din noi să nu poată calcula singur spre ce duc astfel de metode. Cei care mimează azi – printre activiștii culturali, dar și printre scriitori – entuziasmul militant au pus în

¹⁵⁴ *Ibid.*, pp. 7-45: Antoși, Sorin, *Pentru o istorie intelectuală a tiranofliei moderne* în Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 27.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 27: „Mulți dintre intelectualii occidentali și est-europeni fuseseră actori sau simpatizanți ai organizațiilor și guvernelor de dreapta sau de extrema-dreaptă, deci nu puteau reapărea prea ușor în public, iar responsabilitatea lor pentru dezastrul războiului și Holocaustului putea fi dovedită în numeroase cazuri, rămânând cel puțin o suspiciune plauzibilă în altele (...) Ce să faci cu atât de puțini intelectuali democrați scăpați de urgența secolului?”.

¹⁵⁷ Lovinescu, Monica, *Seismogramă, Unde scurte II*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 147.

locul bunei credințe și retenția, în locul idealismului, dorința de carieră, în locul generozității, setea de privilegii. Și pe deasupra a toate, ipocrizia”. Monica Lovinescu se întreabă *de ce să ne mai punem, protocroniști, sub semnul lui Mihai Viteazul sau al lui Ștefan cel Mare, dacă suntem obligați să copiem, o dată mai mult, de parcă nu ne-ar fi ajuns falimentul realismului socialist, pe un Cernîșevski sau pe un Pisarev?* Autoarea observă că efectele dezastruoase ale *Tezelor* vor fi de neevitat și vor îngropa de vii mii de conștiințe, minți, caractere. Toate aceste calamități umane aveau loc după calapodul rusesc validat de experiența leninistă și bolșevică, dar și după modelul coreean și chinez, de care se contaminase Ceaușescu¹⁵⁸. În absența *Tezelor*, e sigur că ar fi existat mai multă detașare, dar *Programul* adoptat după *Tezele din iulie* consfințea regimul urgent de îndoctrinare prin care Ceaușescu forța și pentru România nota de maximă irealitate a modificării conștiinței și personalității umane, „cerând insistent literaturii să joace un rol mai important în «educația omului nou»... Acest «om nou» al lui Cernîșevski, după o prea lungă și neagră descendență, pare să-și mai caute strănepoți pe malurile Dâmboviței”¹⁵⁹. Geneza „omului nou” este exemplul cel mai recent de tiranie în politică, așa cum a fost ea prezentă în secolul trecut, care a produs doctrinele comunismului și nazismului, dar și „marximul în toate permutările sale baroce, naționalismul, tiers-mondismul – multe inspirate de ura față de tiranie, toate capabile să inspire tirani odioși și intelectuali orbi la crimele acestora”¹⁶⁰. În fond, *omul nou* era un

¹⁵⁸ Mao Zedong, liderul comunist din China, care a murit în 1975, declara în 1958 la o ședință de partid, despre împăratul chinez celebru Qin (259-201 î.Hr.): „împăratul Qin e un model pe care l-am depășit. A îngropat de vii 460 de cărturari. Noi am îngropat 46.000. Voi (intelectualii, n.m..) ne acuzați că suntem întocmai lui Qin. Vă înșelați. Noi l-am depășit pe Qin însuși”. China comunistă a adoptat modelul imperial, spune Zhou: «Împăratul are putere absolută. Singura metodă de a conduce un astfel de imperiu este prin cruzime”.

¹⁵⁹ Lovinescu, Monica, *Seismograme*, Unde scurte II, Editura Humanitas, București, 1993, p. 147.

¹⁶⁰ Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005, p. 235.

concept ingineresc, un robot ideologic care își propunea să lupte împotriva tiraniei, dar sfârșea el însuși înecându-se într-un habitus sufletesc de tiran dominat de ură și de intoleranță față de *celălalt*. Pe urmele lui Platon, un prezumtiv *om nou* de succes, fie și în prototip idealizat, ar fi trebuit să adopte o doctrină etică limitativă: „Nu e nicio rușine să eșuezi sau să mori în politică, atâta vreme cât nu te lași cuprins de tiranie”¹⁶¹. Un intelectual responsabil identifică mecanismele mutilării personalității de către doctrina politică, oricare ar fi aceasta, și decelează între momentele de luciditate filosofică autentică și clipele de derapaj prin tiranofilie. Monica Lovinescu a deconstruit adesea tipologia personajului Rubin din romanul *Primul cerc* al lui Alexandr Soljenițan. Modelul acestui personaj a fost Lev Kopelev, care mărturisește¹⁶² despre *mintea comunistă*: „ca și ceilalți din generația mea, am crezut cu tărie că scopurile scuză mijloacele. Marele nostru țel a fost triumful universal al comunismului, și de dragul acestui țel totul era permis – să minți, să furi, să distrugi sute, mii și chiar milioane de oameni, toți cei care ne împiedicau munca sau ar fi putut să o împiedice, pe toți cei care ne stăteau în cale. Iar a ezita sau a avea dubii în această privință însemna să te dedai „mofturilor intelectuale” și „liberalismului stupid”, atribute ale oamenilor care „nu pot vedea pădurea din cauza copacilor”... Desigur, acest model creionează o apoteoză a fanatismului, care surprinde în mutațiile cele mai fine rolul dereglării prin ideologizare a discernământului moral și a pragului etic al acțiunii umane prin exercițiul politic. Elanul ei distructiv putea să urmeze celebrei declarații făcută de Lenin în octombrie 1917¹⁶³: „Istoria nu ne va ierta dacă ratăm această oportunitate”. Trecerea de la proiectul leninist către cel bolșevic a preluat toate exigențele de rigoare¹⁶⁴: „absolutismul

¹⁶¹ Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Editura Polirom, 2005, p. 234.

¹⁶² Tismăneanu, V., Howard Marc M., Sil, Rudra (editori), *Ordinea mondială după Leninism*, Editura Curtea Veche, București, 2009, p. 31.

¹⁶³ Apud *Ibid.*, p. 30.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 30.

ideologic, sacralizarea scopului suprem, suspendarea facultăților critice și cultul liniei de partid ca expresie perfectă a voinței generale”, anulând criteriile morale convenționale sau subordonându-le unui scop partinic de necontestat.

Pe scurt și la rigoare, așadar: vai celor care au meditat și au scris despre adevăr!

Un nou război, dar aceeași continuitate a asimetriilor

Ceea ce nu înseamnă, însă, că un prizonier pe cale de a muri la Vorkuta avea motive să se considere mai fericit decât cel de la Dachau.

KOLAKOWSKI

Una dintre realitățile cele mai complicate ale prezentului vine din urgența cu care noua propagandă aferentă noului război – ce cuprinde în regim accelerat Europa-Eurasia-Orientul Mijlociu – erodează memoriile recente privind secolul trecut, cu istoriile sale mai mult sau mai puțin locale, y compris cele românești. De aici derivă mecanisme subtile de spălare a creierului, de anihilare a zonelor vindicative ori oculte, de rescriere a istoriei în alt spirit decât cel științific și etic.

Unul din cele mai anormale procedee este acela bazat pe impurificarea memoriilor traumatice, pe aducerea în coliziune a memoriilor extrase din cele două totalitarisme (care, în Europa, au antagonizat Germania și Rusia în secolul trecut, dar și aliații lor), precum și pe dezvoltarea a multiple forme de negaționism (atât al Holocaustului, cât și al Gulagului). Strategii noului război mizează mult pe succesul ideologiilor radicale care ar putea să justifice militar și politic formele actuale ale stărilor beligerante, de aceea sunt interesați de distrugerea memoriilor recente, care ar servi argumente istorice și juridice internaționale utile în apărarea drepturilor omului și ale statelor de drept. Dar cum să faci, se întreabă mulți, în umbră, așa încât asasinatul politic, terorismul, formulele de război asimetric, rasismul, *fenomenele climatice cu omuleți verzi*, genocidul și alte „soluții” ale

creșterii influenței pe plan geopolitic, să nu mai pară chiar atât de nejustificabile... Totul seamănă uluitor de bine cu tentațiile din anii '70-'80, de a prezenta foarte asimetric și concurențial pulsunile taberelor ce se înfruntă; acum 50 de ani (și azi), bătălia rațiunilor disjuncte se dădea pentru antagonizarea memoriilor Holocaustului și Gulagului, astăzi, prin procedee similare, de asimetrizare, sunt apăstate pedalele islamism versus iudeo-creștinism, Califat-Eurasia versus „Occident”, piața militară oficială versus piața militară underground... Și exemplele pot continua.

Strategiile de acest tip, care țin de malversațiunea politică și de puterea zonală, au devansat, însă, cu mult, interesul generațiilor de cetățeni ai țărilor implicate în tragediile globale, internaționaliste, ale Europei criminale din secolul recent. Iminența noilor încleștări pare că anihilează violent dreptul societății civile de a trage concluzii, de a-și apăra dreptul la fericire, sau de a-și pomeni eroii căzuți pentru idealuri (atât de repede înlocuite în prezent de noile *propaganda* și *media*). Pentru prima dată, în mod atât de evident, e lese de observat că relativizarea memoriei va duce din nou la banalizarea Răului.

Ferdinand Mount, creatorul sintagmei „asimetria indulgenței”, preluată și de Monica Lovinescu, trebuie revizitat cu încredere pentru că încă dinainte de anii '70-'80 a semnalat cu acribie „unul din fenomenele cele mai uimitoare și mai nocive ale vremii noastre”: tratamentul diferențiat aplicat în prezent celor două totalitarisme ale secolului al XX-lea. Monica Lovinescu a preluat și dezvoltat conceptul și pentru școala de gândire românească: *în timp ce pentru nazism și legionarism se înregistrează o hiperamnezie, comunismul beneficiază de o amnezie interesată*. În plus, chestiunea nu e numai etică, ci și politică, pentru că mai ales stânga europeană, după cum observa Malia, refuză o abordare la același nivel juridic de bază a Holocaustului și a Gulagului. Problema a rămas de mare actualitate în România, unde educația precară, amânarea cu două generații a dezvăluirilor tragediilor totalitare ale secolului trecut, precum și libertatea propagandelor pro-legionare și pro-comunistoide de tip neostalinist au generat și întreținut forme mixte de negaționism,

foarte active. Ele devin periculoase nu numai pentru cuantificările etice și politice deformate din istoria recentă, cât mai ales pentru că încurajează noilor tipuri de gândire extremistă cu care se confruntă societățile actuale, și România.

Până recent, bunăoară, a existat o luptă vizibilă între *comuniști* și *foști comuniști*, semnalată la început de Silone. Ea a fost mai constructivă pentru democrație în țările cu inteligența puternică, unde cei mai virulenți demistificatori ai comunismului au fost la începutul carierei lor chiar membri de partid comunist: Boris Souvarine, Koestler, Besançon, Furet, Kriegel. Pentru România, din cauza condițiilor specifice, spațiul luptei de idei a fost deschis mai târziu, când, însă, au apărut și cel puțin două contracarări regretabile: fie cosmetizarea structurilor comuniste supraviețuitoare prin bazine politice noi ce mimează pluripartidismul dar nu abandonează agregările cadriste vechi, fie prin agenți occidentali puternici ai intereselor Kremlinului, de tipul Karnoouh, care contestă radical – și cu succes pe piața europeană antiamericană –, dreptul foștilor comuniști de a deveni anticomuniști și de a lupta pentru democrația din țările lor.

Ne mirăm din ce în ce mai mult, așadar, pe urmele Monicăi Lovinescu sau ale lui Norman Podhoretz („Marea lecție a Hannei Arendt”), cum de atâția intelectuali din Apus suportă mai ușor comunismul decât anticomunismul, pe care îl declară „visceral” și „primar”. În fond, sistemul comunist a fost cel ce a furnizat nazismului modelul Statului polițist cu partid unic, iară nu viceversa (cf. Richard Pipes, conferința de la Ierusalim).

Esența acestor manipulări stă, până și în lumile democratice, în asimetriei conceptuale inoculate intens de propaganda în spațiile publice, determinând ulterior generarea de masse de manevră în favoarea justificării unor decizii ce legitimează sub o formă sau alta Răul politic chipurile cel mai mic. Situația se repetă astăzi, în *ambalarea* și *vinderea* produselor (fie ofensive, fie defensive) fascismului islamic, înrudit cu nazismul și stalinismul, versus restul lumii. În gura căpcăunilor totalitari revizioniști ai lumii contemporane a

intrat, astfel, noul cartof fierbinte pentru care se vor purta bătălii pe viață și pe moarte. Rețeta noului carnagiu e veche de când lumea. Să dăm dovadă, din nou, așa cum ne învâța Raymond Aron, de o *lungă răbdare*.

*Porțile Adevărului. Damnatio memoriae.
Ideologie și literatură. Originile Răului.
Trădarea intelectualilor. Disoluția instituției
disidentului. Saudosism autoimpus.
România Liberă de hârtie*

*Până acum, oamenii nu au găsit alt drum către
adevăr decât greșeala.*

NICOLAE IORGA

Seara de Florii a anului 2008 ne-a lăsat mai săraci cu un simbol al conștiinței românești nearestat: a murit, la aproape 85 de ani, departe de țară, într-un spital din Paris, Doamna Monica Lovinescu. Vestea a îndurerat lumea românească. Dincolo de toate vorbele mari care s-au spus în acele săptămâni (dar numai cu această ocazie a decesului și mai ales de către cei care în timpul vieții sale au nescotit cu vocație semnele valorii profesionale și morale ale scriitoarei și jurnalistei dispărute), prefer să îi dau dreptate îndeobște lui Nicolae Manolescu, ce spunea încă de acum mulți ani: „m-au legat de Monica Lovinescu și de Virgil Ierunca un mare respect și o mare iubire. Le voi rămâne îndatorat toată viața pentru exemplul de curaj și onestitate pe care mi l-au oferit. Și îi voi iubi toată viața.”¹⁶⁵ Îi voi iubi, la rândul meu, și voi avea grijă ca această dragoste să rămână o profesiune de credință pe care o vom transmite și tinerilor

¹⁶⁵ Manolescu, Nicolae, *La aniversară*, România literară, București, nr. 31, 9-15 august 1995.

ce vin. În vremuri de gravă dezaxare a umanității, mentorul spiritual cel mai bun rămâne Dumnezeu, deasupra oamenilor, dar Maestrul de morală și gândire literară nu poate fi altul decât un mare iubitor de adevăr și de onestitate. Monica Lovinescu a fost un astfel de om rar, pentru că niciodată nu a obosit să ofere și să pretindă și de la contemporanii săi curaj și demnitate: „pentru adevăr nu e niciodată prea târziu...” pentru că nu trebuie să obosim a fi „ucenici la porțile Adevărului”.

Voi stărui mai ales asupra meritului cel mai înalt al Monicăi Lovinescu – neodihna de a problematiza și de a pune în discuție sau de a participa la dezbaterile de idei capitale pentru vremurile noastre, în chiar centrul parizian al elitelor culturii europene, meditănd asupra marilor teme ale întunecatului secol al XX-lea: Răul, totalitarismul de dreapta sau de stânga, diversele trădări cu accent special pe trădarea intelectualilor...dar mai ales profilaxia acestor maladii ale istoriei, analiza felului în care omenirea se poate apăra de repetarea marilor tragedii colective. Căci „totalitarismul stă[...] în Ochiul lui Big Brother de care nu scapi în nicio cămară a sufletului și a minții tale.”¹⁶⁶ La trecerea către mileniul al III-lea, Monica Lovinescu avertizase că „între camera de gazare nazistă și canibalismul descris în spațiul concentraționar comunist de un Marchenko, răul și crima și-au păstrat același statut sălbatic, dar, în același timp, au fost aduse la ceasul tehnologiei celei mai avansate.”¹⁶⁷ Neconținută a rămas uimirea Monicăi Lovinescu în fața cacealmalelor politice și a pasivității cu care Estul Europei și mai ales elitele românești au primit și continuă să primească palmele destinului (ne)meritat (?): „E foarte grav. Faptul că nu se vând cărțile care ne analizează trecutul poate proveni din mizerie. Dar că nu se scrie despre ele, că nu sunt înregistrate după valoarea lor excepțională, dezvăluie o altă mizerie: intelectuală și sufletească. Singura îndârjire de care dăm dovadă că neam pare a fi acest refuz de a înțelege ce ne-a fost dat să trăim.

¹⁶⁶ Lovinescu, Monica, „Anul 2000”, *Diagonale*, Ed. Humanitas, București, p. 165.

¹⁶⁷ Op.cit., p.165.

N-avem cum să fim «răzbunați» dat fiind că sabotăm și martorii, și istoricii.” Acceptarea Monicăi Lovinescu în elita intelectuală veritabilă a secolului al XX-lea a rămas o chestiune dificilă, dar tipică pentru lumea misogină în care trăim, și în care majoritatea gânditorilor se codesc a trata prea tranșant problema majoră a „Esențialei identități dintre fascismul negru și fascismul roșu”, așa cum a enunțat-o Revel: „Nu văd de ce negaționismul și contestarea existenței crimelor împotriva umanității ar reprezenta delikte penale doar atunci când e vorba de crimele naziste, nu și de cele comuniste.” Mi se pare evident faptul că există întotdeauna adevăruri pentru care lumea nu este încă pregătită să raționeze cu calm și înțelepciune, iar unul dintre aceste adevăruri a fost și pentru Monica Lovinescu un fir de gândire călăuzitoare pentru care contemporanii săi nu sunt încă pregătiți și nu sunt încă despovărați de vinile istorice fierbinți. „Richard Pipes, celebrul istoric american, n-a sfârșit a se mira de primirea ce i s-a făcut la Universitatea din Ierusalim cu prilejul unui colocviu asupra revoluției ruse, atunci când a afirmat ceea ce i se părea o evidență, și anume că sistemul comunist a furnizat nazismului modelul Statului polițist cu Partid unic”, spune Monica Lovinescu în „Negaționistii de stânga”, p.112-113, *Diagonale*, Ed. Humanitas, București, 2002. Efortul Monicăi Lovinescu și al altor intelectuali europeni (din ce în ce mai puțini, însă) de a asemena cele două totalitarisme i-au adus mulți dușmani în viață și chiar nemeritate acuze de antisemitism, dar au aureolat-o și ca martir pentru posteritate. Lupta aceasta în care Monica Lovinescu s-a angajat total este totuși esențială pentru terenul democrat al drepturilor omului din mileniul în care am intrat. Însăși originea răsăriteană a scriitoarei i-a canalizat cercetarea și atenția înspre recucerirea demnității poporului român și a Estului, traumatizate cu sălbăticie de două ori: o dată, de sclavagismul instalat aici prin bolșevizare și, a doua oară, după 1989, prin trădarea Europei care a refuzat să pună presiunea moralizatoare pe Rusia, adoptând însă atitudinea de a „suporta mai

ușor comunismul decât anticomunismul, declarat mai departe «visceral» și «primar».¹⁶⁸

Mesajul esențial al Monicăi Lovinescu rămâne acela de a părăsi falsele teme ale istoriei, și de „a nu mai căuta vinovați printre inocenți”, în schimb de a ne feri de confuzii, preluând formularea istorică a lui Alain Besançon făcută la colochiul „De la disidență spre democrație”¹⁶⁹: „Cea mai mare surpriză din postcomunism a fost că el n-a făcut obiectul unei *damnatio memoriae*. Nazismul, când a fost zdrobit, a provocat o reacție de oroare universală, perfect justificată și care, încă în zilele noastre, își păstrează toată vigoarea. Trimitem mai departe în închisoare niște nonagenari inculpați pentru că au participat, deseori ca subalterni, la acțiuni mai mult sau mai puțin groaznice... În același timp, însă, pentru sistemul sovietic, Occidentul a cerut o amnistie, și nu doar Occidentul, ci și lumea sovietică. În toate țările din Est s-a invocat iertarea. Or iertarea nu poate fi acordată decât celor care au remușcări. Dacă nu sunt exprimate remușcările iar iertarea e acordată unilateral, înseamnă că instalăm nedreptatea la temelia noilor structuri. E ceva groaznic... De altminteri amnistia a fost imediat urmată de amnezie. E ceva cu totul extraordinar dacă ne gândim că experiența comunistă a făcut mai mulți morți decât nazismul, a zdrobit mai profund sufletele și spiritele decât nazismul, a distrus mai fundamental societatea decât nazismul, a ruinat viața a zeci, sute de milioane de persoane ... Și imediat s-a luat hotărârea ca totul să fie dat uitării. Pe drept cuvânt nazismul apare astăzi celor mai mulți ca o monstruozitate morală excepțională, însă, în acest timp, comunismul s-ar zice că a fost un fel de accident meteorologic de care nimeni nu se consideră responsabil.”

Monica Lovinescu a lăsat un mesaj pentru istoricii, sociologii, politicienii, filosofii, „analiztii media” actuali: logica dublă a secolului trecut, construcția politică și culturală bazată pe schizoidia criminală, trebuie abandonate. De dragul acestui adevăr și al stabilirii

¹⁶⁸ Op.cit., p. 114.

¹⁶⁹ *De la dissidence à la démocratie*, éd. Du Rocher, Paris, 1996, pp. 147-148.

raporturilor corecte între oameni și între țări, Monica Lovinescu a sacrificat o carieră de scriitoare genială. Dar ea a considerat că este mai oportun să avertizeze: dacă logica dublă, a abuzatului politic și a abuzatorului legitimat, continuă la scară largă și nu sunt sancționate, atunci tragediile cu care ne vom confrunta vor fi din ce în ce mai cumplite, după cum spusese odată și Noel Bernard, directorul postului Europa Liberă (citat de Nicolae Manolescu în „Posteritatea unor efemeride”, România Literară, nr.8, 8-14 martie, 1995) care observase și faptul că istoriile se repetă, iar „Viitorul va fi întotdeauna cert (și mincinos, n.m.), în timp ce trecutul – imprevizibil”.

Această idee nu va fi niciodată suportată de marii tirani care conduc lumea și căroră și fragila scriitoare și jurnalistă română Monica Lovinescu li s-a opus. Cu dragoste nedezmințită față de România și față de români li s-a opus.

La ceasul despărțirii, nu pot lua cu mine mai departe decât modelul în efigie morală al Doamnei Monica Lovinescu înscriindu-l asupra Cenacului „Monica Lovinescu”. Pentru noi generații de conștiințe, vom duce mai departe flacăra iubirii de adevăr primită în dar de la marea luptătoare afirmată timp de decenii, în diaspora românească, pe tărâmul ideilor și al paradigmelor esențiale pentru omenire.

Destinul Monicăi Lovinescu se aseamănă cu destinul tatălui său, criticul Eugen Lovinescu: doi oameni absorbiți, fiecare în parte, în câte o idee cât un program de o viață. Acesta din urmă, așa cum observase Aurel Sasu în „Eul suveran – Paradigme lovinesciene” a ales un drum „de independență morală”, de la capătul căruia ne domină nu numai prin numărul volumelor (peste 100 publicate), ci „prin efortul excepțional de a se integra unei absolute «existențe în individualitate»”, vizând o „demantelare a realului” și înțelegând creația ca o conștiință a singurătății derivată din exagerarea ideii de „menire demiurgică”. Astfel Eugen Lovinescu se construiește pe drama asumată a „însingurării nu numai de ceilalți, ci și a însingurării de sine”. Spre deosebire de tatăl său, Monica Lovinescu se definește pe sine și se construiește prin asumarea unui rol public de conștiință în expansiune, de identitate colectivă revendicată în numele unor

idealuri de salvare a elitelor țării sale, a poporului său, de așezare a omenirii sub un cer moral mai senin. Frământările cotidiene ale acestei deveniri neîncetate, etapele de purificare a conștiinței în expansiune pe care Monica Lovinescu o opune realității, după întoarcerea pe toate fețele și pe toate referințele posibile a faptelor analizate, mă fac să admit că specia literară a jurnalului și a memoriilor prin care această scriitoare ne rămâne în atenție descinde direct din metabolismul cu care și Fericitul Augustin a generat *Confesiunile*¹⁷⁰ și a alimentat marile polemici cu Pelagiu. Dacă la finele antichității, cei doi se înfruntaseră, cu imens ecou public, în chestia raportului dintre morală și religie, mânuind argumentele definirii libertății și ale originii răului în raport cu Dumnezeu, la fel se va înfrunța în zilele noastre o gânditoare ca Monica Lovinescu cu pleiada de contestatari de rigoare, în chestiunea raportului dintre morală și creație literară¹⁷¹, mânuind argumentele definirii libertății și a originii răului vizavi de factorul politic. Ceea ce rămâne după zbuciumul acestor polemici și scrieri de opere capitale este miza sincerității absolute și a onestității.

Latura cea mai importantă a scrisului Monicăi Lovinescu este revendicată de analiza și veghea asupra fenomenologiei totalitarismului – fie el de dreapta sau de stânga –, însă această polemică este mereu orientată, cu pragmatism, pe apărarea drepturilor omului. Atât cât a putut, prin acțiuni concrete de solidaritate și de lobby, celebra scriitoare și jurnalistă a ajutat scriitorii și oamenii de cultură români care i s-au adresat (a se vedea, în acest sens, o interesantă relatare asupra românilor susținuți prin lobby, cât și asupra mijloacelor codificate folosite, în articolul *Clandestinitii*, din volumul *Diagonale*, Ed. Humanitas, București, 2002, p.115.), despre care aflăm că, fie „buni sau mai puțini buni”, ei erau „numeroși” (deși la finele vieții lor, mulți din cei cândva găzduiți în casa, în inima și în articolele

¹⁷⁰ Sfântul Augustin, *Confesiuni*, Ed. Humanitas, București, 1998, traducere Gh. Șerban.

¹⁷¹ Adămuș, Anton I., *Filosofia Sfântului Augustin*, Ed. Polirom, Iași, Seria Seminar Filozofie, 2001, p. 150

salvatoare ale Monicăi Lovinescu sau ale lui Virgil Ierunca i-au uitat, i-au abandonat sau chiar i-au marginalizat și denigrat. Să nu fie acesta chiar arhetipul christic sacrificial al facerii de bine?). Înclin să cred, bazându-mă numai pe studiul pe operă al personalității Monicăi Lovinescu, că scriitoarea a fost mereu conștientă de spiritul românesc, care e unul *moale* și excesiv de mimetic, de labilitatea acelor care în final îi vor întoarce spatele, dar mai puternică decât această luciditate a fost însă o alta, anume luciditatea sa de a-și asuma până la capăt rolul de cronicar și protector din exil al culturii românești și al slujitorilor ei, așa cum erau ei, fie mai buni fie mai răi, dar, în definitiv, oameni aflați sub vremuri de tragică anihilare a omenescului prin dictatura bolșevică adusă cu forța în România de către Moscova. Scriitoarea a avut, de ce să nu o spunem?, conduita unui patriot desăvârșit care a militat pentru ca percepția celor din interiorul breslei oamenilor de cultură români, din țară sau din exil, *clandestini* față de cultura oficială, să se mențină prin solidaritate, cuvântul „împreună” fiind parola și credința aceluși timp („era o viziune comună celor din țară și din exil, ce nu s-a mai repetat după revoluție”¹⁷²). Cuvântul „împreună” era, pe atunci, iluzia care menținea vie o speranță comună de libertate a tuturor celor care ascultau vocea Monicăi Lovinescu la Radio Europa Liberă: milioane de români, ca unul, respirau „pe șoptite”, „împreună” în același ideal de ieșire de sub umbrela Moscovei (deși, în timp ce Monica Lovinescu făcea sacrificiile supreme pentru acest ideal, ascultătorii săi rămâneau foarte pasivi la îndeplinirea lui și la sacrificiile presupuse de această împlinire). Cu luciditate de oracol, Monica Lovinescu înțelege și explică până și această mumifiere a instinctului de luptă românesc, pe care o descrie într-o polemică desfășurată cordial cu Sorin Alexandrescu pe tema „paradoxului român”, răspunzând profesorului olandez că „este adevărat că în România a fost o revoluție de dreapta (legionarii care n-au luat puterea) și n-a fost una de

¹⁷² Lovinescu, Monica, *Clandestinii, Diagonale*, Ed. Humanitas, București, 2002, p.117.

stânga care, în schimb, a dominat o jumătate de secol, dar că ele nu pot fi comparate (simpla tentativă de a le pune sub legile similitudinii este o prostie, n.m.) „pentru simplul motiv că nu poți compara ceva spontan cu altceva impus.”¹⁷³ Poate că nu există mărturie mai profundă și tragică înregistrată în secolul trecut împotriva totalitarismului decât tributul plătit libertății de Monica Lovinescu, pentru că scriitoarei i-a fost hărăzit să verse în contul dreptului la libertate însăși viața mamei sale nevinovate, arestată la 71 de ani, euthanasiată pasiv și îngropată apoi într-o groapă comună. Tocmai de aceea, Monica Lovinescu scrie: „Totalitarismul, în afară chiar de caracteristicile definite de Hannah Arendt, mai are încă o trăsătură aparte: cere de la supușii săi ființa întreagă, averea, dar nu numai, inteligența, dar tot nu ajunge, sufletul, și el insuficient, altă vorbire, scindarea psihismului, atomizarea relațiilor sociale. Omul în totalitatea lui. De aceea contra-utopiile ce-și propun drept subiect totalitarismul – fie că e vorba de 1984 a lui Orwell, fie de un roman asemănător al scriitorului german Walter Jens cam în același timp – se încheie prin dispariția ultimului om, specia stingându-se o dată cu răzvrătirea eșuată.”¹⁷⁴ Nu întâmplător, așadar, o dată cu pierderea omeniei, se pierd instinctele vitale, sociale, psihice și morale esențiale, și tot aici rezidă și dispariția tacită a *instituției disidentului*, pentru că, de fapt, de această dispariție a disidentului de pe scena istoriei „suntem cu toții de vină: și unii disidenți în flagrant delir de vanitate rănită sau, dimpotrivă, atinși de oportuniste circumstanțiale, dar și cei care le neagă rolul până la a pretinde că s-a rezistat eficient numai prin cultură. Mai poate fi pusă în cauză și o anumită intelectualitate de stânga din Occident, incapabilă să tragă concluziile ideologice din căderea zidului de la Berlin și bălbâindu-se în stângisme

¹⁷³ Lovinescu, Monica, „*Paradoxul român?*”, Diagonale, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 148-149.

¹⁷⁴ Lovinescu, Monica, „*Paradoxul român?*”, Diagonale, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 148.

și rememorări vinovate.”¹⁷⁵. Dar există o cauză profundă a faptului că „de pe orizontul de așteptare al intelectualului din Est s-a șters figura disidentului, uitat de altminteri și la el acasă. Și uneori prim responsabil de acest fapt”. Disidentul a fost instituția petiționarului total și ideal pentru drepturile omului încălcate sub totalitarism. „Din 1970 și până în 1990, disidentul a reprezentat o figură centrală pentru revoltele tuturor care, de la stânga pornind, se lăsaseră seduși, sub o formă sau alta, de ideologia comunistă și ridicaseră în slăvi regimul din Uniunea Sovietică și din țările satelite. Parisul se metamorfozase din nou într-un centru intelectual făptuitor de istorie, iar exilurile din Est reveniseră spre rolul ce fusese al lor în 1848, purtând făclia libertății, cum ar fi exclamat Lamartine și alți revoluționari într-un romantism. Când organizam pentru câte un disident amenințat campanii de semnături, nu șovăiau o clipă să și le pună pe ale lor intelectualii de vază din Paris. Petiționarii își regăsiseră un rol la care visaseră din momentul Afacerii Dreyfus: să pună la adăpost victima, intimidând călăul.”¹⁷⁶ Moare, o dată cu marele spirit al Monicăi Lovinescu, instituția protestului soft al intelectualului ce nu are alt instrument de protest și revoltă decât jurnalismul cultural ca funcție de tribună. Însoțind dispariția de pe scena istoriei Europei a regimurilor monopartide totalitare prin socratică disoluție, ultimii luptători pentru libertate folosind polemica și presiunea culturală se dizolvă la rândul lor în Jurnale ce au o singură funcție: ele recuperează memoria unei paradigme a tragediei umane colective de gulag (specifică regimurilor secolului XX), prin implozia ome-nescului și prin funcția hipermnezică a psihanalizei, încredințate *Jurnalului*. Însăși istoria orală se dovedește a fi o armă mult mai eficientă pentru recuperarea memoriei Holocaustului și a Gulagului față de știința istoriei pe baze tradiționaliste, care e excesiv de politizată și supusă distorsiunilor comunicaționale, fiind condusă adeseori

¹⁷⁵ Lovinescu, Monica, *Unde ne sunt disidenții?*, Diagonale, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 155.

¹⁷⁶ Lovinescu, Monica, *Unde ne sunt disidenții?*, Diagonale, Ed. Humanitas, București, 2002, p.155

către construcții mincinoase, neștiințifice. Noua paradigmă a instituției protestului și a apărării drepturilor omul încă nu s-a definit, dar ea se construiește sub ochii noștri, pe baza gustului actual pentru gesturi publice dure pe care a impus-o stilul politic hard enunțat și practicat de noii lideri ai globalizării. Dispariția Doamnei Monica Lovinescu deschide un capitol de istorie și adevăr. „Trebuie să-ți amintești de paradigma lui Lenin, aducând revoluția în vagonul său blindat, pentru a înțelege ce amenințare obsesivă reprezenta exilul pentru șefii comuniști. De unde și importanța acestui «microfon» (al Europei Libere, n.m.). Ceaușescu confunda toată Europa politică cu Radio Europa Liberă. În spatele unui atac al meu presupunea o coaliție a cancelariilor occidentale, iar când un scriitor era elogiat în emisiunile mele sau ale lui Virgil Ierunca, la București era socotit celebru în tot Occidentul.” (Lovinescu, Monica. „Căderea în istorie”, Secolul XX, p.171).

Est-etica este deocamdată un teritoriu conceptual exploziv pe care Monica Lovinescu l-a preluat (Ferdinand Mount, Timoty Garton Ash), apoi i-a întemeiat un topos (Estul real) și l-a aplicat culturii produse în epocile totalitare, mai ales aceea bolșevică și aceea ceaușistă. Formula românească – dezvoltată în ultimele două decenii – a devenit etica neuitării.

Dar în România, Monica Lovinescu a avut un precursor – și Mihail Sebastian, în Jurnalul său, scria: „nu există valoare în creația omului care nu e integru”.

Un alt important autor, român și american, Norman Manea, utilizează ca principiu funcțional hiperamnezia responsabilă, pe care eu o identific în siajul teoriilor lui Laurence Langer, cel care în studiul său „Holocaust Testimonies – The Ruins of Memory”, o numise „insomniac faculty”.

Etica neuitării are aceeași esență cu facultatea insomniacă ce definește hiperamnezia responsabilă. Discuția despre toate acestea devine acută mai ales atunci când este analizată literatura din regimurile totalitare, precum și condiția scriitorului de a respecta atât autonomia

esteticului dar și, în egală măsură, misiunea lui de a se opune regi-
murilor politice teroriste și vinovate de genocid.

O cultură a eticii neuitării și memoriei are ca scop prevenirea
tiranofiliei și dezvoltarea democrației.

Citim într-un studiu cuprinzător al Nicoletei Sălcudeanu¹⁷⁷ re-
marca: „cele șase volume ce recompun o viață petrecută pe Unde
scurte, din 1962 până în 1992, cu prelungiri publicistice până în
1993, reprezintă reversul „est-etic” la „rezistența prin cultură” pro-
fesată în țară. Alternativa propusă de Monica Lovinescu este una a
onoarei și memoriei active. Opune conduitei fricii oglinda curaju-
lui, lucru ce incomodează multe conștiințe din țară. Sigur, i se poate
reproșa faptul că, trăind în lumea liberă, nici ea nici Virgil Ierunca
nu erau constrânși la supunere ideologică, și nici amenințați. Pri-
mejdiile contondente pe care le-au înfruntat cei doi îi contrazic pe
„rezistenți”. Impresionează uriașa construcție critică edificată cu
migală și răbdare în exil, alternativa la cultura oficială controlată de
comuniști. Implicarea totală a celor doi scriitori dă seama despre sa-
crificiul de sine de care au fost capabili, dar și de faptul că, în exte-
rior, ei au privit mereu în urmă, spre țară: saudosism autoimpus.”
Aprecieră că Monica Lovinescu „și-a atras condiția sacrificială în
forma ei cea mai densă” prin alegerea misionarismului antitotalitar
iară nu a desăvârșirii individuale, descrie fidel destinul acestei scri-
itoare, căci prețul libertății a însemnat în cazul ei sacrificarea vieții
mamei sale, apoi „divorțul de propria vocație”, izolarea ulterioară
de cercurile culturale din țară devenite ostile moralității incandes-
cente a exilatei din 8, Rue François Pinton, subordonarea întregii
sale scriituri interesului, dovedit astăzi salutar, de a consemna cu
acribie timp de decenii toate amănuntele vieții culturale a României
sub dictatură, toate detaliile jocurilor ce se făceau și se fac dincolo
și dincoace de Cortina de Fier, simplu spus fiecare semnal sau eve-
niment important pentru București. „România Liberă de hârtie” pe

¹⁷⁷ Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie – eseu despre exil*, Ed. Aula, Brașov,
2003, p. 177-179.

care a construit-o finalmente Monica Lovinescu pe baza transcrierilor făcute la Editura Humanitas după textele emisiunilor sale de la Radio Europa Liberă a re-confirmat adevărata hartă a culturii europene, căci soarta exilurilor pecetluiește adeseori, recompensând cumva sacrificiul existențial, diagnosticul cu aplicație axiologică: „la câtă dezdăcinare, atâta dăinuire.”

Monica Lovinescu, reper în Monumentul decisiv al Europei

Europa nu este doar un ansamblu format dintr-o simplă reuniune de popoare, ci este un mare instrument armonic, o liră, în care fiecare naționalitate (vezi, prin actualizare, toate dezvoltările democratice privind culturile incluse la ora actuală, n.m.) este o coardă muzicală și în cadrul căreia aceasta reprezintă un ton distinct. Nimic nu rămâne arbitrar în acest conglomerat de culturi; fiecare dintre actanți este necesar prin el însuși, dar și prin raport cu ceilalți. A elimina pe unul dintre aceștia ar însemna o alterare a ansamblului, făcând imposibil, disonant și tăcut întregul, reprezentat, anume, de gama tuturor națiunilor.

JULES MICHELET

Cu o mică întârziere datorată pandemiei, a ieșit recent de sub tipar, în Franța, o vastă lucrare enciclopedică, sub egida unor instituții de mare importanță: *La Fondation Simone et Cino Del Duca, L'Institut de France – l'Académie des Sciences morales et politiques, Le Laboratoire LT2D (Lexiques, Textes, Discours, Dictionnaires) et la Fondation de l'université de Cergy-Pontoise, La fondation de CY Cergy-Paris-Université.*

Volumul – o premieră prin abordare și metodologii, cu un înalt nivel științific –, poartă titlul *La vie de l'esprit en Europe centrale et orientale, depuis 1945, Dictionnaire Encyclopédique* (Éditions du Cerf,

Paris, 2021, tipărit în Franța)¹⁷⁸ și este o operă colectivă de amploare, coordonată de reputata scriitoare și gânditoare Chantal Delsol, profesor universitar emerit, membră a *Institut de France*, directoare a Institutului „Hannah Arendt”, cercetător și doctor în filosofie la Universitatea Marne-la-Vallée, colaboratoare a revistei *Le Figaro*, precum și de Joanna Nowicki, profesor universitar, doctor în științe ale informației și ale comunicării de la Universitatea Cergy-Pontoise, Paris, membră a Laboratorului *Lexiques-Textes-Discours-Dictionnaires*, colaboratoare a revistei *Hermès*. Este vorba despre un *Dicționar enciclopedic al intelectualilor din cealaltă Europă* (de „*l'autre Europe*”), editat în limba franceză și elaborat de un grup de peste 150 de specialiști, cercetători, profesori, critici și scriitori din toate țările ariei geografice europene central-orientale (Bulgaria, Polonia, Albania, Ungaria, Moldova, Cehoslovacia, Germania de Est (RDG), URSS, România, Ucraina, Slovenia, Estonia, Lituania, Belarus, Balcanii Occidentali, Vatican).

Partea dedicată spațiului românesc a fost coordonată de profesorul universitar, cercetător și scriitor Ionel Bușe, doctor în filosofie și directorul Centrului de Cercetare a Imaginarului „Mircea Eliade” din Craiova. Acesta a coordonat un colectiv românesc de personalități care au semnat în Enciclopedie studii și fișe concentrate dedicate unor autori români. M-am bucurat să fac parte din acest colectiv format din: Ionel Bușe, Ruxandra Cesereanu, Corin Braga, Mihaela Ursa, Călin Teuțișan, Laura Pavel, Mioara Anton, Angela Furtună, Cristina Burtea Cioroianu, Bogdan Crețu, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Flori Bălănescu, Simona Corlan Ioan, Ioana Cîrstoceă, Ana Maria Cătănuș, Ioan Lascu, Cosmin Dragoste, Lazăr Popescu, Hariclea Nicolau, Liliana Corobca, Marian Cojoc, Daniela Iancu și alții. Paginile și notele enciclopedice redactate de noi au fost despre autori români și despre fenomene românești petrecute după 1945: Nicolae Manolescu, Nichita Stănescu, Adrian Marino, Monica Lovinescu,

¹⁷⁸ <https://www.editionsducerf.fr/librairie/livre/19241/la-vie-de-l-esprit-en-europe-centrale-et-orientale-depuis-1945>

Dumitru Țepeneag, Andrei Codrescu, Eugen Simion, Ion D. Sîrbu, Tristan Tzara, Alexandru Paleologu, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Matei Vișniec, Gheorghe Vlăduțescu, Tudor Vianu, George Uscătescu, Basarab Nicolescu, Virgil Nemoianu, Mihai Șora, Nicolae Steinhardt, Norman Manea, Solomon Marcus, Constantin Noica, Stefan Odobleja, Vintilă Horia, Stefan Lupașcu, Ana Blandiana, Lucian Boia, Lucian Blaga, Mircea Florian, Paul Celan, George Călinescu, Emil Cioran, Andrei Codrescu, Eugen Coșeriu, Ioan Petru Culianu, Neagu Djuvara, Anton Dumitriu, Mircea Florian, Alexandru Dragomir, Tudor Arghezi, Sorin Alexandrescu, Vasile Tonoiu și alții. Eu am alcătuit pagina de enciclopedie dedicată Monicăi Lovinescu.

Cele două coordonatoare au așezat această Enciclopedie sub motto-ul semnat în 1968 de Jules Michelet¹⁷⁹, care susținea că *Europa nu este doar un ansamblu format dintr-o simplă reuniune de popoare, ci este un mare instrument armonic, o liră, în care fiecare naționalitate (vezi, prin actualizare, toate dezvoltările democratice privind culturile incluse la ora actuală, n.m.) este o coardă muzicală și în cadrul căreia aceasta reprezintă un ton distinct. Nimic nu rămâne arbitrar în acest conglomerat de culturi; fiecare dintre actanți este necesar prin el însuși, dar și prin raport cu ceilalți. A elimina pe unul dintre aceștia ar însemna o alterare a ansamblului, făcând imposibil, disonant și tăcut întregul, reprezentat, anume, de gama tuturor națiunilor.*

Vastul proiect enciclopedic de 1.000 de pagini urcă dintr-un țel ambițios de a studia viața ideilor europene începând cu anul 1945 și urmând dezvoltarea lor în grupul de țări intermediare ce se găsesc între Europa Occidentală și Rusia, toate fiind, propriu-zis și în mod fundamental, europene, adică marcate de cultura libertății derivate

¹⁷⁹ Jules Michelet, *Légendes démocratiques du Nord*, PUF, 1968, p. 12: „L'Europe n'est point un assemblage fortuit, une simple juxtaposition de peuples, c'est un grand instrument harmonique, une lyre, dont chaque nationalité est une corde et représente un ton. Il n'y rien là d'arbitraire ; chacune est nécessaire en elle-même, nécessaire par rapport aux autres. En ôter une seule, c'est altérer tout l'ensemble, rendre impossible, dissonante et muette, cette gamme des nations”.

din conștiința iudeo-creștină și din Revoluția Drepturilor Omului și care, în secolul XX, au fost doborâte de ocupația comunistă, iar multe dintre ele au fost zdrobite de două totalitarisme, unul după celălalt: nazism și stalinism-leninism. Inițiatorii proiectului au plecat de la observația că este limpede că marii gânditori din Europa Centrală și de Est rămân insuficient cunoscuți publicului francez și că textele acestora sunt disponibile doar parțial în traducere. Mai rău, în timp ce după 1990 cercurile intelectuale ieșiseră cu căldură în întâmpinarea „disidenților”, în realitate reunirea nu au avut loc nici după căderea Zidului Berlinului – în ciuda numărului mare de publicații care l-au însoțit, cum ar fi *The European Messenger* –, nici după extinderea Uniunii Europene. Țările din Europa Occidentală care, lucrând pentru extindere, avuseseră sentimentul că readuc într-o patrie-mamă niște periferii ce ar fi fericite să se ralieze automat la modul de gândire occidental, au plătit nota. Țările din Europa de Est, care se știu mici dar care nu se recunosc drept provincii înapoiate, nu s-au arătat gata de a se pune în postură de școlari ascultători.

Prestigioasa publicație *Le Figaro* publica pe 14 aprilie, cu ocazia lansării pe piață a Enciclopediei, un articol semnat de Chantal Delsol¹⁸⁰, una dintre coordonatoarele, în care aceasta deplângea faptul că Europa Occidentală continuă să manifeste o condescendență dominată de ignoranță față de țările estice. Acest dezinteres ar putea decurge dintr-o divergență de perspective: acolo unde societățile occidentale, legănate de cei treizeci de ani glorioși, au deprins obiceiul de a considera libertatea ca pe o promisiune de fericire ușor de câștigat, societățile Europei de Est, crescute în experiența totalitarismului, au dezvoltat un ethos grav, chiar tragic și o anume teamă resimțită față de perversiunile modernității (comunismul nefiind altceva, după Havel, decât caricatura modernității, și nicidecum inversul ei).

¹⁸⁰ Chantal Delsol – *Le Figaro (Vox)*, „En Europe centrale, la modernité exerce aussi ses effets mais ne règne pas sans partage” – <https://www.lefigaro.fr/vox/monde/chantal-delsol-en-europe-centrale-la-modernite-exerce-aussi-ses-effets-mais-ne-regne-pas-sans-partage-20210414>

Așadar, această Enciclopedie este un Monument decisiv al Europei, pentru astăzi și pentru mâine. Pentru că nu poate merge într-un singur picior, Europa are nevoie, iată, să adune laolaltă interpretări diverse și înțelegeri multiple ale principiilor și proiectelor sale. Or, în fața unor martori și actori ai marilor răsturnări din secolul XX, rezistenți față de nazism și de stalinism, disidenți ai comunismului, victime ale abuzurilor totalitare și promotori ai tranziției, gânditorii Europei Centrale nu rămân marele uitat al dezbaterii contemporane de idei. De ambele părți, eforturile pentru unificare sunt mari. Gânditorii din Est nu au încetat să trăiască alături de gânditorii din Vest. Ei au construit, plecând de la particularitatea și de la experiența lor, o altă concepție despre lume și despre istorie, despre om și despre oraș. Și, în virtutea acestui umanism, aptă să hrănească spiritul european, ei au multe de spus privind destinul comun al Estului și Vestului Europei.

Această Enciclopedie a intelectualilor din *cealaltă Europă* dorește să contribuie la restabilirea podurilor rupte de ignoranță, pentru a pune capăt prejudecăților reciproce și a reinstaura un dialog indispensabil.

Se impune o observație: Chantal Delsol a inițiat și conduce și Institutul „Hannah Arendt”, în amintirea mării cercetătoare și cunoscatoare a fenomenului totalitar din Secolul XX. Hannah Arendt a inspirat-o nu numai pe Chantal Delsol, ci și pe Monica Lovinescu. Acestei ilustre gânditoare și scriitoare, Hannah Arendt, recunoscut filosof și politolog, îi aparține și opera, apărută postum¹⁸¹, *La vie de l'esprit*, conținând primele două capitole de filosofie pură *La pensée* și *La volonté* (cea de a treia, *Le Jugement*, reunind doar fragmente de conferințe și de articole). Prin această carte, Hannah Arendt lasă urmașilor o elaborare și abordare etică asupra viziunii sale istorice și politice. Este important de observat că există, în acest sens, o legătură fericită între idealul lui Hannah Arendt, ca autor și mentor,

¹⁸¹ Hannah Arendt, *La vie de l'esprit, La pensée. Le vouloir (Le Jugement, frgm.)*. <https://www.amazon.com/vie-lesprit-Hannah-Arendt/dp/2130608868>. Traducere din engleză în franceză Lucienne Lotringer, 2013

prin a sa *La vie de l'esprit*, și cel al lui Chantal Delsol, în calitatea ei de continuator al ideilor Hannei Arendt și de inițiator al proiectului enciclopedic de față, *La vie de l'esprit en Europe centrale et orientale, depuis 1945, Dictionnaire Encyclopedique*. Invitația este subtilă, dar fermă. Succesul întâlnirii intelectualilor Occidentului cu cei ai Estului ține de armonizarea celor două etici, încă atât de diferite: etica Europei Occidentale și etica Europei Centrale și de Est.

Augustaliile la romani și la români

Stearul nu crește pretutindenea; buruienile, în tot locul.

MIHAI EMINESCU

Augustaliile la romani erau sărbători în care preoții-augustali aveau sarcina să-l proslăvească pe împărat. Au invocat aceste mari celebrări și Monica Lovinescu, și Ion D. Sîrbu, în tentativa lor de a submina metaforele megalomane ale totalitarismului și de a critica comportamentul colaboraționist. Împăratul, în epoca romană, era obligat să ofere, cu ocazia augustaliilor, pâine și jocuri poporului. *Panem et circenses.*

Prin progres și civilizație am ajuns ca astăzi poporul lipsit de pâine să ofere circenses împăratului său, transformându-și copiii și artele sale (arena și teatrul) în imense serbări-augustalii, care devin din ce în ce mai mari și mai scumpe. Părănd a se veșnici, ca stil și metodă (de viață prin moarte), într-un fel de Aleluia vecină cu iadul și cu spitalele de nebuni.¹⁸²

Deși modelul *augustaliilor* romane (combinat și cu megalomaniile cultului personalității de rit slav și asiatic) părise a se fi epuizat în timpul dictaturii lui Nicolae Ceaușescu – după ce avusese circulație și în istoria românească de până la acesta –, experiența recentă demonstrează că ciclicitatea fenomenului este irepresibilă. Iar prea mulți dintre intelectualii și scriitorii români nu se dau în lături, nici la trei decenii de la căderea dictaturii, să împartă poporului, alături de împărații zilei, pâine și circ. *Panem et circenses.*

¹⁸² Ion D. Sîrbu, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, I, p. 110, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 2009.

Bibliografie (selectiv)

1. Volume

- Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, Traduceri de: Mirela Adăscăliței, Sorin Alexandrescu și Șerban Anghelescu, Editura Univers, București, 2000;
- Anghelescu, Mircea (editor coord.), *Literatura și politicul*, Editura Universității București, 2010;
- Bârna, Nicolae, *Introducere într-o lume de hârtie*, Editura Albatros, col. Critică și istorie literară, București, 1998;
- Băciuș, Nicolae, *Literatura exilului, exilul literaturii*, Editura Nico, Tg.-Mureș, 2008
- Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina: *Scrisori către Monica, 1947-1951*, Ed. Humanitas, 2012;
- Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001;
- Bentoiu, Annie, *Timpul ce ni s-a dat – Memorii: 1944-1947*, Editura Humanitas, 2007;
- Bernard, Noel, *Aici e Europa Liberă*, Ed. Tinerama, 1991;
- Boia, Lucian, *Capcanele istoriei, Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*; Editura Humanitas, 2011;
- Boldea, Iulian, *Scriitori români contemporani*, Editura Ardealul, Tg. Mureș, 2002;
- Boldea, Iulian, *Vârstele criticii*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005;
- Buciu, Marian Victor, *Promptuar. Lecturi post-totalitare*, Editura Ramuri, Craiova, 2001;
- Buda, Dumitru-Mircea, *Războinici invizibili. Protest și literatură în opera Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca*, Editura Universității Petru Maior, 2010;
- Buracu, Mihai, *Eu sunt scribul – Amintiri și poezii din închisoare*, Mărturii despre Fenomenul Pitești, Editura Filos, 2012;
- Burlacu, Mihaela-Nicoleta, *Monica Lovinescu – O voce a exilului românesc*, Editura Institutului European, Iași, Academica, 2014;

- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, 1982;
- Cesereanu, Ruxandra, *Călătorie spre centrul infernului – Gulagul în conștiința românească*, Editura Fundației Culturale Române, 1998;
- Chelariu, Traian, *În căutarea Atlantidei*, Ed. Revistei Convorbiri literare, Iași, 2003;
- Constante, Lena, *Evadarea tăcută. 3.000 de zile în închisorile din România*, Editura Humanitas, București, 1992;
- Cordoș, Sanda, *În lumea nouă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003;
- Derrida, Jacques și Roudinesco, Élisabeth, *Întrebări despre ziua de mâine (Psihanaliză, deconstrucție, convorbiri)*, Editura Trei, 2003;
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995;
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. II, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998;
- Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. III, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002;
- Dimitriu, Eugen, *Lovineștii*, Ed. Spiru Haret, 2001;
- Dimitriu, Eugen, *Lumini fâlticene I-II*, Ed. Mușatinii, 2010;
- Dobrescu, Caius, *Modernitatea ultimă*, Editura Univers, col. Prima verba, București, 1998;
- Dobrinescu, Florin Valeriu și Pătroi, Ion, *Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc*, Ed. Vremea, București, 2003;
- Dumitrescu, Vasile, C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 1997;
- Dumitriu, Petru, *Incognito*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1993;
- Dumitriu, Petru, *Extremul Occident*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1996;
- Dumitriu, Petru, *Omul cu ochi suri*, vol. I, II, III, Traducere din limba franceză de Magdalena Popescu, Editura Cartea Românească, București, 1996.;
- Durandin, Catherine, *L'engagement des intellectuels à l'Est*, L'Harmattan, 1994;
- Durandin, Catherine, *La Roumanie de Ceausescu*, Ed. Epand, 1988;
- Durandin, Catherine, *Révolution à la française: Polonais, Roumains et Russes au XIX-ème siècle*, Ed. P.U.F., 1989;
- Durandin, Catherine, *Nicolae Ceausescu: vérités et mensonges d'un roi communiste*, Ed. Albin Michel, 1990;
- Eliade, Mircea, *Jurnal*, vol. 1-11, Editura Humanitas; București, 1993;
- Eliade, Mircea, *Textele „legionare” și despre „românism”*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001;

- Eliade, Mircea, *Destinul culturii românești*, Editura Athena, 1995;
- Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România, Originile*, Ed. Humanitas, 2000;
- Enăchescu, C., *Socrate – Descoperirea omului și cunoașterea de sine*, Casa Editorială ODEON, București, 1994;
- Enăchescu, C., *Homo demens – O redefinire a nebuniei*, Editura Polirom, 2008;
- Feifer, Florin, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Editura Minerva, București, 1993;
- Fotache, Oana, *Divanul criticii – Discursuri asupra metodei în critica românească postbelică*, Editura Universității București, 2009;
- Fotache, Oana, *Moșteniri intermitente – O altă istorie a teoriei literare*, Editura Universității București, 2013;
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrișilor: reevaluări critice ale Literaturii exilului*, Editura Jurnalul Literar, col. Critica, București, 1998;
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura Jurnalul literar, București, 2000;
- Furtună, Angela, *Monica Lovinescu. Est-etica. Geneze*, Editura Vinea, București, 2012.
- Gavrilescu, Adrian, *Noii precupeți, Intelectualii publici din România de după 1989*, Ed. Compania, 2006;
- Georgescu, Adriana, *La început a fost sfârșitul*, Hachette, Paris, 1951 (fr.); Editura Humanitas, București, 1992 (rom.); Editura Fundația Culturală Memoria, 1999 (rom.); text îngrijit de Michaela Ghițescu, cu o prefață de Monica Lovinescu;
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, Editura Libra, București, 1999;
- Gogea, Vasile, *Voci în vacarm – Un dialog cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, Ed. Eikon, Cluj, 2010;
- Golopenția, Sanda, *Cartea plecării*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1995;
- Goma, Paul, *Gardă inversă*, Editura Univers, col. Ithaca, Scriitori români din exil, București, 1997;
- Goma, Paul, *Patimile după Pitești*, ed. a II-a, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999;
- Goma, Paul, *Roman intim*, cu două (suite de) întrebări ale lui Dan-Silviu Boerescu pentru Paul Goma, Editura Allfa, București, 1999;
- Goma, Paul în dialog cu Stănescu, *Flori – Dialog*, Ed. Vremea, 2008;
- Grigurcu, Gheorghe, *Jocul literaturii și al sorții*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003;
- Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu, între continuatori și uzurpatori*, Ed. Jurnalul literar, 1997;
- Grigurcu, Gheorghe, *Imposibila neutralitate*, Editura Institutul European, 1998;
- Havel, Václav, *Viața în adevăr*, Ed. Univers, 1997;
- Havel, Václav, *Interogatoriu în depărtare*, Ed. Biblioteca Tinerama, 1991;

- Hoffman, Eva, *O viață într-o altă limbă*, Traducere în limba română de Magda Groza, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994;
- Horia, Vintilă, *Dumnezeu s-a născut în exil*, Traducere din limba franceză de Al. Castaing, revizuită în prima fază de către autor, iar într-o a doua fază de Ileana și Mihai Cantuniar; Prefață de Monica Nedelcu, Postfață de Daniel Rops, Editura Anastasia, București, 1999;
- Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Editura Humanitas, București, 1990;
- Ierunca, Virgil, *Românește*, Editura Humanitas, București, 1991;
- Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Editura Humanitas, București, 1993;
- Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă*, Editura Humanitas, București, 1994;
- Ierunca, Virgil, *Semnul mirării*, Editura Humanitas, București, 1995;
- Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrieri nepierdute*, Editura Humanitas, București, 2000;
- Ierunca, Virgil, *Poeme de exil*, Editura Humanitas, București, 2001;
- Iliescu, Vasile, *Povestirile unui exilat la München*, Editura Timișoara, Timișoara, 1994;
- Ionescu, Eugen, *Căutarea intermitentă*, Editura Humanitas, București, 1994;
- Iorgulescu, Mircea, *Tangențiale*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004;
- Jela, Doina, *O sută de zile cu Monica Lovinescu*, Ed. Vremea, București, 2008;
- Jela, Doina, *Această dragoste care ne leagă – Reconstituirea unui asasinat*, Ed. Humanitas, București, 1998;
- Jowitt, Kenneth and University of California Berkeley, Institute of International Studies, Social Changes in Romania, 1860-1940, *A Debate on Development in a European Nation*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978;
- Jowitt, Kenneth, *The Leninist Response to National Dependency*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978;
- Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development; the Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, 1971;
- Lafont-Bompiani, *Dictionnaire universel des Lettres*, Maison Mame, Tourd, 1961;
- La vie de l'esprit en Europe centrale et orientale, depuis 1945, *Dictionnaire Encyclopédique*, Éditions du Cerf, Paris, 2021 – *Dictionnaire encyclopédique des penseurs d'Europe centrale et orientale (Pologne, Hongrie, République tchèque, Slovaquie, Slovénie, Roumanie, Bulgarie, Balkans, États baltes) depuis 1945* – Fondation Simone et Cino del Duca, sub auspiciile L'Institut de France și Académie des Sciences Morales et Politiques din Franța, în parteneriat cu Institutul Hannah Arendt – Monica Lovinescu (pagină realizată de Angela Furtună) – Proiect interdepartamental, intercultural și interacademic – Paris, 2021.
- Livescu, Cristian, *Magiștri și hermeneuți*, Editura Timpul, Iași, 2007;
- Lovinescu, Eugen, *Memorii*, Ed. Minerva, București, 1976;

- Lovinescu, E., *Sburătorul: agende literare, vol. I-VI*, Minerva, București, (ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt; note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt; Cuvânt de încheiere de Gabriela Omăt, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară «G. Călinescu»), 1993-2002;
- Lovinescu, E., *Revizuirii*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Simuț, cuvânt înainte de Mircea Martin, Ed. Paralela 45, Pitești, 2003;
- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Ed. Minerva, București, 1992;
- Lovinescu, E., „Sburătorul”. Agende literare. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt. Editura Minerva: vol. I (Prefață și note de Alexandru George), 1993; vol al-II-lea (note de Alexandru George și Gabriela Omăt), 1996;
- Liiceanu, Gabriel, *Despre limită*, Ed. Humanitas, 2004;
- Liiceanu, Gabriel, *Declarație de iubire*, Ed. Humanitas, București, 2001;
- Literatura diasporei* (Antologie comentată), alcătuită de Florea Firan, Constantin M. Popa, Editura Poesis, Craiova, 1994.;
- Maioreescu, Titu, *Critice* (Ed. D. Filimon Stoicescu), I-II, Editura pentru Literatură, București, 1967;
- Maioreescu, Titu, *Însemnări zilnice*, Socec & Co., București, 1936-1943;
- Manea, Norman, *Despre clovni: dictatorul și artistul*, Biblioteca Apostrof, col. Ianus, Cluj, 1997;
- Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, Scriitori, reviste, instituții, organizații, Editura Compania, București, 2003;
- Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu, 1-2-3*, Editura Aula, Brașov, 2001;
- Manolescu, Nicolae, *Istoria Critică a Literaturii Române, 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, 2008;
- Manolescu, Nicolae, *Decalogul criticii literare*, Ed. Aula, 2005;
- Manolescu, Nicolae, *Viață și cărți – Amintirile unui cititor de cursă lungă*, Ed. Paralela 45, 2009;
- Manolescu, Nicolae, *Povești pentru oameni mari*, Editura Mașina de scris, București, 2011;
- Mandelștam, Nadejda, *Fără speranță*, Editura Polirom, 2003;
- Mandelștam, Nadejda, *Speranță abandonată*, Editura Polirom, 2005;
- Marino, Adrian, *Introducere în critica literară*, Ediția A II-a, Ed. Aius, Craiova, 2007;
- Marino, Adrian, *Viața unui om singur*, Ed. Polirom, 2010;
- Melinescu, Gabriela, *Copiii răbdării*, Editura Albatros, București, 1998;
- Melinescu, Gabriela, *Acasă printre străini*, Editura Polirom, 2004;
- Miribel, Elisabeth de, *Memoria tăcerilor*, Vladimir Ghika (1873-1954), Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, cu sprijinul Ministerului Francez de Externe și al Ambasadei Franței la București 2004;

- Mihăilescu, Dan C., *Îndreptări de stânga*, Ed. Humanitas, București, 2005;
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, I. *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004;
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, II. *Proza. Prezentul ca dezumanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004;
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în postceaușism*, III. *Eseistica. Piața ideilor politico-literare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004;
- Mihăilescu, Dan C., *Ideii cu zimți, I-II-III*, Ed. Humanitas, 2008;
- Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011;
- Moses, H. Alfred, *Jurnal de București – Drumul României de la întuneric la lumină*, Ed. ART, 2019;
- Mușat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, Editura Paralela 45, seria „Eseuri”, Pitești, 1998;
- Nabokov, Vladimir, *Vorbește, memorie; o autobiografie rescrisă*, Traducere de Sanda Aronescu, Cuvânt înainte de Dan Grigorescu, Editura Universal Dalsi, București, 1994;
- Nedelcovici, Bujor, *Aici și acum*, Editura Cartea Românească, București, 1996;
- Nedelcovici, Bujor, *Provocatorul*, Editura Allfa, București, 1997;
- Negoïtescu, I., *Scriitori- contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj, 1994;
- Negrice, Eugen, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea Românească, București, 2008;
- Nemoianu, Alexandru, *Cuvinte despre românii-americani (II)*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999;
- Neumann, Victor și Heinen, Armin, *Istoria României prin concepte – Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010;
- Nițescu, Sanda, *Un fir de mărar și cerul albastru*, Editura Cartea Românească, București, 1997;
- Noica, Constantin, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, Editura Humanitas, București, 1990;
- Novac, Ana, *Cele mai frumoase zile ale tinereții mele*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004;
- Pastenague, Ed, *Porumbelul zboară!...*, Traducere de D. Țepeneag, col. Ithaca, Scriitori români din exil, Editura Univers, București, 1997;
- Patapievic, Horia-Roman, *Despre idei și blocaje* (O modestă propunere de a regândi cultura română pornind de la ce îi lipsește, fără a renunța la ceea ce, în aparență, îi prisosește), Ed. Humanitas, București, 2007;
- Patapievic, H.-R., *Om recent*, Ed. Humanitas, București, 2005;
- Petreu, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, ed. Polirom, 2011;

- Pleșea, Gabriel, *Scriitori români la New York, Interviuuri, fragmente de operă, semnalări ale criticii*, Editura Vestala, București, 1998;
- Pleșu, Andrei, *Față către față, Întâlniri și portrete*, Ed. Humanitas, 2011;
- Popa, Mircea, *Reînțoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, Editura Globus, București, an neprecizat;
- Popescu, Titu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil!*, Editura Danubius, București, 2000;
- Popper, Karl R., *Lección acestui secol, Un dialog cu Giancarlo Bosetti*, Ed. Nemira, 1998;
- Popper, Karl R., *Societatea deschisă și dușmanii ei I-II*, Ed. Humanitas, București, 2005; vezi și Karl Raymond Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura Humanitas, 1993;
- Pricop, Constantin, *Seduția ideologiilor și luciditatea criticii*, Editura Integral, București, 1999;
- Prigent, Michel, *Le Hero et L'Etat dans la tragedie de Pierre Corneille*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986;
- Propp, Vladimir, *Les Racines historique du conte merveilleux*, Gallimard, Paris, 1983;
- Rădulescu, Monica, *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas and Eastern European Voices*, Lexington Books, USA., 2002;
- Raicu, Lucian, *O sută de scrisori din Paris*, Editura Cartea Românească, 2010;
- Raicu, Lucian, *Calea de acces*, Editura Polirom, Iași, 2004;
- Rațiu, Ion, *Cine mă cunoaște în țară așa cum sunt?*, Ed. Progresul românesc, 1991;
- Răduica, Grigore, *Crime în lupta pentru putere, 1966-1968: ancheta cazului Pătrășcanu*, Ed. Evenimentul Românesc, București, 1999;
- Rădulescu-Motru, C., *Cultura română și politicianismul*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1995;
- Recensământul populației concentraționare (1945-1989), Ed. Fundația Academia Civică, 2007;
- Revel, Jean Francois, *Marea Paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Editura Humanitas, București, 2002;
- Ricoeur, Paul, *Istorie și adevăr*, Traducere și prefață de Elisabeta Niculescu, Editura Anastasia, C.E. U. Press, col. Impasuri și semne, București, 1996;
- Români în știința și cultura occidentală*, Academia româno-americană de științe și arte, vol. 13, Davis, 1992;
- Rorty, Richard, *Contingență, ironie și solidaritate*, Traducere și note de Corina Sorana Ștefanov, Studiu introductiv și control științific de Mircea Flonta, Editura AII, col. Filosofia secolului XX, București, 1998;
- Rusan, Romulus, *Cronologia și geografia represiunii comuniste în România*,
- Rusan, Romulus, *România în timpul războiului rece*, Scurtă cronologie a evenimentelor, instituțiilor și mentalităților, 1945-1989, Ed. Fundația Academia Civică, 2008;

- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie*. Eseu despre exil, Editura Aula, Braşov, 2003;
- Scarpetta, Guy, *Elogiu cosmopolitismului*, Traducere de Petruţa Spănuţ, Editura Polirom, Iaşi, 1997;
- Sebastian, Mihail, *Jurnal 1935-1944*, Ed. Humanitas, 2002;
- Selejan, Ana, *România în timpul primului război cultural, I-II*, 1992-1993;
- Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism, I-VI*, 1949-2000, Ed. Cartea Românească, 2007;
- Simion, Eugen, *Sfidarea retoricii. Jurnal german*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1985;
- Simion, Eugen, *Ficţiunea jurnalului intim*, vol. I, Există o poetică a jurnalului? Vol. II, Intimismul European, Vol. III, Diarismul românesc, Bucureşti, Ed. Univers enciclopedic, 2001;
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002;
- Shklar, Judith, *Ordinary Vices*, Belknap Press of Harvard University Press, 1984, pp. 4-5;
- Simonet-Tenant, Françoise, *Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire*, rééd. Avec un avant-propos de Phillipe Lejeune, Paris, Tétraèdre, 2004;
- Soljénitsyne, Alexandre, *Le repreneur de l'Occident*, Ed. Grasset, 1980;
- Sorescu, Sorina, *Metacritice*. Critica de tranziţie, Ed. Aius, Craiova, 2008;
- Suleiman, Sasan Rubin, *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders*, Backward Glances, Duke University Press, USA, 1998;
- Stănescu, Gabriel, *Unde am fugit de acasă? Interogaţie asupra exilului*. Articole. Polemici. Eseuri, Criterion Publishing, Norcross, USA, 2001;
- Steinhardt, Nicolae, *Critica la persoana întâi*, Editura Polirom, 2015;
- Stoiciu, Constantin, *Romanul reînţoarcerii*, Traducerea: Madeleine Karacaşian, Editura Libra, Bucureşti, 1993;
- Stoiciu, Constantin, *Despre farmecul levantin*, În româneşte de Ioana Diaconescu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1995;
- Stolojan, Sanda, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, Traducere din franceză de Micaela Slăvescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996;
- Stolojan, Sanda, *Amurg senin, Jurnal din exilul parizian*, 1997-2001, Ed. Humanitas, 2007;
- Şcoala Memoriei 2003, Prelegeri şi discuţii de la a VI-a ediţie a Şcolii de Vară de la Sighet (7-15 iulie 2003), Centrul Internaţional de Studii asupra Comunismului, Ed. Fundaţia Academia Civică, 2003;
- Ştefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane, 1941-2000*, Editura Maşina de scris, Bucureşti, 2005;
- Şestov, Lev, *Revelaţiile morţii*, Traducere de Smaranda Cosmin; Institutul European, Iaşi, 1993;
- Teodorovici, Lucian Dan, *Matei brunul*, Ed. Polirom, Iaşi, 2011;

- Tismăneanu, Vladimir, editor, *Anatomia resentimentului*, Ed. Curtea veche, București, 2010;
- Tismăneanu, Vladimir, *Despe comunism, destinul unei religii politice*, Ed. Humanitas, 2011;
- Tismăneanu, Vladimir, *Mizeria Utopiei, Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Ed. Polirom, 1997;
- Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989, Naufragiul Utopiei*, Ed. Humanitas, 2009;
- Tismăneanu, Vladimir în dialog cu Mircea Mihăieș, *Schelete în dulap*, Ed. Polirom, 2004;
- Tismăneanu, Vladimir, *Revoluțiile din 1989 – Între trecut și viitor*, Editura Polirom, 1999;
- Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Ed. Univers, 1995;
- Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*, Ed. Polirom, 2001;
- Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului – Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Ed. Polirom, 1997;
- Tismăneanu, Vladimir, *O tranziție mai lungă decât veacul, România după Ceaușescu*, Ed. Curtea Veche, București, 2011;
- Tismăneanu, Vladimir, *Ghilotina de scrum*, Editura de Vest, Timișoara, 1992;
- Tismăneanu, Vladimir, *Noaptea totalitară – Crepusculul ideologiilor radicale în secolul XX*, Ed. Athena, 1995;
- Tismăneanu, Vladimir, Howard, Marc Morjé, Rudra Sil (editori), *Ordinea mondială după leninism*, Ed. Curtea Veche, 2009;
- Todorov, Tzvetan, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, Traducere de Magda Jeanrenaud, Editura Institutul European, col. «Texte de frontieră», Iași, 1994;
- Todorov, Tzvetan, *Omul dezrădăcinat*, Traducere de Ion Pop, Editura Institutul European, Iași, 1999;
- Țepeneag, Dumitru, *La belle Roumanie*, Ed. Paralela 45, 2004;
- Ungureanu, Traian, *Tehnica neputinței la români*, Ed. Humanitas, București, 2006;
- Ungureanu, Traian, *Despre Securitate – România, țara lui „ca și cum”*, Ed. Humanitas, București, 2006;
- Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, Ed. Humanitas, București, 1994;
- Vianu, Ion, *Paramnezii*, Editura Trei, 2005;
- Vladimirov, Iulia, *Monica Lovinescu în documentele Securității*, Ed. Humanitas, București, 2012;
- Vona, Alexandru, *Ferestre zidite*, Ed. Cartea Românească, București, 1993;
- Vrancea, Ileana, *Între Aristarc și bietul Ioanide*, Ed. Cartea Românească, București, 1978;
- Vrancea, Ileana, *Tradiții ale criticii literare marxiste din România, 1930-1940*, Ed. Politică, București, 1962;

- Vrancea, Ileana, *Confruntări în critica deceniile IV-VII (E.Lovinescu și posteritatea lui critică)*, Editura Cartea Românească, 1975;
- Women's Writing in Exile*, The University of North Carolina Press, 1989;
- Wolton, Thierry, *Roșu brun, Răul secolului*, Biblioteca Sighet, Ed. Fundația Academia Civică, 2001;
- Zinoviev, Alexandr, *Homo sovieticus*, Ed. Gollancz, London, 1985;
- Zumthor, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, Traducere, prefață și note de Maria Carpop, Editura Polirom, col. Plural M, Iași, 1998;

2.Periodice:

- Albu, Mihaela, *Vremuri și oameni în cărțile Monicăi Lovinescu sau despre Microfon: o armă și un personaj*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 27-29;
- Alexandrescu, Sorin, *Invizibilitatea emigrantului*, în Exilul, Secolul 20, nr. 10-11-12/ 1997-1-2-3/1998;
- Alui Gheorghe, Adrian, *Monica Lovinescu*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 11-12;
- Angheliescu, Mircea, *Despre exilul literar*, în revista 22, nr. 757/ 20.01.2004;
- Bodea, Lidia, *O vocație temperată voluntar*, în Observator cultural, nr. 383/ august 2007;
- Boldea, Iulian, *Lupta cu îngerul (Virgil Ierunca)*, în revista Vatra, nr. 4/1994;
- Boldea, Iulian, *Memorie și adevăr (Monica Lovinescu)*, în revista Vatra, nr. 11-12/1996;
- Borbély, Ștefan, *Philemon și Baucis*, în revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 22-23;
- Brochier, Jean-Louis, *Les suicidées de la littérature*, în Magazine littéraire, nr. 256, iulie-august, 1988, pp.13-16;
- Burța-Cernat, Bianca, *Sfârșit de veac, sfârșit de capitol*, în Observator cultural, nr. 80/ 7-13 septembrie 2006;
- Caete de dor. Metafizică și poezie*, volumul I (nr. 1-4, 1951, Paris), Ediție critică, Preambul de Constantin Amărieuței, În loc de prefață, un interviu cu Virgil Ierunca, Edit, Jurnalul Literar, 2000;
- Caiete critice. Exil și literatură*, nr. 1-2/1993;
- Caragea, Mioara, *O Națiune-Navă: Portugalia, în Exil*. Secolul 20 nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;
- Cernat, Paul, *Jurnal dincolo de Telejurnal*, în Observator cultural, nr. 168/ mai 2003;
- Cernat, Paul, *Iluziile revizionismului est-etic*, I-II, în Observator cultural, nr. 539 din 27 august 2010 și nr. 540 din 3 septembrie 2010;
- Cesereanu, Ruxandra, *Vocea arhetipală a Europei Libere*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, p. 4;

- Cesereanu, Ruxandra, *O istorie a intelectualului român în secolul XX*, în Revista Steaua, nr. 7/ 2008; pp. 11-14;
- Cioran, Emil, *12 scrisori de pe culmile disperării, însoțite de 12 scrisori de bătrânețe*, Dosar Biblioteca Apostrof, 12 din 1995;
- Cistelean, Al., *Cartea de reculegere*, în Familia, nr. 10/ octombrie 2008;
- Cistelean, Al., *Romanul infernului*, în Vatra, nr. 242 / 1991;
- Colecția revistei *Contemporanul*, 2014-2018
- Corbu, Daniel în dialog cu Monica Lovinescu, *Dialog*, în revista Hyperion, nr. 4 (154)/ 2003, pp. 11-11;
- Cordoș, Sanda, *Libertatea de a trăi vieți captive*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, pp. 4-5;
- Crăciun, Gheorghe, *Diagonalele unei reeditări*, în Vatra, nr. 9 /1994;
- Culianu, Ioan Petru, *Cultură română?*, în Agora, nr. 3 / iulie-septembrie 1991;
- Deletant, Dennis – *România, o țară de rețele, nu de structuri*, în Viața Românească, p. 13, nr.2/2020
- Diaconu, Mircea A., *Monica Lovinescu și avatururile întâlnirii cu istoria*, în Confort, nr. 9 (105), sept. 2003;
- Diaconu, Mircea A., *Monica Lovinescu și avatururile întâlnirii cu istoria*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 16-18;
- Didier, Béatrice, *Le lecteur du journal intime*, în Michel Picard (dir.), *La lecture littéraire*, Paris, Clancier-Guénaud, 1988, pp.229-255;
- Dimisianu, Gabriel, *O carte despre Dumitru Țepeneag*, în România literară, nr. 40/7 – 13 octombrie 1998;
- Dragolea, Mihai, *Reverberații, reflexe, reluări*, în Vatra, nr. 9 / septembrie 1994;
- Furtună, Angela, *Aniversare Monica Lovinescu*, în Dosar revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 9, pp. 9- 32, pp. 30-32;
- Furtună, Angela, *Și Dumnezeu a creat din nou femeia*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, pp. 30-32;
- Furtună, Angela, *Cu Monica Lovinescu, de la teoria întoarcerii autorului, la revizuire, reevaluări, recuperare; de la discursul urii, la purgatoriul și infernul operelor literare*, în revista Convorbiri Literare, 31 decembrie 2014;
- Furtună, Angela, *150 de ani de la fondarea Societății Junimea*, în revista Convorbiri Literare, 28 mai 2014;
- Furtună, Angela, *Adevărul, niciodată singur*, în revista Convorbiri Literare, 23 decembrie 2013;
- Gălățanu, Mihail, *Monica & Virgil: Enclava românească din Butte-Chaumont*, în Revista Hyperion, Nr. 4 (154)/ 2003, p. 26;
- Ghițescu, Serenela, *Prima piesă din puzzle*, în revista 22, nr. 36/ 4-10 septembrie 2007;
- Green, Julien, *Tenir un journal*, în *Le langage et son Diable*, Paris, Seuil, 1987m pp. 87-91, 98-145;

- Grigurcu, Gheorghe, *Un jurnal est-etic*, în România literară, nr. 50 din 2002;
- Grigurcu, Gheorghe, *Glose la Virgil Ierunca I*, în România Literară, nr. 32/ 2000;
- Grigurcu, Gheorghe, *În inima actualității*, în revista Hyperion, nr. 4 (154)/ 2003, pp. 13-14;
- Groșan, Ioan, *Mica industrie de vise*, în Contemporanul – Ideea europeană, nr. 15/1991;
- Hermeziu, Cristina, *Ultima întâlnire cu Monica Lovinescu*, în Evenimentul Zilei, 25 aprilie 2008;
- Horia, Vintilă, *Scrisoare adresată lui Mihai Cantuniari, unul din traducătorii romanului „Un mormânt în cer”*, în România literară, nr. 7/15 februarie 1990;
- Horia, Vintilă, *Un scriitor împotriva timpului său*, în Exilul. Secolul 20 nr. 10-11-12/ 1997 – 1-2-3/ 1998;
- Iacob, Andreea, *Nu întâmplător, Monica Lovinescu*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, p. 8;
- Iacob, Livia, *Monica Lovinescu: portret în sepia*, în revista Convorbiri Literare, nr. 12 februarie, 2016.
- Iacob, Livia, *Gânduri la zi despre Monica Lovinescu*, în revista Convorbiri Literare, 31 decembrie 2013;
- Iacob, Livia, *O pledoarie pentru memorie ca formă de profilaxie necesară, alături de Angela Furtună și Monica Lovinescu*, în revista Convorbiri Literare, 26 septembrie 2013;
- Iacob, Livia, *Exilul în treizeci și nouă de poeme*, în revista Convorbiri Literare, 31 decembrie 2014;
- Ilie, Emanuela, *Despre cuvântul din cuvinte, moarte și alte alterități*, în revista Convorbiri Literare, 23 decembrie 2013;
- Ioan, Augustin, *Lapis exilis; Argumente pentru reconsiderarea comparatismului arhitectural*, în Exilul. Secolul 20, nr. 10-11-12/1997, 1-2-3/ 1998;
- Iorgulescu, Mircea, *Posteritățile lui E. Lovinescu I-II*, în revista 22, 28.07-4. 08. 2003;
- Iovănel, Mihai, *Monica Lovinescu: „Cuvântul din cuvinte”*, în Gândul, 13 aug. 2007;
- Izverna-Tarabac, Irina și Mavrodin, Irina, *7 zile cu Alexandru Vona*, în Observator cultural, nr. 596/2011;
- Judt, Tony, *Romania: bottom of the heap*, în The New York Review of Books, 17, 1 november, 2001.
- Jela, Doina, *Intolerabilul s-a produs*, în Observatorul cultural, 25 aprilie 2008;
- Jela, Doina, *Ai mâncat, omul lui Dumnezeu?*, Dialog cu Monica Lovinescu, 12-21 septembrie, 2006, în revista Steaua, nr.7/ 2008, pp. 6-8;
- Jela, Doina, *În memoria Al. Vona – Autorul unei singure cărți*, în România literară, nr. 44/ 2004;
- Lavric, Sorin, *Curajul lui Ierunca*, în România Literară, nr. 14/ 2007;

- Lazăr, Traian D, *Asociația Hyperion pentru promovarea cărții românești în Occident – un document de epocă*, în revista Convorbiri Literare din 21 mai 2016;
- Lefter, Ioan Bogdan, *Pe altă spirală a istoriei*, Observator Cultural, 5-12 februarie 2002;
- Liiceanu, Gabriel, *Monica Lovinescu în căutarea mamei*, în Cotidianul, 26 aprilie 2008;
- Liiceanu, Gabriel, *În dialog cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca*, în Revista Hyperion, nr. 4 (154)/ 2003, pp. 12-13;
- Lionte, Ioana, *Cuvântul din carte: Monica Lovinescu și lecția demnității*, în revista Convorbiri literare din 31 decembrie 2014;
- Livescu, Cristian, *Monica Lovinescu și consecvența etică a scriitorului*, în revista Convorbiri Literare din 31 decembrie 2014;
- Livescu, Cristian, *Monica Lovinescu – est-etica, memoria și acțiunea critică*, în revista Convorbiri Literare, 31 decembrie 2013;
- Lovinescu, Monica, *Dialog cu Bărlădeanu, Lucreția: „Într-o țară ocupată de străini, naționalismul nu mai are o conotație peiorativă”*, aprilie 2002, Paris, Contrafort, nr. 6 (92), iunie 2002;
- Manolescu, Nicolae, *O carte indecentă*, în România Literară, nr. 33/ 2008;
- Mihăieș, Mircea, *La moartea lui Virgil Ierunca*, în România Literară, nr. 40/ 2006;
- Moraru, Cornel, *Suferința din memorie*, în Vatra, nr. 242/1991;
- Moraru, Cristian, *Literatura testimonială*, în Contrapunct, nr. 28/ 13 iulie 1990;
- Munteanu, Maricica, *Scriitorul și puterea. Monica Lovinescu despre intelighentsia românească în comunism*, în revista Convorbiri Literare din 31 decembrie 2014;
- Munteanu, Maricica, *O arhivă a mărturisirilor*, în revista Convorbiri Literare, din 12 februarie 2016;
- Nemoianu, Virgil, *Ernst Junger sau desprinderea de împrejurimi*, în Exilul. Secolul 20, nr. 10-11-12/1997, 1-2-3/1998;
- Niculescu, Alexandru, *Monica Lovinescu (19 noiembrie 1923-21 aprilie 2008)*, în România literară, nr. 16, 2008;
- Noakes, Jeremy, *The Ivory Tower under Siege*, în Journal of European Studies, 23;
- Opăriuc, Loredana, *Scrisorile unei mame către fiica sa de departe*, în revista Convorbiri Literare, 23 decembrie 2013;
- Patraș, Antonio, *Literatură și politică: peștele în apă, peștele pe uscat*, în revista Convorbiri Literare, 11 decembrie 2014;
- Părvulescu, Ioana, *Povești pentru adulți*, în România literară, nr. 30/ 2007;
- Pecican, Ovidiu, *Monica Lovinescu: trei gânduri*, în revista Steaua, nr.7/ 2008, p. 5;
- Pițu, Luca, *La o aniversară a doamnei Monica Lovinescu*, în revista Hyperion, nr. 4 (154)/ 2003, pp. 18-21;
- Popovici, Iulia, *Oglinzi pentru trecutul recent*, în Observator cultural, nr. 33 (290), octombrie 2005;

- Pruteanu, George, *Monica Lovinescu sub zodia intransigenței imperturbabile*, în România literară, nr. 5, 31. ian. 1991;
- Radu, George, *Agendele literare ale lui Eugen Lovinescu*, I-II, în România literară, nr. 26 și nr. 27, 2004;
- Radu, George Bogdan, *Problema antisemitismului lui E. Lovinescu*, în România literară, nr. 33, 2004;
- Radu Tania, *Arcanele lucidității I-II*, în revista 22, nr. 17 și 24/ 2008;
- Sandu, Anca Raluca, *Jurnalul Monicăi Lovinescu – O vedere din culise asupra activității sale culturale*, în revista Convorbiri Literare, din 31 decembrie 2014;
- Sălcudeanu, Nicoleta, *A cincea posteritate a lui E. Lovinescu*, în revista Cultura, nr. 333, 21.07.2011;
- Simuț, Ion, *O relectură suspicioasă*, în România Literară, nr. 33, 2007;
- Simuț, Ion, *Cronologia exilului literar postbelic*, în România literară, nr.23, 2008;
- Sorohan, Elvira, *Monica Lovinescu, o ultimă „schimbare în cuvinte”*, în revista Convorbiri Literare, 1 octombrie 2014;
- Sorohan, Elvira, *Mircea Eliade în lumina comunicării epistolare (I)*, în revista Convorbiri Literare, 12 februarie 2016;
- Sorohan, Elvira, *Ce spun jurnalele și corespondența lui Mircea Eliade despre el însuși*, în revista Convorbiri Literare, 23 nov. 2015;
- Spiridon, Monica, *La vest de Eden*, în Exilul. Secolul 20 nr. 10-11-12/1997, 1-2-3/1998;
- Șandru, Gabriela, *Cuvântul din cuvinte și „etica” lecturii*, în Convorbiri Literare, 12 februarie 2016;
- Teodorescu, Cristian, *Cuvântul din cuvintele Monicăi Lovinescu*, în România Literară, nr. 33/ 2007;
- Stoiciu, Liviu Ioan, *Câte ceva despre „absolutismul moral”*, în revista Hyperion, nr. 4 (154)/ 2003, pp. 24-25;
- Șerbănescu, Tia, *Monica Lovinescu*, în Curentul, 21 aprilie 2008;
- Ștefănescu, Alex., *O conștiință*, în revista Hyperion, nr. 4 (154)/ 2003, pp. 14-15;
- Turcuș, Claudiu, *Înfrângerea cărțurilor*, în Observatorul Cultural, nr. 604, 9 decembrie 2011;
- Urian, Tudorel, *Cealaltă Monica Lovinescu*, în România Literară, nr. 32/ 2007;
- Urian, Tudorel, *Ochelarii de cal ai istoriei*, în România Literară, nr. 2/ 2003;
- Urian, Tudorel, *Vremea schimbării*, în România Literară, nr. 37/2005;
- Vasilache, Simona, *Busola și penseta*, în România Literară, nr. 37/ 2005;
- Văsilii, Lucian, *Doamna Doamnelor, voce inconfundabilă...*, în revista Hyperion, nr. 4 (154)/2003, p. 25.

3. Istorie și critică literară:

- Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*, Traduceri de: Mirela Adăscăliței, Sorin Alexandrescu și Șerban Angheliescu, Editura Univers, București, 2000.
- Bârna, Nicolae, *Introducere într-o lume de hârtie*, Editura Albatros, col. Critică și istorie literară, București, 1998.
- Behring, Eva, *Scriitori români din exil. 1945-1989. O perspectivă istorico-literară*, Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, Editura Fundatiei Culturale Române, București, 2001.
- Boia, Lucian, *Capcanele istoriei, Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*; Editura Humanitas, 2011.
- Boldea, Iulian, *Scriitori români contemporani*, Editura Ardealul, Tg. Mureș, 2002.
- Boldea, Iulian, *Vârstele criticii*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005.
- Brunea-Fox, F., *Memoria reportajului*, Ed. Eminescu, 1985.
- Buciu, Marian Victor, *Promptuar. Lecturi post-totalitate*, Editura Ramuri, Craiova, 2001.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, 1982.
- Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Postfață de Paul Cornea, Editura Humanitas, București, 1999.
- Cistelecan, Alexandru, *Diacritice*, Editura Aula, Brașov, 2005.
- Cistelecan, Al., *Aide-mémoire (aspecte ale memorialisticii românești)*, Ed. Aula, 2007.
- Cistelecan, Al., *Top-ten*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000.
- Codrescu, Andrei, *Dispariția lui „Afară”. Un manifest al evadării*, Traducere din engleză de Ruxandra Vasilescu, Prefață de Ioan Petru Culianu, Ed. Univers, București, 1995.
- Conrad, Jean-Yves, *Paris, capitala... României – Ghid al plimbărilor insolite pe urmele românilor celebri din Paris*, Ed. Junimea, Iași, 2006.
- Cordoș, Sanda, *În lumea nouă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Deletant, Dennis, *Teroarea comunistă în România, Gheorghe-Gheorghiu Dej și statul polițienesc 1948-1965*; traducere de Lucia Leuștean, cu o prefață a autorului pentru ediția română, Editura Polirom, Iași.
- Deletant, Dennis, *Istoria românilor*, Fundația Academia Civică, 2006.
- Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, 2010.
- Dimitriu, Eugen, *Lumini fâlticene*, I-II, Ed. Mușatinii, 2010.
- Dimitriu, Eugen, *Lovineștii*, Ed. Spiru Haret, 2001.
- Dobrescu, Caius, *Modernitatea ultimă*, Editura Univers, col. Prima verba, București, 1998.

- Dragomir, Leonid, Mihai Șora, *O filosofie a bucuriei și a speranței*, Editura Cartea Românească, București, 2009.
- Dobrinescu, Florin Valeriu și Pătroi, Ion, *Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc*, Ed. Vremea, București, 2003.
- Dumitrescu, Vasile, C., *O istorie a exilului românesc (1944-1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, Selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv Victor Frunză, Editura Victor Frunză, București, 1997.
- Durandin, Catherine, *L'engagement des intellectuels à l'Est*, L'Harmattan, 1994.
- Durandin, Catherine, *La Roumanie de Ceausescu*, Ed. Epand, 1988.
- Durandin, Catherine, *Révolution à la française: Polonais, Roumains et Russes au XIX-ème siècle*, Ed. P.U.F., 1989.
- Durandin, Catherine, *Nicolae Ceausescu: vérités et mensonges d'un roi communiste*, Ed. Albin Michel, 1990.
- Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România, Originile*, Ed. Humanitas, 2000.
- Feifer, Florin, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, Editura Minerva, București, 1993.
- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrisilor: reevaluări critice ale Literaturii exilului*, Editura Jurnalul Literar, col. Critica, București, 1998.
- Florescu, Nicolae, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura Jurnalul literar, București, 2000.
- Gavrilăscu, Adrian, *Noii precupeți, Intelectualii publici din România de după 1989*, Ed. Compania, 2006.
- Ghiu, Bogdan, *Facultatea de litere (mic îndreptar de gândire greșită)*, Editura Cartea Românească, 2004.
- Glodeanu, Gheorghe, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, Editura Libra, București, 1999.
- Grigurcu, Gheorghe, *Imposibila neutralitate, Eseuri de ieri și de azi*, Editura Institutul European, 1998.
- Grigurcu, Gheorghe, *Jocul literaturii și al sorții*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Grigurcu, Gheorghe, *În jurul libertății*, Editura Timpul, Iași, 2008.
- Grigurcu, Gheorghe, *E. Lovinescu – între continuatori și uzurpatori*, cu o postfață de Monica Lovinescu intitulată *Anticonformistul*, Ed. Jurnalul literar, 1997.
- Havel, Václav, *Viața în adevăr*, Ed. Univers, 1997.
- Havel, Václav, *Interogatoriul în depărtare*, Ed. Biblioteca Tinerama, 1991.
- Ierunca, Virgil, *Dimpotrivă – polemici*, Ed. Humanitas, 1994.
- Ierunca, Virgil, *Subiect și predicat*, Ed. Humanitas, București, 1993.
- Iliescu, Vasile, *Povestirile unui exilat la München*, Editura Timișoara, Timișoara, 1994.
- Jowitt, Kenneth, (from University of California Berkeley, Institute of International Studies), *Social Changes in Romania, 1860-1940, a Debate on Development*

- in a *European Nation*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978; Publisher Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- Jowitt, Kenneth, *The Leninist Response to National Dependency*, Institute of International Studies University of California, Berkeley, 1978. Publisher: Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development; the Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, 1971.
- Firan, Florea; Popa, Constantin M., *Literatura diasporei (Antologie comentată)*, Editura Poesis, Craiova, 1994.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizației române moderne*, Ed. Minerva, București, 1992.
- Lovinescu, E., „Sburătorul”. *Agende literare*. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt. Editura Minerva: vol. I (Prefață și note de Alexandru George), 1993; vol al-II-lea (note de Alexandru George și Gabriela Omăt), 1996.
- Maiorescu, Titu, *Critice* (Ed. D. Filimon Stoicescu), I-II, Editura pentru Literatură, București, 1967.
- Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, Socec & Co., București, 1936-1943.
- Manolescu, Florin, *Enciclopedia exilului literar românesc (1945-1989)*, Editura Compania, București, 2003.
- Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică*. Lista lui Manolescu, 1-2-3, Editura Aula, Brașov, 2001.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria Critică a Literaturii Române, 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, 2008.
- Manolescu, Nicolae, *Inutile silogisme de morală practică*, Editura Albatros, București, 2003.
- Manolescu, Nicolae, *Decalogul criticii literare*, Ed. Aula, 2005;
- Marino, Adrian, *Introducere în critica literară*, Ediția A II-a, Ed. Aius, Craiova, 2007.
- Marinescu, Aurel Sergiu, *O contribuție la istoria exilului românesc*; vol II, Editura Vremea, București, 2002 .
- Marino, Adrian, *Viața unui om singur*, Ed. Polirom, 2010.
- Martin, Mircea, *Singura critică*, Ed. Cartea Românească, Ed. a 2-a, 2006.
- Marx, Karl, *Selected Writings*, Ed. David McLellan, Oxford University Press, Oxford, 1977.
- Matei, Sorin Adam, *Boierii minții, Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, Ed. Compania, 2004.
- Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*, Editura Amarcord, Timișoara, 1995.
- Mihăilescu, Dan C., *Îndreptări de stânga*, Ed. Humanitas, București, 2005.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în post-ceaușism, I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.

- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în post-ceaușism, II. Proza. Prezentul ca dezumanizare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Literatura română în post-ceaușism, III. Eseistica. Piața ideilor politico-literare*, Ed. Polirom, Seria Collegium, 2004.
- Mihăilescu, Dan C., *Idei cu zimți*, I-II-III, Ed. Humanitas, 2008.
- Mitchievici, Angelo, *Umbrele paradisului – Scriitori români și francezi în Uniunea Sovietică*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Mușat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, Editura Paralela 45, seria Eseuri, Pitești, 1998.
- Negoïtescu, I., *Scriitori contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj, 1994.
- Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea Românească, București, 2008.
- Nemoianu, Alexandru, *Cuvinte despre românii-americani (II)*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1999.
- Neumann, Victor și Heinen, Armin, *Istoria României prin concepte – Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Oișteanu, Andrei, *Religie, politică și mit – Texte despre Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu*, Ed. Polirom, 2007.
- Oișteanu, Andrei, *Narcoticele în cultura română – Istorie, religie și literatură*, Ed. Polirom, 2010.
- Patapievic, Horia-Roman, *Despre idei și blocaje (O modestă propunere de a regândi cultura română pornind de la ce îi lipsește, fără a renunța la ceea ce, în aparență, îi prisosește)*, Ed. Humanitas, București, 2007.
- Patapievic, H.-R., *Omul recent*, Ed. Humanitas, București, 2005.
- Popa, Mircea, *Reînțoarțarea la Ithaca. Scriitori români din exil*, Editura Globus, București, an neprecizat.
- Popescu, Titu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil!*, Editura Danubius, București, 2000.
- Pricop, Constantin, *Seduția ideologiilor și luciditatea criticii*, Editura Integral, București, 1999.
- Raicu, Lucian, *O sută de scrisori din Paris*, Editura Cartea Românească, 2010.
- Raicu, Lucian, *Calea de acces*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Răduica, Grigore, *Crime în lupta pentru putere, 1966-1968: ancheta cazului Pătrășcanu*, Ed. Evenimentul Românesc, București, 1999.
- Rădulescu-Motru, C., *Cultura română și politicianismul*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1995.
- Rădulescu-Motru, C., *Românismul: catehismul unei noi spiritualități*, Ideea românească, Ed. Științifică, București, 1992.
- Rădulescu-Motru, C., *Psihologia poporului român (1937)*, Editura Paideia București, 1998.

- Români în știința și cultura occidentală, Academia românoamericană de științe și arte, vol. 13, Davis, 1992.
- Sălcudeanu, Nicoleta, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Editura Aula, Brașov, 2003.
- Simion, Eugen, *Sfidarea retoricii. Jurnal german*, București, Editura Cartea Românească, 1985.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim*, vol. I, *Există o poetică a jurnalului?* Vol. II, *Intimismul European*, Vol. III, *Diarismul românesc*, București, Ed. Univers enciclopedic, 2001.
- Simion, Eugen, *Genuriile biograficului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- Sîrbu D., Ion, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, 2 vol., Editura Scrisul Românesc, 2009.
- Soljénitsyne, Alexandre, *L'erreur de l'Occident*, Ed. Grasset, 1980.
- Sorescu, Sorina, *Metacritice. Critica de tranziție*, Ed. Aius, Craiova, 2008.
- Stanomir, Ioan, *Umbre pe pânza vremii – Secvențe de istorie intelectuală*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Stănescu, Gabriel, *Unde am fugit de acasă? Interogație asupra exilului*. Articole. Polemici. Eseuri, Criterion Publishing, Norcross, USA, 2001.
- Stoica, Valeriu, Aligică, Dragoș Paul, *Reconstrucția dreptei – Între experimental capitalist occidental și proiectul național românesc*, Editura Humanitas, București, 2009.
- Souvarine, Boris, *Staline – Aperçu historique du bolchévisme*, Champ Libre, Paris, 1977 (Humanitas București 1999).
- Șora, Mihai, *Sarea pământului*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Șora, Mihai, *Eu și tu și el și ea, sau dialogul generalizat*, Editura Humanitas, București, 2007.
- Șora, Mihai, *A fi, a face, a avea*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Șora, Mihai, *Despre dialogul interior*, Editura Humanitas, București, 2006.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane (1941-2000)*, concepția grafică: Mihaela Șchiopu, fotografiile de Ion Cucu, Editura Mașina de scris, București, 2005.
- Townsend, Dabney, *Introducere în Estetică*, Ed. All Educational, 2000.
- Tocqueville, Alexis de, *Despre democrație în America*, Ed. Humanitas, București, 1995.
- Ulici, Laurențiu, *Scriitori români din afara granițelor țării (Geografia exilului literar românesc)*, editor: Uniunea Scriitorilor prin Fundația Luceafărul, București, 1996.
- Ungureanu, Cornel, *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Edit „Amarcord”, Timișoara, 1995.
- Ungureanu, Cornel, *Mircea Eliade și literatura exilului*, Editura „Viitorul românesc”, București, 1995.

- Vajdova, Libusa, *Privirea lui Virgil Ierunca*, în *România Literară*, nr. 43 din 2010.
- Vrancea, Ileana, *Între Aristarc și bietul Ioanide*, Ed. Cartea Românească, București, 1978.
- Vrancea, Ileana, *Tradiții ale criticii literare marxiste din România, 1930-1940*, Ed. Politică, București, 1962.
- Vrancea, Ileana, *Confruntări în critica deceniile IV-VII (E.Lovinescu și posteritatea lui critică)*, Editura Cartea Românească, 1975.
- Zaciu, Mircea, Papahagi, Marian, Sasu, Aurel (coord.), *Dicționarul Scriitorilor Români*, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
- Zaciu, Mircea, Papahagi, Marian, Sasu, Aurel (coord.), *Dicționarul Scriitorilor Români*, vol. II, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- Zaciu, Mircea, Papahagi, Marian, Sasu, Aurel (coord.), *Dicționarul Scriitorilor Români*, vol. III, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002;
- Zinoviev, Alexandr, *Homo sovieticus*, Ed. Gollancz, London, 1985.
- Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, Ed. Humanitas, București, 1994.

4. Teorie. Politologie. Studii comparate.

- Adler, Albert, *Menschenkenntnis – Understanding Human Nature*, Greenberg, 1927.
- Adler, Albert, *Cunoașterea omului*, traducere, studiu introductiv și note de dr. Leonard Gavrilu, Editura Științifică, București, 1991.
- Adorno, Theodor W., *Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată*, traducere și postfață de Andrei Corbea, Editura Univers, București, 1999.
- Améry, Jean, *Despre sinucidere. Discurs asupra morții liber alese*, Editura ART, 2012.
- Amis, Martin, *Koba cel cumplit: răsul și cele Douăzeci de Milioane*, Editura Pandora M, 2021.
- Amis, Martin, *Experience: A Memoir Paperback*, Vintage; Illustrated edition (June 12, 2001).
- Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of nationalism*, Verso, London, UK, 1991.
- Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București, 2006.
- Arendt, Hannah, *Făgăduința politicii*, Ed. Humanitas, București, 2010.
- Arendt, Hannah, *Între trecut și viitor – Opt exerciții de gândire politică*, Romanian Edition by Central European University Press, Ed. Antet XX PRESS, 1997.
- Arendt, Hannah, *Ultimul interviu și alte scrieri*, Ed. Humanitas, București, 2018.
- Aries, Ph., *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Éditions du Seuil, 1975.
- Aron, Raymond, *Opiul intelectualilor*, Ed. Curtea Veche, 2007.

- Auerbach, Erich, *Mimesis – Reprezentarea realității în literatura occidentală*, Editura Polirom, 2000.
- Austin, J.L., *Quand dire, c'est faire*, Paris, Seuil, 1970.
- Bachelard, Gaston, *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1995.
- Barbu, Bogdan, *Vin americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite ale Americii în România Războiului Rece*, Ed. Humanitas, 2006.
- Barthes, Roland, *Romanul scriiturii*, Antologie, Selecție de texte și traducere Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasilii, Prefață Adriana Babeți, Postfață de Delia Șepețean-Vasilii, București, Editura Univers, 1987.
- Barthes, Roland, *Plăcerea textului*, Editura Echinox, Cluj, 1994.
- Barthes, Roland, *Le bruissement de la langue*, Essais critiques III-IV, Paris, Seuil, 1993.
- Baudrillard, Jean, *Strategiile fatale*, Traducere de Felicia Sicoie, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Beciu, Camelia, *Comunicare politică*, Editura Comunicare.ro, București, 2002.
- Beciu, Camelia; Perpelea, Nicolae, *Practici comunicaționale, reprezentări, climat emoțional*, Editura Academiei Române, 2007.
- Benda, Julien, *Trădarea cărturarilor*, Ed. Humanitas, 2007.
- Berlin, Isaiah, *Cinci eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Berlin, Isaiah, *Puterea ideilor*, Editura Humanitas, București, 2012.
- Besançon, Alain, *Nenorocirea secolului, Despre comunism, Nazism și unicitatea „Shoah”-ului*, Ed. Humanitas, București, 2007.
- Besançon, Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, Ed. Humanitas, 2007.
- Besançon, Alain, *Eseuri despre lumea de azi*, Ed. Humanitas, 2007.
- Betea, Lavinia, *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist*. Editura Polirom, Iași, 2001.
- Boia, Lucian, *Pentru o istorie a imaginarului*, Ed. Humanitas, 2006.
- Bozóki, Andras, (editor coord.), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Central European University Press, 1999.
- Blanchot, Maurice, *Le livre à venir*, Paris, Gallimard, 1986.
- Bloom, Harold, *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*, New York, Oxford University Press, 1973.
- Bloom, Harold, *Canonul occidental*, Traducere Delia Ungureanu, Editura ART, 2007.
- Bruckner, Pascal; Finkielkraut, Alain, *Noua dezordine amoroasă*, Traducere de Luminița Brăileanu, Editura Nemira, București, 1995.
- Bukovski, Valentin, *Judecată la Moscova – Un disident în Arhivele Kremlinului*, Editura Albatros, 1998.
- Cauquelin, Anne, *L'Exposition de soi. Du journal intime aux webcams*, Paris, Eshel, 2003.

- Chapelan, Maurice, *Anthologie du journal intime*, avec une introduction et des notices par M. Chapelan, Paris, Laffont, 1947.
- Cicero, *De oratore*, Casa Școalelor, București, 1925.
- Clerc, Thomas, *Les écrits personnels*, Paris Hachette, 2001.
- Conquest, Robert, *Marea teroare*. O reevaluare, Traducere din engleză de Marilena Dumitrescu, Editura Humanitas, București, 1998.
- Corniș-Pope, Marcel, *The Unfinished Rattles. Romanian Postmodernism Before and After 1989*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Courtois, Stéphane, coord., *O noapte atât de lungă. Apogeul regimurilor totalitare în Europa, 1935-1953*. Ed. Vremea, București, 2008.
- Couton, Georges, *Corneille et la Fronde*, Clermont-Ferrand, France:Bussac, 1951.
- Couton, Georges, *Notice to Sertorius*, în Corneille, Oeuvres complètes, 3, Gallimard, Paris, 1987.
- Crăiutu, Aurelian, *Elogiul moderației*, Editura Polirom, București, 2006.
- Cullërre, A., *Les frontières de la folie*, Librairie J.-B. Baillières et Fils, Paris, 1888; pp. 317-348 (Chapitre X: Folie et civilisation – La folie dans l'histoire; La folie, le talent et le génie; La psychologie dans la littérature et l'art).
- Dascălu, Dan Ioan, *Personalitatea totalitară*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 2002.
- Davies, Ioan, *Writers in Prison*, Cambridge, Basil Blackwell Ltd., 1990.
- Deciu, Andreea, *Nostalgiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, Ed. Fundația Academia Civică, București, 2006.
- Delumeau, Jean, *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisiului*, Traducere din franceză de Horațiu Pepine, Editura Humanitas, col. „Istoria ideilor”, București, 1997.
- Demetrios, *Tratatul despre stil*, Iași, 1943.
- Dennis, Everette E., *The Magic Writing Machine – Student Probes of the New Journalism*; Publisher University of Oregon Press, 1971.
- Derrida, Jacques, *Scritura și diferența*, traducere de Bogdan Ghiu și Dumitru Țepeneag, prefață de Radu Toma, Editura Univers, col. Studii, București, 1998.
- Derrida, Jacques, *Despre ospitalitate, de vorbă cu Anne Dufourmantelle*, traducere de Mihai Ungurean, Editura Polirom, col. Plural, Iași, 1999.
- Didier, Béatrice, *Le journal intime*, 3-ème édition, Paris, PUF, 2002.
- Djuvara, Neagu, *Există oare istorie adevărată?*, Ed. Humanitas, 2004, 2006, 2008, 2009; ediția a IV-a.
- Djuvara, Neagu, *Războiul de șaptezeci și șapte de ani (1914-1991) și premisele hegemoniei americane*, Ed. Humanitas, 2008.
- Dorna, Al., *Fondements de la psychologie politique*, PUF, Paris, 1998.
- Dosse, François, *La marche des idées – histoire des intellectuels, histoire intellectuelle*, La Decouverte, 2003.

- Durand, Gilbert, *Figuri mitice și chipuri ale operei – De la mitocritică la mitanaliză*, traducere din limba franceză de Irina Bădescu, Editura Nemira, București, 1998.
- Durkheim, Émile, *Despre sinucidere*, Traducere de Michaela Calcan, prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Institutul European, Iași, 1993, pp. 9-18.
- Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, Harvard University, Norton Lectures 1992-1993, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1997.
- Eliade, Mircea, *Eseuri. Mitul eternei reînnoarceri. Mituri, vise și mistere*, Editura Științifică, București, 1991.
- Eliade, Mircea, *Littérature orale*, în *Histoire des littératures*, Gallimard, Paris, 1955.
- Finkelkraut, Alain, *Memoria zadarnică, Despre crima contra umanității*, Ed. Hasefer, 2004.
- Foucault, Michel, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere din franceză și note de Bogdan Ghiu, control științific al traducerii Marius Ioan, prefață de Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1997.
- Furet, François, *Trecutul unei iluzii*, Traducere Emanoil Marcu și Vlad Russo, Editura Humanitas, 1996.
- Furet, François; Nolte, Ernst, *Fascism și comunism*, Ed. ART, Colecția Demonul teoriei, 2007 (original, 2000, Hachette).
- Gabany, A. U., *Revoluția neterminată*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.
- Galtier, Brigitte, *L'écrit des jours. Lire des journaux personnels*. Eugène Dabit, Alice James, Sandor Ferenczi, Paris, Champion, 1997.
- Genette, Gérard, *Figuri*, București, Editura Univers, 1978.
- Girard, Alain, *Le journal intime et la notion de personne*, Paris, PUF, 1963.
- Glucksmann, André, *Discursul urii*, Ed. Humanitas, 2007.
- Guimond, S., Tougas, F., *Sentimente de injustiție și acțiuni colective: privarea relațivă în Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri* (coord. R.Y. Bourhis, J.F. Leyens), Editura Polirom, Iași, 1997.
- Gusdorf, Georges, *La découverte de soi*, Paris, PUF, 1948.
- Heinich, Nathalie, *L'élite artiste / Excellence et singularité en régime démocratique*, Éditions Gallimard, 2005.
- Hirschman, Albert, *The Passions and the Interests. Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, Princeton University Press, Princeton, 1977.
- Holban, Ioan, *O istorie a jurnalului literar românesc*, Vol I.-II, Ed. Tipo Moldova, 2009.
- Hoffmann, Eva, *Lost in Translation: A Life in a New Language*, E. P. Dutton, New York, 1989.
- Horney, Karen, *Conflictele noastre interioare*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

- Hutcheon, Linda, *Politica postmodernismului*, traducere de Mircea Deac, Editura Univers, București, 1997.
- Ionescu-Ruxăndroi, Liliana, *Narațiune și dialog în proza românească*, București, Ed. Academiei, 1991.
- Iosifescu, Silvan, *Literatura de frontieră*, București, Editura Enciclopedică Română, 1969, reed. 1975.
- Jankelevitch, Vladimir, *Paradoxul moralei*, traducere de Janina Ianoși, postfață de Ion Ianoși, Editura Echinoc, col. Săgetătorul, Cluj-Napoca, 1997.
- Jowitt, Ken, *Noua dezordine mondială: extincția leninistă*, Editura Curtea Veche, București, 2012.
- Judt, Tony, *Reflecții asupra unui secol XX uitat*. Reevaluări, Ed. Polirom, Iași, 2011.
- Jung, C. G., *În lumea arhetipurilor*, traducere din limba germană, prefață, comentarii și note de Vasile Dem. Zamfirescu, Caiete de psihanaliză nr. 4, Editura Jurnalul Literar, București, 1994.
- Kolakowski, Leszek, *Principalele curente ale marxismului*, Vol. I, *Fondatorii*, 2009; Vol. al II-lea, *Vârsta de aur*, 2010; Vol. al III-lea, *Prăbușirea*, 2010; Editura Curtea Veche, București, 2009-2010.
- Lejeune, Philippe, *Le pacte autobiographique*, Paris, Seuil, 1975.
- Lejeune, Philippe, *Pactul autobiografic*, București, Editura Univers, 2000.
- Leleu, Michèle, *Les journaux intimes*, Paris, PUF, 1952.
- Levinas, Emmanuel, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*, traducere, glosar și bibliografie de Marius Lazurca, postfață de Virgil Ciomoș, Edit Polirom, col. Plural M, Iași, 1999.
- Levinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, traducere de Ioan Petru Deac, Editura ALL, col. Substantiall, București, 2000.
- Lilla, Mark, *Spiritul nesăbuit – Intelectualii în politică*, Ed. Polirom, 2005.
- Le Bon, G., (1895), *La psychologie des foules*, PUF, Paris, 1963.
- Lungu, Dan, *Construcția identității într-o societate totalitară*, Ed. Junimea, Iași, 2003.
- Manolescu, Ion, *Literatura memorialistică*, București, Editura Humanitas, 1996.
- Marcel, Gabriel, *Jurnal metafizic*, Traducere de Dorin Ștefănescu, Editura Amarcord, Timișoara, 1995.
- Mauron, Charles, *De la metaforele obsedante la mitul personal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- McCaughey, Martin, *Rusia, America și războiul rece, 1949-1991*, Ed. Polirom, 1999.
- Mc, Kenna, Terence; Sheldrake, Rupert; Abraham, Ralph, *The Evolutionary Mind: Conversations on Science, Imagination and Spirit*, Monkfish Book Publishing Company, New York, 2005.
- McKenna, Terence, Sheldrake, Rupert; Abraham, Ralph, *The Evolutionary Mind – Dialogues at the Edge of the Unthinkable*, Trialogue Press, 1998. Milosz, Czesław, Europa natală, Ed. Univers, București, 1999.

- Milosz, Czeslaw, *Gândirea captivă*, Ed. Humanitas, București, 2008.
- Milosz, Czeslaw, *Privind dinspre Golful San Francisco*, Editura Paralela 45, 2007.
- Mill, John Stuart, *Despre libertate*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Miller, Hillis J., *Etica lecturii*, Editura ART, 2007.
- Moron, Pierre, *Le suicide*, PUF, Presses Universitaires de France, 8-ème édition, 2006.
- Nancy, Jean-Luc, *Comunitatea absentă*, Ed. Ideea Design&Print, 2005.
- Nemoianu, Virgil, *Postmodernism & Cultural Identities. Conflicts and Coexistence*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010.
- Neumann, Victor; Heinen, Armin (ed.), *Istoria României în concepte*, Colecția Historia, Ed. Polirom, 2010.
- Neubauer, John, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*, edited by Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, John Benjamin BV Publishing Co, USA-Netherlands, 2006.
- Neubauer, John, Borbala, Zsuzsanna Torok, *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*, Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin, Germany, 2009.
- Nicolescu, Basarab, editor, *Moartea astăzi*, Editura Curtea Veche, 2008.
- Nicolescu, Basarab; Camus, Michel, *Rădăcinile libertății*, Editura Curtea Veche, București, 2004.
- Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea – Manifest*, Editura Junimea, Iași, 2007.
- Noica, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987.
- Noica, Constantin, *Șase maladii ale spiritului contemporan*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Pachet, Pierre, *Les baromètres de l'âme. Naissance du journal intime*, Hachette Littératures, 2001.
- Pătrășconiu, Cristian, *Repere ale dreptei românești*, Editura Humanitas, 2010.
- Pichois, Claude, *Literatură și progres. Viteză și viziune a lumii*, traducere, prefață și un capitol privind literatura română de Dim. Păcurariu, Ed. Univers, București, 1982.
- Popper, Karl R., *Lección acestui secol*, Un dialog cu Giancarlo Bosetti, Ed. Nemira, 1998.
- Popper, Karl R., *Societatea deschisă și dușmanii ei*, I-II, Ed. Humanitas, București, 2005; vezi și Karl Raymond Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Editura Humanitas, 1993.
- Popper, Karl R. & Lorenz, Konrad, *Viitorul este deschis. O discuție la gura sobei*, traducere de Simona Lobonț și Florin Lobonț, București, Editura Trei, 1997.
- Prigent, Michel, *Le Hero et L'Etat dans la tragedie de Pierre Corneille*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986.

- Propp, Vladimir, *Les Racines historique du conte merveilleux*, Gallimard, Paris, 1983.
- Quintillian, *Arta oratorică*, vol. I-III, București, Editura Minerva, BPT, 1974.
- Rancière, Jacques, *The Names of History: On the Poetics of Knowledge*, Published by University of Minnesota Press, 1994. Original: *Les Noms de l'Histoire*, Éditions du Seuil, Paris, 1992 (Collection de Maurice Olender)
- Rancière, Jacques, *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*, editare și traducere Gabriel Rockhill, Published by Gabriel Rockhill, New York, 2004. Original, *Le partage du sensible: Esthétique et politique*, La Fabrique-Éditions, Paris, 2000.
- Rancière, Jacques, *Disagreement: Politics and Philosophy*, translated by Julie Rose, Published by Minnesota Press, 1998. Original: *La Mésentente: Politique et Philosophie*, Éditions Galilée, 1995.
- Rădulescu, Monica, *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas and Eastern European Voices*, Lexington Books, USA., 2002.
- Revel, Jean Francois, *Marea Paradă. Eseu despre supraviețuirea utopiei socialiste*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Ricoeur, Paul, *Istorie și adevăr*, traducere și prefață de Elisabeta Niculescu, Editura Anastasia, C.E. U. Press, col. Impasuri și semne, București, 1996.
- Rorty, Richard, *Contingență, ironie și solidaritate*, traducere și note de Corina Sorana Ștefanov, studiu introductiv și control științific de Mircea Flonta, Editura AII, col. Filosofia secolului XX, București, 1998.
- Rusan, Romulus, coord., *România în timpul Războiului Rece*, Fundația Academia Civică, 2008, pp. 5-142.
- Sasu, Aurel, *Dicționarul limbii române de lemn*, Editura Paralele 45, Pitești, 2008.
- Selejan, Ana, *România în timpul primului război cultural*, I-II, 1992-1993.
- Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism*, I-VI, 1949-2000, Ed. Cartea Românească, 2007.
- Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor – Reeducare și prigoană*, Editura Cartea Românească, București, Ediția a II-a, 2005.
- Scarpetta, Guy, *Elogiu cosmopolitismului*, traducere de Petruța Spânul, Editura Polirom, Iași, 1997.
- Scholette, Gregory, *Dark Matter: Art and Politics in the Age of Enterprise Culture, Marxism and Culture*, Pluto Press, Londra și New York, 2011.
- Shklar, Judith, *Ordinary Vices*, Belknap Press of Harvard University Press, 1984, pp. 4-5.
- Simonet-Tenant, Françoise, *Le journal intime. Genre littéraire et écriture ordinaire*, rééd. Avec un avant-propos de Phillipe Lejeune, Paris, Téraèdre, 2004.
- Slama-Cazacu, Tatiana, *Viață, limbaj, personalitate – Analize Contextual-Dinamice*, Editura Minerva, București, 2006.

- Slama-Cazacu, Tatiana, *Stratageme comunicaționale și manipularea*, Editura Polirom, Iași, 2000.
- Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. I., Părțile întâi și a doua. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, Editura Univers, București, 1997.
- Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. al II-lea., Părțile a treia și a patra. Traducere, note și tabel cronologic de Ion Covaci, Editura Univers, București, 1997.
- Soljenițin, Alexandr, *Arhipelagul Gulag (1918-1956) – Încercare de investigație literară*, Vol. al III-lea., Părțile a cincea, a șasea și a șaptea. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Ion Vasile Șerban, Editura Univers, București, 1998.
- Souvarine, Boris, *Staline: aperçu historique du bolchevisme*, Paris: Éditions Champ libre, 1977.
- Suleiman, Sasan Rubin, *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders*, Backward Glances, Duke University Press, USA, 1998.
- Steinhardt, Nicolae, *Critica la persoana întâi*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Steiner, George, *In Bluebeard's Castel*, Yale University Press and London: Faber, 1971.
- Școala Memoriei 2003, *Prelegeri și discuții* de la a VI-a ediție a Școlii de Vară de la Sighet (7-15 iulie 2003), Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Ed. Fundația Academia Civică, 2003.
- Șestov, Lev, *Revelațiile morții*, Institutul European, Iași, Traducere de Smaranda Cosmin. 1993.
- Talmon, Yakoov, *The Origins of Totalitarian Democracy* (Originile democrației totalitare, 1952), Secker and Warburg Publ., London, 1955. Talmon, Yakoov, *The Myth of Nation and Vision of Revolution, The Origins of Ideological Polarization in the 20th Century* (Mitul națiunii și viziunea revoluției. Originile polarizării ideologice în secolul al XX-lea), 1981.
- Thornton, Sarah, *Seven Days in The Art World*, Granta Books Publications, London, 2008.
- Tismăneanu, Vladimir, *Despe comunism, destinul unei religii politice*, Ed. Humanitas, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, *Mizeria Utopiei, Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Ed. Polirom, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989, Naufragiul Utopiei*, Ed. Humanitas, 2009.
- Tismăneanu, Vladimir în dialog cu Mircea Mihăieș, *Schelete în dulap*, Ed. Polirom, 2004.
- Tismăneanu, Vladimir, *Revoluțiile din 1989 – Între trecut și viitor*, Editura Polirom, 1999.
- Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Ed. Univers, 1995.

- Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*, Ed. Polirom, 2001.
- Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului – Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Ed. Polirom, 1997.
- Tismăneanu, Vladimir, *O tranziție mai lungă decât veacul, România după Ceaușescu*, Ed. Curtea Veche, București, 2011.
- Tismăneanu, Vladimir, *Ghilotina de scrum*, Editura de Vest, Timișoara, 1992.
- Tismăneanu, Vladimir, *Noaptea totalitară – Crepusculul ideologiilor radicale în secolul XX*, Ed. Athena, 1995.
- Tismăneanu, Vladimir; Howard, Marc Morjé ; Rudra Sil (ed.), *Ordinea mondială după leninism*, Ed. Curtea Veche, 2009.
- Thom, Françoise, *Limba de lemn* (1987), Editura Humanitas, București, 1993.
- Todorov, Tzvetan, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, traducere de Magda Jeanrenaud, Editura Institutul European, col. „Texte de frontieră”, Iași, 1994.
- Todorov, Tzvetan, *Omul deznădăcinat*, traducere de Ion Pop, Editura Institutul European, Iași, 1999.
- Ulam, Adam B., *Boșevicii. Triumful comunismului în Rusia. O istorie intelectuală și politică*, traducere de Irina Cristea, Editura Corint, București, 2009.
- Vattimo, Gianni, *Sfârșitul modernității. Nihilism și hermeneutică în cultura post-modernă*, traducere de Ștefania Mincu, postfață de Marin Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1993.
- Vattimo, Gianni, *Societatea transparentă*, Traducere de Ștefania Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1995.
- Vattimo, Gianni, *Aventurile diferenței. Ce înseamnă a gândi în accepția lui Nietzsche și Heidegger*, traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1996.
- Vattimo, Gianni; Rovatti, Pier Aldo, *Gândirea slabă*. Texte de: Leonardo Amoroso, Gianni Carchia, Giampiero Comolli, Filippo Costa, Franco Crespi, Alessandro Dal Lago, Umberto Eco, Maurizio Ferraris, Diego Marconi, Pier Aldo Rovatti, Gianni Vattimo, Traducere de Ștefania Mincu, Editura Pontica, Constanța, 1998.
- Vianu, Tudor, *Din psihologia și estetica literaturii subiective*, în Opere, vol. IX, București, Editura Minerva, 1982.
- Vieru, Sorin; Robert, Terente, *Noile riscuri ale gândirii politice*, Ed. ALL, 2011.
- Vieru, Sorin; Robert, Terente, *Riscul gândirii*, Ed. Humanitas, 1991.
- Virilio, Paul, *Spațiul critic*, Ed. Idea Design&Print, 2001.
- Virilio, Paul, *L'accident originel*, Éditions Galilée, Paris, 2005.
- Women's Writing in Exile, The University of North Carolina Press, 1989.
- Zumthor, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, traducere, prefață și note de Maria Carпов, Editura Polirom, col. Plural M, Iași, 1998.
- Wigoder, Geoffrey, *Enciclopedia Iudaismului*, traducere de Radu Lupan și George Weiner, Editura Hasefer, București, 2006.
- Wolton, Thierry, *Roșu Brun, Răul secolului*, Biblioteca Sighet, Ed. Fundația Academia Civică, 2001.

De același autor

- Prizonier în Ego*, Editura Gee, 1997. Debut în foileton. Premiul special al juriului la Festivalul Național „George Coșbuc” 1997.
- Metonimii de word-trotter*, Editura Fundației *Constantin Brâncuși*, Tg Jiu. 1999 – Marele Premiu pentru volum de debut în manuscris, la Festivalul Național de Literatură română *Tudor Arghezi*, 1999.
- Primul Kaddish*, Colecția *Poezii Orașului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
- Poemian Rhapsody*, Editura Axa, Botoșani. Marele Premiu la Festivalul Internațional de Literatură *Ad Visum*, 2005.
- Elegiile Estului sălbatic – Viețile mele nesfinte*, Editura Axa, Botoșani, 2005.
- Îl văd pe Dumnezeu și nu mor – Alte vieți*, Editura Axa, Botoșani, 2005. Ultimele două volume nominalizate la Premiile USR Filiala Iași, 2005.
- Pelerinul din Aqualung – O ficțiune a finței mele feerice*, Editura Integral, București, 2008. O carte de poezie-galerie de artă, împreună cu artistul plastic Păuna Dumitrescu, Carte distinsă cu Premiul *Mihai Ursachi* de Filiala Iași a Uniunii Scriitorilor din România pentru anul 2008.
- La anul, la Ierusalim, o carte*, Ed. Biblioteca Bucovinei „I.G. Sbiera”, Suceava. 2009. Maree și memorii culturale: eseu, analiză, critică literară, memorialistică. Coperta de Devis Grebu
- Caietele Anul Paul Celan*, coord. Angela Furtună), Biblioteca Bucovinei, Suceava, 2011. O culegere de texte semnate de: cercetător și istoric Lucian Zeev Herșcovici (Ierusalim), istoric și profesor universitar Alexis Noss (Cardiff), Norman Manea (New York), Andrei Oișteanu, Andrei Corbea-Hoișie, Angela Furtună, Delia Eșian, Cezar Gherghe, Ilana Schmueli s.a.
- Monica Lovinescu. Est-etica. Vol.1 Geneze*, Editura Vinea. București, 2012. Teză-volum, sub egida Bibliotecii Bucovinei, critică literară, eseu,

publicistică. Grafică de Devis Grebu și fotografii de Dinu Lazăr. Carte distinsă cu Premiul pentru Eseu al revistei *Convorbiri literare*, anul 2013. *Post-hipnotice*, Editura Timpul, Iași, 2013. Carte distinsă cu Premiul „Cezar Ivănescu” al Uniunii Scriitorilor, Filiala Iași, 2014. *Misterele de la Ilisos*, Editura Vinea, 2015, București. Volum nominalizat la premiile Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Iași 2015. *Primul meu Kaddish*, Editura Integral, 2016, București. Coperta de Devis Grebu
Elegii din infern, Editura Tipomoldova, Iași, 2016.
Elegiile de la Stalingrad, Ed. Vinea, 2017. Coperta și grafica Devis Grebu
Pursânge astral, Ed. Vinea, București, 2017. Coperta și grafica Raluca Arhire
La Ville Blanche, Poèmes et chants – poèmes incantatoires, traduit du roumain par Constantin Frosin, Editions Vinea, Bucarest, 2017.
Ultimul mirador, Editura Vinea, București, 2018.
Un trandafir de Babelio, Ed. Vinea, București. 2019. Coperta și grafica Raluca Arhire.
Monica Lovinescu: tezaurul secret, Editura Integral, București, 2020.
Scrisori din Lombardia României, Editura Integral, București, 2021.

Despre autor

Angela Furtună – 10 iunie, 1957, Suceava.

- Scriitoare, poetă, eseist, jurnalist și promotor cultural; activitate de publicistică, critică și cronică literară; specialist în biblioteconomie și bibliografie.

- Membră a Uniunii Scriitorilor din România – Filiala București (din 2002), Filiala Iași (din 2004), apoi Filiala Cluj (din 2021).

- Membră a PEN CLUB România afiliat PEN CLUB INTERNAȚIONAL – București, din 2018.

- Master în Semiotica limbajului în Mass-media și Publicitate și Master în Comunicare și PR. Master în Geofizică. Universitatea București, 1986.

- Decorată în Statele Unite ale Americii, de către *North American Romanian Press Association*, în 2013, cu Titlul de *Journalist of The Year in Culture*.

- Titlul de *Poetă a Iașului*, oferit de Primăria Iași, 2014.

- Decorată de *World Organization Of Bukovinian Jews* cu *Letter of Merit*, 2011, Israel, pentru creativitate și spiritul dreptății.

- În onoarea Angelei Furtună au fost plantați 10 copaci în Pădurile de pe Muntele Carmel.

- *Cavaler al Poeziei Capitalei Marii Uniri Iași*, 1918-2018, oferit de Primăria Iași, 2018.

- Inițiativa și coordonatoarea unor proiecte literare (de istorie și critică literară, de comunicare și de pedagogia memoriei):

1. *Zilele Monica Lovinescu* (este directoarea programului derulat între 2006-2019), Juriul fiind prezidat de Acad. Basarab Nicolescu.
2. *Premiul Național Monica Lovinescu și Virgil Ierunca* – Juriul internațional este condus de Acad. Basarab Nicolescu.
3. Festivalul *Primăvara Poeților – Le Printemps des Poètes*, edițiile pentru Bucovina, 2006-2019. Autoarea a plasat Festivalul sub

egida Bibliotecii Bucovinei și a Consiliului Județean, în parteneriat cu Uniunea Scriitorilor din România și PEN CLUB, dar și cu grupuri și organizații culturale sau de librari, bibliotecari și scriitori, colegii, gimnazii, studenți, elevi, profesori, cărturari, oameni de cultură.

4. Conferințele Bibliotecii (2006-2019), un proiect menit a dezvolta dialogul, imaginea și rolul intelectualului și al scriitorului în Cetate.
5. Proiectele de etica neuitării și pedagogia memoriei, dedicate, timp de aproape 15 ani (2005-2019) victimelor Holocaustului și victimelor Gulagului, axate mai ales pe literatură, artă, muzică, jurnalism, memorie și educație civică.

- A participat, ca invitat oficial, la toate cele șapte prime ediții de dinaintea de pandemie ale Festivalului Internațional „Poezia la Iași”, 2013-2019 (organizat de Primăria Iași, Casa de Cultură *Mihai Ursachi* a Municipiului Iași și Uniunea Scriitorilor Filiala Iași), alături de alți poeți de vârf ai României sau din străinătate (Mexic, Taiwan, Spania, Franța, China, Polonia, Germania, Italia, Turcia, Belgia, Cuba, Germania, Danemarca, Federația Rusă, Tunisia, Ungaria, Ucraina, Azerbaidjan, Albania, Argentina, Republica Moldova): Adrian Popescu, Ana Blandiana, Ileana Mălăncioiu, Ion Mureșan, Aurel Rău, Gabriel Chifu, Mircea Dinescu, Adi Cristi, Horia Zilieru, Daniel Corbu, Ioana Diaconescu, Radu Andriescu, Nicolae Prelipceanu, Varujan Vosganian, Ion Cristofor, Gheorghe Grigurcu, Horia Gârbea, Cassian Maria Spiridon, Adi Cristi, Nichita Danilov, Valeriu Stancu, Gellu Dorian, Dinu Flămând, Nicolae Spătaru, Dumitru Crudu, Leo Butnaru, Florentin Palaghia, și alții din România, dar și Philippe Delaveau, Arian Leka, Adrian Grauenfels, Pierre-Yves Soucy, Salim Babullaoglu, Maria Elena Blanco, Niels Hav, Evgheni Stepanov, Christian Schenk, Andreea Tavernati, Claudio Pozzani, Laura Garavaglia, Dante Mafia, Marco Onofrio, Marco Antonio Campos, Luis Armenta Malpica, Hughes Labrusse, Mohamed Salmawy, Abdoulaye Fodé Ndione, Gabriel Martin Quiroz, Nuno Judice, Jean Portante, Willem M. Roggeman, Adam Puslojic, Kuei-Shien Lee, Lin Lu, Metin Cenghiz, Petőcz András etc.

Debutul literar absolut, la vârsta de 40 de ani:

România literară, nr. 42 (*Poșta redacției*), apoi și nr. 46 (*Pagina Poemul cu scrisoare*), în 1997. Debutul său a fost îngrijit de poeta Constanța Buzea și de criticul Nicolae Manolescu.

Activitate literară și publicistică:

- Cercetare și teză-volum:

Angela Furtună, *Monica Lovinescu – Est-etica, Geneze*, Vol. I, Editura Vinea, București, distins cu Premiul Convorbiri Literare 2013.

Angela Furtună, *Monica Lovinescu – Tezaurul secret*, Editura Integral, București, 2020.

Angela Furtună, *Înapoi la Monica Lovinescu*, Editura Integral, București, 2021.

- Angela Furtună a fost recompensată cu zeci de premii literare, culturale și civice, în țară și străinătate. Participă la multe volume colective și antologii. A scris numeroase pagini de prefață și postfață de volum, numeroase pagini cu interviuri sau critică literară, în revistele de specialitate ale Uniunii Scriitorilor din România și ale presei culturale de ținută, susținând multe debuturi și reconfirmări valoroase ale tinerilor scriitori. Dintre premii naționale de specialitate:

Marele Premiu pentru volum de debut în manuscris, la Festivalul Național de Literatură română „Tudor Arghezi” 1999;

Marele Premiu la Festivalul Internațional de Literatură Ad Visum, 2005;

Premiul „Mihai Ursachi” – Filiala Iași a Uniunii Scriitorilor din România pe 2008 și 2019;

Premiul „Cezar Ivănescu” al Uniunii Scriitorilor, Filiala Iași, 2014.

Premiul pentru Eseu al revistei Convorbiri literare, anul 2013.

- Publică în diverse reviste de specialitate, în țară și străinătate: *România literară*, *Convorbiri Literare*, *Hyperion*, *Poezia*, *Acolada*, *Familia*, *Porto Franco*, *Luceafărul*, *Cafeneaua Literară*, *Steaua*, *Dacia Literară*, *Romanian Times*, *Levure Littéraire*, *Ateneu*, *Observator internațional cultural* s.a.

- A ținut rubrici permanente lunare de autor, în diferite perioade, în reviste ca: Bucovina Literară (până la excluderea sa din colectivul redacțional, petrecută în anul 2003, autoarea fiind eliminată în mod ilegal și din rațiuni și presiuni de poliție politică, din cauză că a cerut ca revista să publice un Medalion Monica Lovinescu la aniversarea vârstei de 80 de ani de către aceasta, încă trăitoare la Paris; conducerea revistei, din epocă, reprezentată de scriitorii Constantin Arcu, Ion Beldeanu, Nicolae Cîrlan, s-a opus publicării Monicăi Lovinescu, în anul 2003, prin metode de poliție politică de nivelul anilor '50, reclamând-o pe Angela Furtună la autorități și obținând limojarea ei. În același stil, aceiași, și tot în epoca post-revoluționară, se opuseseră și publicării de către cercetătorul Eugen Dimitriu – biograful Lovineștilor – a articolelor despre Monica Lovinescu, deși le-au aprobat sistematic pe toate cele referitoare la alți scriitori din neamul Lovineștilor); autoarea a mai publicat timp de ani de zile rubrici permanente de autor în revistele Hyperion, Acolada, Romanian Times etc.

- A organizat numeroase lansări și prezentări de carte, dar și vernisaje de expoziții și a participat la emisiuni culturale sau literare la Radio și Televiziune. Angela Furtună a documentat studii și a participat la proiecte dedicate literaturii și fenomenelor artistic-culturale din Avangardă și Dadaism.

- Susține importante debuturi ale autorilor tineri, scriind sute de pagini de prezentare și prefață.

- Despre Angela Furtună au scris Gheorghe Grigurcu, Constanța Buzea, Simona-Grazia Dima, Șerban Axinte, Diana Blaga, Livia Iacob, Tudorel Urian, Norman Manea, Adrian Lesenciuc, Emanuela Ilie, Mircea A. Diaconu, Felix Nicolau, Devis Grebu, Octavian Soviany, Pavel Șușară, Nicolae Tzone, Basarab Nicolescu, Cristian Livescu, Al. Cistelean, Ioan Moldovan, Vladimir Tismăneanu, Dennis Deletant, Dan Romașcanu, Stelian Țurlea și alții:

Gheorghe Grigurcu, *Pasionalitate livrescă*, România literară, nr. 20 / 2005:

http://www.romlit.ro/index.pl/pasionalitate_livresc?caut=angela%20furtuna

Ioan Moldovan, Poezia-corpus hermeticum, Familia, nr. 1(482)/2006:

<http://arhiva.revistafamilia.ro/2006/1/crlit1.htm>

Simona-Grazia Dima, *Între blândețe și rigoare, România literară*, nr. 8/2006:

http://www.romlit.ro/index.pl/ntre_blndee_i_rigoare?caut=angela%20furtuna

Gheorghe Grigurcu, *Dansul demonizat al materiei*, România literară, nr.14/2006:

http://www.romlit.ro/index.pl/dansul_demonizat_al_materiei?caut=angela%20furtuna

Gheorghe Grigurcu, *Între natură și artificiu*, România literară, nr. 23/2009, nr.24/2009:

http://www.romlit.ro/index.pl/ntre_natur_i_artificiu?caut=angela%20furtuna

http://www.romlit.ro/index.pl/ntre_natur_i_artificiu_ii?caut=angela%20furtuna

Gheorghe Grigurcu, *Misticismul cuvântului*, România literară, nr. 33/2014:

http://www.romlit.ro/index.pl/misticismul_cuvntului?caut=angela%20furtuna

Gheorghe Grigurcu, Un concret fanast, România literară nr. 24 din 2021:

<https://romanaliterara.com/2021/06/un-concret-fantast/>

Șerban Axinte, Dictatura memoriei, Convorbiri Literare septembrie 2017:

<http://convorbiri-literare.ro/?p=8441>

Octavian Soviany, *Toate singurătățile noastre sunt copaci rețezați...*, Convorbiri literare, octombrie 2016: <http://convorbiri-literare.ro/?p=6915>

Livia Iacob, *O pledoarie pentru memorie ca formă de profilaxie necesară, alături de Angela Furtună și Monica Lovinescu*, Convorbiri Literare, septembrie 2013

<http://convorbiri-literare.ro/?p=1838>

Cristian Livescu – *Angela Furtună, de la Ilisos la Stalingrad*, Convorbiri Literare, iulie, 2017

<http://convorbiri-literare.ro/?p=8217>

Angela Furtună – *150 de ani de la fondarea Societății Junimea*, Convorbiri Literare, mai, 2014:

<http://convorbiri-literare.ro/?p=2715>

Angela Furtună , *Cu Monica Lovinescu, de la teoria întoarcerii autorului la revizuire, reevaluări, recuperări; de la discursul urii la purgatoriul și infernul operelor literare*, Convorbiri Literare, decembrie 2014: <http://convorbiri-literare.ro/?p=3726>

Diana Blaga, *Angela Furtună, Elegii din infern. Un memorial al eroului necunoscut*, Convorbiri Literare, iulie 2018: <http://convorbiri-literare.ro/?p=10019>

Angela Furtună, *Adevărul – niciodată singur*, Convorbiri literare, decembrie 2013: <http://convorbiri-literare.ro/?p=1645>

Felix Nicolau, *Post, hiper, ultra, dar și...*, Revista Arca, nr. 4-5-6/ 2017: http://www.uniuneascrititorilorarad.ro/ARCA/2017/4-5-6_2017/45_lecturi_felix_4-5-6_17.html

Stelian Țurlea, *Angela Furtuna, Monica Lovinescu: Tezaurul secret*, Editura Integral, București, 2020. <https://stire9.ro/stiri/carti/o-carte-pe-zi-monica-lovinescu-tezaurul-secret-de-angela-furtuna-201512>

Dan Romașcanu, *Angela Furtuna, Monica Lovinescu; Tezaurul secret*, Editura Integral, București, 2020. <https://filme-carti.ro/carti/educatia-monica-lovinescu-monica-lovinescu-tezaurul-secret-de-angela-furtuna-89790/>

- Autoarea este recunoscută și pentru o susținută activitate civică și socială, în cadrul unor proiecte, media și conferințe, cu durată ciclică a câțiva ani, de educație antidiscriminare și de apărare a Drepturilor Omului și Cetățeanului.

Cuprins

Au murit intelectualii și scriitorii români pentru scena publică?	7
Asasinatul politic versus libertatea cuvântului:	
Dictatorul, dictatorii, Monica Lovinescu și Omul liber	12
Anna Stefanova Politkovskaia, Monica Lovinescu și eu	35
A trăi între suicid și genocid – a alege viața, prin martiraj și prin apărarea etică a esteticului	41
Drumul de la angoasa civilizației la surâs: o reconstrucție	49
Frumoasa exasperare	58
Monica Lovinescu și Sergiu Celibidache: <i>brouillon</i> în cerneală de dor de România	63
<i>Cu cât trece timpul, cu atât pierdem teren...</i>	
Portretul din cioburi al Ecaterinei Bălăcioiu	69
1958: încă o dată sub semnul Sublimului	74
Despre dreptul la Cetate în lumea literelor românești: documente despre o scriitoare-martir	78
Trei modele pentru o țară aflată în derivă: Monica Lovinescu, Ecaterina Bălăcioiu, Anița Nandriș-Cudla	81
Al cui este Universul? A cui ești tu?	87
Scriitorul român: între proscris și pro-scris?	93
Despre iluzii și Efectul Matei	97
Despre Omul Uitat	103
Martiriul laic și martiriul religios: despre eroismul în fața Sfintei Frici...	106
Despre viețile trăite în adevăr. Interogatorii în depărtare: Monica Lovinescu și Vacláv Havel (I)	123
Despre viețile trăite în adevăr. Monica Lovinescu și Václav Havel: pentru a evolua, România ar fi avut nevoie de un Havel (II)	130
Despre câteva maladii totalitare occidentale	136
Despre primejdiile difuze și acrofobia la români	141

Libertate publică versus libertate personală.....	146
Despre liberalizare și cădere în compromisuri	156
Despre omul-criteriu	160
Despre traume și sovietizare mintală autohtonă.....	164
Închiderea în ghetou	169
Intellectualii și etica: prin hipermnezie, luciditate și binele public împotriva utopiei	174
Despre vechi motive de discordie: din culisele manipulării publice în România.....	181
La apariția <i>Eticii neutării</i>	186
Creație și realitate: hrana democrațiilor autentice	199
Mihail Fărcășanu: Gânduri despre libertate, despre rostul poporului român, despre ființa umană	201
Monica Lovinescu și arta de a pune întrebările cu adevărat esențiale pentru istorie	207
Despre relația dintre est-eticul de <i> aici </i> și de <i> dincolo </i> : Pericle Martinescu și Monica Lovinescu	217
Zarzavagiul și Puterea	223
Limba de viața și de moarte: limba care mântuie din robie un popor ...	229
Patria primitoare: biblioteca și dragostea de neamuri.....	237
La stâlp, la zid	242
Monica Lovinescu și Gheorghe Grigurcu	247
În căutarea României, prin marii săi creatori universali: George Enescu sub semnul pandemiei	253
Despre canibalismul posibil într-o țară desovietizată, dar niciodată destalinizată.....	259
Scriitorii români și elixirul renașterii	262
Despre „Mihai Eminescu – Ediție de pribegie” – O aniversare	266
Despre schizofrenia morală și amneziile criticii	276
Un nou război, dar aceeași continuitate a asimetriilor	285
Porțile Adevărului. <i>Damnatio memoriae</i> . Ideologie și literatură. Originile Răului. Trădarea intelectualilor. Disoluția instituției disidentului. Sadosism autoimpus. România Liberă de hârtie	289
Monica Lovinescu, reper în Monumentul decisiv al Europei.....	301
Augustaliile la romani și la români	307

Bibliografie (selectiv).....	308
De același autor	336
Despre autor	338

 EDITURA INTEGRAL
eintegral.ro **jocul cunoașterii**